การศึกษาสังคม*ผลไม้รวม*

พัทยา สายหู

กรุงเทพมหานคร

สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

2559

การศึกษาสังคม*ผลไม้รวม*

ผู้เขียน: **พัทยา สายหู**

บรรณาธิการ: สุริชัย หวันแก้ว สมหมาย ชินนาค

พิมพ์ครั้งแรก: สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2559

ปก: อรรธยา เรขะรุจิ

รูปเล่ม: สุรางค์รัตน์ จำเนียรพล

จัดทำโดย สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

อาคารวิศิษฐ์ ประจวบเหมาะ ถ.พญาไท แขวงวังใหม่ เขตปทุมวัน กรุงเทพฯ 10330

โทรศัพท์ 02 2187 396-97 โทรสาร 02 2155523

Website: www.cusri.chula.ac.th

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของสำนักหอสมุดแห่งชาติ

พัทยา สายหู.

การศึกษาสังคมผลไม้รวม.-- กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2559.

278 หน้า.

1. สังคมวิทยา. I. ชื่อเรื่อง.

301

ISBN 978-616-407-025-7

คำนำ

เมื่อผู้อ่านได้ยินชื่อหนังสือ “**การศึกษาสังคม*ผลไม้รวม***” คงจะเกิดข้อสงสัยว่าหนังสือเล่มนี้มีเนื้อหาอะไรกันแน่ ถ้าเป็นเรื่อง “สังคม” แล้วจะเกี่ยวอะไรกับ “ผลไม้รวม” เพื่อความเข้าใจของผู้อ่าน ผู้เขียนขอใช้พื้นที่คำนำในการอธิบายความหมายที่ซ่อนอยู่ในชื่อหนังสือที่ดูไม่เกี่ยวอะไรกันเลย

ในส่วนของ**การศึกษาสังคม** หนังสือเล่มนี้ จัดทำขึ้นเพื่อรวบรวมความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับวิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา รวมไปถึงความเข้าใจของผู้เขียนต่อพัฒนาการของสังคมไทยในช่วงทศวรรษ 2510-2540 เนื้อหาส่วนใหญ่จึงเป็นการใช้ความรู้ความเข้าใจทางสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา อธิบายลักษณะของสังคมไทยในมิติต่างๆ รวมไปถึงการทบทวนการเรียนการสอน และบทบาทของวิชานี้ในรอบ 30 ปีไปพร้อมๆ กัน เนื้อหาบางส่วนจึงอาจจะดูล้าสมัยไปบ้าง แต่ผู้เขียนก็หวังว่า การนำบทความเหล่านี้มาตีพิมพ์อีกครั้ง จะทำให้เราเห็นพัฒนาการของวิชานี้ได้ชัดเจนขึ้น

สำหรับ***ผลไม้รวม*** ในที่นี้ แสดงถึงความหลากหลายของเนื้อหาในหนังสือ ซึ่งอาจจะไม่เหมือนหนังสือตำราทั่วไปที่มีการจัดเรียงร้อยเนื้อหาคล้องจองกันไปหมด แต่เป็นการรวบรวมเนื้อหาจากบทความของผู้เขียนต่างวาระต่างวัตถุประสงค์ อุปมาก็เป็นเหมือนผลไม้หลายชนิดที่รวมไว้ในถุงเดียวกัน ซึ่งขึ้นอยู่ว่าผู้อ่านจะเลือกบริโภคผลไม้ชนิดใด ในขณะเดียวกันอุปมาว่าด้วย***ผลไม้รวม*** ก็แสดงถึงความเข้าใจสังคมไทยและการเรียนการสอนวิชานี้ของผู้เขียนว่า

ไม่ต่างอะไรกับ***ผลไม้รวม***ที่มีส่วนประกอบจากผลไม้หลายชนิด ทั้งในเรื่องวัฒนธรรม ความรู้ความเข้าใจ และแม้แต่ชาติพันธุ์

ด้วยเหตุที่การเรียนการสอนวิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา รวมถึงวิชาสังคมศาสตร์ในประเทศไทย โดยทั่วไปมักจะหยิบยืม (และแปล) แนวคิดทฤษฎีและตำราจากต่างประเทศ แต่ละเลยการสร้างความรู้ความเข้าใจบนพื้นฐานการเรียนรู้ของสังคมเราเอง ดังที่ผู้เขียนเคยอุปมาไว้ว่า ไม่ต่างอะไรกับ "***ต้นไม้พลาสติก***" ที่ดูสวยดี แต่ไม่อาจเจริญเติบโตหรืองอกงามได้ การเขียนหนังสือ การศึกษาสังคม***ผลไม้รวม*** จึงเป็นหนึ่งในความพยายามของผู้เขียนในการสร้างฐานความรู้จากการเรียนรู้สังคมของเราเอง แน่นอนว่า บางเรื่องอาจจะไม่ได้ดูสวยหรูจนขึ้นห้าง แต่เป็นเพียงผลไม้รวมจากรถเข็นข้างทางที่เราทุกคนเดินผ่านไปผ่านมาทุกวัน ซึ่งแม้เราจะไม่สนใจ แต่ก็ไม่อาจปฏิเสธความสำคัญของมันได้

สุดท้ายนี้ ผู้เขียนขอขอบคุณ บรรณาธิการวารสารและหนังสือที่เป็นต้นฉบับในการจัดพิมพ์บทความครั้งแรก ได้แก่ *สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคกลาง วารสารสังคมศาสตร์ปริทัศน์* (ปีที่ 7 ฉบับที่ 2) *วารสารสถาบันภาษาและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี* (ปีที่ 3 ฉบับที่ 1-2) *หนังสือวัฒนธรรมพื้นบ้าน: กรณีอีสาน วารสารรามคำแหง* (ปีที่ 2 ฉบับที่ 2) *จดหมายข่าวสังคมวิทยา-มานุษยวิทยา* (ปีที่ 1 ฉบับที่ 1) รวมไปถึงความอุตสาหะในการจัดหารวบรวมต้นฉบับของรองศาสตราจารย์สมหมาย ชินนาค และศาสตราจารย์สุริชัย หวันแก้ว ตลอดจนคณะทำงานจากสถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยที่เป็นธุระในการจัดพิมพ์หนังสือให้สำเร็จเป็นเล่มในที่สุด

พัทยา สายหู
เมษายน 2559

คำตาม

“ในเมื่อเราจะมุ่งหน้าสู่อนาคต จะมีประโยชน์อะไรที่จะมาให้ความสนใจกับงานวิชาการของนักวิชาการในรุ่นก่อนเล่า” ประโยคคำถามนี้คงจะเป็นเรื่องปกติธรรมดาของบรรดาคนสมัยปัจจุบันผู้ที่มีความรู้สึกถึงความเป็นพิเศษของสมัยปัจจุบันที่แตกต่างจากอดีตไปมาก และโดยเฉพาะความก้าวหน้าที่รวดเร็วของวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และแม้แต่ในด้านสังคม ยิ่งในช่วงที่ผ่านมาสังคมไทยหลายส่วนมีการตัดสินกันด้วยเกณฑ์วัดสีเหลือง – สีแดง เรื่องนี้ก็มีส่วนไปบดบังการพิจารณาคุณค่าในเชิงลึกของการเรียนรู้จากคนรุ่นก่อนได้ง่าย เพราะบ่อยครั้งจะรู้สึกกันว่า “เป็นสลิ่ม” หรือ ไม่รู้จัก “ฟันธง”แต่อย่างน้อยที่สุด คงมีผู้อ่านที่มุ่งอนาคตแต่ห่วงใยว่าคนไทยขี้ลืมง่ายและไม่รู้จักเรียนรู้เกี่ยวกับสังคมตนเอง จุดอ่อนข้อนี้ทำให้กระทำความผิดทั้งส่วนตัวและระดับนโยบายได้ซ้ำซาก คือไม่รู้จักถอดบทเรียนร่วมกัน คนที่มีข้อสังเกตเช่นนี้คงจะเห็นประโยชน์ของการเรียนรู้จากคนรุ่นก่อน ผู้พยายามปรับปรุงเปลี่ยนแปลงสภาพการณ์รอบตัวของตนบ้าง

ปาเจราจริยา โหนฺติ คุณุตฺตรานุสาสกา
ครูบาอาจารย์เป็นผู้มีคุณยิ่ง เป็นผู้พร่ำสอนศิลปวิทยา
ปณฺญาวุฑฺฒิกเรเต เต ทินฺโนวาเท นมามิหํ
ข้าพเจ้าขอนอบน้อมครูบาอาจารย์ผู้ให้โอวาทเหล่านั้น

ทุกคณะวิชา ทุกมหาวิทยาลัยล้วนมีตำนานแห่งการก่อตั้ง สำหรับคณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยก็เช่นกัน ในสมัยที่ผู้เขียนเรียนหนังสือ ที่คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ประมาณ 50 ปีก่อน ซึ่งเป็นยุคปักหลักปักฐานของคณะ ตำนานของคณะในสมัยนั้น เรียกกันติดปากว่า **โฉมฉาย-สายหู-ชูโต** คำกล่าวติดปากกันนั้นหมายถึงอาจารย์รุ่นใหม่ที่โดดเด่นในฐานะนักสังคมศาสตร์ที่ถือเป็นระดับนำของประเทศและภูมิภาคเอเชียคนสำคัญ 3 ท่าน คนแรกคือ **ศาสตราจารย์ ดร.ประชุม โฉมฉาย** ต่อมาเป็นคณบดีคนแรกของคณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ท่านต่อมาคือ **ศาสตราจารย์ ดร.พัทยา สายหู** ต่อมาเป็นผู้อำนวยการที่เป็นทางการคนแรกของสถาบันวิจัยสังคม (พ.ศ.2517-2521) และ **ศาสตราจารย์ ดร.สมศักดิ์ ชูโต** ซึ่งเป็นหัวหน้าภาคการทูตและการต่างประเทศหลายปี ต่อมาภายหลังย้ายไปเป็นอธิการบดีสถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ในปี พ.ศ.2517 และ 2530

หนังสือเล่มนี้เป็นการรวมข้อเขียนที่เคยตีพิมพ์ไว้หลายวาระของหนึ่งในบุคคลในตำนานแห่งยุคนั้น คือ ศาสตราจารย์ ดร.พัทยา สายหู อาจารย์รุ่นบุกเบิกคนหนึ่งของภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ซึ่งต่อมาภายหลังดำรงตำแหน่งเป็นผู้อำนวยการสถาบันวิจัยสังคมยุคบุกเบิก จากบทความจำนวน 14 บท ที่ท่านอาจารย์เขียนขึ้นในระหว่างปี 2512 – 2542 เนื้อหาของหนังสือเป็นการผสมผสานระหว่างมุมมองทางสังคมวิทยามานุษยวิทยากับปรากฏการณ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นในระหว่างนั้น บางบทความอาจจะดูไม่เข้ากับสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งสังคมที่ต้องการความรู้ที่สรุปสำเร็จสำหรับคนรุ่นหลัง แต่ถ้าพิจารณาจากบริบทยุคสมัยของบทความนั้นๆ ก็จะพบความน่าสนใจของบทความอาจารย์อยู่ไม่น้อย เช่น การที่อาจารย์พูดถึงบทบาทของมหาวิทยาลัยในภูมิภาค ตั้งแต่ยุคที่มี

มหาวิทยาลัยในภูมิภาคอยู่ไม่กี่แห่ง ในยุคที่ยังไม่มีมหาวิทยาลัยเอกชน หรือการที่อาจารย์เขียนถึงประสบการณ์ของนักสังคมวิทยาจากการไปศึกษาวัฒนธรรมพื้นบ้านไทย-มลายูในพื้นที่สามจังหวัดชายแดนภาคใต้ ก็อาจจะดูไม่น่าตื่นเต้น เพราะสมัยนั้นไม่ได้มีการขัดแย้งรุนแรงเหมือนกับช่วง 10 ปี ที่ผ่านมา ผู้อ่านที่ต้องการสาระจึงจำต้องพิจารณาบริบทของประวัติศาสตร์ และความรู้ความเข้าใจของสังคมไทยเกี่ยวกับในจังหวัดชายแดนภาคใต้ในยุคนั้น

สำหรับผู้เขียนแล้ว ถ้าเรามองข้ามเรื่องความเชย/ล้าสมัย ความน่ายกย่องของงานอาจารย์พัทยาเป็นเรื่องของข้อสังเกตของอาจารย์ที่ยังคงดูทันสมัยเมื่อเรามาใช้ในปัจจุบัน โดยเฉพาะข้อสังเกตที่ว่าด้วยสิทธิผูกขาดในการกำหนดและรับรองคุณภาพมาตรฐานการศึกษาระดับอุดมศึกษาของมหาวิทยาลัย ช่องว่างระหว่างความรู้ของคนในเมืองและชนบท จนถึงบทบาทของชุมชนในการกำหนดทิศทางของมหาวิทยาลัยในท้องถิ่น (ซึ่งก็ยังคงไม่มีเหมือนเดิม) ในมุมมองเรื่องสังคมวิทยาการพัฒนา อาจารย์ก็พูดถึงเรื่องผลกระทบจากการพัฒนา ตั้งแต่ปี 2516 (แผนพัฒนาฉบับที่ 3) ในยุคที่สังคมยังชื่นชมกับผลการพัฒนาตามแผนฉบับก่อนหน้านั้น

ในฐานะลูกศิษย์ลูกหาและนักสังคมวิทยารุ่นหลัง เมื่อผู้เขียนอ่านบทความของท่านอาจารย์พัทยา จาก 8 ใน 14 บทความเป็นบทความที่เกี่ยวเนื่องกับวัฒนธรรม งานเหล่านี้ถือเป็นการบุกเบิกงานวัฒนธรรมศึกษา (cultural studies) ในประเทศไทยในยุคแรกๆ นอกจากนี้ สิ่งที่ผู้เขียนพบคืออาจารย์ก็ตั้งข้อสังเกตและวิพากษ์วิจารณ์สถานะและการใช้ทฤษฎีสังคมวิทยามานุษยวิทยาในสังคมไทยในยุคนั้น ที่เน้นแต่การนำเข้าความรู้มาจากต่างประเทศซึ่งอาจารย์เปรียบว่าเป็น “**ต้นไม้พลาสติก**” แต่ละเลยการสร้างองค์ความรู้สังคมวิทยาจากบริบทสังคม/ท้องถิ่นของเราเอง ซึ่งยังคงเป็นกับดักทางวิชาการที่วงการสังคมวิทยามานุษยวิทยาและสังคมศาสตร์ของไทยในปัจจุบันอยู่ไม่น้อย ในขณะเดียวกัน อาจารย์เสนอมุมมองผ่านทฤษฎีสังคมวิทยาที่ไม่ได้แปลมาจากฝรั่งแบบทื่อๆ แต่อาจารย์จับมาคลุกกับเครื่องปรุงท้องถิ่นแบบไทยๆ จนดูกลมกลืนไปจนแทบจะไม่เหลือกลิ่นอายของนมเนย อย่างบทความเรื่อง

สถาบันกษัตริย์กับสังคมและวัฒนธรรมไทย ที่อาจารย์เขียนในสารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคกลาง ถ้าไม่รู้ เราจะไม่เห็นการแทรกตัวอย่างแนบเนียนของทฤษฎีคลาสสิกอย่างทฤษฎีโครงสร้าง-หน้าที่ และแนวคิดว่าด้วยการแบ่งช่วงชั้นทางสังคม หรือแม้แต่การแสดงให้เห็นความแตกต่างระหว่างวิชาชาติพันธุ์วิทยาและชาติพันธุ์วรรณาในบทความสุดท้าย

ประเด็นสุดท้ายที่สำคัญที่สุด ผู้เขียนคิดว่าอาจารย์อาจจะไม่ชอบถ้าเราจะพูดว่า อาจารย์เป็นนักมานุษยวิทยาที่ล้ำยุคอย่างมาก อาจารย์พูดถึงสังคมวิทยาแห่งความรู้ และความรู้ประเภทต่างๆ ตั้งแต่ปี 2516 (1973) แต่ไม่ได้รับความสนใจจากยุคสมัยนั้นเท่าใดนัก ในขณะที่อีก 30 กว่าปีต่อมา ในปี 2549 (2006) นักสังคมวิทยาตาน้ำข้าว ศาสตราจารย์ ดร. Michael Burawoy (อดีตนายกสมาคมสังคมวิทยาระหว่างประเทศ – International Sociological Association) เปิดประเด็นเรื่องสังคมวิทยาสาธารณะ และพูดถึงองค์ความรู้ประเภทต่างๆ จนเป็นที่โด่งดัง ซึ่งน่าสนใจว่า จากที่มีโอกาสเรียนรู้กับอาจารย์ทำให้ผู้เขียนคุ้นเคยกับประเด็นนี้มาก่อน ดังนั้น ถึงแม้อาจารย์จะไม่ชอบคำนี้ ผู้เขียนก็ยังยืนยันว่า ท่านเป็นนักมานุษยวิทยาที่ล้ำยุคจริงๆ

ในวาระที่การครบรอบการก่อตั้งสถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยในปีที่ 42 พร้อมๆ กับการฉลองอายุ 84 ปีของอาจารย์ในปีนี้ ในฐานะลูกศิษย์ เพื่อนร่วมวงวิชาการสังคมศาสตร์ และผู้สืบทอดพันธกิจ สถาบันวิจัยสังคม จึงถือโอกาสในการจัดพิมพ์หนังสือรวมบทความ ทั้งเพื่อเชิดชูอาจารย์และเป็นการคารวะอาจารย์ไปพร้อมๆ กัน การรวบรวมบทความและการเอาใจใส่รวมให้เป็นเล่มมีพื้นฐานสำคัญมาจากน้ำพักน้ำแรงของ รศ.สมหมาย ชินนาคแห่งคณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี ที่มีวิริยะ อุตสาหะจึงทำให้การจัดเรียงและบรรณาธิการต่อมาทำได้ โดยคณะทำงานบริการวิชาการของสถาบันวิจัยสังคม และ รศ.ดร.เภสัชกร วิทยากุลสมบูรณ์ ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยสังคมคนปัจจุบัน ได้มีส่วนสำคัญในการผลักดันให้ตีพิมพ์ออกมาเป็นรูปเล่มในช่วงครบรอบสถาปนาสถาบันวิจัยสังคมในปี พ.ศ.2559 นี้ ในโอกาสสุดท้าย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ก้าวมาถึงปีที่ 99

แห่งการสถาปนา ก็ถือเป็นโอกาสของการฟื้นฟูความทรงจำของสถาบันและการเรียนรู้การเดินทางของความคิดอ่านของผู้เดินทางมาก่อนด้วย

สุริชัย หวันแก้ว

เมษายน 2559

สารบัญ

	หน้า
สถาบันกษัตริย์กับสังคมและวัฒนธรรมไทย	1
ภาวะสังคมไทย: โครงสร้างสังคม	27
การศึกษากับสังคม	59
วัฒนธรรมกับการพัฒนาคนในสังคม	71
วัฒนธรรมไทย-วัฒนธรรมเทศ	101
การผสมผสานของวัฒนธรรมตะวันออกกับตะวันตก	113
ภาษาและวัฒนธรรม	123

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
การสนับสนุนงานวัฒนธรรมพื้นบ้านโดยหน่วยงานของราชการ	137
ข้อสังเกตบางประการเกี่ยวกับการศึกษาวิจัยเรื่อง “ชนกลุ่มน้อยในประเทศไทย”	155
มหาวิทยาลัยในเขตภูมิภาคกับภาวะแวดล้อม	169
วิชาการสายสังคมศาสตร์ : ต้นไม้จริงหรือต้นไม้พลาสติก	193
ออกสิบสองภาษา	203
ประสบการณ์ด้านวัฒนธรรมพื้นบ้านไทย-มลายูของนักสังคมวิทยา	213
ชาติพันธุ์วิทยา	231
บรรณาธิการบันทึก	253

สถาบันพระมหากษัตริย์กับสังคมและวัฒนธรรมไทย *

พระมหากษัตริย์ เป็นคำเรียกตำแหน่งผู้ปกครองสูงสุดของสังคมไทยที่เป็นประเทศชาติ เช่นในปัจจุบันหรืออาณาจักรเช่นในอดีต คำนี้เป็นคำยืมจากภาษาสันสกฤตมาใช้เทียบได้กับคำ *"พระเจ้าแผ่นดิน" "พระเจ้าอยู่หัว"* หรือ *"ในหลวง"* ของภาษาไทยปัจจุบัน หรือคำ *"ขุน" "พ่อขุน" "พญา หรือพระยา"* ในภาษาไทยสมัยกรุงสุโขทัย หรือคำ *"เจ้า"* ที่ใช้เรียกประมุขหรือผู้ปกครองชุมชนเผ่าไทอื่นๆ เช่น ไทใหญ่ ไทล้านนา ไทล้านช้าง ฯลฯ ในสมัยโบราณที่ยังไม่ได้รวมตัวเป็นอาณาจักรขนาดใหญ่

"สถาบันพระมหากษัตริย์" คือกฎเกณฑ์และขนบธรรมเนียมข้อปฏิบัติทั้งหลายที่เกี่ยวกับตำแหน่งดังกล่าวที่สังคมไทยยึดถือสืบต่อกันมาอย่างมั่นคงถาวร เป็นแบบแผนในวิธีการบริหารปกครองจึงมีความหมายครอบคลุมกว้างขวางกว่าเฉพาะตัวบุคคลผู้ดำรงตำแหน่งเท่านั้น เช่น หมายถึง สิทธิ

---

* พิมพ์ครั้งแรกใน *สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคกลาง เล่มที่ 13 ธนาคารไทยพาณิชย์ 2542. หน้า 6409- 6420*

ความชอบธรรมของผู้ที่จะดำรงตำแหน่ง วิธีการสืบต่อตำแหน่ง อำนาจและหน้าที่ตามตำแหน่งนั้น ประโยชน์จากตำแหน่งที่จะตกทอดแก่ญาติมิตรของผู้ดำรงตำแหน่ง บุคลากรและทรัพยากรที่ต้องมีประกอบการปฏิบัติหน้าที่ในตำแหน่ง ฯลฯ ตามความหมายนี้ *"สถาบันพระมหากษัตริย์"* จึงเป็นส่วนหนึ่งของ *"สถาบันการปกครอง"* ของสังคมที่เกี่ยวกับการจัดและควบคุมระเบียบของสังคมให้สมาชิกดำรงชีวิตได้อย่างมั่นคงปลอดภัยจากอันตรายที่เกิดจากความวุ่นวายไร้ระเบียบเพราะปัจจัยภายใน เช่น โจรผู้ร้าย และปัจจัยภายนอก เช่น ข้าศึกศัตรู ฯลฯ

ในระบอบการปกครองที่ประมุขมีอำนาจบริหารสั่งการได้เด็ดขาดด้วยตนเอง เช่น ในระบอบ *"สมบูรณาญาสิทธิราชย์"* สถาบันพระมหากษัตริย์อาจรวมสถาบันการปกครองทั้งหมดไว้ในตัวเองคือ เป็นทั้งอำนาจบริหาร อำนาจนิติบัญญัติและอำนาจตระลาการ ตำแหน่งพระมหากษัตริย์ให้อำนาจบุคคลในตำแหน่งเป็นผู้บังคับใช้กฎหมายที่กำหนดบัญญัติเองและตัดสินเอง แต่ในระบอบการปกครองแบบ *"ประชาธิปไตย"* ที่มีคติว่าอำนาจการปกครองในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขภายใต้รัฐธรรมนูญนั้น พระมหากษัตริย์ทรงปกครองแทนปวงชน ผ่านสภาผู้แทนราษฎรซึ่งมีอำนาจนิติบัญญัติผ่านคณะรัฐบาลซึ่งมีอำนาจบริหาร และผ่านศาล ซึ่งมีอำนาจตระลาการ ในระบอบเช่นนี้ *"สถาบันพระมหากษัตริย์"* ไม่เป็น "สถาบันการปกครอง" เองทั้งหมด แต่เป็นสัญลักษณ์แทนปวงชนเป็น "อิทธิพล" มากกว่าจะเป็น "อำนาจ" โดยตรงที่ช่วยกำหนดแนวทางของการปกครองเพื่อประโยชน์เป็นความผาสุกมั่นคงของสมาชิกทั้งหลายในสังคมเดียวกัน ตามภาระหน้าที่หลักในอุดมคติของสถาบันการปกครองในทุกระบอบและยุคสมัย

สถาบันพระมหากษัตริย์ จึงมีบทบาทต่อสังคมและวัฒนธรรมตามลักษณะอำนาจทางการปกครองของยุคสมัย อำนาจของพระมหากษัตริย์ที่เพียบพร้อมสมบูรณ์ เช่นในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มีผลกระทบต่อลักษณะของสังคมและวัฒนธรรมมากกว่าอำนาจที่จำกัด เช่น ในระบอบประชาธิปไตยและแม้แต่ในระบอบราชาธิปไตยที่ต่างยุคสมัย เช่นของกรุงสุโขทัยเทียบกับของกรุงศรีอยุธยาก็มีผลแตกต่างกันตามลักษณะของอำนาจการปกครองนั้น เช่น ที่นักวิชาการรัฐศาสตร์บรรยายว่า ในสมัยสุโขทัยการปกครองเป็นอย่าง *“พ่อปกครองลูก”* ผู้ปกครองกับผู้ถูกปกครองมีความสัมพันธ์กันใกล้ชิดเหมือนญาติ แต่ในสมัยอยุธยาการปกครองเป็นแบบ *“เทวราชา”* ซึ่งยกฐานะของผู้ปกครองขึ้นเป็นสมมติเทพ เหนือกว่าฐานะของผู้ถูกปกครองที่เป็นมนุษย์ธรรมดา ส่วนคติการปกครองแบบ *“ธรรมราชา”* ที่ผู้ปกครองยึดหลักธรรมของพระพุทธศาสนาเป็นกรอบจำกัดอำนาจของผู้ปกครอง ซึ่งปรากฏในรูปแบบการปกครองของอาณาจักรไทยตั้งแต่สุโขทัย ตลอดมาจนถึงรัตนโกสินทร์นั้น ในสมัยอยุธยาดูจะด้อยน้ำหนักกว่าในสมัยก่อนหน้าและสมัยหลังจากนั้น คติหรือปรัชญาการปกครองที่ต่างกันนี้เปลี่ยนแปลงตามเงื่อนไขสภาพแวดล้อมของอำนาจการปกครองของแต่ละยุคสมัย การปกครองแบบ *“พ่อปกครองลูก”* เหมาะสมกับขนาดและกำลังของกรุงสุโขทัยที่เพิ่งพ้นจากการครอบงำของอาณาจักรกัมพูชา มีประชาชนพลเมืองไม่มากและเป็นคนไทยชาติภาษาเดียวกัน แต่กรุงศรีอยุธยาก่อตั้งภายหลังเป็นอาณาจักรที่เข้มแข็งจนเป็นมหาอำนาจใหม่เหนือทั้งกรุงสุโขทัยและกรุงกัมพูชา มีอาณาเขตกว้างไกลปกครองผู้คนจำนวนมากหลายชาติหลายภาษา จึงจำเป็นต้องใช้คติ *“เทวราชา”* ตามอย่างอาณาจักรกัมพูชาที่เคยใช้มาก่อน เพื่อเสริมอำนาจบารมีของผู้ปกครองให้เป็นที่ยำเกรงของประชาชนพลเมืองที่หลากหลาย ส่วนการกลับมา

เน้นคติ *“ธรรมราชา”* เหนือ *“เทวราชา”* ในสมัยรัตนโกสินทร์ ซึ่งเป็นอาณาจักรไทยที่สืบต่อจากกรุงศรีอยุธยาและมีอาณาเขตกว้างขวางไม่แพ้กัน ก็มีความเหมาะสมสอดคล้องกับสภาพแวดล้อมใหม่ของยุคสมัยที่มีพลังอำนาจใหม่ของชาติตะวันตกที่พัฒนาเป็นประเทศอุตสาหกรรมแล้ว เข้ามาท้าทายอำนาจของอาณาจักรเดิมในภูมิภาคนี้จนสุดท้ายชักนำคติการปกครองแบบประชาธิปไตย เข้ามาแทนแบบราชาธิปไตยที่เคยใช้กัน

ผลกระทบของสถาบันพระมหากษัตริย์ที่มีต่อลักษณะของสังคมและวัฒนธรรมไทยเป็นไปตามลักษณะของอำนาจการปกครองดังที่กล่าวมาแล้ว ซึ่งอาจแยกได้ดังนี้

1. จำนวนและประเภทของประชากร
2. การแบ่งชั้นและความสัมพันธ์ระหว่างชั้นของสังคม
3. ลักษณะวัฒนธรรมตามชั้นของสังคม
4. การสร้างสรรค์และการอนุรักษ์วัฒนธรรม
5. การเปลี่ยนแปลงและการพัฒนาของสังคม

1. จำนวนและประเภทของประชากร

สังคมไทยได้ชื่อว่าเป็นสังคมเกษตรกรรมมาตั้งแต่เริ่มรวมคนและชุมชนตามหมู่บ้านชนบทเข้ามาเป็น “เมือง” ภายใต้การปกครองของ *“พ่อเมือง”* หรือ *“เจ้าเมือง”* เดียวกัน ที่มีชื่อตำแหน่งเรียกได้อีกหลายอย่างต่างกันตามวิวัฒนาการของการปกครองตั้งแต่สมัยสุโขทัยมาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งอนุโลมเรียกด้วยศัพท์กลางว่า *“พระมหากษัตริย์”* ในภาษาไทยทางการสมัยนี้

จำนวนของผู้คนที่อยู่ภายใต้อำนาจการปกครองเดียวกันเป็นบ้านเมืองหรืออาณาจักรจะมีมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับความสามารถของผู้ปกครองที่จะ

ขยายและควบคุมอาณาเขตของรัฐเมืองสุโขทัยในสมัยเริ่มแรกของ ขุน (หรือพ่อขุน) ศรีอินทราทิตย์ แม้จะขยายเป็น *“อาณาจักร”* ด้วยการรวมเมืองใกล้เคียงมาอยู่ในอำนาจ ก็ยังไม่กว้างขวางเท่าในสมัยของพ่อขุนรามคำแหง (ประมาณ พ.ศ.1822-1842) ที่มีความสามารถในการรบและการบริหารยิ่งกว่ากษัตริย์สุโขทัยทั้งก่อนและหลังรัชสมัยนั้น แต่ภายในอาณาเขตของสุโขทัยในสมัยที่กว้างขวางที่สุด เข้าใจว่ามีประชากรไทยด้วยกันเท่านั้น จึงปกครองกันได้ด้วยระบบ *“พ่อปกครองลูก”*

อาณาจักรอยุธยาที่พระเจ้าอู่ทองหรือสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 (พ.ศ.1893-1912) สถาปนาในชัยภูมิที่ดีกว่าสุโขทัยทั้งในด้านยุทธศาสตร์และเศรษฐกิจ มีกษัตริย์หลายพระองค์ที่สามารถทั้งทางการรบ การค้า การบริหาร จนมีอำนาจครอบงำอาณาจักรสุโขทัยที่ตั้งตนเป็นอิสระจากอำนาจของอาณาจักรขอมหรือเขมรแห่งกัมพูชาได้ก่อน และอาณาจักรอยุธยาทำสงครามมีชัยชนะต่อกัมพูชา ตั้งแต่รัชกาลแรก แต่ไม่ได้ยึดครองถาวร จนถึงรัชกาลของสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 หรือพระเจ้าสามพระยา (พ.ศ.1967-1991) ตีนครหลวงของเขมรได้และตั้งพระโอรสเป็นกษัตริย์เขมรกวาดต้อนเจ้านายราษฎรและทรัพย์สินมีค่าเป็นอันมากมาเสริมอำนาจของกรุงศรีอยุธยา และในรัชกาลนี้กรุงสุโขทัยตกอยู่ใต้การปกครองเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรอยุธยาโดยสมบูรณ์ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ (พ.ศ.1991-2031) สืบราชสมบัติ และปฏิรูปการปกครองให้มีประสิทธิภาพสอดคล้องกับขอบเขตของอำนาจใหม่ที่มีจำนวนประชาชนพลเมืองเพิ่มขึ้น ไม่เพียงแต่ที่เป็นคนไทยด้วยกัน แต่รวมถึงเมืองของชนชาติอื่นที่ยอมรับอำนาจของกรุงศรีอยุธยาด้วย

ในช่วงเวลา 417 ปี ของกรุงศรีอยุธยาก่อนอวสานใน พ.ศ.2310 มียุคที่รุ่งเรืองภายใต้พระมหากษัตริย์ที่เข้มแข็ง สามารถรักษาและขยายอาณาเขต

เหนืออาณาจักรข้างเคียง เช่น มอญ ลาว เขมร และมลายู และมียุคที่เสื่อมโทรมจนแพ้สงครามกับพม่า ในรัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ (พ.ศ.2091-2111) และเสียกรุงครั้งแรกในรัชกาลต่อมาของสมเด็จพระมหินทราธิราช (พ.ศ.2111-2112) ถูกกวาดต้อนเจ้านายและราษฎร เก็บทรัพย์สินไปกรุงหงสาวดี ประสิทธิภาพทางการปกครองในยุคที่พระมหากษัตริย์เข้มแข็ง หมายถึงการเพิ่มกำลังคนและโภคทรัพย์ของสังคม ในสมัยที่ผู้ปกครองอ่อนแอเมืองประเทศราชรอบนอกฉวยโอกาสแข็งเมือง และหัวเมืองไทยในภูมิภาคจนถึงเมืองหลวงต้องเผชิญอันตรายจากการรุนรานของศัตรูภายนอก

การศึกสงครามและการค้าต่างประเทศของกรุงศรีอยุธยาภายใต้กษัตริย์ที่สามารถ ทำให้เกิดสังคมที่หลายหลาย เพราะคนต่างชาติที่เป็นเชลยศึกถูกกวาดต้อนมาให้ตั้งถิ่นฐานอยู่ชานพระนคร และคนที่อพยพหนีภัยสงครามเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร กลายเป็นพลเมืองถาวรภายในที่ต่างไปจากคนในประเทศราชของเขตของรอบนอก คนต่างชาติอีกประเภทหนึ่งคือพ่อค้าที่เข้ามาค้าขายประจำ จนได้เข้ารับราชการแล้วพำนักถาวรเป็นพลเมือง เช่น พ่อค้าอาหรับ เปอร์เซีย อินเดีย และจีน ซึ่งมียศศักดิ์เป็นขุนนางไทยสืบต่อกันมาหลายชั่วคนจนกลายเป็นไทย รวมทั้งชนชาติตะวันตกในบางสมัย เช่น ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ (พ.ศ.2199-2231)

การเปลี่ยนแปลงในจำนวนและประเภทของประชากรที่เป็นผลจากการศึกสงครามและการค้ากับต่างประเทศ มีต่อมาถึงในสมัยกรุงธนบุรีและรัตนโกสินทร์ ภายใต้ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี (พ.ศ.2310-2315) ทรงกอบกู้เอกราชจากพม่าข้าศึกและฟื้นฟูอาณาเขตที่กรุงศรีอยุธยาเคยปกครอง กรุงรัตนโกสินทร์มีพระมหากษัตริย์ที่เข้มแข็งทั้งในการศึกสงครามและสามารถทางการค้าทัดเทียมกับกรุงศรีอยุธยา ผลของการ

ศึกสงครามกับบ้านเมืองเพื่อนบ้าน ใน 3 รัชกาลแรก ทำให้มีชุมชนต่างชาติภาษารอบธานีที่ถูกอพยพเคลื่อนย้ายเป็นเชลยศึก หรือเป็นผู้ลี้ภัยสงครามจากทุกทิศทางที่เป็นบรรพบุรุษของพลเมืองไทยเชื้อสายต่างๆ ของปัจจุบัน การค้าต่างประเทศกับชาติตะวันตกที่เพิ่มบทบาทคุกคามแบบอาณานิคมด้วยอำนาจของประเทศอุตสาหกรรมทำให้ผู้ปกครองประเทศต้องปรับเปลี่ยนวิธีการบริหารปกครองและค้าขายตามแบบตะวันตก มีที่ปรึกษาและข้าราชการชาวตะวันตกแทนคนชาติตะวันออกของสมัยอยุธยา ซึ่งปรากฏในรัชกาลที่ 4 และ 5 อย่างชัดเจนและจำนวนประชากรผู้อพยพชาวจีนและอินเดียที่เข้ามาตามการค้าแบบอาณานิคม เป็นวิวัฒนาการจากคนรุ่นก่อนที่เคยมาทำมาค้าขายแล้วแต่โบราณเพียงแต่เปลี่ยนลักษณะและขอบข่ายงานไปตามสภาพแวดล้อมใหม่ที่เปลี่ยนไป

การศึกสงครามและการค้าต่างประเทศยังมีบทบาทกำหนดจำนวนและประเภทของประชากรแม้ในสมัยปัจจุบัน แต่เมื่อหมดสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชแล้วการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองใน พ.ศ.2475 สถาบันพระมหากษัตริย์ก็ผ่านต่ออำอาจในการกำหนดนโยบายและการจัดการให้แก่รัฐบาลผู้บริหารในระบอบประชาธิปไตยในเรื่องนี้ต่อไป ในสภาพเงื่อนไขที่ต่างไปอย่างมากจากยุคสมัยก่อนๆ

2. การแบ่งชั้นและความสัมพันธ์ระหว่างชั้นของสังคม

สถาบันพระมหากษัตริย์ทำให้เกิดการแบ่งชั้นในสังคมไทยเป็นชนชั้นปกครองและชนชั้นใต้ปกครองมาตั้งแต่แรกที่สถาปนาอาณาจักรสุโขทัย ถึงแม้ในสมัยนั้นทั้ง 2 ชั้นมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกันเสมือนญาติในระบบ *“พ่อปกครองลูก”* ก็ตาม ชนชั้นปกครองประกอบด้วยผู้ปกครองสูงสุดและญาติวงศ์ ซึ่งอาจช่วยทำหน้าที่บริหารปกครองในตำแหน่งเสมือนขุนนางข้าราชการที่ไม่ได้ร่วม

วงศ์สกุลด้วย บุคคลในตำแหน่งผู้บริหารปกครองมียศศักดิ์ที่ราษฎรผู้เป็น *“ไพร่ฟ้า”* ไม่มี และยศศักดิ์เป็นสิ่งกำหนดอำนาจหน้าที่และผลประโยชน์ ซึ่งชนชั้นปกครองมีมากกว่าคนธรรมดาที่อยู่ในชนชั้นใต้ปกครอง

การแบ่งชั้นตามเกณฑ์อำนาจการบริหารปกครองนี้ มีความชัดเจนเด็ดขาดยิ่งขึ้นในสมัยกรุงศรีอยุธยา โดยเฉพาะอย่างยิ่งตั้งแต่รัชกาลของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเป็นต้นมา ที่กำหนดระบบ *“ศักดินา”* ขึ้นไว้อย่างละเอียดด้วยพระไอยการ (กฎหมาย) หลายฉบับ ให้บุคคลมีฐานะลดหลั่นกันตามอำนาจหน้าที่ ซึ่งระบุค่าเป็นจำนวน (ไร่) ของนา เช่น อุปราช (ตำแหน่งสูงสุดรองลงมาจากพระมหากษัตริย์) มีศักดินา 100,000 (แสน) พระยา (ตำแหน่งสูงสุดของขุนนาง) มีศักดินา 10,000 (หมื่น) ลงมาถึงขุนนางระดับต่ำสุด 400 ไร่ (สามัยชนธรรมดา) 25 และทาส 5 ชนชั้นปกครองประกอบด้วย *“เจ้า”* คือ พระมหากษัตริย์ (มีศักดิ์สูงจนประมาณค่าเป็นตัวเลขมิได้) และเชื้อพระวงศ์กับ *“นาย”* คือขุนนางที่เป็นราชการมีศักดินา 400 ขึ้นไป ส่วนชนชั้นใต้ปกครอง คือ *“ไพร่”* และ *“ทาส”* ซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ในสังคมที่เป็นประชาชนพลเมือง

ในระบบดังกล่าวนี้ บุคคลที่อยู่ในฐานะ “ไพร่” ทุกคนต้องขึ้นทะเบียนสังกัดมูลนายที่เป็นเจ้านายและขุนนาง มีหน้าที่รับใช้ให้บริการแก่รัฐส่วนกลางเป็น *“ไพร่หลวง”* หรือแก่บุคคลที่เป็นมูลนายเป็น *“ไพร่สม”* ตามระยะเวลาที่กำหนด เช่น ปีละ 6 เดือน (ในสมัยอยุธยา) แลกกับการคุ้มครองให้สิทธิในที่อยู่และที่ทำกิน และความช่วยเหลือตามสมควรจากนาย ส่วน *“ทาส”* ที่ไม่ใช่เชลยศึก คือ ไพร่ที่เป็นหนี้สินต้องขายตัวรับใช้เจ้าของเงิน ระบบที่สามัญชน *“ผู้น้อย”* ต้องพึ่งพาอาศัยรับใช้มูลนายที่เป็น “ผู้ใหญ่” ซึ่งให้การอุปถัมภ์คุ้มครองนี้ นักวิชาการปัจจุบันเรียกเป็น *“ระบบอุปถัมภ์”* ที่ยังนิยมปฏิบัติกันถึงแม้จะเลิกระบบ *“ศักดินา”* แล้วในรัชกาลที่ 5 ของกรุงรัตนโกสินทร์ ไม่มี *“ไพร่”* และ

“ทาส” ในสังคมไทยอีกแล้วหลังจากนั้น และประชาชนพลเมืองไทยไม่ต้องขึ้นทะเบียนสังกัดมูลนายอีกต่อไปก็ตาม

การแบ่งชนชั้นที่ชัดเจนยิ่งในระบบ “ศักดินา” ใช้เกณฑ์อำนาจทางการบริหารปกครองของพระมหากษัตริย์เป็นฐานกำหนด จึงไม่ตายตัวเด็ดขาดเหมือนในระบบวรรณะเช่นของอินเดียที่กำหนดด้วยเกณฑ์อำนาจทางศาสนา บุคคลไทยเปลี่ยนฐานะในชั้นของสังคมได้ด้วยพระราชโองการของพระมหากษัตริย์ที่จะแต่งตั้งหรือถอดถอนบุคคลให้มีหรือพ้นจากตำแหน่งและยศศักดิ์ เมื่อใดก็ได้ ทำให้ไพร่กลายเป็นขุนนาง ขุนนางกลายเป็นไพร่ ทาสไถ่ตัวกลายเป็นไพร่ และไพร่ก็ขายตัวกลายเป็นทาสได้ หรือแม้แต่คนธรรมดาหรือขุนนางที่ยึดอำนาจราชบัลลังก์ได้ก็มีฐานะเป็นกษัตริย์ได้ พระมหากษัตริย์ที่เป็นสมมติเทพ ตามคติของศาสนาฮินดูที่ไทยรับช่วงต่อมาจากราชสำนักเขมร ทำให้พราหมณ์หรือเชื้อสายพราหมณ์จากอินเดียมีบทบาทสำคัญทางพิธีกรรม ที่ให้ความศักดิ์สิทธิแก่ฐานะขององค์พระมหากษัตริย์ การมีคติของ “ธรรมราชา” ควบคู่ก็ทำให้พระสงฆ์ในพุทธศาสนามีบทบาทสำคัญสนับสนุนความชอบธรรมของฐานะตำแหน่งของพระมหากษัตริย์ด้วย แต่บทบาทของบุคคลทางศาสนาไม่ว่าพุทธหรือพราหมณ์ ไม่มีอำนาจทางการปกครองใดๆ จึงไม่มีฐานะเทียบเท่าหรือเหนือกว่าพระมหากษัตริย์ และศาสนาไม่เป็นเกณฑ์ที่ใช้กำหนดชนชั้นของคนในสังคมไทย

สถาบันพระมหากษัตริย์ที่ต้องอาศัยกำลังบุคลากรของขุนนางข้าราชการช่วยงานบริหาร ทำให้คนที่เป็นข้าราชการมีอำนาจวาสนาบารมีสืบเนื่องจากพระมหากษัตริย์ ยกฐานะศักดิ์ศรีเป็น *“ผู้ดี”* เหนือ *“ไพร่”* ที่เป็นสามัญชน ข้าราชการมีอำนาจอภิสิทธิ์และผลประโยชน์ที่ราษฎรไม่มี ความสัมพันธ์ระหว่างข้าราชการกับประชาชนจึงเป็นความสัมพันธ์ระหว่าง

อำนาจที่ไม่เสมอกัน ผู้มียศศักดินาและตำแหน่งในราชการมีฐานะเป็น “นาย” ที่มีประชาชนเป็น *“ไพร่”* ผู้รับใช้ ความรู้สึกถือตัวของข้าราชการสมัยศักดินาราชาธิปไตยหลงเหลือตกทอดมาถึงข้าราชการบางคนจนถึงยุคประชาธิปไตย รวมทั้งการใช้อำนาจของตำแหน่งหน้าที่แสวงหาประโยชน์ที่ประมุขบริหารควบคุมได้ไม่ทั่วถึงในทุกยุคสมัย

“ทาส” ในสังคมไทยสมัยที่ใช้ระบบ *“ศักดินา”* มีภาระรับใช้เจ้าของเงินโดยไม่ต้องเข้าเวรรับใช้มูลนายอย่าง “ไพร่” ที่ถูกเกณฑ์แรงงานไปทำงานสาธารณะของหลวง *“ทาส”* ที่มี่นายใจดีจึงมีงานเบากว่า *“ไพร่”*

สภาพการแบ่งชนชั้นสังคมในระบบศักดินา และลักษณะความสัมพันธ์ของชนในชั้นต่างๆ นี้มีข้อกำหนดของกฎหมายสมัยอยุธยาอย่างชัดเจนที่ประมวลมาเป็น *“กฎหมายตรา 3 ดวง”* ในสมัยรัตนโกสินทร์และยกเลิกไปในสมัยรัชกาลที่ 5 เมื่อมีการปฏิรูปการปกครองเลิกระบบ *“ไพร่”* *“ทาส”* ลดอำนาจของเจ้านายและขุนนางในการควบคุมและใช้กำลังคน โดยใช้วิธีว่าจ้างแรงงานทำงานก่อสร้างสาธารณะ และการเกณฑ์ทหารประจำการตามแบบสมัยใหม่ แทนการใช้แรงงานเกณฑ์ของ *“ไพร่”* หรือประชาชนอย่างในสังคมไทยสมัยโบราณ การเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองเป็นแบบประชาธิปไตยที่มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข มีการสอบแข่งขันเข้ารับราชการแทนการถวายตัวและใช้สิทธิ์ที่เป็นเชื้อสายขุนนางเดิม ทำให้ลักษณะฐานะของชนชั้น ขุนนาง ข้าราชการ และความสัมพันธ์กับชนชั้นราษฎรเปลี่ยนแปลงไปจากที่เคยเป็นในสมัยราชาธิปไตย

3. ลักษณะวัฒนธรรมตามชั้นของสังคม

พระมหากษัตริย์ เชื้อพระวงศ์และขุนนางข้าราชการที่ประกอบกันเป็นชนชั้นสูงของสังคมไทย ทำให้เกิดวัฒนธรรมตามวิถีชีวิตในหน้าที่การงานของผู้บริหารปกครองที่ต่างไปจากวัฒนธรรมตามวิถีชีวิตของราษฎรที่ทำอาชีพในไร่นา

งานบริหารปกครองต้องการความรู้ความสามารถ วิธีการและอุปกรณ์ที่สอดคล้องกับการใช้อำนาจควบคุมระเบียบข้อบังคับและคุ้มครองความมั่นคงปลอดภัยของสังคม เช่น ความรู้ทางหนังสือและบัญชี วิธีการกำหนดและเก็บภาษีอากร ขนบธรรมเนียมและระเบียบพิธีของราชสำนัก การรับใช้ให้บริการแก่ผู้บังคับบัญชา การกำหนดและควบคุมงานที่มอบหมายให้ผู้ใต้บังคับบัญชา ความสามารถในการสู้รบและการใช้อาวุธจัดกำลังทัพและวางแผนยุทธวิธีในการทำสงคราม ฯลฯ สรุปคือความรู้สำหรับงานราชการฝ่ายพลเรือนและฝ่ายทหาร ซึ่งมีแบบอย่างวิธีการและเครื่องมือ เครื่องใช้อุปกรณ์ที่เหมาะสมตามลักษณะงาน

การคัดเลือกบุคคลเข้าสู่ตำแหน่งหน้าที่ทุกระดับของงาน ตั้งแต่ตำแหน่งสูงสุดของประมุข คือ พระมหากษัตริย์ จนถึงระดับต่ำสุดของข้าราชสำนักหรือข้าราชการชั้นผู้น้อยเป็นมหาดเล็ก เสมียน หรือ หัวหมู่กองทหาร มีเงื่อนไขข้อบัญญัติเฉพาะตามตำแหน่ง เช่น พระมหากษัตริย์สืบทอดราชสมบัติด้วยการเป็นทายาททางสายโลหิต เจ้านายเชื้อพระวงศ์ได้ฐานะตำแหน่งงานบริหารจากความเป็นญาติและความสามารถส่วนบุคคล ขุนนางที่ไม่ใช่เชื้อพระวงศ์ได้ตำแหน่งด้วยชาติวุฒิเพราะเชื้อสายสกุลวงศ์ขุนนางเดิมและด้วยคุณวุฒิคือความรู้ความสามารถเฉพาะตัว ฯลฯ ในส่วนของคุณวุฒิสำหรับวิชาชีพราชการที่บุคคลต้องหามาเสริมชาติวุฒิที่ได้จากการกำเนิดโดยอัตโนมัติแล้วนั้น

นอกจากความรู้ทางหนังสือและธรรมเนียมปฏิบัติราชการแล้ว ไหวพริบในการรับใช้ให้ถูกใจและได้ประโยชน์ของผู้ใหญ่ที่มีอำนาจบังคับบัญชา ก็เป็นคุณสมบัติสำคัญของลักษณะงานในวัฒนธรรมหรือวิถีชีวิตของชนชั้นปกครอง ซึ่งต่างไปจากวัฒนธรรมหรือวิถีชีวิตของชาวบ้านราษฎรซึ่งทำอาชีพเกษตรกรรมอยู่ในไร่นาชนบท

นอกจากความแตกต่างของวิถีชีวิตที่เกิดจากเงื่อนไขของอาชีพการงานของผู้บริหารปกครองสังคมแล้ว วัฒนธรรมของ ชนชั้นปกครองยังมีความประณีตวิจิตรและซับซ้อนในแทบทุกเรื่อง เมื่อเทียบกับวัฒนธรรมของชาวบ้านสามัญชน วัตถุสิ่งของเครื่องใช้ทั้งในชีวิตประจำวัน ในบ้านเรือนและในชีวิตทำงานในหน่วยงานทำด้วยวัสดุมีค่าหายากและฝีมือช่างที่ชำนาญกว่าสิ่งของที่ชาวบ้านใช้และกำหนดรายละเอียดให้ลดหลั่นกันตามยศศักดิ์ของเจ้าของผู้ใช้ ซึ่งห้ามละเมิด อาทิ เครื่องราชูปโภคของพระมหากษัตริย์ย่อมต้องดีเลิศ ของเชื้อพระวงศ์ที่รองลงมาก็ยังเหนือกว่าสิ่งของเครื่องใช้ในบ้านเรือนของขุนนางซึ่งก็ลดหลั่นกันลงไปตามยศศักดิ์และตำแหน่ง ฯลฯ ภาษาของชนชั้นปกครองมีถ้อยคำสำนวนแสดงความสูงต่ำของฐานะตำแหน่งที่ไม่เสมอกันระหว่างผู้ใหญ่และผู้น้อย นับตั้งแต่ภาษาราชาศัพท์ที่ผู้น้อยต้องระวังในการใช้ให้ถูกต้องกับพระมหากษัตริย์และเชื้อพระวงศ์ ภาษาราชการที่ผู้ใต้บังคับบัญชาต้องใช้ให้ถูกต้องตามลำดับชั้นของผู้บังคับบัญชา ฯลฯ นอกจากภาษาพูดแล้วราชการยังใช้ภาษาเขียนสำหรับบันทึกหลักฐานสั่งการ ฯลฯ ซึ่งทั้งหมดนี้ไม่มีในภาษาของชาวบ้านในปกติชีวิต ระเบียบกฎเกณฑ์สำหรับกริยามารยาทในการกระทำต่างๆ เช่น การลุก นั่ง ยืน เดิน กินอยู่ หลับนอน ฯลฯ ของชนชั้นสูงก็มีความประณีตซับซ้อนกว่าของชนชั้นชาวบ้าน ดังปรากฏในสำนวนที่จำแนกกิริยามารยาทของ *“ผู้ดี”* จากของ *“ไพร่”* ซึ่งขาดการขัดเกลาอบรม ฯลฯ ด้วยเหตุผลที่สืบเนื่อง

สอดคล้องกันกับความแตกต่างที่ปรากฏในสิ่งของเครื่องใช้และกิริยามารยาทที่กล่าวแล้ว ก็จะพบความแตกต่างในความคิดและค่านิยมตามชั้นของสังคมที่ต่างกันด้วย เช่น การถือยศถือศักดิ์ในหมู่ที่คนทำราชการ ซึ่งไม่มีในชนชั้นชาวบ้าน ความคิดเปรียบเทียบหรือประเมินค่าของคนตามตำแหน่งและอำนาจหน้าที่ การประจบสอพลอผู้มีอำนาจให้คุณให้โทษ การแสวงหาประโยชน์จากตำแหน่งหน้าที่ ความจงรักภักดีต่อผู้ใหญ่ที่อุปถัมภ์ ฯลฯ ซึ่งความคิดและค่านิยมเหล่านี้มีอยู่เป็นธรรมดาในหมู่ชนชั้นสูงผู้บริหารปกครองมากกว่าที่เป็นปกติวิสัยของชาวบ้านที่ทำไร่นา

4. การสร้างสรรค์และการอนุรักษ์วัฒนธรรม

สถาบันพระมหากษัตริย์และชนชั้นบริหารปกครอง มีบทบาทในการสร้างสรรค์วัฒนธรรมทั้งเป็นวัตถุรูปธรรม และที่เป็นระเบียบวิธีการกับค่านิยมอุดมการณ์นามธรรมให้แก่สังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในส่วนของวัฒนธรรมชั้นสูงดังที่กล่าวแล้ว จากการให้สร้างทำสิ่งของต่างๆ เพื่อสนองความต้องการของการดำเนินชีวิตและการงานที่ความหลากหลายแปลกใหม่มากกว่าสิ่งของที่ใช้ปกติชีวิตของชาวบ้าน

ชนชั้นบริหารปกครองมีโอกาสที่จะสร้างสรรค์สิ่งใหม่ในวัฒนธรรม เพราะมีทรัพยากร และความต้องการประกวดประขันแสดงฐานะที่สูงซึ่งแสดงให้ปรากฏรับรู้กันได้ด้วยของแปลกใหม่ที่ผู้อื่นไม่มีเหมือน บุคคลในฐานะตำแหน่งสูงสร้างสรรค์สิ่งใหม่ได้เอง หรือสั่งให้ผู้อื่นสร้างสรรค์ตามความคิดความต้องการของตน หรือส่งเสริมสนับสนุนผู้ที่มีความคิดและฝีมือที่จะสร้างสรรค์แต่ขาดทรัพยากรที่จำเป็น

งานสร้างสรรค์วัฒนธรรมที่คนทั่วไปมักจะนึกถึงก่อนคือ เรื่องศิลปะและการละเล่นมหรสพเพื่อการพักผ่อนบันเทิงอารมณ์ ในส่วนนี้ชนชั้นบริหารปกครองมีโอกาสได้ใช้สอยผลงานมากทั้งปริมาณและคุณภาพ เพราะมีทั้งทรัพยากรและเวลาว่างพอที่จะสร้างสรรค์เองหรือให้ช่างและศิลปินสร้างสรรค์ขึ้น ในประวัติศาสตร์ไทย พระมหากษัตริย์หลายพระองค์ทรงเป็นกวีหรือช่างและศิลปินเอง หรือทรงส่งเสริมอุปถัมภ์ทำนุบำรุงช่างและศิลปินทุกแขนง เจ้านายและขุนนางก็มีบทบาททำนองเดียวกันมากบ้างน้อยบ้าง ในทุกรัชกาลสนองพระราชนิยม งานสร้างสรรค์ทางศิลปะเหล่านี้เมื่อแรกมีก็เป็นของแปลกใหม่น่าพอใจกว่ารูปแบบเก่าของเดิม แต่เมื่อนิยมแพร่หลายต่อไปก็กลายเป็นธรรมเนียมประเพณี ศิลปะ วรรณกรรม สถาปัตยกรรม ประติมากรรม ฯลฯ ที่มาเสริมหรือแทนธรรมเนียมประเพณีเดิมของวัฒนธรรมทางศิลปะ

วัฒนธรรมด้านอื่นนอกจากศิลปะการบันเทิงหรือเพื่อการประดับตบแต่ง ประเภทวิจิตรศิลป์ ประณีตศิลป์ คือวัฒนธรรมส่วนที่ว่าด้วยการสร้างทำสิ่งของเครื่องใช้ในงานอาชีพ ชนชั้นบริหารปกครองก็มีโอกาสสร้างสรรค์ของใหม่ได้มากและบ่อยกว่าในวัฒนธรรมระดับของชาวบ้าน เพราะงานบริหารปกครองบ้านเมืองจำเป็นต้องหาอุปกรณ์และวิธีการที่มีคุณภาพและประสิทธิภาพมากกว่าเดิมเสมอเมื่อทำได้ เพื่อเพิ่มพูนทรัพยากรและโภคทรัพย์ของสังคม การออกพระราชบัญญัติและกฎระเบียบใหม่เพื่อควบคุมกำลังคน เช่น การสร้างระบบ *“ศักดินา”* ของพระบรมไตรโลกนาถในสมัยอยุธยาเป็นการควบคุมและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรคนของแผ่นดิน การผูกขาดการค้ากับต่างประเทศของหลวงที่เริ่มทำจริงจังตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระเจ้าจักรพรรดิ (พ.ศ. 2091-2111) ในสมัยอยุธยาตอนกลาง และใช้เป็นประเพณีต่อมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เป็นวิธีสร้างรายได้ให้ท้องพระคลังและประเทศ หรือ

การเปลี่ยนระบบผูกขาดการค้าของหลวงมาเป็นการเพิ่มประเภทและเปลี่ยนวิธีการเก็บภาษีอากร ให้เจ้าภาษีนายอากรประมูลไปเก็บแทนหลวงเองโดยตรง ในรัชกาลที่ 3 ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ.2367-2394) ฯลฯ เป็นวิธีการหารายได้จากภาษีมาชดเชยกำไรจากการค้าของหลวงที่ขาดไป เพราะเงื่อนไขของสนธิสัญญากับประเทศตะวันตกยุคใหม่ที่เป็นอุตสาหกรรมแล้ว เหล่านี้คือผลงานสร้างสรรค์ทางวัฒนธรรมการปกครองและการเศรษฐกิจของราชการที่ต่างไปจากวัฒนธรรมทางศิลปะ นอกจากมาตรการสร้างสรรค์ในราชการฝ่ายพลเรือนแล้ว ในงานฝ่ายทหารก็มีการหาอาวุธยุทโธปกรณ์ และยุทธวิธีการทำศึกสงครามใหม่ๆ จากต่างประเทศตะวันตก และการใช้กองอาสาต่างประเทศ ฯลฯ ซึ่งมีทั้งในสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ มีการปรับปรุงให้เหมาะสมตามยุคสมัย สิ่งเหล่านี้ถึงไม่เป็นผลงานสร้างสรรค์ของคนไทยโดยตรง ก็เป็นการส่งเสริมด้วยการใช้ผลงานสร้างสรรค์จากวัฒนธรรมชาติตะวันตก ในส่วนที่ว่าด้วยการทหารและการสงคราม ผสมผสานธรรมเนียมประเพณีการสงครามแบบดั้งเดิมของไทยกับประเพณีของชาติตะวันตก

งานสร้างสรรค์วัฒนธรรมในความหมายที่คลอบคลุมทุกด้านของวิถีชีวิตเช่นที่กล่าวนี้ ปรากฏทุกครั้งที่มีการสร้างงานใหม่ที่ต่างไปจากรูปแบบมาตรฐานเดิมที่เคยใช้ จึงแสดงความคิดและฝีมือของผู้สร้างที่ไม่ติดต้นแบบเดิม ที่ภายหลังกลายเป็นผู้ริเริ่มประเพณีใหม่เป็นแบบอย่างมาตรฐานให้ผู้อื่นทำตาม จนกว่าจะมีงานสร้างสรรค์เริ่มประเพณีใหม่มาใช้แทน ถ้าไม่ต้องรักษารูปแบบประเพณีเดิมไว้ การอนุรักษ์วัฒนธรรมจึงตรงข้ามกับการสร้างสรรค์

วัฒนธรรมชั้นสูงของผู้บริหารปกครอง มีการอนุรักษ์ควบคู่กับการสร้างสรรค์ คือ มีการเก็บรักษาแบบอย่างมาตรฐานและธรรมเนียมประเพณีของบางเรื่องพร้อมๆ กับมีการสร้างทำแบบอย่างมาตรฐานใหม่ เริ่มธรรมเนียม

ประเพณีใหม่ในเรื่องอื่น ในขณะที่พระมหากษัตริย์ เจ้านาย และขุนนางสร้างใช้และส่งเสริมอุปถัมภ์งานสร้างสรรค์ใหม่ในเรื่องศิลปะหรือระเบียบวิธีการปกครอง การค้า ฯลฯ ก็มีการรักษาแบบแผนประเพณีของเรื่องที่ต้องการรักษา เช่น พระราชพิธีที่เป็นเอกลักษณ์ของราชสำนัก คติการปกครองที่เป็นหลักการพื้นฐานของงานราชการ หรือความถูกต้องของคำสอนทางศาสนาและพิธีกรรมตามต้นตำรับเดิมที่ต้องการให้สังคมยึดถือและปฏิบัติ ตัวอย่างเช่น พระราชพิธีราชาภิเษก หรืองานพระเมรุมาศ ให้ทำตามอย่างประเพณีเดิมในรูปแบบและหลักการใหญ่ ถึงแม้ในรายละเอียดจะมีสิ่งของเครื่องใช้ใหม่ที่ให้ความสะดวกตามยุคสมัยมาประกอบบ้าง เครื่องราชกกุธภัณฑ์และเครื่องราชูปโภค ฯลฯ ประกอบพระเกียรติยศคงรักษาของเดิม ถึงแม้ในราชสำนักจะมีเครื่องใช้สำนักงานสมัยใหม่สำหรับทรงงานประจำวันก็ตาม

ในบางกรณี การสร้างสรรค์ในแง่หนึ่งอาจเป็นการอนุรักษ์ในอีกแง่หนึ่ง เช่น การที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ.2394-2411) เมื่อยังผนวชก่อนครองราชย์ ทรงสร้างธรรมยุติกนิกายมาเพิ่มจากมหานิกายซึ่งมีอยู่เดิม เป็นการสร้างสรรค์วัฒนธรรมทางศาสนาของสังคมไทย แต่หากพิจารณาว่าเป็นการรักษาความถูกต้องของการปฏิบัติตามพระธรรมวินัยดั้งเดิมก็เท่ากับการอนุรักษ์หลักการเดิมก็ได้

โบราณสถานและโบราณวัตถุในบริเวณที่เป็นราชธานีเดิมของสุโขทัยและอยุธยา ที่อยู่ในเขตที่เรียกเป็น “อุทยานประวัติศาสตร์” ในปัจจุบัน ถือว่าเป็นมรดกล้ำค่าทางวัฒนธรรมที่บรรพบุรุษสร้างไว้ให้คนรุ่นหลัง ซึ่งมีทั้งที่อยู่ในสภาพสมบูรณ์ หรือทรุดโทรมต้องบูรณปฏิสังขรณ์ใหม่ หรือให้คงไว้เป็นอนุสรณ์ในภาพที่เหลืออยู่โดยไม่ปรับปรุงก็ตาม ทั้งหมดนี้คือ ผลงานสร้างสรรค์ทางวัฒนธรรมที่เป็นวัตถุรูปธรรมของสถาบันพระมหากษัตริย์และสถาบันทางการ

ปกครองของไทยในสมัยนั้นๆ ที่กลายมาเป็นสิ่งที่สถาบันพระมหากษัตริย์และสถาบันการปกครองปัจจุบันต้องการอนุรักษ์ สิ่งก่อสร้างประเภทที่เทียบเคียงได้คือที่ปรากฏในบริเวณพระบรมมหาราชวังและเกาะกรุงรัตนโกสินทร์ของราชธานีปัจจุบัน ซึ่งสร้างสรรค์ใหม่ เมื่อสร้างกรุงเทพฯ ในรูปแบบประเพณีเดิมของสมัยอยุธยาบ้าง เป็นรูปแบบใหม่ของสมัยรัตนโกสินทร์เองบ้าง และมีการอนุรักษ์บางส่วนที่เป็นของเดิมไว้และสร้างสรรค์เพิ่มเติมของใหม่ ทั้งที่เป็นแบบของไทยคิดเองและแบบที่ยืมจากสถาปัตยกรรม ศิลปกรรม และประยุกต์วิทยา (เทคโนโลยี) ของต่างประเทศ

นอกจากปราสาทราชวังของพระมหากษัตริย์และวังของเจ้านายเชื้อพระวงศ์ กับที่อยู่อาศัยของขุนนางราชการ ซึ่งเป็นสถานที่ส่วนตัวที่เป็นเจ้าของสร้างและใช้แล้ว มีประเพณีไทยของการสร้างวัดวาอารามด้วยทุนทรัพย์ส่วนบุคคลของพระมหากษัตริย์ เจ้านายและขุนนาง ซึ่งให้ใช้เป็นสาธารณสถานได้ และการทำนุบำรุงสมณชีพรามณ์ถือเป็นหน้าที่หนึ่งของผู้บริหารปกครองสังคม เพื่อให้ศาสนาได้เผยแพร่สู่ประชาชน ในส่วนนี้เท่ากับเป็นบทบาทของชนชั้นปกครองในการสร้างสรรค์และอนุรักษ์วัฒนธรรมทางศาสนาและระเบียบกฎเกณฑ์ของบ้านเมืองที่เกี่ยวกับการบริหารคณะสงฆ์ในพุทธศาสนา มีการให้สมณศักดิ์ ตั้งพระราชาคณะและเจ้าคณะปกครองระดับต่างๆ ในพระราชอาณาจักร ซึ่งเป็นธรรมเนียมประเพณีศาสนาของสังคมท้องถิ่นที่ไม่มีในพุทธบัญญัติดั้งเดิม ก็เป็นผลงานสร้างสรรค์วัฒนธรรมทางศาสนาของผู้บริหารปกครองสังคมไทยเช่นกัน ตลอดจนถึงการห้ามหรือการทำนุบำรุงทุกศาสนาอื่นที่ประชาชนพลเมืองไทยนับถือที่ฝ่ายบริหารปกครองปฏิบัติในแต่ละยุคสมัย ก็เป็นหลักฐานการสร้างสรรค์หรืออนุรักษ์วัฒนธรรมทางศาสนาด้วย

นโยบายการปกครองประเทศราชของไทยสมัยโบราณก่อนที่จะมีการปฏิรูปการปกครองแผ่นดินในรัชกาลที่ 5 ของกรุงรัตนโกสินทร์ยกเลิกระบบนี้เปลี่ยนเป็นแบบประเทศชาติสมัยใหม่ที่ประชาชนทุกชาติภาษาในราชอาณาจักรมีฐานะเป็นพลเมืองร่วมสัญชาติเดียวกัน ด้วยสถาบันการปกครองแบบปัจจุบันนั้น ราชธานีไม่ก้าวก่ายขนบธรรมเนียมประเพณีของคนในท้องถิ่น เท่ากับเป็นการให้รักษาวิถีชีวิตของแต่ละกลุ่มชาติภาษาวัฒนธรรมไว้ แม้แต่ประเพณีการบริหารปกครองภายในของแต่ละประเทศราชนั้นๆ หลักการปฏิรูปการปกครองแล้วผู้บริหารปกครองก็ยังให้ใช้ธรรมเนียมประเพณีเดิมของท้องถิ่นโดยทั่วไปที่ไม่ขัดแย้งกับกฎหมายการปกครองของส่วนกลางที่ประชาชนต้องเกี่ยวข้องทางราชการ เช่น การเสียภาษีอากรและการรับราชการทหาร เท่ากับเป็นการสร้างสรรค์และอนุรักษ์วัฒนธรรมของกลุ่มต่างวัฒนธรรมที่เป็นประชาชนพลเมืองของประเทศ ที่สถาบันพระมหากษัตริย์และราชการมีบทบาทโดยตรงด้วยการบริหารปกครอง

5. การเปลี่ยนแปลงและการพัฒนาสังคม

สถาบันพระมหากษัตริย์ มีบทบาทโดยตรงในการบริหารปกครองสังคม การเปลี่ยนแปลงใดๆ ในอำนาจหน้าที่ของพระมหากษัตริย์จึงมีผลเปลี่ยนแปลงลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปกครองหรือระหว่างชนชั้นปกครองกับชนชั้นที่ถูกปกครองในสังคม เมื่อสถาบันพระมหากษัตริย์มีสิทธิและอำนาจเพิ่มมากและสมบูรณ์ขึ้น ราษฎรที่เป็นประชาชนพลเมืองก็มีสิทธิและอำนาจลดน้อยและหมดสิ้นลงเป็นสัดส่วนที่ผกผันและโดยนัยที่กลับกัน ตามปกติธรรมดาของความสัมพันธ์ของอำนาจที่ไม่เสมอกันในการปกครอง

เมื่อสิทธิอำนาจของสถาบันพระมหากษัตริย์เพิ่มมากขึ้นในสมัยอยุธยาเทียบกับสมัยสุโขทัยก่อนหน้านี้ ก็ทำให้ลักษณะของสังคมไทยในส่วนที่เป็นความสัมพันธ์ระหว่างรัฐซึ่งมีพระมหากษัตริย์เป็นตัวแทนร่วมกับขุนนางข้าราชการฝ่ายหนึ่งกับประชาชนซึ่งประกอบด้วยชาวบ้านราษฎรทั่วไปอีกฝ่ายหนึ่ง เปลี่ยนแปลงไปจากที่เคยปรากฏในสังคมสมัยสุโขทัย เช่นลักษณะความสัมพันธ์ที่กำหนดเป็นทางการด้วยกฎหมายในระบบ *“ศักดินา”* สำหรับบุคคลประเภท *“เจ้า นาย ไพร่ ทาส”* ที่แสดงความเหลื่อมล้ำในสิทธิ หน้าที่อำนาจ และผลประโยชน์อย่างชัดเจนของชนชั้นผู้ปกครองและชนชั้นผู้ถูกปกครอง

การเปลี่ยนแปลงเช่นนั้นเกิดจากการเปลี่ยนแปลงขยายอำนาจการปกครองของอาณาจักรอยุธยาที่สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมของบ้านเมืองใกล้เคียงในภูมิภาคและสภาพแวดล้อมของโลกตะวันออก และตะวันตกในยุคสมัยนั้น ความจำเป็นที่จะรักษาอำนาจและความมั่นคงของรัฐทำให้มีการจำกัดสิทธิอำนาจราษฎรเพื่อผลในการควบคุมและใช้กำลังคนสนองความต้องการของรัฐ เช่นในยามสงบสันติที่รัฐสร้างความมั่นคงด้วยการค้ากับต่างประเทศด้วยระบบการค้าผูกขาดของหลวง ก็ใช้ไพร่ส่วยหาสินค้าของป่ามาส่งให้รัฐขาย และในยามมีศึกสงคราม รัฐก็สามารถรวบรวมไพร่พลเป็นกำลังสำหรับการสู้รบได้สะดวก

หลังการเสียกรุงศรีอยุธยาใน พ.ศ.2310 และสังคมไทยฟื้นฟูประสิทธิภาพของการบริหารปกครองได้ใหม่ในสมัยกรุงธนบุรี (พ.ศ.2310-2325) และสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ในช่วงรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 3 นั้น สภาพแวดล้อมทั้งภูมิภาคใกล้เคียงโดยรอบ และในโลกห่างไกลที่สังคมไทยมีการเกี่ยวข้องสัมพันธ์ด้วยทั้งในซีกตะวันออก เช่น จีน อินเดีย และอาหรับ กับในซีก

ตะวันตก คือ ยุโรป และอเมริกา มีการเปลี่ยนแปลงใหม่ๆ ที่ต่างไปจากที่เคยรู้จักกันในยุคสมัยโบราณก่อนหน้านั้น ทำให้สถาบันพระมหากษัตริย์ต้องปรับเปลี่ยนบทบาทไปจากที่เคยมีได้ในสมัยอยุธยา แต่ต่อมาไม่เหมาะสมกับเงื่อนไขของสมัยรัตนโกสินทร์ เงื่อนไขใหม่ของยุคนี้ที่สำคัญเกิดจากการเกิดและขยายอำนาจอิทธิพลของประเทศอุตสาหกรรมตะวันตกที่เข้ามาทำลายดุลอำนาจการเมืองระหว่างประเทศในภูมิภาค และสร้างสถานการณ์เศรษฐกิจการค้าระหว่างประเทศยุคอาณานิคมของสังคมอุตสาหกรรมสมัยใหม่ซึ่งแตกต่างจากคติอาณานิคมของสังคมเกษตรกรรมแบบโบราณที่โลกเคยรู้จัก การปรับตัวรับสถานการณ์ใหม่นี้ที่เริ่มจากสถาบันพระมหากษัตริย์ มีผลสะท้อนเป็นการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยต่อไปโดยลำดับ ตลอดมาจนปัจจุบัน

ถึงแม้สังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์ยุคต้นสามารถกลับฟื้นคืนสภาพความรุ่งเรืองทัดเทียมสังคมไทยสมัยกรุงศรีอยุธยาได้ในเวลาไม่นานภายใน 3 รัชกาลแรก แต่ศึกสงครามที่สงบกับบ้านเมืองใกล้เคียง และเศรษฐกิจที่มีการค้าขายกับต่างประเทศมากขึ้นกว่าในสมัยอยุธยา โดยเฉพาะในประเภทสินค้าเกษตร เช่น ข้าว ซึ่งไม่เคยเป็นสินค้าหลักมาก่อน แต่เริ่มมีความสำคัญในสมัยกรุงเทพฯ เพราะผลพลอยได้จากระบบการค้าของมหาอำนาจอาณานิคมอุตสาหกรรมตะวันตก เพื่อเลี้ยงประชากรในประเทศที่ถูกผลกระทบของเศรษฐกิจอาณานิคม ทำให้สังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์มีการผ่อนผันให้ไพร่ได้ลดเวลารับราชการ ทำงานให้หลวงจากปีละ 6 เดือน ในสมัยอยุธยามาเป็นปีละ 4 เดือน ในรัชกาลที่1 และปีละ 3 เดือน ในรัชกาลที่ 2 และความสัมพันธ์ระหว่างราษฎรกับพระมหากษัตริย์ ก็ผ่อนคลายลดความเคร่งครัดที่กีดกันไม่ให้ราษฎรได้ใกล้ชิดกับองค์พระมหากษัตริย์ที่เป็นเสมือน เทพเจ้าศักดิ์สิทธิในระบบเทวราชาสมัยอยุธยาซึ่งเคยห้ามราษฎรเงยหน้ามองพระมหากษัตริย์เวลาเสด็จ

ผ่าน ผู้ใดฝ่าฝืนจะถูกทหารยิงกระสุนใส่ตา ฯลฯ ประเพณีนี้ผ่อนปรนในรัชกาลที่ 3 และยกเลิกโดยสิ้นเชิงในรัชกาลที่ 4 เป็นข้อยืนยันการเน้นคติธรรมราชาในสมัยรัตนโกสินทร์ ลดฐานะสมมติเทพของพระมหากษัตริย์ ให้โอกาสราษฎรเข้าเฝ้าได้อย่างใกล้ชิดขึ้นและประเพณีใหม่ที่เริ่มในรัชกาลที่ 4 ห้ามพ่อแม่บังคับลูกสาวแต่งงานโดยไม่สมัครใจหรือห้ามสามีขายภรรยาและบุตรเป็นทาส จนต่อมาเป็นการเลิกทาสในรัชกาลที่ 5 และไพร่ไม่ต้องขึ้นสังกัดมูลนายหรือถูกเกณฑ์แรงงานสาธารณะในยามบ้านเมืองสงบและเป็นทหารในยามศึกสงคราม ฯลฯ เหล่านี้เป็นการเปลี่ยนแปลงในทางพัฒนาของสังคม เพิ่มสิทธิเสรีภาพของประชาชนพลเมืองทั้งสิ้นจากการริเริ่มในสถาบันพระมหากษัตริย์เอง

การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงในสภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจ ที่การค้าระหว่างประเทศเปิดตลาดเสรีต้องการผลผลิตทางการเกษตรที่ไม่มีการผูกขาดการค้าของหลวง ตามสนธิสัญญาทางไมตรีสมัยหลังที่ประเทศไทยทำกับประเทศอุตสาหกรรมตะวันตก เศรษฐกิจเงินตราและแรงงานต่างด้าวอพยพที่ระบบอาณานิคมใหม่ของประเทศตะวันตกส่งเสริม ทำให้ราษฎรไทยมีรายได้จากการขายผลผลิตมาชำระภาษีแทนการไปทำงานสาธารณะที่เคยเป็นหน้าที่ของไพร่ต่อรัฐ และรัฐใช้รายได้ใหม่ไปจ้างแรงงานต่างด้าวทำงานสาธารณะได้แทนแรงงานไพร่ ผลพลอยได้จากการพัฒนาเศรษฐกิจในระบบใหม่นี้ คือ การผ่อนคลายในราษฎรมีสิทธิเสรีภาพในการทำงานอาชีพโดยไม่บกพร่องในหน้าที่ต่อรัฐ จัดเป็นการพัฒนาทางสังคมในส่วนที่เป็นความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปกครองกับถูกปกครอง หรือระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์กับราษฎรของสังคมโดยตรง

การปฏิรูปการปกครองแผ่นดินในรัชกาลที่ 5 เป็นสมัยตามแบบอย่างตะวันตก นอกจากจะเป็นการพัฒนาประสิทธิภาพของวิธีการบริหารบ้านเมืองที่

สอดคล้องกับความจำเป็นของยุคสมัยแล้ว ยังนำมาซึ่งบริการสังคมในด้านการศึกษา การแพทย์สาธารณสุข การสื่อสารคมนาคม ฯลฯ ที่เป็นปัจจัยสำคัญสนองกิจการด้านการบริหารปกครองแบบสมัยใหม่ในหน้าที่หลักของสถาบันพระมหากษัตริย์ซึ่งบริการด้านสังคมเหล่านี้ ถึงแม้จะมีในขอบเขตจำกัดในเขตบริเวณของเมืองก่อนตามกำลังทรัพยากรและขั้นตอนลำดับความจำเป็นของการพัฒนาประเทศให้เป็นแบบสมัยใหม่ แต่ก็เป็นพื้นฐานมีวิวัฒนาการต่อไปสู่การเปลี่ยนแปลงจากการปกครองระบอบกษัตริย์สมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบพระมหากษัตริย์ใต้รัฐธรรมนูญหรือจากระบบราชาธิปไตยมาเป็นระบอบประชาธิปไตย ตั้งแต่ พ.ศ.2475 ที่เป็นสภาพของสังคมไทยปัจจุบันซึ่งรัฐเน้นหน้าที่ด้านการบริการและพัฒนาสังคมควบคู่กับการรักษาความสงบเรียบร้อยและความมั่นคงของประเทศ

สถาบันพระมหากษัตริย์ในยุคประชาธิปไตย

สถาบันพระมหากษัตริย์ไทยในระบอบประชาธิปไตย ไม่มีภารกิจหลักในการบริหารปกครองเหมือนที่ต้องทำในระบอบประชาธิปไตย คงเหลือไว้แต่ภารกิจในฐานะที่พระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุขของประเทศ เป็นสัญลักษณ์ของชาติ เป็นศูนย์รวมจิตใจของประชาชน เป็นตัวแทนของรัฐในการสัมพันธ์กับนานาชาติ เป็นผู้ให้คำปรึกษาแนะนำแก่รัฐบาล และเป็นศูนย์กลางประสานประโยชน์ของคนทุกฝ่ายในชาติ ฯลฯ ด้วยพระปรีชาญาณและพระเมตตาบารมีที่ไม่อาศัยพระบรมเดชานุภาพออกคำสั่งบังคับ

พระมหากษัตริย์ไทยในระบอบประชาธิปไตยจาก พ.ศ.2475 ถึงปัจจุบันมีมาแล้ว 3 พระองค์ นับแต่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 (พ.ศ.2468-2477) และพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอนันทมหิดล

(พ.ศ.2478-2489) แต่ด้วยข้อจำกัดของช่วงเวลาเสวยราชย์ บทบาทที่ชัดเจนของสถาบันพระมหากษัตริย์ในยุคประชาธิปไตยจึงจะศึกษาได้จากพระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลปัจจุบันที่ทรงครองราชย์ยางนานกว่ากึ่งศตวรรษ ชัดเจนเป็นแนวทางมากกว่าในรัชกาลอื่นๆ

ในสมัยราชาธิปไตย สถาบันพระมหากษัตริย์มีผลกระทบโดยตรงต่อลักษณะของสังคมและวัฒนธรรมตามภารกิจการบริหารปกครองของพระมหากษัตริย์ เช่น การเพิ่มหรือลดจำนวนและประเภทของประชากรในราชอาณาจักร การแบ่งชั้นของสังคมที่กำหนดตามอำนาจหน้าที่บริหารปกครองของเจ้าและนายที่มีต่อไพร่และทาส ลักษณะของวัฒนธรรมตามชนชั้นที่แยกได้เป็นวัฒนธรรมหลวงของชนชั้นปกครอง และวัฒนธรรมราษฎรของชนชั้นชาวบ้านราษฎร การสร้างสรรค์และอนุรักษ์วัฒนธรรมหลวงเป็นผลโดยตรงจากการดำเนินชีวิตของชนชั้นปกครองที่มีพระมหากษัตริย์เป็นต้นแบบวางเกณฑ์และมาตรฐาน และการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาของสังคมก็เป็นผลสืบเนื่องจากพระราชดำริและพระราชประสงค์ว่า ผู้บริหารปกครองกับผู้อยู่ใต้ปกครองควรจะมีความสัมพันธ์และการกระทำต่อกันอย่างไร ฯลฯ

ลักษณะของสังคมและวัฒนธรรมในเรื่องต่างๆ ข้างต้นนี้ ในยุคประชาธิปไตยก็ยังมีอำนาจการบริหารปกครองเป็นตัวกำหนดอยู่ แต่ผู้กำหนดคือรัฐบาลที่ไม่ใช่องค์พระมหากษัตริย์แล้ว และเนื่องจากอำนาจการปกครองในระบอบประชาธิปไตย ไม่รวมอำนาจทางเศรษฐกิจอยู่ในตัวเองด้วยโดยอัตโนมัติเช่นในระบอบประชาธิปไตย ปัจจัยที่กำหนดลักษณะของสังคมและวัฒนธรรมที่สำคัญไม่แพ้อำนาจการบริหารปกครองก็คือ อำนาจทางเศรษฐกิจของคนกลุ่มอื่นที่ไม่ใช่รัฐบาลเสมอไป และสิทธิเสรีภาพของประชาชนที่จะเลือกอาชีพการงานและวิธีการดำเนินชีวิตได้ตามที่ตนพอใจ ก็เป็นอีกปัจจัยหนึ่งซึ่งช่วยกำหนด

ลักษณะของสังคมและวัฒนธรรมให้หลากหลาย โดยสถาบันพระมหากษัตริย์ในระบอบประชาธิปไตยไม่มีส่วนต้องรับผิดชอบเช่นในระบอบราชาธิปไตยก่อนหน้านั้น

บทบาทหน้าที่ทางการที่สถาบันพระมหากษัตริย์ในระบอบประชาธิปไตยมอบหมายให้สถาบันอื่นใดปฏิบัติแทนไม่ได้ อย่างในเรื่องการบริหารปกครองซึ่งรัฐบาลจากการเลือกตั้งของประชาชนรับไปแล้ว คือ กิจกรรมที่เกี่ยวกับพระราชพิธีตามประเพณีของราชสำนัก อันเป็นมรดกทางวัฒนธรรมชั้นสูงของสังคมไทยมาแต่โบราณกาล พระราชพิธีที่เป็นการภายในส่วนพระองค์ของพระมหากษัตริย์และพระราชวงศ์นั้นจะคงอยู่หรือเปลี่ยนแปลงไปตามพระราชอัธยาศัยโดยตรง แต่พระราชพิธีมีส่วนเป็นการสาธารณะของชาติให้ประชาชนทั่วไปในสังคมมีส่วนร่วม เป็นงานใหญ่ที่ต้องใช่ทรัพยากรมาก รัฐบาลต้องจัดงบประมาณสนับสนุนเพื่อแบ่งเบาพระราชภาระ เช่น พระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ เพื่อความสมบูรณ์ของเกษตรกรรมที่ผลิตอาหารเลี้ยงประชาชนในชาติหรือพระราชพิธีใหญ่ๆ ในโอกาสสำคัญพิเศษที่มีนานๆ ครั้ง เช่น พระราชพิธีบรมราชาภิเษก พระราชพิธีเสด็จทางชลมารคหรือสถลมารคเฉลิมฉลองระยะเวลาครองราชย์สมบัติหรือรอบพระชนมายุที่ยาวนาน ฯลฯ ซึ่งพิธีการเหล่านี้มีองค์พระมหากษัตริย์เป็นประธานที่มาของงาน และพสกนิกรร่วมฉลองแสดงความปิติและภักดี ฯลฯ กิจกรรมเหล่านี้มีสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นสัญลักษณ์แสดงความรักสามัคคีและศักดิ์ศรีเกียรติยศของประเทศชาติ ที่เป็นความสืบเนื่องของอารยธรรมไทย เป็นการสืบสานและอนุรักษ์วัฒนธรรมไทยในแบบจารีตประเพณีดั้งเดิมที่ไม่มีสถาบันอื่นใดในสังคมจะแบ่งเบาภารกิจนี้ไปได้

การสร้างสรรค์และบำรุงรักษาสมบัติวัฒนธรรมประเภทสาธารณสถานและวัตถุ เช่น ปราสาทราชวังและวัดวาอารามที่สถาบันพระมหากษัตริย์ในสมัยราชาธิปไตยมีทรัพยากรทางเศรษฐกิจซึ่งเกิดตามอำนาจการปกครองทำขึ้นได้ไม่จำกัดนั้น ในสมัยประชาธิปไตย ความรับผิดชอบส่วนใหญ่ตกเป็นภาระของรัฐบาลยกเว้นบางส่วนที่เป็นกิจการส่วนพระองค์และพระราชวงศ์ ซึ่งไม่ประสงค์ให้เป็นภาระของรัฐบาลและงบประมาณแผ่นดิน กิจกรรมทางวัฒนธรรมด้านอื่นๆ ตามพระราชอัธยาศัยและพระอัจฉริยภาพส่วนพระองค์ เช่น การสร้างสรรค์งานศิลปะแขนงต่างๆ ทั้งในรูปแบบประเพณีไทยและในรูปแบบสมัยใหม่สากล การทำงานช่างหรือการศึกษาค้นคว้าทางวิทยาการและการปฏิบัติศาสนกิจ การกีฬาและนันทนาการ ฯลฯ ด้วยพระองค์เอง หรือด้วยการส่งเสริมอุปถัมภ์ช่างและผู้รู้อื่นๆ ตามแบบอย่างราชประเพณีที่มีมาแต่โบราณเช่นนี้ เป็นสิทธิเสรีภาพส่วนพระองค์ ที่ไม่ถือเป็นภาระหน้าที่ทางการโดยตำแหน่งของสถาบันพระมหากษัตริย์ในยุคประชาธิปไตยเหมือนเช่นที่คาดหมายกันในสมัยราชาธิปไตยจากผู้บริหารปกครองสังคม

พระราชกรณียกิจในด้านการส่งเสริมคุณภาพชีวิตของประชาชนพลเมือง ด้วยการเสด็จเยี่ยมเยียนทุกข์สุขของราษฎรโดยตรงด้วยพระองค์เองของพระมหากษัตริย์และพระราชวงศ์ ซึ่งไม่มีรายงานละเอียดในประวัติศาสตร์ของสถาบันพระมหากษัตริย์สมัยโบราณ แต่สันนิษฐานว่าคงมีอยู่ในสมัยสุโขทัยได้กว้างขวางกว่าในสมัยอยุธยา และต่อมาเริ่มมีมากขึ้นตั้งแต่รัชกาลที่ 4 ของกรุงรัตนโกสินทร์ซึ่งให้โอกาสประชาชนมีความสัมพันธ์กับพระมหากษัตริย์ได้ใกล้ชิดกันขึ้นนั้น ในรัชกาลปัจจุบันความสัมพันธ์ดังกล่าวนับได้ว่ามีมากกว่าในยุคสมัยใดๆ ของประวัติศาสตร์ไทย จาการประพาสในทุกสภาพภูมิประเทศทั่วทุกภาคเพื่อรับรู้ความทุกข์ยากของราษฎรที่รัฐบาลผู้บริหารปกครองในระบอบ

ประชาธิปไตยยังดูแลบริการได้ไม่ทั่วถึง เพราะความจำกัดของทรัพยากรวัตถุและบุคคล โครงการช่วยเหลือบรรเทาปัญหาด้านสุขภาพอนามัยและการศึกษาของประชาชนผู้ยากไร้และด้อยโอกาสในถิ่นทุรกันดาร ด้วยบุคลากรอาสาสมัครสนองพระราชประสงค์ และทุนทรัพย์ส่วนพระองค์ ซึ่งเมื่อเวลาล่วงไปก็มีโครงการอื่นๆ เพิ่มขึ้นเป็นโครงการส่วนพระองค์ เพื่อช่วยพัฒนาอาชีพของราษฎร และอนุรักษ์สภาพแวดล้อมธรรมชาติด้วยในทุกภาคของประเทศที่เริ่มจากการทดลองศึกษาค้นคว้าด้วยพระองค์เองและผู้เชี่ยวชาญในพระบรมราชูปถัมภ์ และด้วยเงินบริจาคสมทบโดยเสด็จพระราชกุศลตามพระราชอัธยาศัยของประชาชนผู้ศรัทธา แล้วนำไปแนะนำให้ราษฎรกลุ่มเป้าหมายปฏิบัติเพื่อพัฒนาอาชีพและชีวิตความเป็นอยู่ของตนได้อย่างเหมาะสมและยั่งยืน รวมถึงโครงการตามพระราชดำริเสนอแนะให้รัฐบาลร่วมดำเนินการแก้ไขปัญหาฝนแล้ง น้ำท่วม ดินเสื่อมโทรม การขาดแคลนน้ำ ฯลฯ ทั้งในเขตชนบทและเมือง หรือปัญหาการทำลายป่าและภาวะมลพิษของสิ่งแวดล้อมโดยทั่วไป ซึ่งสรุปแล้วคือพระราชกรณียกิจด้านการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมทุกแง่มุมอย่างถูกต้องตามหลักวิชาการที่แสดงถึงพระเมตตาและพระปัญญาบารมี

บทบาทสุดท้ายนี้ อาจเป็นบทบาทใหม่ของสถาบันพระมหากษัตริย์ในระบอบประชาธิปไตยที่เหมาะสมสอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของเงื่อนไขสภาพแวดล้อมของยุคสมัยปัจจุบันที่ต่างไปจากบทบาทดั้งเดิมของสถาบันในระบอบราชาธิปไตยในสภาพแวดล้อมของอดีต และบทบาทของสถาบันอาจมีวิวัฒนาการต่อไปในสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนไปในอนาคตได้อีก

ภาวะสังคมไทย: โครงสร้างสังคม*

จุดมุ่งหมายของบทความนี้ จำกัดไว้เพียงจะเสนอให้พิจารณาว่า คำว่า “โครงสร้างสังคม” ที่ใช้กันอยู่ในวงการวางแผนการพัฒนาประเทศนั้น เข้าใจความหมายกันอยู่อย่างไร ในหมู่ผู้ปฏิบัติและนักวิชาการ มีหนทางที่จะหาความหมายและความความเข้าใจร่วมกันบ้างหรือไม่ เพื่อให้สามารถช่วยกันทำงานพัฒนาบ้านเมืองอย่างมีประสิทธิผลยิ่งขึ้น แต่บทความนี้ไม่มีเจตนาที่จะรวบรวมบรรยายรายละเอียดความเป็นมาของคำนี้เสนออย่างถี่ถ้วนสมบูรณ์เป็นประวัติตามลำดับเวลาเวลาของการปรากฏของคำนี้ทั้งในฝ่ายผู้ปฏิบัติวางแผนพัฒนา และฝ่ายนักวิชาการ เพราะเป็นสิ่งที่เหลือวิสัยที่จะทำได้ในโอกาสนี้ คงทำได้แต่เพียงตั้งข้อสังเกต และข้อเสนอจากสภาพใกล้ตัวของปัจจุบันเป็นสำคัญ

คำว่า “โครงสร้าง” ที่เข้าใจกันตามความเคยชินและสามัญสำนึกทั่วไป คงได้จากเรื่องการก่อสร้างในภาษาช่างที่พูดถึง “โครงสร้างของอาคารสิ่งก่อสร้าง” วิศวกรอาจพูดถึง “โครงสร้างของเครื่องจักร เครื่องยนต์” โดย

---

* *เอกสารประกอบการสัมมนาระดับชาติว่าด้วยภาวะสังคมไทย.ระหว่างวันที่ 19-21 เมษายน 2525 ณ โรงแรมสยามเบซอร์ รีสอร์ท พัทยา. จัดโดยคณะอนุกรรมการบริหารโครงการเครื่องชี้ภาวะสังคม สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ*

หมายถึงองค์ประกอบที่เป็นชิ้นส่วนต่างๆ มาเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กัน นักชีววิทยาอาจพูดถึง “โครงสร้างของอินทรีย์” ทั้งที่เป็นพืชหรือเป็นสัตว์ โดยหมายถึงการประกอบเข้าด้วยกันของอวัยวะส่วนต่างๆ ทำให้เกิดเป็นรูปทรงเฉพาะของอินทรีย์ที่มีชีวิตนั้นๆ นักเคมีนักฟิสิกส์ใช้คำว่า “โครงสร้าง” กับสสารที่ตนศึกษา และนักดาราศาสตร์ก็สามารถบรรยาย “โครงสร้างของจักรวาล” ได้โดยระบุดวงดาวต่างๆ ที่มีตำแหน่งแห่งที่การเคลื่อนไหว และลักษณะความสัมพันธ์ของดวงดาวและกลุ่มดาวเหล่านั้น แต่สังเกตว่าทั้งหมดนี้คำว่า “โครงสร้าง” มีความหมายที่สังเกตเห็นได้เป็นรูปธรรมจากส่วนต่างๆ ที่ประกอบเป็นวัตถุสิ่งของนั้น ทั้งที่มีชีวิตหรือไม่มีชีวิตก็ตาม

นักสังคมศาสตร์เมื่อใช้คำว่า “โครงสร้าง” ในแต่ละวิชาของตัวเริ่มออกห่างไปจากความเข้าใจของสามัญชนคนที่มิได้ศึกษาวิชาเฉพาะเหล่านั้น เพราะเมื่อตนพูดเรื่อง “โครงสร้างของเศรษฐกิจ” “โครงสร้างของการปกครอง (การเมือง)” “โครงสร้างของสังคม” “โครงสร้างของการศึกษา” ฯลฯ สิ่งต่างๆที่คนกล่าวถึงว่ามี “โครงสร้าง” เหล่านั้นไม่ปรากฏมีตัวตนเป็นวัตถุสิ่งของให้มองเห็นได้ ไม่เหมือนโครงสร้างของอาคารสถานที่ โครงสร้างของร่างกาย ฯลฯ ไม่สามารถหยิบยกสิ่งเดียวกันมาตั้งวาง หรือพาผู้สนใจไปดูตรงที่ตั้งของสิ่งนั้นๆ ให้เห็นร่วมกันได้ (ในแง่นี้นักเคมีนักฟิสิกส์ที่พูดถึงสิ่งที่เป็นโครงสร้างภายในของสารที่มองด้วยตาเปล่าไม่เห็นได้ ก็เผชิญปัญหาความยุ่งยากในการอธิบายให้สามัญชนเข้าใจเช่นกัน ต้องอาศัยหุ่นจำลองสมมติ หรือสูตรคณิตศาสตร์เป็นการชี้แจงเปรียบเทียบเท่านั้น) การใช้คำ “โครงสร้าง” ในเรื่องที่เป็นนามธรรมไม่มีตัวตนปรากฏจึงเกิดปัญหาในการสื่อความหมายมากขึ้น และยิ่งสนใจศึกษาเรื่องที่ไม่มีตัวตนยิ่งขึ้น เช่นเรื่องโครงสร้างของ “จิต” ก็ยิ่งแทบจะสื่อความหมายกันไม่ได้เลย เว้นเสียแต่จะยอมรับการสมมติคำจำกัดความเดียวกันเท่านั้น

ในเรื่องของการพัฒนาประเทศ ซึ่งเป็นความสนใจสมัยหลังที่พยายามใช้วิชาการมาประยุกต์ปฏิบัติต่อการกระทำ และการเปลี่ยนแปลงของชีวิตมนุษย์ก็เช่นกัน ในสมัยแรกๆ ไม่คิดใช้สำนวน “โครงสร้าง” ก็ยังไม่เกิดปัญหาความ

เข้าใจในการสื่อความหมายอะไร คนสมัยก่อนเมื่อทำอะไรเปลี่ยนแปลงไปได้ผลเป็นปริมาณหรือคุณภาพ หรือทั้งปริมาณและคุณภาพมากขึ้นเป็นที่พอใจขึ้นก็ยินดี ถือเป็นการเจริญก้าวหน้ามีประสิทธิภาพประสิทธิผลขึ้นหรือเป็นการ “พัฒนา” ขึ้นตามความเข้าใจในภาษาของสามัญชนแล้ว แต่เมื่อนักวิชาการสมัยใหม่ตั้งเงื่อนไขเป็นเกณฑ์มาตรฐานขึ้นว่า ”การพัฒนา” ต้องมีลักษณะพิเศษกว่าการ “เจริญ” คือต้องมีการเปลี่ยนแปลงใน “โครงสร้าง” ของสิ่งนั้นๆ ด้วย ไม่ใช่แต่การเปลี่ยนแปลงในเชิงปริมาณหรือคุณภาพของสิ่งนั้นเท่านั้น (เช่น สำนวนที่ว่า *“การเจริญทางเศรษฐกิจ* (economic growth)” หมายถึงปริมาณที่เพิ่มขึ้น เช่น ของรายได้ต่อคน หรือผลิตผลมวลรวมประชาชาติ แต่ *“การพัฒนาทางเศรษฐกิจ”* (economic development) ต้องมีการเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างและการจัดองค์การ (structural and organizational transformation) ในระบบเศรษฐกิจด้วย[1] การเปลี่ยนแปลงที่จะนับเป็นการ “พัฒนา” ได้จึงพูดกันในสำนวน “โครงสร้าง” มากขึ้น แต่ความหมายหรือสาระของ “โครงสร้าง” อาจต่างกันไปในแต่ละเรื่อง

เรื่อง “โครงสร้าง” ในแผนพัฒนาฯ

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 5 (พ.ศ.2525 - 2529) กำหนด “แนวใหม่” เช่น “แผนนโยบาย” มีลักษณะพิเศษว่า

1. เน้น “การปรับโครงสร้างเศรษฐกิจ” มากกว่า “การมุ่งขยายอัตราความเจริญทางเศรษฐกิจ”
2. เน้น “ความสมดุล” ในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ
3. เน้น “การแก้ปัญหาความยากจน” ของคนชนบทในเขตล้าหลัง
4. มุ่งการประสานงานพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม และการบริหารงานรักษาความมั่นคงของชาติ

---

[1] *Norman Long An Introduction to the Sociology of Rural Development, (Tavistock. London). 1977, p.3.*

5. เน้นการแปลงแผนไปสู่ภาคปฏิบัติ

6. เน้น “บทบาทและระดมความร่วมมือจากภาคเอกชน”[2]

ซึ่งในส่วนของการ “ปรับโครงสร้างและเพิ่มประสิทธิภาพทางเศรษฐกิจ” นั้น มีความละเอียดขยายต่อสังเขปว่า

“แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 5 ได้กำหนดจุดประสงค์ให้มีการปรับโครงสร้าง และเพิ่มประสิทธิภาพทางเศรษฐกิจในหลายด้าน การปรับโครงสร้างการเกษตร ได้มุ่งให้ความเป็นธรรมแก่ผู้ผลิตมากขึ้น ส่วนการปรับโครงสร้างอุตสาหกรรม มุ่งที่จะลดการพึ่งพาการนำเข้าและส่งเสริมการส่งออกและกระจายอุตสาหกรรมออกไปสู่ส่วนภูมิภาคเป็นหลัก นอกจากนั้นให้มีการปรับโครงสร้างการผลิตและการใช้พลังงานในประเทศ เพื่อลดการนำเข้าพลังงานเชื้อเพลิงและการประหยัดโดยให้มีการปรับ โครงสร้างระบบการขนส่งและการสื่อสาร ควบคู่กันไปเพื่อประหยัดพลังงาน...”[3]

ในส่วนของ “การพัฒนาโครงสร้างและกระจายบริการทางสังคม” นั้น มีความละเอียดขยายเป็น สังเขปว่า

“เพื่อบรรเทาผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจที่มีต่อภาวะสังคมโดยส่วนรวม จำเป็นจะต้องพัฒนาโครงสร้างสังคม ให้สามารถปรับตัวเข้ากับสภาพการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในอนาคตได้ดียิ่งขึ้น แผนพัฒนา ฯ ฉบับที่ 5 ได้กำหนดจุดประสงค์การพัฒนาโครงสร้างและการกระจายบริการสังคม โดยเน้นการลดอัตราเพิ่มของประชากรควบคู่ไปกับการพัฒนาคุณภาพประชากรและพัฒนาจิตใจ ทั้งการเสริมสร้างสังคมให้มีระเบียบ วินัย วัฒนธรรม ศีลธรรม จริยธรรมอันดีงาม ตลอดจนการจัดบริการสังคมต่างๆ เช่น การศึกษา

---

[2] แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 5 พ.ศ. 2525 – 2529 (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี) หน้า 3 – 4 ความหมายและสาระของโครงสร้างแต่ละเรื่องดูเพิ่มเติมได้ในหน้า 48–50 และในบทขยายความละเอียดหน้า 51 - 119

[3] แผนพัฒนาฯ หน้า 11 ขีดเส้นใต้โดยผู้เขียน

สาธารณสุข และความยุติธรรม ให้สามารถสนองความต้องการพื้นฐานของประชาชน และกระจายไปสู่ชนบท เพื่อลดความเหลื่อมล้ำด้านการให้สวัสดิการสงเคราะห์ให้มากขึ้น” [4]

รายละเอียดในส่วนของ “การพัฒนาโครงสร้างและกระจายบริการทางสังคม” มีข้อความขยายให้ชัดเจนขึ้นในบทเฉพาะในส่วนที่ 5 ของแผนฯ (หน้า 193 – 336) ซึ่งย่อไว้ในข้อความที่เป็น “แนวนโยบาย” ในบทที่ 1 (บทนำ) ว่า

“เพื่อที่จะพัฒนาโครงสร้างและกระจายบริการทางสังคมให้เป็นธรรมยิ่งขึ้นนั้น แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 5 ได้กำหนดแนวนโยบายที่จะดำเนินการดังต่อไปนี้

(1) เร่งลดอัตราการเพิ่มประชากรลง ให้อยู่ในอัตราที่เหมาะสมและให้มีการกระจายประชากรและการรักษาสภาพสิ่งแวดล้อมทั้งในเมืองและชนบทควบคู่ไปด้วย

(2) ให้มีการปรับโครงสร้างสังคม เพื่อสร้างโอกาสในการยกระดับรายได้และปรับปรุงคุณภาพชีวิตของประชากรส่วนใหญ่ ที่ยังอยู่สภาพล้าหลังให้ดีขึ้น และเพื่อให้ประชากรเหล่านั้นได้มีบทบาทร่วมในการพัฒนาประเทศอย่างเต็มที่

(3) ส่งเสริมให้ประชาชนรู้จักสิทธิ และหน้าที่ตามวิธีการปกครองในระบอบประชาธิปไตย อันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข เพื่อให้มีโอกาสร่วมในการพัฒนาและปกครองตนเอง

(4) ส่งเสริมการสร้างสังคมที่มีระเบียบวินัย มีวัฒนธรรม ศีลธรรม จริยธรรมอันดีงาม สอดคล้องกับสภาพเศรษฐกิจและสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป

---

[4] *แผนพัฒนาฯ หน้า 12*

(5) พัฒนากลุ่มเป้าหมายต่างๆ ที่ได้รับผลกระทบทางสังคมมากเป็นพิเศษ เพื่อเสถียรภาพทางเศรษฐกิจและความมั่นคงของประเทศ โดยเฉพาะกลุ่มสตรี เด็กและเยาวชน และกลุ่มชาวเขา

(6) กระจายบริการสังคมต่างๆ เพื่อลดความเหลื่อมล้ำ ส่วนทางสวัสดิการสงเคราะห์ รัฐจะจัดให้ผู้ที่ไม่สามารถช่วยเหลือตนเองได้เท่านั้น”[5]

แนวนโยบายในบทที่ 1 (บทนำ) ของส่วนที่ 5 นี้ มีบทขยายความละเอียดตามมาเป็นบทที่ 2–บทที่ 6 ดังนี้

- แนวนโยบายและเป้าหมายด้านประชากร กำลังคน การพัฒนาจิตใจและสิ่งแวดล้อม (บทที่ 2 หน้า 207–235)
- แนวนโยบายและเป้าหมายการกระจายบริการสังคม (บทที่ 3 หน้า 237–279)
- แนวนโยบายและเป้าหมายสวัสดิการสังคม (บทที่ 4 หน้า 281–305)
- กลุ่มเป้าหมายพิเศษในการพัฒนาสังคม (บทที่ 5 หน้า 307–328)
- การปรับปรุงระบบบริหารและพัฒนาองค์กร (บทที่ 6 หน้า 329–336)

หากสังเกตบทขยายความละเอียด (บทที่ 2 – 6) ที่เป็นสาระของส่วนที่ 5 ของแผนฯ ที่ว่าด้วย “การพัฒนาโครงสร้างและกระจายบริการทางสังคม” แล้ว จะเห็นว่ามิใช่เป็นการขยายความตามลำดับของ “แนวนโยบาย” ข้อ (1) ถึง (6) โดยตรง แต่อาจอนุโลมว่าบทที่ 2 ให้สาระของนโยบายข้อ (1) (2) และ (4) บทที่ 3 และ 4 ให้สาระของนโยบายข้อ (6) บทที่ 5 ให้สาระของนโยบายข้อ (5) และบทที่ 6 ให้สาระของนโยบายข้อ (3) (ซึ่งการจัดคู่นี้ผู้เขียนได้ลองทำ

---

[5] *แผนพัฒนาฯ หน้า 196 – 197 ขีดเส้นใต้โดยผู้เขียน*

เอง อาจไม่ถูกต้องตามเจตนาของผู้กำหนดแผนทีเดียวก็ได้) แต่สิ่งที่ผู้เขียนสนใจที่นี้ก็คือ แนวนโยบายข้อ (2) ที่ว่า "ให้มีการปรับโครงสร้างสังคม" นั้น จะหมายความว่าอย่างไรในการปฏิบัติเมื่อแปลความออกเป็นรายละเอียดของแผนฯ และเมื่อลองเปรียบเทียบการขยายความแนวนโยบายเป็นรายละเอียดเพื่อปฏิบัติในส่วนที่เกี่ยวกับโครงสร้างทางเศรษฐกิจในส่วนที่ 3 ของแผนฯ ("การปรับโครงสร้างและการเพิ่มประสิทธิภาพทางเศรษฐกิจ" หน้า 47–128) แล้วจะเห็นได้ว่า ได้แบ่งเรื่องการปรับโครงสร้างเศรษฐกิจ ออกไว้ชัดเจนเป็น

1. การปรับโครงสร้างการผลิต–ด้านการเกษตร ด้านอุตสาหกรรมและด้านทรัพยากรธรณี
2. การปรับโครงสร้างการค้าต่างประเทศและบริการ
3. การปรับโครงสร้างการผลิตและการใช้พลังงาน
4. การปรับโครงสร้างระบบการขนส่ง[6]

ทำให้ต้องสรุปว่า การใช้คำว่า "โครงสร้างสังคม" ในการวางแผนพัฒนาฯ ดังที่ปรากฏอยู่นี้ ยังไม่ปรากฏความหมายให้เข้าใจได้ชัดเจนสำหรับการปฏิบัติ เมื่อเทียบกับการใช้คำว่า "โครงสร้างเศรษฐกิจ" สมควรที่จะต้องลองหาความเข้าใจร่วมกันให้ชัดเจนขึ้น

คำว่า "โครงสร้างสังคม" มาจากไหน

คำว่า "โครงสร้างสังคม" ที่มีผู้ใช้กันแพร่หลายในสมัยนี้ คงเริ่มได้ยินกันมานับร่วม 20 ปีได้แล้ว ตั้งแต่ปรากฏในหนังสือเรียนสังคมชั้นมัธยม ของกระทรวงศึกษาธิการ ฉบับที่ปรับปรุงใช้กันหลัง พ.ศ. 2500 ไม่นาน (ซึ่งในขณะที่เขียนนี้ ผู้เขียนไม่มีให้อ้างอิงอยู่) และนับแต่นั้นมาก็เป็นส่วนหนึ่งของหลักสูตรตำราเรียนประเภทนี้จนถึงปัจจุบัน มีคำอธิบายสั้น ยาว หยาบ ละเอียด ชัดเจน

---

[6] *แผนพัฒนาฯ หน้า 48–50*

หรือคลุมเครือ แตกต่างกันไปตามแต่ละผู้เขียนตำรา ตัวอย่างจากหนังสือเรียนล่าสุด เช่น

"กล่าวโดยสรุป สังคมทุกสังคมมีโครงสร้างทางสังคม ซึ่งประกอบด้วยส่วนสำคัญสองประการคือ การจัดระเบียบทางสังคมและสถาบันทางสังคม ส่วนประกอบสองประการนี้มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกันเพราะส่วนหนึ่งเป็นเรื่องของ "ตัวมนุษย์" ที่รวมกันเป็นกลุ่มเป็นสังคม อีกส่วนหนึ่งเป็นเรื่องของ "แบบแผน" การปฏิบัติของมนุษย์ที่รวมกันอยู่ในกลุ่ม กลุ่มมนุษย์ดำรงอยู่อย่างเป็นระเบียบเรียบร้อยไม่ได้ หากขาดกฎเกณฑ์หรือระเบียบแบบแผนที่กำหนดไว้ แต่ระเบียบแบบแผนก็ไม่จำเป็นต้องมีหากไม่มีกลุ่มคน ดังนั้นโครงสร้างสองส่วนนี้*จึงมีความสัมพันธ์กันและกัน"*[7]

"โครงสร้างของสังคม จึงประกอบด้วยรูปแบบของความสัมพันธ์ของคนในสังคม การศึกษาโครงสร้างสังคม จึงเป็นการอธิบายพฤติกรรมและความสัมพันธ์ของบุคคล และของกลุ่มว่ามีแบบแผนการติดต่อสัมพันธ์กันอย่างไร"[8]

สำนวนเหล่านี้มีที่มาจากหนังสือตำราประเภทสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาที่ศึกษากันอยู่ในระดับมหาวิทยาลัยของไทย ซึ่งเริ่มมีการเรียนการสอนกันมาตั้งแต่สมัยหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 แต่เพิ่งขยายแพร่หลายกว้างขวางขึ้นหลังระยะ พ.ศ.2500 เมื่อมีการเปิดภาควิชาเฉพาะสาขานี้ขึ้น และมีมหาวิทยาลัยตั้งใหม่มากขึ้นทั้งในภูมิภาค และที่เป็นมหาวิทยาลัยเปิด ซึ่งต้นตอที่มาของวิชาและแบบความคิดเช่นนี้ ก็คือวงวิชาการตะวันตกจากประเทศทางยุโรป และอเมริกาที่คนไทยไปศึกษากันมาเผยแพร่นั่นเอง ซึ่งถึงแม้ในถ้อยคำอธิบายอาจผิดแผกแตกต่างกันไปบ้างดังปรกติวิสัยของคนเขียนตำรา แต่สรุปสาระสำคัญแล้วก็คล้ายๆ กัน ดังตัวอย่างที่คัดจากหนังสือเล่มใกล้มือมาดังนี้

---

[7] *จรูญ สุภาพ (และคณะ) หนังสือเรียนสังคมศึกษา รายวิชา ส.401 ตามหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พุทธศักราช 2524 (บริษัทสำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช 2524) หน้า 15*

[8] *กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ หนังสืออ่านเพิ่มเติมสังคมศึกษา สังคมและวัฒนธรรมไทย ชั้นมัธยมศึกษา (องค์การค้าของครุสภา 2523) หน้า 6*

> "Social structure can be defined as identifiable patterns of roles that are organized primarily around the fulfillment of some social function or activity"[9]
>
> "When a sociologist speaks of the "structure" of a society, he is talking about the same three sets of features which concern the architect in describing a house: (1) the building materials (number of males and females, of adults and children, in each occupational category, and so on); (2) the interrelationship of the parts (what husbands expect from wives, how employees interact with employers, how parents and children treat each other); and (3) the nature of society as a whole – that is, the result of the materials of which it is built and the way they are put together."[10]

ตามความหมายที่คัดมาพอเป็นตัวอย่างทั้งไทยและเทศ ซึ่งถือได้ว่าเป็นความหมายมาตรฐานที่ยึดถือกันอยู่ในวงวิชาการ ที่ใช้คำนี้จนแพร่หลายออกไปในหมู่ผู้ที่ไม่จำเป็นต้องศึกษาวิชาเช่นนี้โดยตรง (เพราะผลของตำราเรียนชั้นมัธยมศึกษาซึ่งเลียนเนื้อหาของตำราขั้นมหาวิทยาลัยมาใช้กัน) คำว่า "โครงสร้างของสังคม" ก็น่าจะมีความหมายชัดเจนพอให้ไปประยุกต์ใช้ในการวางแผนพัฒนาฯ ต่างๆ ได้ หากยังเข้าใจไม่ชัดเจนตรงกันก็คงเป็นเพราะในวิธีการเรียนการสอนของไทยนิยมให้ผู้เรียนท่องจำ "คำ" มากกว่าให้เข้าใจ "ความ" พอให้สอบไล่ได้แล้วก็แล้วกัน ไม่ติดใจจะเอาไว้ใช้ประโยชน์อะไรอีกหลังจากนั้น

---

[9] *N.J. Smelser. Sociology : An Introduction, (John Wiley & Sons, New York), 1967, p.6*

[10] *K. Young and R.W. Mack. Systematic Sociology. (Allied East – West Press, New Delhi), 1972. P.139*

(จริงอยู่ในวงวิชาการที่ศึกษากันอย่างลึกซึ้งจริงจัง ได้ถกเถียงรายละเอียดทฤษฎีของเรื่องนี้กันตลอดมา ตั้งแต่คำนี้เริ่มเป็นที่รู้จักใช้กันอย่างกว้างขวาง หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ในหมู่นักวิชาการตะวันตกเจ้าของตำรับถึงแม้ผู้รู้จะสืบสาวประวัติได้ไปถึงก่อนหน้านั้นอีกหนึ่งศตวรรษก็ตาม จนบัดนี้ก็ยังมีการตีความอย่างพิสดาร ไม่เป็นที่ลงรอยเดียวกันหมด แต่การโต้เถียงของนักวิชาการเช่นนั้น ไม่จำเป็นสำหรับธุระของเราในที่นี้ ผู้สนใจอาจดูตัวอย่างได้ในบทความของ Edmund R. Leach และ Stanly H. Udy, Jr. เรื่อง Social Structure ใน International Encyclopedia of the Social Sciences, (McMillan and Colliers, New York), 1968 เป็นต้น)

ความหมายของ “โครงสร้างสังคม”

เรื่องของมนุษย์ที่อยู่ร่วมกันเป็นสังคมนั้น เป็นที่สังเกตและศึกษาโดยผู้สนใจกันมาตลอดประวัติศาสตร์ของมนุษย์ แต่นักวิชาการโดยเฉพาะสมัยปัจจุบันที่พยายามหาหลักการและทฤษฎีมาช่วยความเข้าใจ และการบรรยายลักษณะของสังคมนั้น ได้พบแบบความคิดที่ช่วยให้ตนศึกษา และอธิบายสังคมได้รัดกุมขึ้น คือ มองสังคมว่า มีโครงสร้างที่ทำให้ส่วนต่างๆ ยึดเหนี่ยวเกาะเกี่ยวกันเป็นรูปทรงเฉพาะและดำรงอยู่ได้ เหมือนช่างก่อสร้างที่มองเห็น “โครงสร้าง” ในตัวอาคาร สิ่งก่อสร้างว่า ทำให้อาคารเป็นรูปทรงที่มั่นคงอยู่ได้อย่างไร (ไม่เหมือนคนธรรมดาที่มองเห็นแต่สีสัน ทรวดทรงภายนอก ที่ปรากฏเท่านั้น) หรือเหมือนแพทย์ที่อธิบายเหตุและผลของโรคภัยไข้เจ็บ ต่อร่างกายและชีวิตมนุษย์ ด้วยความรู้เรื่องกายวิภาคและสรีรวิทยา (ซึ่งก็คือโครงสร้างของร่างกายและการหน้าที่ของอวัยวะต่างๆ ที่ประกอบเป็นชีวิตทางกายของมนุษย์นั่นเอง)

เพราะฉะนั้น การใช้คำว่า “โครงสร้าง” กับสังคม ก็คือ การถือหลักว่าสังคมดำรงอยู่ได้เพราะส่วนต่างๆ ของสังคมนั้น มีความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์ยึดเหนี่ยวกันอยู่ เปรียบเสมือนกับส่วนต่างๆ ของอาคารสิ่งก่อสร้าง หรือของ

อินทรีย์ร่างกายนั่นเอง การมองสังคมในแง่โครงสร้าง จึงไม่มองแต่เพียงลักษณะภายนอกที่ปรากฏเป็นส่วนต่างๆ แต่ต้องมองให้พ้นลักษณะภายนอกเข้าไป

ปัญหาที่เริ่มยุ่งยากขึ้นให้พิจารณาก็คือ (1) ส่วนประกอบของสังคมที่มาสัมพันธ์กันอย่างเป็นระบบจนเรียกเป็นโครงสร้างสังคมได้นั้นคืออะไร เป็นตัวตนชิ้นส่วนเหมือนส่วนต่างๆ ของอาคาร หรือเครื่องจักรกล หรือเหมือนอวัยวะชิ้นต่างๆ ที่มาประกอบกันเป็นร่างกายอินทรีย์ ฯลฯ ให้มองเห็นชี้บอกอธิบายได้หรือเปล่า (2) ส่วนประกอบของสังคมที่รวมแล้วเป็นตัวสังคมนั้นเป็นสิ่งคงที่ถาวร เช่น วัตถุที่เป็นชิ้นส่วนของอาคารไม่มีการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงเจริญเติบโตหรือเสื่อมสลายพิการชำรุดได้ตลอดเวลา

ในปัญหาสองประการนี้ พอเห็นได้ว่า ถึงแม้สังคมคือกลุ่มคนที่อยู่ร่วมกันยั่งยืนเป็นหมู่คณะแต่ส่วนประกอบของสังคมที่ดูเผินๆ ว่าเป็นตัวคนทั้งหลายนั้นที่จริงไม่ใช่โดยแท้ หมู่คณะเกิดมีได้เพราะคนที่มาร่วมกันอยู่นั้น มีการกระทำต่อกันและกันเพื่อสนองประโยชน์ของกันและกัน เมื่อได้ประโยชน์เป็นที่พอใจเกิดความสัมพันธ์ผูกพันกันก็อยู่เป็นหมู่คณะยั่งยืนต่อไป หากไม่ได้ประโยชน์พอใจก็เลิกเกี่ยวข้องกันไป เพราะฉะนั้นถึง “สังคม” ย่อมต้องมี “ประชากร” เป็นพื้นฐาน แต่ความเป็นสังคมเกิดขึ้นได้เพราะประชากรมีกิจกรรมความสัมพันธ์กัน ส่วนประกอบที่แท้จริงของสังคม คือ การกระทำและความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกของสังคมที่มีต่อกันในฐานะบุคคลกับบุคคล บุคคลกับกลุ่ม กลุ่มกับกลุ่ม ชั้นชนกับชั้นชน ฯลฯ

การกระทำคือความเคลื่อนไหวเป็นกิจกรรม การกระทำไม่เป็นตัวตนรูปธรรมที่คงที่ถาวร แต่การกระทำที่ซ้ำรูปแบบกัน ภายในเงื่อนไขอย่างเดียวกันพอให้แยกได้เป็นประเภทที่ชัดเจนเฉพาะเสมือนเป็นรูปธรรมได้ และถ้าเกิดสม่ำเสมอในรูปลักษณะนั้นเรื่อยๆ ไป ก็อาจกล่าวได้ว่ามีความดำรงอยู่เป็นการถาวรให้สัมพันธ์กันได้ ดังนั้นถึงแม้การกระทำแต่ละครั้งไม่เป็นรูปธรรมถาวร แต่แบบอย่างของการกระทำลักษณะเดียวกันที่เกิดสม่ำเสมอในสภาพเงื่อนไขอย่าง

เดียวกันนั้น พอให้เปรียบได้ว่า เสมือนมีรูปธรรมถาวรเป็นส่วนหนึ่งของโครงสร้างได้

แต่การกระทำของมนุษย์เมื่อเปรียบเทียบกับการกระทำของสัตว์แล้วจะเห็นได้ว่า มนุษย์เปลี่ยนแปลงรูปแบบของการกระทำได้มากกว่าสัตว์ ถึงแม้สภาพเงื่อนไขที่เป็นธรรมชาติภายนอกจะคงเดิม แต่รูปแบบการกระทำของมนุษย์เปลี่ยนแปลงได้ ตามความนิยมพอใจหรือความสามารถประดิษฐ์คิดค้นของใหม่ ความคิดใหม่ ค่านิยมใหม่ๆ ฯลฯ ในขณะที่รูปแบบการกระทำของสัตว์นั้น มีความสม่ำเสมอคงที่ตามที่ธรรมชาติกำหนดไว้ได้มากกว่า เพราะฉะนั้นจะเปรียบส่วนประกอบของสังคมว่าเหมือนชิ้นส่วนของอาคารว่าอยู่นิ่งถาวร ไม่เคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงเลยย่อมไม่ได้ เพราะสังคมอยู่และดำเนินไปด้วยการกระทำระหว่างกันของสมาชิกแต่การกระทำที่เป็นการเคลื่อนไหวไม่อยู่นิ่งของมนุษย์ในสังคม จะเปรียบกับการเคลื่อนไหวของชิ้นส่วนเครื่องจักรเครื่องยนต์หรือการกระทำหน้าที่เชิงสรีรวิทยาของอวัยวะในอินทรีย์ที่มีชีวิต หรือจะเปรียบกับพฤติกรรมของชีวิตสัตว์ ฯลฯ ก็ไม่ได้ทีเดียว เพราะในกรณีต่างๆ เหล่านั้นการเคลื่อนไหวเป็นไปในรูปแบบคงที่แน่นอนตามกฎเกณฑ์วิศวกร หรือกฎเกณฑ์ธรรมชาติ ซึ่งชิ้นส่วนที่มีการกระทำเคลื่อนไหวนั้นไม่มีทางคิดเปลี่ยนแปลงไปได้ตามความพอใจอย่างที่มนุษย์ทำได้

ถ้าการกระทำทุกอย่างของมนุษย์ทุกคน ในแต่ละครั้งเปลี่ยนแปลงได้ตามอำเภอใจ สุดท้ายก็จะไม่มีแบบแผนอะไรที่แน่นอน พอให้ยึดถือว่าเป็นการสืบต่อพอถาวรได้เลย ไม่สามารถเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กับส่วนอื่นๆ ให้เรียกเป็น “โครงสร้าง” ได้ ซึ่งในสภาพเช่นนี้ “สังคม” ก็คงไม่มี แต่มีกลุ่มคนซึ่งไม่มีความยึดเหนี่ยวกันเป็นหมู่คณะได้เลย แต่ที่แล้วมา เราพอเห็นได้ว่า สังคมแต่ละสังคมมีลักษณะเฉพาะด้วยการกระทำของสมาชิกที่มีความสม่ำเสมอเป็นแบบแผนมาตรฐานยึดถือกันเป็นการถาวรพอสมควร ทำให้สามารถพูดเป็น “โครงสร้าง” เปรียบได้กับของอาคารหรืออินทรีย์ทั้งๆ ที่โดยเนื้อหาแล้วเป็นส่วนประกอบที่มีลักษณะต่างกันทั้งสิ้น เพราะฉะนั้นโครงสร้างของสังคมมนุษย์ จึงประกอบด้วย

แบบแผนของการกระทำ ที่สมาชิกของสังคมมีต่อกันจนเป็นระบบความสัมพันธ์ที่ยึดโยงกันได้พอถาวรดำรงอยู่เป็นหมู่คณะเดียวกัน

สังคมสมัยก่อนที่สมาชิกยึดมั่น ในแบบแผนประเพณีที่กำหนดแบบอย่างการกระทำของชีวิตในแทบทุกเรื่อง ไม่ว่าจะเป็นวิธีการทำมาหากิน ความเป็นอยู่ในครอบครัว และเครือญาติ การควบคุมปกครอง การกระทำและความคิด ความเชื่อทางศาสนา การพักผ่อนหย่อนใจ ฯลฯ เรียกได้ว่ามีโครงสร้างที่มั่นคงทนนาน การกระทำของสมาชิกต่อกันตามแต่ละสถานภาพและบทบาท (หรือตำแหน่งและหน้าที่) ของคนนั้นมีระเบียบประเพณีกฎเกณฑ์กำหนดไว้แน่นอน เปลี่ยนแปลงลักษณะการกระทำและแบบอย่างความสัมพันธ์กันไม่ได้ง่ายๆ ตามความพอใจของบุคคล แต่สังคมเช่นนี้ไม่ถูกใจคนสมัยใหม่ที่พอใจอิสรภาพ เสรีภาพของบุคคล ไม่ติดใจยึดมั่นในแบบอย่างประเพณีที่มีมาแต่เดิม หรือแม้แต่กฎเกณฑ์ข้อบังคับที่สร้างขึ้นใหม่ ในสังคมประเภทหลังนี้หาโครงสร้างที่ชัดเจนแน่นอนได้ยาก เพราะเป็นโครงสร้างที่เคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา (ซึ่งสภาพเช่นนี้ไม่เป็นในโครงสร้างของอาคารหรือของอินทรีย์ธรรมชาติ)

สังคมที่กำลังพัฒนาย่อมมีการเปลี่ยนแปลงในบางส่วนของโครงสร้างตามกระบวนการพัฒนา แต่เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงได้เกิดขึ้นพร้อมกันหรือเท่าเทียมกันในทุกๆ ส่วนของสังคม ทำให้เกิดความเห็นแตกต่างกันไปตามแต่ความสนใจของบุคคล ผู้ที่สนใจในโครงสร้างใหญ่ของทั้งสังคมในระดับมหภาคมองแต่ส่วนใหญ่ๆ เช่น ชนชั้นของสังคม อาจไม่เห็นการเปลี่ยนแปลงมากเหมือนในส่วนย่อยบางส่วนของโครงสร้าง ที่แยกเป็นระบบย่อยหรือโครงสร้างย่อยระดับจุลภาค เช่น การเปลี่ยนแปลงในระบบความสัมพันธ์ในครอบครัวและเครือญาติของสามีภรรยา พ่อแม่กับลูก หรือญาติกับญาติ การเปลี่ยนแปลงทางประยุกตวิทยา (เทคโนโลยี) ในระบบการผลิตและการค้าการตลาด เช่น ที่เกิดในชนบทเป็นเรื่องทางเศรษฐกิจ แต่ก็เกี่ยวข้องเป็นระบบความสัมพันธ์ทางสังคมของผู้ที่เกี่ยวข้องทุกประเภท (ชาวนาชาวไร่ผู้ผลิต นายทุน พ่อค้าคนกลาง กลุ่มสหกรณ์ ธนาคาร นายหน้าขายปุ๋ย ขายยา ผู้ขนส่ง เจ้าหน้าที่ส่งเสริม ฯลฯ) เป็น

ระบบย่อยหรือโครงสร้างย่อยของโครงสร้างสังคมใหญ่ทั้งหมดอีกที แต่การเปลี่ยนแปลงเช่นนี้ซึ่งมีอยู่ไม่น้อยเมื่อเทียบกับโครงสร้าง หรือระบบความสัมพันธ์เดิมในระบบเศรษฐกิจแบบประเพณี แต่ยังไม่มากพอที่จะเห็นเป็นการเกิดของชนชั้นใหม่ภายในโครงสร้างสังคมระดับมหภาค เป็นเพียงแต่การเปลี่ยนแปลงในระดับกลุ่ม และระดับประเภทบุคคลในสังคมแต่ก็ต้องถือว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างของสังคมเหมือนกัน

การบรรยายลักษณะโครงสร้างของสังคม ในระยะเวลาที่มีการเปลี่ยนแปลงพัฒนาจึงไม่สามารถให้ภาพโครงสร้างที่คงที่อยู่นิ่งได้เหมือนโครงสร้างของสังคมแบบประเพณีที่ยึดมั่นกับระเบียบแบบอย่างเดิมตลอดเวลา ในสังคมสมัยใหม่ขนาดใหญ่ที่มีการงานอาชีพมากอย่างคนมีหน้าที่การงานแบ่งแยกกันไปตามความชำนาญสามารถ แยกกลุ่มที่มีการกระทำเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กันละเอียดย่อย เป็นกลุ่มเฉพาะพิเศษจนไม่จำเป็นต้องเกี่ยวข้องกับกลุ่มที่ห่างไกลคนละเรื่อง ฯลฯ ทำให้โครงสร้างที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของสังคมใหญ่ทั้งหมดเห็นได้ยาก มีแต่โครงสร้างของระบบย่อยแยกๆ กันที่เห็นได้ง่ายกว่า

การเปลี่ยนแปลงของ “โครงสร้างสังคม”

ถึงแม้ “สังคม” ประกอบด้วยคนที่อยู่ร่วมกัน แต่ความเป็น “สังคม” เกิดจากการที่คนจำนวนนั้นมี “การกระทำระหว่างกัน” เพื่อให้เกิดประโยชน์เสนอสนองกัน เพราะฉะนั้นสิ่งสำคัญใน “สังคม” คือ “การกระทำ” ที่สมาชิกมีต่อกันมากกว่าการพิจารณาตัวคน

แต่ “การกระทำทางสังคม” นี้มิได้เป็นไปตามอำเภอใจอย่างพลการของแต่ละบุคคล หากเป็นไปตามแบบอย่างมาตรฐาน (“บรรทัดฐาน”) ที่กำหนดไว้เป็นกฎเกณฑ์กติกา (“ระเบียบสังคม”) สำหรับแต่ละบุคคลตามตำแหน่งหน้าที่ (“สถานภาพบทบาท”) ที่มีอยู่ต่อผู้อื่น เพราะฉะนั้น “บรรทัดฐานตามระเบียบของสังคมที่กำหนดไว้สำหรับสถานภาพและบทบาทของบุคคล” จึงเป็นสิ่งที่ต้องพิจารณามากกว่า “การกระทำ” เท่านั้น

การกระทำทางสังคมตามบรรทัดฐานและระเบียบของสังคม สำหรับแต่ละประเภทของ “บุคคล” ในแต่ละบทบาทสถานภาพของบุคคลประกอบด้วย “สิทธิและหน้าที่” ของผู้นั้นที่มีต่อผู้อื่นที่เกี่ยวข้องด้วย (เช่น “สามี” มีสิทธิและหน้าที่ต่อ “ภรรยา” “นายจ้าง” มีสิทธิและหน้าที่ต่อ “ลูกจ้าง” “กษัตริย์” ต่อ “ราษฎร”) สิทธิและหน้าที่ที่เป็นบรรทัดฐานการกระทำของบุคคลในแต่ละสถานภาพบทบาท กำหนดรวมอยู่ในคติธรรมเนียมของชาวบ้าน จารีตประเพณีของชุมชน และกฎหมายข้อบังคับของบ้านเมือง บุคคลหรือกลุ่มหรือชนชั้นที่อยู่ในประเภท หรือสถานภาพบทบาทอย่างเดียวกันย่อมมีสิทธิหน้าที่อย่างเดียวกัน (เช่น บุตร ทหารที่ไม่มีสัญญาบัตร ชนชั้นกรรมาชีพ)

“โครงสร้างของสังคม” คือระบบความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล กลุ่ม และชนชั้นทั้งหมดที่รวมกันเป็นสังคมและกำหนดด้วยสิทธิและหน้าที่ที่มีต่อกัน การเปลี่ยนแปลงของ “โครงสร้างสังคม” จึงหมายถึงการเปลี่ยนแปลงในระบบความสัมพันธ์ดังกล่าวนี้ การปฏิวัติ พ.ศ.2475 ที่จำกัดอำนาจของพระมหากษัตริย์จากสมบูรณาญาสิทธิราช มาอยู่ใต้รัฐธรรมนูญ หรือการเลิกทาสในสมัย ร.5 ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างของสังคม ในความหมายนี้หากสังคมอินเดียเลิกล้มระบบวรรณะได้ ก็จะเป็นการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของสังคมอินเดียอย่างใหญ่หลวง และการปฏิวัติสังคมทุนนิยมให้เป็นสังคมคอมมูนิสต์ซึ่งล้มเลิกชั้นชนทั้งหมดที่เคยมีก็จะเป็นการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของสังคมโดยสิ้นเชิง *เพราะจะเป็นการเปลี่ยนแปลงระบบความสัมพันธ์ของบุคคล กลุ่ม และชนชั้น จากที่เคยมีสิทธิหน้าที่ต่อกันจนไม่เหมือนลักษณะเดิมเลย ไม่ว่าจะเป็นความสัมพันธ์ในครอบครัว ในกลุ่มเศรษฐกิจ การปกครอง ศาสนา ชนชั้น นายทุน กรรมกร ฯลฯ*

การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของสังคมโดยอัตโนมัติหรือโดยการจงใจกำหนด

ในสังคมไทยก่อนสมัยที่ติดต่อกับมหาอำนาจอาณานิคมของประเทศอุตสาหกรรมตะวันตก ชาวนาชาวไร่ซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ของสังคมไทยผลิตเพื่อ

บริโภคยังชีพ ไม่มุ่งขายผลผลิตเป็นรายได้เหมือนในสมัยหลังจากนั้น จึงไม่มีความสัมพันธ์กับพ่อค้า คนกลาง และนายทุนซึ่งสมัยนี้เป็นบุคคลและกลุ่มสังคมที่สำคัญในระบบเศรษฐกิจของชาวชนบท จึงกล่าวได้ว่าโครงสร้างของสังคมไทยสมัยก่อน ไม่มีบุคคลและกลุ่มประเภทพ่อค้า คนกลาง และนายทุนที่มีสิทธิหน้าที่ตามบทบาทสถานภาพ สัมพันธ์กับกลุ่มเกษตรกร เหมือนอย่างที่โครงสร้างของสังคมไทยสมัยนี้มีอยู่อย่างสำคัญ แต่ในสมัยก่อนนั้นมีบุคคลหรือกลุ่มประเภทหนึ่งที่เรียก “เจ้าภาษีนายอากร” ซึ่งรับช่วงหน้าที่การเก็บภาษีอากรจากพระเจ้าแผ่นดิน โครงสร้างสังคมไทยสมัยนั้นจึงมีบุคคลหรือกลุ่มดังกล่าวนี้ เป็นส่วนหนึ่งในระบบความสัมพันธ์ของคนในสังคมไทย ในสมัยเดียวกันนั้นในระบบการปกครองมีบุคคลประเภท “เจ้าประเทศราช” ซึ่งทำให้ความสัมพันธ์ของราษฎรในเขตประเทศราชเช่นนั้น ไม่มีโดยตรงกับพระมหากษัตริย์ เพราะต้องผ่านการปกครองทางอ้อมโดยเจ้าประเทศราชของตนเอง ตั้งแต่การปฏิรูปการปกครองแผ่นดินของ ร.5 มาเป็นแบบปัจจุบันนี้ บุคคลประเภท “เจ้าภาษีนายอากร” และ “เจ้าประเทศราช” ไม่มีอีกต่อไปในระบบและโครงสร้างของสังคมไทย จึงย่อมเห็นได้ว่าการเปลี่ยนแปลงในระบบเศรษฐกิจ หรือระบบการปกครองเช่นนี้ มีผลทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในระบบและโครงสร้างทางสังคม

แต่การเปลี่ยนแปลงในลักษณะแรก (การเกิดมี “พ่อค้าคนกลาง” และ “นายทุน”) เป็นไปอัตโนมัติ มิใช่เพราะมีกฎหมายคำสั่งของทางการประกาศขึ้นในลักษณะหลัง (การหมดไปของ “เจ้าภาษีนายอากร” และ “เจ้าประเทศราช”) เป็นโดยการจงใจกำหนดของผู้บริหารบ้านเมือง

และพึงสังเกตด้วยว่า การหมดไปของบุคคลหรือชนชั้น “ทาส” ในรัชกาลที่ 5 เกิดจากการสั่งของผู้ปกครองประเทศ แต่การเกิดมีบุคคลหรือกลุ่มคนประเภท “ผู้แทนราษฎร” ซึ่งมีสิทธิและหน้าที่ในการปกครองประเทศ (บางสมัยด้วยอำนาจทั้งทางนิติบัญญัติและทางบริหาร บางสมัยเช่นปัจจุบันมีแต่เพียงอำนาจทางนิติบัญญัติเป็นสำคัญ) ตั้งแต่ พ.ศ. 2475 มานั้นมิได้เป็นผลของการกำหนดโดยผู้ปกครองประเทศในระบบประเพณีเดิม แต่เกิดจากกลุ่มบุคคล

“คณะราษฎร์” ที่เข้ายึดอำนาจจากผู้ปกครองที่แท้จริงในโครงสร้างแบบเดิมของสังคมไทยก่อนการปฏิวัติ เพราะฉะนั้นการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของสังคมด้วยวิธีจงใจกำหนด จึงไม่ได้หมายถึงการกำหนดโดยผู้บริหารปกครองบ้านเมืองในขณะนั้นเสมอไป แต่อาจเกิดโดยผู้ยึดอำนาจการบริหารจากผู้ปกครองของระบบและโครงสร้างเดิมก็ได้

การเปลี่ยนแปลงในระบบความสัมพันธ์ทางสังคม (ซึ่งเป็นอย่างเดียวกับการเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างของสังคม) ที่ไม่ได้เป็นผลสืบเนื่องจากเรื่องทางเศรษฐกิจและการปกครอง แต่เพราะสาเหตุอย่างอื่นย่อมมีได้ด้วยเป็นธรรมดา เช่น แบบอย่างความสัมพันธ์ระหว่างสามีและภรรยา บิดามารดากับบุตร ครูกับนักเรียน สงฆ์กับฆราวาส ฯลฯ ซึ่งเปลี่ยนไปเพราะความรู้สึกนึกคิดและค่านิยมที่ได้จากการศึกษาทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ จากแบบอย่างที่พบเห็นจากการท่องเที่ยวเดินทางและสื่อมวลชน ฯลฯ *แต่สุดท้ายแล้วไม่ว่าสาเหตุจากการเปลี่ยนแปลงจะมาจากอะไร หากระบบความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล กลุ่มหรือชนชั้นในสังคมเปลี่ยนไป โดยเห็นได้ในสิทธิและหน้าที่ที่มีต่อกันว่าไม่เหมือนเดิม ถึงแม้จะมีเพียงในระดับคติธรรมเนียมของชาวบ้านหรือจารีตประเพณีของชุมชน ซึ่งยังไม่ปรากฏในกฎหมายข้อบังคับของบ้านเมืองก็ตาม ก็เรียกได้ว่ามีการเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างของสังคมขึ้นแล้ว และการเปลี่ยนแปลงเช่นนี้อาจเรียกได้ว่า เป็นการเปลี่ยนแปลงโดยอัตโนมัติไม่ใช่โดยจงใจกำหนดด้วยผู้บริหารปกครองบ้านเมือง*

การพัฒนาสังคมโดยไม่เปลี่ยนแปลงปรับปรุงโครงสร้างของสังคม

ถ้าระบบความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล กลุ่ม และชั้นชนในสังคมอย่างที่เป็นอยู่ในขณะใดขณะหนึ่งนั้นเป็นที่พอใจของผู้คนส่วนใหญ่ หรือของผู้บริหารปกครองว่าเหมาะแล้ว ดีแล้ว และสมาชิกของสังคมในแต่ละสถานภาพและบทบาทของตน ได้สิทธิและปฏิบัติหน้าที่ของตนครบถ้วนตามบรรทัดฐานอันพึงประสงค์ตามที่กำหนดยึดถือกันอยู่แล้ว ไม่ขาดตกบกพร่อง ก็ไม่มีความจำเป็นต้องเปลี่ยนแปลงปรับปรุงโครงสร้างของสังคมแต่อย่างใด และอาจไม่ต้อง

พัฒนาสังคมเลยก็ได้ เพราะทุกคนได้สิทธิและปฏิบัติหน้าที่ครบถ้วนตามสถานภาพบทบาทของตนแล้ว แต่ถ้าโครงสร้างที่เป็นอยู่ดีเป็นที่พอใจ เพราะการกำหนดสิทธิหน้าที่ตามบทบาทสถานภาพที่ต้องสัมพันธ์กันนั้น ก็รับรองเห็นพ้องกันว่าถูกต้องเหมาะสมแล้ว หากในภาคปฏิบัติมีความคลาดเคลื่อนไปบ้าง เช่น บางคนบางกลุ่มบกพร่องในหน้าที่ หรือใช้สิทธิเกินจากที่กำหนดให้ก็ต้องควบคุมให้ถูกต้อง (เช่น ควบคุมคนทุจริตมิจฉาชีพ กวดขันเจ้าหน้าที่ ผู้ใช้อำนาจเกินขอบเขตหรือฉ้อฉลอำนาจหาประโยชน์ให้ตนเองที่ไม่ถูกทำนองคลองธรรม) หรือบางคนมีสิทธิแต่ไม่ได้รับประโยชน์บริการตามสิทธินั้น (เช่น ราษฎรมีสิทธิและหน้าที่ได้รับการศึกษา แต่บริการของบ้านเมืองมีไม่ทั่วถึง ควรได้รับบริการสาธารณสุข สาธารณูปการ แต่ไม่ได้รับ) ก็ต้องจัดหาบริการเพิ่มเติมให้จนทั่วถึง หรือประชาชนพลเมืองที่เป็นสมาชิกของสังคมประสบเคราะห์กรรม ไฟไหม้ น้ำท่วม ฝนแล้ง ไร้อาชีพ หรือเป็นผู้พิการเพราะอุบัติเหตุ โรคภัย หรือโดยกำเนิด และสังคมหรือผู้บริหารปกครองสังคมถือหลักว่า ต้องดูแลช่วยเหลือให้ในฐานะที่เขาเป็นสมาชิกของสังคมเดียวกัน ก็จัดหาบริการสวัสดิการสังคมสงเคราะห์ให้ มาตรการต่างๆ ที่ควบคุมการกวดขันผู้ละเมิดสิทธิหน้าที่ของตนก็ดี บริการให้ได้รับประโยชน์ปรกติที่ควรได้ตามสิทธิหน้าที่ของตนก็ดี หรือสงเคราะห์ช่วยเหลือผู้ประสบเคราะห์กรรมทำให้ไม่สามารถมีสิทธิหน้าที่เหมือนกรณีปรกติสามัญก็ดี เหล่านี้จัดเป็นการพัฒนาสังคมชนิดที่ไม่ต้องมีการปรับปรุงโครงสร้างของสังคมได้ทั้งสิ้น (และเป็นการพัฒนาสังคมแบบที่เคยยึดถือปฏิบัติกันมาในแผนพัฒนาที่แล้วๆ มา)

การพัฒนาสังคมที่มีการปรับปรุงโครงสร้างของสังคม

โครงสร้างของสังคมดังที่เป็นอยู่ในขณะใดขณะหนึ่งนั้น จะให้เป็นระเบียบที่ถูกใจพอใจของสมาชิกทุกคนในสังคมย่อมเป็นไปไม่ได้ เพราะบรรทัดฐานที่สังคมกำหนดไว้ควบคุมการกระทำความประพฤติให้เป็นไปตามสิทธิและหน้าที่นั้น ย่อมจำกัดประโยชน์ไม่เป็นไปดังใจของคนบางคน ดังที่ปรากฏในการหลีกเลี่ยง ฝ่าฝืน ละเมิดกฎเกณฑ์ระเบียบของสังคมของคนเหล่านั้น หากการละเมิดนี้ปล่อยไปไม่ควบคุมจนเกิดกันกว้างขวาง ระเบียบเดิมก็เสียไปกลายเป็นระเบียบใหม่โดยอัตโนมัติ ด้วยเหตุนี้ถ้าผู้มีอำนาจปกครองบริหารสังคมประสงค์จะรักษาระเบียบเดิมให้คงอยู่ ก็จะต้องกวดขันควบคุมระเบียบให้ได้ผลอยู่เสมอ

บุคคลที่ไม่พอใจระเบียบของสังคม ไม่จำเป็นต้องเป็นอาชญากรหรือมิจฉาชนเสมอไปที่จงใจฝ่าฝืนระเบียบที่ดีอยู่แล้ว แต่อาจเป็นบุคคลที่รู้สึกว่าตนถูกเอาเปรียบ ถูกเบียดเบียนประโยชน์จากผู้ที่มีกำลังอำนาจเหนือกว่าอย่างไม่เป็นธรรมก็ได้ เมื่อเดิมที่ยังไม่รู้สึกเช่นนี้ ก็ไม่เคยคิดต้องการเปลี่ยนระเบียบข้อบังคับของสังคม แต่เมื่อรู้สึกแล้วก็ย่อมต้องการให้เปลี่ยน (เช่น การเรียกร้องสิทธิเสมอภาคของสตรี หรือกรรมกรเรียกร้องสิทธิในการต่อรองค่าจ้างแรงงาน)

บุคคลบางคนอาจเห็นความไม่เหมาะสมในระเบียบสังคมที่เป็นอยู่ ทั้งๆ ที่ตนไม่ได้เป็นผู้เสียประโยชน์ในระเบียบนั้น และด้วยจิตใจที่เป็นธรรมอาจเรียกร้องให้เปลี่ยนแปลงระเบียบสังคมได้ดีขึ้น (เช่น รัชกาลที่ 5 ทรงเลิกทาส พระพุทธเจ้าเมื่อยังเป็นกษัตริย์เห็นความไม่เหมาะสมของระบบวรรณะของอินเดีย นักปฏิวัติที่มาจากระดับชั้นสูงผู้ได้ประโยชน์จากระเบียบสังคมเดิม แต่เห็นความไม่ชอบธรรมของประโยชน์นั้นๆ ฯลฯ)

บางครั้งโครงสร้างของสังคมค่อยๆ เปลี่ยนไปจากเดิมโดยไม่รู้ตัว ทำให้สภาพชีวิตที่เคยดีกลับค่อยๆ เสื่อมโทรมไป (เช่น โครงสร้างสังคมไทยเปลี่ยนไปเพราะระบบเศรษฐกิจชนบทจากแบบผลิตเพื่อบริโภคเองมาเป็นแบบผลิตเป็นสินค้า ทำให้ชาวไร่ ชาวนา ต้องเสียเปรียบในเรื่องสิทธิประโยชน์ แก่พ่อค้านายทุนที่คุมตลาดและราคาในสภาพสังคมปัจจุบัน หรือการขยายเขตอำนาจ

อิทธิพลของนายทุนที่ดิน ที่ประกอบการเพิ่มของประชากรไม่ได้สัดส่วนกับปริมาณที่ดินทำกิน ทำให้เกิดประเภทบุคคลเจ้าของที่ดินขนาดใหญ่พร้อมๆ กับประเภทบุคคลที่ไม่มีที่ทำกินของตนเอง ต้องกลายเป็นลูกจ้างในไร่นา หรือในเมือง ซึ่งไม่เคยมีอยู่ในสัดส่วนเช่นนั้นในสภาพสังคมเดิม) เมื่อมีผู้สังเกตเห็นสภาพของระเบียบและโครงสร้างสังคมใหม่ ซึ่งกลายมาเองโดยอัตโนมัติ ยังมีความบกพร่องไม่เหมาะสม ก็อาจรู้สึกต้องการเปลี่ยนแปลงให้ดีขึ้น

โครงสร้างของสังคมไทยปัจจุบัน ได้กลายไปจากลักษณะเดิมโดยอัตโนมัติ เพราะปัจจัยหลายอย่างประกอบกัน ซึ่งไม่มีผู้ใดคาดการณ์หรือกำหนดไว้ล่วงหน้ามาก่อน การเปลี่ยนแปลงในระบบเศรษฐกิจตั้งแต่สมัย ร.5 ทำให้เกิดบุคคลกลุ่มพ่อค้านักธุรกิจอุตสาหกรรม (ซึ่งอาจมีพื้นเพเดิมจากต่างด้าวเป็นส่วนใหญ่) เป็นกลุ่มอำนาจเศรษฐกิจใหม่ขึ้นมาในโครงสร้างสังคมไทย ซึ่งไม่เคยมีในโครงสร้างเดิมของสังคมไทยเช่นกัน ระบบเศรษฐกิจแบบเสรีทุนนิยม ที่ก่อให้เกิดชนชั้นสูงทางเศรษฐกิจที่คุมโภคทรัพย์ส่วนใหญ่ของประเทศ ไม่มีชนชั้นกลางทางเศรษฐกิจในอัตราส่วนที่มากพอสมควรเป็นกันชน ทำให้เกิดลักษณะโครงสร้างของสังคมที่มีชนชั้นสูงทางเศรษฐกิจจำนวนน้อย กับชนชั้นต่ำทางเศรษฐกิจจำนวนมาก จะทำให้เกิดการขัดแย้งเผชิญหน้าที่นำไปสู่การปะทะรุนแรงได้ หากไม่มีการปรับโครงสร้างของสังคมให้มีชนชั้นกลางทางเศรษฐกิจมากขึ้นมากันไว้

ในด้านวิวัฒนาการการปกครองในช่วงระยะเวลาเดียวกันนั้น การรวมระบบการปกครองเป็นชาติที่สิทธิอำนาจการบริหารปกครองรวมอยู่ที่ศูนย์กลางดำเนินการปกครองพลเมืองของประเทศ ที่ประกอบด้วยกลุ่มชาติพันธุ์และวัฒนธรรมต่างๆ ของประเทศที่เป็นลักษณะการเผชิญหน้าระหว่างคนกลุ่มหนึ่งจำนวนน้อย ที่มีสิทธิอำนาจในการบริหารปกครองเต็มที่ (โดยเฉพาะถ้าเป็นแบบเผด็จการรวมอำนาจ) กับคนกลุ่มใหญ่จำนวนมากที่ไม่มีสิทธิในการปกครองของบ้านเมือง (เช่น ในยุคสมัยที่ไม่มีการเลือกตั้ง) หรือไม่มีสิทธิในการปกครองส่วนท้องถิ่น (ที่สอดคล้องกับลักษณะเศรษฐกิจ วัฒนธรรม ฯลฯ ของท้องถิ่น) เช่นนี้

ก็อาจทำให้มีการเรียกร้องต้องการให้ปรับปรุงโครงสร้างของสังคม ในส่วนที่เป็นระเบียบการปกครองนี้ได้

สรุปจากใจความที่กล่าวมาแล้วข้างต้นพอได้ว่า (1) โครงสร้างสังคมที่เป็นอยู่ในขณะใดขณะหนึ่ง อาจไม่สมบูรณ์พร้อมที่จะให้ทุกคนพอใจด้วยเหตุผลต่างๆ กันและ (2) โครงสร้างของสังคมย่อมประกอบด้วยส่วนย่อยต่างๆ ที่มารวมกันเป็นสังคมใหญ่ไม่ว่าจะเป็นทางเศรษฐกิจ การปกครอง หรือด้านอื่นใดตราบเท่าที่ระบบย่อยต่างๆ นี้มีผลต่อความสัมพันธ์ของบุคคลหรือกลุ่มประเภทต่างๆ ที่ต้องเข้ามาเกี่ยวข้องกันด้วยประโยชน์ที่เสนอสนองกัน เพราะฉะนั้นการพัฒนาสังคมที่มุ่งผลให้เกิดสภาพที่ดีขึ้นเพื่อความผาสุกของผู้ที่ต้องอยู่ร่วมกันเป็นสังคมนั้น จึงอาจต้องมีการปรับปรุงโครงสร้างของสังคม ในความหมายที่กล่าวมานี้

การปรับปรุงโครงสร้างของสังคม

สมมติว่า ได้มีการสังเกตและยอมรับกันว่า โครงสร้างหรือระเบียบของสังคมที่เป็นอยู่ มีความบกพร่องที่สมควรปรับปรุงให้ดีขึ้น เพื่อให้บุคคลและกลุ่มต่างๆ ที่มีอยู่ในสังคมและต้องมีการกระทำสัมพันธ์กันนั้น มีสิทธิหน้าที่ต่อกันอย่างเหมาะสมเป็นธรรม ไม่ล่วงเกินเบียดเบียนประโยชน์กัน จนจะเกิดความขัดแย้งบาดหมางระหว่างส่วนต่างๆ ของสังคมจนอยู่ร่วมกันอย่างผาสุกสันติไม่ได้ การปรับปรุงโครงสร้างของสังคมจะหมายถึงมาตรการอะไรบ้าง

เนื่องจากสังคมคือการอยู่รวมกันเพื่อประโยชน์ที่เสนอสนองกัน แต่ประโยชน์ที่คนต้องการจากกันและกันด้วยการกระทำสัมพันธ์กันนั้น มีได้เป็นเรื่องต่างๆ กัน เช่น ระบบย่อยของสังคมที่เป็นครอบครัวและเครือญาติ เกิดจากประโยชน์ที่ต้องการร่วมชีวิตก่อนกำเนิดร่วมสายโลหิตกัน เป็นความผูกพันอบอุ่นทางจิตใจในการเลี้ยงดูพึ่งพาอาศัยกัน ระบบเพื่อนฝูงเกิดจากประโยชน์ที่ต้องการคบหาสมาคมกันด้วยอัธยาศัยไมตรี ระบบค้าขายเศรษฐกิจเกิดจากประโยชน์ที่ต้องการแลกเปลี่ยนผลผลิตและบริการกัน ระบบการปกครองเกิดจากประโยชน์ที่ต้องการมีและอาศัยอำนาจคุ้มครองจัดการผลประโยชน์ของหมู่

คณะร่วมกันถึงแม้ไม่เป็นญาติมิตรกัน ระบบการศาสนาเกิดจากประโยชน์ของการพึ่งพาอำนาจศักดิ์สิทธิ์หาแนวทางจริยธรรมสำหรับชีวิตร่วมกัน หรือระบบการพักผ่อนหย่อนใจเกิดจากประโยชน์ที่ต้องการความสำราญเพลิดเพลินนอกเวลาการทำงาน ฯลฯ สมาชิกของสังคมจึงมีการกระทำต่อกันอยู่ในระบบย่อยที่มุ่งประโยชน์คนละเรื่องเหล่านี้ ซึ่งเมื่อรวมกันเข้าแล้วคือชีวิตสังคมร่วมกันเป็นระบบสังคมใหญ่ทั้งหมด โครงสร้างของสังคมจึงประกอบด้วยระบบย่อยๆ ของความสัมพันธ์เหล่านี้และการปรับปรุงโครงสร้างของสังคมจึงเกิดจากการปรับปรุงในแต่ระบบย่อยๆ เหล่านี้ ตราบเท่าที่มีผลต่อความสัมพันธ์ของคนที่มากระทำการเกี่ยวข้องกัน ซึ่งปรากฏได้ในสิทธิหน้าที่ที่มีต่อกันทุกคนพอใจและการปรับปรุงโครงสร้างของสังคมนั้นควรทำแต่ในส่วนที่เห็นว่ามีความบกพร่องควรแก้ไขก่อน ไม่จำเป็นต้องทำทั่วไปหมดในทุกส่วนและไม่มีส่วนใดส่วนหนึ่งที่เป็น “ระบบสังคม” แท้ๆ ที่แยกมาดำเนินการได้โดยไม่ได้เกี่ยวกับระบบย่อยระบบใดระบบหนึ่งเลย

เพราฉะนั้นมาตรการเช่นนี้ที่เรียกว่า การกระจายรายได้ให้เป็นธรรมขึ้น หรือการปรับปรุงระบบภาษีอากร เพื่อให้เกิดชนชั้นกลางมากขึ้น การกำจัดสิทธิผูกขาดในการค้า ฯลฯ ซึ่งดูเป็นมาตรการในเรื่องเศรษฐกิจก็ดี การจำกัดสิทธิถือครองที่ดิน การปฏิรูปที่ดิน การเก็บภาษีมรดก ฯลฯ ซึ่งดูเป็นมาตรการเรื่องสิทธิในทรัพย์สินของบุคคลก็ดี การพัฒนาการปกครองท้องถิ่นให้อำนาจจัดการบริหาร การศึกษา การสาธารณสุข ฯลฯ ซึ่งดูเป็นมาตรการในเรื่องการเมืองการปกครองก็ดี หรือการส่งเสริมจัดตั้งกลุ่มสถาบันต่างๆ ในที่ซึ่งไม่เคยมีกลุ่มเช่นนี้ เช่น กลุ่มสหกรณ์ กลุ่มชาวนา กลุ่มลูกเสือชาวบ้าน ฯลฯ ซึ่งดูเป็นมาตรการค่อนไปทาง “สังคม” มากกว่าอย่างอื่นๆ ที่กล่าวข้างต้นแล้วก็ดี เหล่านี้มีส่วนเป็นการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของสังคมได้ทั้งสิ้น เพราะมาตรการต่างๆ เหล่านี้ไม่ว่าจะดูเป็นเรื่องทางเศรษฐกิจ การเมือง การปกครอง หรือทางอะไรอีกก็ตาม ทำให้เกิดประเภทบุคคลและกลุ่มใหม่ๆ ซึ่งมีสิทธิหน้าที่ต่างไปจากที่เคยมีอยู่ในสภาพสังคมเดิมก่อนจะมีการใช้มาตรการเหล่านั้น และด้วยเหตุนี้การพัฒนาระบบการผลิตและการค้าทางเกษตร เช่น การพัฒนาอุตสาหกรรม

เลี้ยงสัตว์ปีกโดยบริษัทนายทุนใหญ่ที่ให้ทุนและวัสดุอุปกรณ์ชาวบ้านเลี้ยงส่งบริษัทโดยตรงแต่ผู้เดียว ถ้าทำไปเต็มที่จะมีผลทำให้ชาวไร่ชาวนาซึ่งเคยเป็นผู้ประกอบการอิสระ เปลี่ยนสถานภาพบทบาทมาเป็นเสมือนลูกจ้างของบริษัท ทำให้สังคมสูญเสียประเภทบุคคลที่เป็นเกษตรกรอิสระแบบดั้งเดิม มาเป็นบุคคลประเภทลูกจ้างแรงงาน โดยอัตโนมัติ ซึ่งมีสิทธิหน้าที่ใหม่ต่อนายทุนผู้จ้าง ฯลฯ อย่างนี้ก็เป็นการเปลี่ยนแปลงส่วนหนึ่งของโครงสร้างสังคมเช่นกัน

การปรับปรุงโครงสร้างทางสังคม จึงต้องเริ่มต้นด้วยการตระหนักว่าระบบต่างๆ ที่มีชื่อเฉพาะเป็น “เศรษฐกิจ การเมือง การศึกษา ฯลฯ” ซึ่งดูเผินๆ ไม่ใช่เรื่อง “สังคม” แท้ๆ นั้น ที่จริงคือส่วนต่างๆ ที่มาประกอบรวมกันเข้าจึงเป็น “สังคม” ขึ้น และวิธีการในระบบต่างๆ นี้เมื่อเปลี่ยนแปลงไป ก็มีผลทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของระบบใหญ่ หรือโครงสร้างของสังคมส่วนรวมได้ การจะปรับปรุงโครงสร้างสังคม จึงมิใช่การเลือกหาสิ่งหนึ่งโดยเฉพาะที่เรียกว่า “สังคม” มาเปลี่ยนแปลงแต่ต้องปรับปรุงผ่านระบบย่อยต่างๆ ดังกล่าวมากกว่า สำคัญว่าให้เล็งเห็นได้ว่าผลของวิธีการในระบบย่อยต่างๆ นั้นจะมีต่อระบบความสัมพันธ์ของบุคคลและกลุ่มต่างๆ ในสังคมต่อไปอย่างไร ไม่ว่าจะเป็นประเภทบุคคลและกลุ่มแบบเดิมที่เคยมีอยู่ หรือประเภทใหม่ที่จะเกิดตามมาว่าสิทธิหน้าที่ในการกระทำเพื่อประโยชน์เสนอสนองกันนั้น จะเปลี่ยนแปลงไปในลักษณะใด *การเปลี่ยนแปลงสิทธิหน้าที่ของบุคคลและกลุ่มซึ่งสัมพันธ์กันเช่นนี้คือการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของสังคม*

ปรัชญาและค่านิยมกับโครงสร้างสังคม

สังคมแต่ละสังคมย่อมมีปรัชญาและค่านิยมที่ยึดถือร่วมกันได้ว่า มนุษย์ที่เป็นสมาชิกร่วมกันของสังคมนั้นหมายความว่าอย่างไร ควรมีสิทธิเสมอภาคหรือมีสิทธิลดหลั่นกันหรือไม่อย่างไร การมีสิทธิหน้าที่มากน้อยต่างกันนั้นมีเกณฑ์หรือมูลเหตุอย่างไร (ต่างกันเพราะวรรณะซึ่งสวรรค์กำหนด หรือเพราะชาติตระกูลที่สูงด้วยบุญบารมี หรือเพราะเพศ เพราะผิวพรรณ ฯลฯ) และความแตกต่างกันนี้ต้องตายตัวหรือเลื่อนฐานะขึ้นลงได้ด้วยความสามารถ ถ้าฐานะ

สังคมของคนต้องสูงต่ำต่างกัน ทำให้ได้สิทธิและมีหน้าที่มากน้อยต่างกันไปนั้น ฐานะนี้จะกำหนดด้วยทรัพย์สิน สติปัญญาความสามารถหรือคุณธรรมจริยธรรม สังคมที่สมาชิกอยู่ร่วมกันนี้ มีเป้าหมาย คือ ชีวิตสันติที่เฉลี่ยประโยชน์กัน รักใคร่ร่วมมือผ่อนปรนกัน หรือต้องการให้เป็นสังคมที่มีชีวิตโลดโผน ด้วยการแข่งขันชิงไหวพริบ สร้างโภคทรัพย์บำรุงบำเรอความสุขแบบวัตถุนิยม ฯลฯ ปรัชญาและค่านิยมที่เกี่ยวกับความเป็นมนุษย์ ความแตกต่างทางเพศหรือผิวพรรณ ความสำคัญของอายุอาวุโสเทียบกับสติปัญญาความสามารถ การเน้นชาติกำเนิดและชั้นวรรณะ เทียบกับความสามารถของบุคคลและสัมฤทธิ์ผลของงาน ฯลฯ เหล่านี้เป็นสิ่งกำหนดว่าโครงสร้างสังคมที่เหมาะสมพึงปรารถนาจะเป็นเช่นไร

เพราะฉะนั้นจึงเห็นความแตกต่างระหว่างความคิดแบบอนุรักษ์นิยมเปรียบเทียบกับความคิดแบบก้าวหน้าพัฒนาการที่เกี่ยวกับโครงสร้างของสังคมได้ว่า แบบแรกนั้นยึดค่านิยมหรือปรัชญาว่า โครงสร้างหรือระเบียบที่เป็นมาและเป็นอยู่นั้นดีพร้อมแล้ว ไม่ต้องเปลี่ยนแปลง ส่วนแบบหลังนั้นถือว่าโครงสร้างที่มีมาและมีอยู่นั้นบกพร่องต้องเปลี่ยน ความคิดทั้งสองแบบนี้ ถ้าสุดขีดก็จะได้การไม่เปลี่ยนแปลงเลยประจันกับการต้องเปลี่ยนหมด และการขัดแย้งความคิดเห็นเรื่องโครงสร้างของสังคม มักจะเกิดชัดเจนในกรณีสุดขีดเป็น 2 ขั้วดังกว่านี้

แต่ในความเป็นจริงของชีวิตสังคม การไม่เปลี่ยนแปลงเลยนั้นเป็นไปไม่ได้ และการเปลี่ยนแปลงหมดทั้งรากทั้งโคนก็ไม่มี ชีวิตจริงของสังคมมนุษย์คือ เปลี่ยนไปบ้างแต่มักไม่หมด แต่การเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างสังคม ส่วนใหญ่มักเป็นอัตโนมัติที่ไม่มีใครคาดคิดและจงใจทำให้เกิดขึ้น มักเป็นผลที่สืบเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงในเรื่องอื่นๆ ที่ดูไม่เป็นเรื่องของสังคมแท้ๆ ทั้งนั้น (เช่น การประดิษฐ์คิดค้นจนเกิดการปฏิวัติอุตสาหกรรมของยุโรป ซึ่งมีผลทำให้โครงสร้างของสังคมยุโรปต้องเปลี่ยนไป โดยมิได้เริ่มต้นด้วยเจตนาต้องการให้โครงสร้างของสังคมเป็นในรูปใหม่ หรือการประกาศศาสนาของศาสดามะหะหมัดทำให้เกิดโครงสร้างหรือระเบียบสังคมใหม่ของมุสลิม ซึ่งไม่เคยมีอยู่ก่อนหน้านั้น) วิวัฒนาการของการประดิษฐ์คิดค้น กระบวนการเศรษฐกิจ ระบบ

การปกครอง หรือการรับศาสนา ปรัชญา ฯลฯ แปลกใหม่ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของสังคมเป็นผลตามมา โดยไม่มีผู้ใดจงใจกำหนด การจงใจเจตนาสร้างระเบียบและโครงสร้างใหม่ให้แก่สังคมอย่างตั้งใจปรารถนา จึงมักเป็นเรื่องของศาสดาผู้ประกาศศาสนาใหม่หรือนักปฏิวัติ หรือผู้มีพลังอำนาจกว่าที่มาพิชิตสังคมอื่น แล้วผู้ชนะกำหนดระเบียบสังคมใหม่ให้แก่ผู้แพ้ที่ยอมรับ (เช่น การขยายขอบเขตของสังคมวัฒนธรรมจีนสมัยโบราณเหนือพวก “ฮวน” ที่พ่ายแพ้และยอมขึ้นต่ออำนาจของผู้ชนะ) กรณีปกตินอกเหนือจากนี้มักเป็นการเปลี่ยนไปโดยอัตโนมัติมากกว่า

แผนพัฒนาสังคมที่ต้องการปรับโครงสร้างสังคมอย่างจงใจ (ที่ไม่ใช่เป็นเพียงการให้บริการประเภทสวัสดิการสังคม หรือสังคมสงเคราะห์ในโครงสร้างเดิม ซึ่งดีเป็นที่พอใจแล้ว) จึงต้องอาศัยปรัชญาและค่านิยมที่แน่นอนว่า ต้องการให้คนและสังคมเป็นอย่างไร จึงจะสมบูรณ์พัฒนากว่าที่เป็นอยู่ แล้วจึงจะกำหนดรูปแบบโครงสร้างใหม่ที่ต้องการขึ้นให้ชัด เพื่อที่จะจัดโครงการและแผนงานให้สอดคล้องกับเป้าหมายที่ต้องการบรรลุได้

ข้อสังเกตในการใช้แบบความคิดเรื่อง “โครงสร้างสังคม” ในการวางแผนพัฒนาฯ

เนื่องจากคำว่า “โครงสร้างสังคม” เป็นคำที่นักวิชาการกำหนดขึ้นใช้ช่วยในการศึกษา บรรยายและอธิบาย การรวมและดำรงอยู่ของสังคมมนุษย์ และนักวิชาการมองผ่านสังคมที่เป็นรูปธรรม (คือ บุคคลและกลุ่มคน) ไปจนถึงสังคมที่เป็นนามธรรม (คือ ระบบความสัมพันธ์ของบุคคลและกลุ่มคนเหล่านั้น) และเนื่องจากเนื้อหาสาระของระบบความสัมพันธ์ของคน เป็นรูปแบบของการกระทำที่เกี่ยวของเสนอสนองประโยชน์กันตามความคิดความต้องการความพอใจ และค่านิยมของบุคคลผู้กระทำ ซึ่งทั้งหมดนี้ก็เป็นเรื่องนามธรรมอีกเช่นกัน ความคิดความเข้าใจเรื่อง “โครงสร้างสังคม” ของฝ่ายวิชาการที่เป็นต้นตอที่มาของคำนี้จึงดูเป็นนามธรรมที่จับต้องมองเห็นไม่ได้ (แต่พอจะคิดเข้าใจเอาได้)

ผู้วางแผนพัฒนาฯ เป็นฝ่ายปฏิบัติ และการวางโครงการแผนงานปฏิบัตินั้น ทำกับสิ่งที่มีตัวตนกำหนดนับเป็นหน่วยปริมาณได้ง่ายกว่า เพราะฉะนั้นถ้าจะนำแบบความคิดเรื่อง “โครงสร้างสังคม” มาใช้ในการวางแผนพัฒนาฯ ก็ต้องหาวิธีแปลสิ่งที่เป็นนามธรรมออกมาให้เป็นรูปธรรมเท่าที่จะทำได้

การมองสังคมอย่างเป็นรูปธรรมและจำนวนปริมาณนั้น มักมองหาตัวตนที่เป็นสมาชิกของสังคมนั้นก่อน ถ้ากำหนดขอบเขตของสังคมว่า คือ ประเทศชาติ สมาชิกของสังคมก็คือ พลเมืองหรือประชากรของประเทศนั่นเอง ซึ่งแบ่งประเภทละเอียดออกไปได้ตามเพศ เป็นชายและหญิง ตามอายุเป็นเด็ก เยาวชน ผู้ใหญ่วัยแรงงาน และคนชรา ตามภูมิลำเนา เป็นประชากรชนบท หรือเมือง ตามอาชีพเป็นประเภทเกษตรกรรม อุตสาหกรรม บริการ ฯลฯ ตามฐานะการทำงานเป็นประกอบการเอง หรือเป็นนายจ้าง ลูกจ้าง ฯลฯ หรือยังเรียนหนังสือ บวชอยู่หรือไร้งาน ฯลฯ ซึ่งการกำหนดจำนวนแยกตามประเภทต่างๆ เช่นว่านี้ย่อมทำได้ไม่ลำบาก แต่โครงสร้างของประชากร ที่แยกอย่างหยาบหรือละเอียดเช่นนี้ ถึงแม้จะเป็นพื้นฐานสำคัญของโครงสร้างสังคมก็จริง ก็ยังไม่เป็นโครงสร้างสังคมตามความหมายที่อภิปรายกันมาแล้ว เปรียบเสมือนถ้าสังคมเป็นสิ่งก่อสร้างเรื่องของประชากรแยกเป็นประเภทและนับจำนวนเช่นนี้ ก็เปรียบเสมือนบัญชีรายการวัสดุก่อสร้างที่มีอยู่นั้นเองซึ่งจำเป็นจะต้องใช้ แต่เมื่อยังไม่แสดงความสัมพันธ์ของประเภทต่างๆ นี้ ว่าเกี่ยวเนื่องผูกพันยึดเหนี่ยวกันได้อย่างไร อาคารก็ยังขึ้นไม่ได้เพราะยังไม่ได้กำหนดโครงสร้างให้เป็นตัวอาคารว่าจะเป็นรูปทรงอย่างไรที่ต้องการ

เมื่อสังเกตเห็นวัสดุก่อสร้างได้แล้ว สามัญสำนึกต่อไปก็คือ การสังเกตลักษณะและคุณภาพของวัสดุแต่ละชนิดว่า เป็นอยู่อย่างไรและควรจะเป็นอย่างไร ควรจะเป็นไม้เนื้อแข็งคุณภาพมาตรฐานเดียวกันหมดหรือมีไม้เนื้ออ่อนด้วย สีสันและลวดลายควรเหมือนหรือแตกต่างกัน เหล็กจะเป็นลักษณะและขนาดเหมือนหรือต่างกันอย่างไร หินปูน ทราย ฯลฯ ก็เช่นกัน แต่จะกำหนดชนิดลักษณะและคุณภาพที่ปรารถนาอย่างไร ก็ต้องรู้ความมุ่งหมาย ประโยชน์ใช้สอยของอาคารที่ต้องการ ดูงบประมาณที่มีอยู่สำหรับก่อสร้าง ฯลฯ เสียก่อน

ถ้าเปรียบคนหรือประชากรเป็นวัสดุก่อสร้างได้ การกำหนดลักษณะและคุณภาพของคนประเภทต่างๆ ก็คงต้องอาศัยหลักเกณฑ์แนวคิดอย่างเดียวกันกับการก่อสร้างกำหนดจุดประสงค์ความต้องการประโยชน์ใช้สอย รู้กำลังงบประมาณ ฯลฯ ในขั้นนี้เปรียบได้กับการกำหนดสร้างคุณภาพของคน หรือประชากรในสังคมด้วยการให้บริการโภชนาการ การสร้างสาธารณสุข การศึกษา การกีฬา การศาสนา ฯลฯ ให้เป็นมาตรฐานเดียวกันหรือแตกต่างกันตามหน้าที่การงาน ประโยชน์ที่ประชากรแต่ละคนแต่ละประเภทจะทำให้แก่สังคม จะให้มากหรือน้อยอย่างไรตามกำลังงบประมาณ รายได้ของรัฐ หรือรายได้ประชาชาติ แต่การจะกำหนดคุณภาพของวัสดุ (ประชากร) ก็ต้องรู้ลักษณะของอาคารที่ต้องการจะสร้างเสียก่อน จึงจะหาซื้อจะคัดวัสดุได้

นายช่างผู้ก่อสร้างอาคาร ต้องมีแปลนกำหนดโครงสร้างของอาคารไว้ก่อนว่าส่วนต่างๆ จะประสานสัมพันธ์กันอย่างไร ส่วนใดจะต้องใช้วัสดุชนิดไหน มีลักษณะคุณภาพ ขนาด จำนวน ฯลฯ อย่างไร จึงจะจัดเตรียมวัสดุอุปกรณ์ให้ถูกต้องตามความประสงค์ได้ ความสัมพันธ์ของส่วนต่างๆ ของอาคารอย่างที่ต้องการจะบอกให้รู้ว่าในโครงสร้างส่วนไหนต้องใช้วัสดุประเภทแข็งแรงทนทานแต่ไม่ต้องสวยงามอะไร ส่วนไหนจะใช้วัสดุแบบประณีตสวยงาม แต่ไม่ต้องแข็งแรงเพราะไม่ต้องรับน้ำหนัก ไม่ต้องอยู่กลางแจ้งถูกแดดกรำฝน ฯลฯ อย่างไร ถ้าเป็นนายช่างที่จะดัดแปลงแต่งเติมอาคารที่มีอยู่แล้ว ไม่ใช่สร้างใหม่ทั้งหลัง จะต้องเปลี่ยนต้องรื้อต้องเสริมส่วนใด จะต้องเปลี่ยนวัสดุใหม่เพื่อให้แข็งแรงหรือสวยงามขึ้น อย่างไร ฯลฯ จึงจะไปจัดหาวัสดุให้ถูกต้องได้พอดี ทั้งหมดนี้ก็คือต้องมีแนวความคิดเกี่ยวกับ “โครงสร้าง” ที่ชัดเจนไว้ก่อนจึงจะก่อสร้างหรือซ่อมแซมได้

ถ้าเปรียบว่าผู้วางแผนพัฒนาสังคม ก็เหมือนช่างก่อสร้างอาคาร จะพัฒนาด้วยวิธีสร้างใหม่ทั้งหลังจากที่ไม่มีอาคารเดิมอยู่ก่อน หรือจะซ่อมแซมด้วยการดัดแปลงแต่งเติมหรือรื้อลงทั้งหลังแล้วสร้างใหม่ ก็ต้องมีภาพ “โครงสร้าง” ที่กำหนดรูปลักษณะของอาคารเป็นเป้าหมายไว้ก่อน มิฉะนั้นจะจัดการกับวัสดุก่อสร้างทั้งในด้านจำนวนหรือคุณภาพอย่างไรก็คงทำไม่ถูกได้ แต่

สิ่งที่ยากยิ่งกว่าสำหรับผู้วางแผนพัฒนา เมื่อเปรียบกับช่างก่อสร้างก็คือว่า “สังคม” ของตนเป็นอาคารที่มีอยู่ก่อนแล้ว มีเจ้าของหรือผู้ว่าจ้าง (คือผู้บริหารปกครองประเทศ) ที่มีหรือไม่มีภาพ “โครงสร้าง” ในใจของตนแต่ไม่บอกช่างให้รู้ชัด มีทุนรอนซึ่งไม่กำหนดแน่นอนว่าจะให้ใช้มากน้อยอย่างไร และชิ้นส่วนของอาคารก็ไม่ใช่วัตถุสิ่งของไร้ชีวิตจิตใจ เคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงอยู่ได้เองตลอดเวลา ไม่ยอมอยู่ในตำแหน่งแห่งที่ซึ่งช่างจะจัดวางให้ลงตัวแน่นอนได้ (การอุปมาอุปมัยเปรียบเทียบสังคมมนุษย์เป็นอาคารสิ่งก่อสร้างจึงให้เหมือนกันไม่ได้สนิท) และที่สำคัญคือ ช่างพัฒนาสังคมที่มีความรู้ ประสบการณ์ ความชำนาญจริงจัง ที่เปรียบได้กับช่างสถาปนิกวิศวกรก่อสร้างที่มีฝีมือจริงๆ นั้น ก็คงไม่มีในประวัติของมนุษยชาติ เพราะฉะนั้นอย่างมากที่ผู้วางแผนพัฒนาสังคมที่มิได้เป็นนายจ้างของอาคารเองจะทำได้ ก็คือ การเสนอแนะสิ่งที่จำเป็นต้องซ่อมทำดัดแปลงอาคารให้ดีขึ้นตรงกับความต้องการจำเป็นของผู้อยู่อาศัยเท่านั้น แต่ถ้าไม่ตรงกับความคิดความพอใจของเจ้าของก็ต้องระงับไป

ในสังคมแบบเสรีประชาธิปไตย ที่ไม่มีใครอ้างเป็นเจ้าของครอบครองแต่ผู้เดียวหรือหมู่คณะเดียว แต่ประชาชนทุกคนเป็นเจ้าของสังคม เป็นเจ้าของอาคารสถานที่ในฐานะผู้อยู่ ผู้ใช้อาคาร การวางแผนพัฒนาสังคมในลักษณะที่จะกำหนดโครงสร้างใหม่ เตรียมวัสดุอุปกรณ์ใหม่ทั้งหมดนั้นทำไม่ได้ และยิ่งเมื่อคำนึงว่า โครงสร้างของสังคมคือระบบแบบแผนความสัมพันธ์ที่คนและกลุ่มมีต่อกันได้ตามอัธยาศัย ความพอใจ เสรีของบุคคล การกำหนดโครงสร้างใหม่ หรือการปรับปรุงโครงสร้างเก่า ด้วยระเบียบแบบแผนใหม่ ต้องอาศัยการยอมรับและวินัยในการควบคุมตนเอง หรือมีมาตรการควบคุมที่เหมาะสม ถูกต้องยุติธรรมมีประสิทธิภาพ ระเบียบหรือ โครงสร้างที่พัฒนาขึ้นเป็นของใหม่ จึงจะดำรงอยู่ได้ ซึ่งการสร้างและควบคุมระเบียบที่ปรับปรุงใหม่นี้ ต้องอาศัยวิธีการที่สอดคล้องกันหลายขั้นตอน เช่น การอบรมปลูกฝังความรู้ความคิดที่ถูกต้องแต่เยาว์วัย การควบคุมระเบียบวินัยที่ได้ผล การป้องกันการละเมิดระเบียบแบบอย่างสัมพันธ์ โดยผู้มีกำลังอำนาจที่มุ่งประโยชน์ของตนเองและพรรคพวกโดยไม่คำนึงถึงประโยชน์ส่วนรวมของสังคมร่วมกัน ฯลฯ เพราะฉะนั้นการ

พัฒนาสังคมด้วยการปรับปรุงโครงสร้างของสังคมที่พ้นขั้นการกำหนดจำนวนและประเภทประชากร และการให้บริการสร้างคุณภาพเฉพาะตัวเฉพาะประเภทบุคคล โดยไม่ติดใจพิจารณาบทบาทความสัมพันธ์ของส่วนย่อยที่มีต่อส่วนรวมทั้งหมด มาถึงการพัฒนาโครงสร้างของสังคมดังที่ว่าล่าสุดนี้จึงมีปัญหาใหม่ให้พิจารณาว่า (1) ระเบียบแผนอะไรที่ควรกำหนดขึ้นใหม่สำหรับความสัมพันธ์ของบุคคล กลุ่ม หรือชั้นต่างๆ ที่เป็นสมาชิกของสังคม (2) ระเบียบต่างๆ นั้นจะกำหนดขึ้นด้วยวิธีการอย่างไรให้ถูกต้องพอใจตามปรัชญาค่านิยมของคนทั่วไปในสังคม และ (3) เมื่อกำหนดได้แล้วจะมีมาตรการควบคุมรักษาระเบียบเหล่านั้นอย่างมีประสิทธิภาพได้อย่างไร

การพัฒนาด้วยวิธีปรับปรุงโครงสร้างของสังคม จึงต้องการความคิดและความพยายามมากกว่าวิธีการแบบอื่นๆ ทั้งในระดับของผู้วางแผน และในระดับของเจ้าหน้าที่ผู้นำแผนไปปฏิบัติ ทั้งนี้ยังไม่รวมถึงการยอมรับของประชาชนผู้รับผลของแผนพัฒนาเอง

ในสังคมเสรีประชาธิปไตย ที่ให้ประชาชนส่วนใหญ่เป็นผู้กำหนดตัดสินอย่างเสรี ตามความพอใจของตนเอง รัฐไม่เป็นผู้กำหนดควบคุมเด็ดขาด เพียงแต่วางแนวทางให้มาตรการสนับสนุนแล้วปล่อยให้ประชาชน เป็นผู้กระทำประกอบการเอง (เช่น ในระบบเศรษฐกิจแบบเสรีทุนนิยม) การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างที่ไม่ถึงกับเป็นการกำหนดควบคุมด้วยอำนาจเด็ดขาด ในส่วนที่เป็นวัตถุนั้นพอทำได้ง่ายกว่าส่วนที่ไม่เป็นวัตถุ เพราะวัตถุนั้นก่อสร้างให้ได้ง่ายถ้ามีทรัพยากรงบประมาณให้พอ แต่ระบบความสัมพันธ์ทางสังคม เป็นเรื่องของความคิดจิตใจมากกว่าวัตถุ ถ้าต้องการพัฒนาให้ได้ก็ต้องมีความมุ่งมั้น เด็ดเดี่ยว มีความมานะพยายาม ความอุทิศตนมากขึ้นอีกหลายเท่า ในหมู่ผู้ที่เกี่ยวข้องทุกฝ่าย การที่กล่าวว่าการพัฒนาสังคมเป็นการพัฒนาทางจิตใจมากกว่าทางวัตถุจึงมีความหมายเป็นพิเศษ แต่มิได้หมายความว่าไม่ต้องอาศัยมาตรการทางวัตถุเป็นพื้นฐานประกอบ หรือเป็นปัจจัยสนับสนุน ปัญหาในการดำเนินงานอยู่ที่ว่าจะใช้ปัจจัยวัตถุประสานกับปัจจัยอื่นที่ไม่ใช่วัตถุประกอบกันอย่างไร เพื่อให้บรรลุผลตามเป้าหมายที่ต้องการ

ถ้าเริ่มงานด้วยแนวความคิดและเป้าหมายที่ไม่ชัดเจนแน่นอน ก็ตาม ด้วยแผนที่รัดกุมและสมจริงไม่ได้ ถึงมีแผนงานที่ดีแต่ผู้นำไปปฏิบัติไม่ใส่ใจ ไม่รับผิดชอบอุทิศตน ไม่มีมาตรการสนับสนุนที่สอดคล้องมีแผนพัฒนาด้านอื่นที่ขัดแย้งเป็นอุปสรรคกัน ไม่กวดขันการฝ่าฝืนบ่อนทำลายแผน ฯลฯ นิยมสร้างเทคนิควิธีการปลีกย่อย ตั้งหน่วยงานองค์กรที่เป็นเอกเทศ ไม่ประสานงานกัน ฯลฯ ก็พัฒนาด้วยแนวคิดเรื่อง “โครงสร้างสังคม” ได้ยาก เพราะแนวคิดนี้เน้นความประสานสัมพันธ์ของส่วนต่าง ๆ ที่ประกอบกันเป็นระบบใหญ่ ทางออกที่ทำได้คือ เลือกทำเป็นแต่ละระบบย่อยแยกกันเป็นเอกเทศ โดยไม่ต้องคำนึงถึงโครงสร้างใหญ่ของทั้งสังคมไปก่อนเท่าที่จะทำได้ แต่ไม่หวังผลสุดท้ายให้ครบถ้วนสมบูรณ์[11]

---

[11] *ความคิดเกี่ยวกับการพัฒนาสังคมโดยทั่วไป ไม่เฉพาะในแนวการปรับโครงสร้าง มีเสนออยู่ใน พัทยา สายหู <u>กลไกของสังคม</u> ฉบับแก้ไขปรับปรุง (ศูนย์หนังสือจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย) 2524 บทที่ 14 “การพัฒนาสังคม” หน้า 226-255 ตัวอย่างปัญหาการพัฒนาที่คำนึงถึงโครงสร้างทั้งระบบ ให้เกี่ยวเนื่องกันของเกษตรกรไทยที่ไม่จำกัดเฉพาะเรื่องพัฒนาสังคม ดูได้จากแฟรงซ์ แกงกอล์ฟไฮม ดร.มรว.อคิน รพีพัฒน์ และ ดร.เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง <u>คู่มือพัฒนาวิธีการทำงานกับเกษตรกร</u> (สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์) 2524 ภาคหนึ่ง หน้า 3-42*

การศึกษากับสังคม*

ปัจจุบันการศึกษาของหญิงถือเป็นสิ่งธรรมดา ทั้งๆ ที่ไม่กี่สิบปีมานี้เอง พ่อแม่หลายคนกลัวว่าลูกสาวรู้หนังสือแล้วจะเขียนเพลงยาวโต้ตอบกับผู้ชาย ก่อนสมัยรัชกาลที่ 5 การศึกษาสำหรับประชาชนคนสามัญ ที่รัฐจะถือเป็นภาระนั้นไม่มี สมัยขุนแผนยังเป็นเพียงพลายแก้ว ก็ไม่เคยได้เข้าโรงเรียน อาศัยได้บวชจึงได้ศึกษากับหลวงตาที่วัด ชั่วเวลาภายใน 100 ปีมานี้เองที่คนไทยคิดถึงเรื่องการศึกษากันเป็นแบบตะวันตกและในช่วงศตวรรษที่ว่านี้ ก็เพียงเมื่อหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 มา ที่ความคิดเรื่องการศึกษาได้เปลี่ยนโฉมหน้าไปอย่างมาก เมื่อเทียบกับเรื่องของการศึกษาในอดีตก่อนหน้านั้น ซึ่งเป็นแบบประเพณีมาหลายร้อยปี

คนสมัยนี้เมื่อคิดถึงการศึกษาก็นึกถึงโรงเรียนเวลาเรียกร้องว่าสถานที่ไม่พอเพราะถือว่าเป็นสิทธิของประชาชนทุกคนที่จะต้องได้เรียน และเมื่อนักเรียนเรียนจบแล้วไม่มีงานการอาชีพให้ทำก็ขัดใจ เพราะอาศัยที่จะคิดว่าการศึกษานั้นเป็นการเรียนวิชาสำหรับอาชีพ ความคิดทั้ง 3 ประเภทนี้ ที่ว่า (1) การศึกษาคือการเรียนในโรงเรียน (2) การศึกษาเป็นสิทธิของทุกคนและ (3) การศึกษาคือการเตรียมตัวประกอบอาชีพนั้น เป็นความคิดสมัยใหม่ซึ่งไม่ใช่ความเข้าใจของคนสมัยโบราณ ไม่ว่าทั้งไทยหรือเทศทั่วไปทุกหนทุกแห่ง

---

* *ที่มา: วารสารสังคมศาสตร์ปริทัศน์. ปีที่ 7 ฉบับที่ 2 (ก.ย.-พ.ย. 2512): 22-32*

การศึกษาคืออะไร

ถ้าการศึกษาหมายถึงการเล่าเรียนหาความรู้ ถามว่าการเล่าเรียนนั้นเรียนด้วยตนเองหรือต้องเรียนจากผู้อื่น และความรู้นั้นต้องเป็นความรู้ประเภทใดจึงจะเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา

ถึงแม้คนเราสามารถรับความรู้ได้หลายอย่างจากธรรมชาติและสภาพแวดล้อมโดยไม่ต้องรับเอาจากผู้อื่น คือเป็นประเภทความรู้จากประสบการณ์ เช่น ถูกหนามตำ ก็รู้ได้ว่าหนามทำให้เจ็บปวดได้ ฯลฯ แต่โดยทั่วไปแล้ว ความรู้ส่วนใหญ่ของมนุษย์ได้จากการเรียนรู้จากผู้อื่น โดยอาศัยภาษาเป็นสื่อและสัญญาณ เพราะธรรมชาติของมนุษย์นั้นต้องอยู่ในสังคม เป็นตัวตนได้ก็เพราะสังคม และความเป็นสมาชิกของสังคมนั้นขึ้นอยู่กับการยอมรับกฎเกณฑ์แบบอย่างที่สังคมกำหนดขึ้น จนกระทั่งว่ามนุษย์ไม่สามารถจะรู้อะไรได้จากสัญชาตญาณเยี่ยงสัตว์ เลยต้องอาศัยการเรียนรู้ความหมายที่สังคมกำหนดขึ้นไว้แทบทั้งสิ้น

ในแง่นี้มนุษย์เกิดมาใหม่ในสังคม ต้องเรียนรู้จากผู้ที่อยู่มาก่อนแล้วทั้งสิ้น เริ่มแรกทีเดียวเรียนรู้จากพ่อแม่พี่น้องและญาติมิตรใกล้เคียง เมื่อเติบใหญ่ก็รับความรู้จากบุคคลอื่นกว้างขวางออกไป แต่จะถือได้หรือเปล่าว่าทุกคนที่ให้ความรู้นั้นคือครูของเรา พ่อแม่โดยปกติไม่ยอมรับบทครูทั้งๆ ที่ได้ให้ความรู้ทุกอย่างแก่ลูกเท่าที่ตนจะสามารถ ให้ลูกรู้จักทำตัวถูกต้องตามหลักของสังคม ให้รู้จักระมัดระวังหลีกหนีอันตราย และแม้แต่ให้รู้จักวิธีการประกอบอาชีพสำหรับเลี้ยงตัวลูกเองต่อไปในภายหน้า แต่พ่อแม่ก็ไม่เรียกตัวเองว่าครู

เพื่อนฝูง ญาติพี่น้อง สอนความรู้มากมายหลายอย่างให้แก่เรา บางอย่างก็แอบสอน เพราะรู้ว่าพ่อแม่อาจจะไม่ชอบ การละเล่นซุกซนต่างๆ ที่ช่วยสร้างพลานามัย ในโรงเรียนเรียกเป็นพลศึกษาและการกีฬา แต่เพื่อนฝูงก็ไม่ยอมรับว่าที่ตนสอนเพื่อนเล่นนั้นเป็นการศึกษา ถ้าคนต่างๆ ที่สอนความรู้ของชีวิตสังคมให้แก่เราแต่ละครั้งตั้งแต่น้อยคุ้มใหญ่เหล่านี้ไม่เรียกว่าครู คนที่เป็นครูก็ไม่ได้สอนวิชาให้ความรู้เราได้สาระพัดอย่างเหมือนพ่อแม่ พี่น้อง มิตรสหาย

แต่ทำไมความรู้ประเภทที่ครูให้จึงทำให้เขาเป็นครู การศึกษา หมายถึงความรู้พิเศษประเภทใดโดยเฉพาะกระนั้นหรือ

ครอบครัวกับสังคม

ทารกที่เกิดขึ้นมาในสังคมถือว่าเป็นสมาชิกของสังคม แต่สังคมไม่มาห่วงใยทารกที่เกิดใหม่เป็นพิเศษ เพราะถือว่าเป็นหน้าที่ของพ่อแม่และครอบครัวนั้น ที่จะต้องดูแลเอาใจใส่ลูกของตัวและในสังคมขนาดย่อมหรือสังคมสมัยโบราณ ก็ไม่มีกฎหมายว่าด้วยการเลี้ยงดูบุตรและการให้การศึกษา ถ้าพ่อแม่ผู้ปกครองจะเลี้ยงดูลูกของตนอย่างอดๆ อยากๆ ก็เป็นเรื่องของแต่ละบุคคลหรือเป็นกรรมของเด็ก ญาติพี่น้องอาจเวทนาแล้วช่วยเป็นภาระ แต่สังคมภายนอกที่ไม่เกี่ยวข้องย่อมอยู่เฉยๆ ไม่มาช่วยทำหน้าที่แทนครอบครัว

ตามปกติพ่อแม่หรือครอบครัวของเด็กย่อมห่วงใยที่จะให้ลูกมีความรู้ความสามารถที่จำเป็นสำหรับการเลี้ยงชีพ เมื่อถึงวัยที่ลูกเติบใหญ่ต้องรับผิดชอบชีวิตของตัวเอง แต่วิธีการเลี้ยงชีพนั้นอาจไม่แตกต่างจากที่พ่อแม่เคยปฏิบัติมา ความรู้เพื่อการนี้ลูกอาจได้รับเอาโดยอัตโนมัติจากการดำรงชีวิตประจำวัน โดยมิต้องใช้ความเพียรพยายามหรือความรู้อะไรอีกเป็นพิเศษ

แต่ความรู้อันเป็นประโยชน์เช่นนี้ไม่ถือกันว่าเป็นการศึกษา พ่อแม่ถือว่าหน้าที่สำคัญคือให้การเลี้ยงดูจนลูกเติบใหญ่เลี้ยงตัวเองได้ หากในการเลี้ยงดูนั้นลูกเผอิญจะได้รับความรู้อะไรไปใช้ในการดำรงชีวิต ก็ถือว่าเป็นการทำหน้าที่ของพ่อแม่โดยสมบูรณ์ แต่ไม่เรียกว่าเป็นการศึกษา เช่นเดียวกัน ถ้าหากเด็กจะเป็นคนช่างสังเกตจากธรรมชาติและชีวิตความเป็นอยู่รอบๆ ตัว เกิดความรู้ความเฉลียวฉลาดมากขึ้น เลี้ยงชีวิตได้ดีขึ้น ก็ไม่นับว่าได้มีการศึกษาเกิดขึ้น การศึกษาดูจะจำเป็นต้องเป็นความรู้ที่เรียนจากผู้อื่นที่ได้ชื่อว่าเป็นครู

สมมติว่าไม่อยากเจริญรอยตามอาชีพของพ่อแม่ ต้องการเรียนรู้วิชาชีพอย่างอื่น เช่น ลูกชาวนาอยากเป็นช่างไม้ พ่อแม่ไม่มีความรู้ทางช่างไม้จะสอนให้ ลูกต้องไปเรียนจากคนที่เป็นช่างไม้ ฝากตัวเป็นลูกศิษย์ ช่างไม้นั้นจะได้ชื่อว่า

เป็นครูหรือไม่ และการเรียนรู้จะกลายเป็นการศึกษาหรือเปล่า ถ้าเป็นสมัยนี้ก็คงเรียกว่าใช่ หากไปเรียนวิชาช่างไม้ในโรงเรียนเรียกว่า อาชีวศึกษา แต่ถ้าไปเรียนด้วยการหัดทำในโรงไม้ก็คงไม่ใช่ ในสมัยกรีกโบราณ ทั้งก่อนเปลโต้ และสมัยเปลโต้การเรียนวิชาช่าง ไม่ถือว่าเป็นการศึกษา ถ้าเรียนมวยปล้ำ ดนตรี และวรรณคดี ถึงจะนับว่าใช่ และต้องไปเรียนที่โรงเรียนที่เขาจัดสอน ถือกันในสมัยนั้นว่า ลูกเสรีชนเท่านั้นที่จะมีการศึกษาได้ แต่ก็ไม่ใช่ทุกคนไป เพราะเสรีชนที่ยากจนก็ไม่มีปัญญาจะส่งลูกไปเรียนซึ่งเป็นของเอกชนรับจ้างสอนและโรงเรียนรัฐบาลที่ไม่เก็บค่าเล่าเรียนก็ไม่มี ในสังคมจีนสมัยขงจื้อ ถือกันว่าขุนนางหรือชนชั้นผู้ดีเท่านั้นที่มีการศึกษาได้ และการศึกษาก็ไม่ใช่เพื่อการประกอบอาชีพด้วยแรงกาย แต่เป็นการขัดเกลาจิตใจและสติปัญญาด้วยสิ่งประณีต เช่น ดนตรี กาพย์กลอน คณิตศาสตร์ ปรัชญา และการประกอบพิธีกรรมต่างๆ ที่ถือกันว่าจำเป็นสำหรับบุคคลระดับนั้นของสังคม ในสังคมอินเดีย ก็มีแต่พวกพราหมณ์ พวกกษัตริย์ ที่ต้องเรียนรู้พระเวทและศิลปศาสตร์ ถ้าจะเรียกสิ่งเหล่านี้ว่าเป็นวิชาชีพก็เห็นจะเป็นวิชาชีพเพื่อการปกครองตามศักดิ์ศรีและฐานะของตน ซึ่งทำหน้าที่ปกครองอยู่แล้วโดยปกติ

ถึงตรงนี้คงจะพอกำหนดเป็นยุติเสียชั้นหนึ่งว่า ในสมัยโบราณการศึกษานั้นคือการหาความรู้สำหรับผู้ปกครองของสังคม ความรู้ต่างๆ ในหลักสูตรมักเป็นประเภทที่จะสร้างความประณีตแก่จิตใจและสติปัญญา เช่น ดนตรี ศิลปะ ปรัชญา ฯลฯ พวกกรีกมักเน้นพลศึกษา ด้วยถือว่าเป็นเครื่องส่งเสริมสุขภาพทั้งทางกายและจิต กษัตริย์ในอินเดียต้องเรียนศิลปะการต่อสู้ก็เพราะหน้าที่ในการสงครามที่ต้องปฏิบัติ ความรู้ทางอักขระถือเป็นวิชาหนึ่งที่จำเป็นเพราะใช้ทั้งในการศาสนาและวรรณคดี แต่วิชาทำมาหากินของชาวไร่ชาวสวนสามัญชนถือเป็นกิจกรรมธรรมดาส่วนหนึ่งของชีวิต ซึ่งไม่เรียกเป็นการศึกษา

ปัญหามีอยู่นิดหนึ่งว่า ถ้าการศึกษาเน้นทางหนังสือและความรู้ที่ไม่จำเป็นต่อการหาเลี้ยงชีพขั้นมูลฐานของคนธรรมดา สังคมใดที่ไม่อักขระภาษาเขียนและไม่มีระดับความเจริญถึงขั้นอารยธรรมที่แบ่งชั้นวรรณะเป็นชนชั้น

ปกครอง ขุนนาง ผู้ดี กับชนชั้นพ่อค้าวาณิช หัตถกรช่างฝีมือ และเกษตรกรผู้เพาะปลูกอาหารแล้ว มิต้องถือว่าไร้การศึกษากระนั้นหรือ แล้วความรู้ที่พ่อแม่และสังคมถ่ายทอดให้แก่บุคคลจนมีความสามารถดำรงชีวิตสืบต่อไปได้เองนั้นจะเรียกว่าอะไร

ตอบได้ว่า ถ้าจะจำกัดความหมายของการศึกษาแต่ในทางแคบ คือในทางหนังสือและศิลปศาสตร์ของคนชั้นสูงแล้วละก็ การถ่ายทอดความรู้ที่พ่อแม่และสังคมให้แก่บุคคล จนสามารถเข้าแบบอย่างการดำรงชีวิตรวมกับกลุ่มได้นั้น ต้องเรียกว่าการเรียนรู้หรืออบรมให้รู้ระเบียบวิธีการของสังคมและวัฒนธรรม ตามสำนวนในภาษาของวิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาของฝรั่งว่า Socialization และ Enculturation แต่ไม่ใช่ Education

ทั้งนี้เกิดปัญหาตามมาอีกว่า สมัยนี้มีผู้ใช้คำจำกัดความทำนองว่าการศึกษาเป็นการถ่ายทอดวัฒนธรรมและการเตรียมบุคคลให้เป็นสมาชิกที่ดีของสังคม ซึ่งถ้าเช่นนั้นก็ต้องถือว่าคำจำกัดความแบบโบราณใช้ไม่ได้ และ Socialization, Enculturation และ Education แท้ที่จริงแล้วคือสิ่งเดียวกันหรือส่วนประกอบของเรื่องเดียวกัน

การศึกษาเพื่ออะไร

นักศึกษาอเมริกันประกาศไว้อย่างโจ่งแจ้งว่า การศึกษาของอเมริกามิได้มีจุดประสงค์แบบเดียวกับของอังกฤษ (แต่อังกฤษสมัยนี้ก็ยืนยันว่าความคิดเรื่องการศึกษาได้เปลี่ยนไปหลังจากแต่ก่อน) อเมริกาแยกตนจากสภาพอาณานิคมของอังกฤษมาเป็นประเทศอิสระ ถือสภาวะเสมอภาคของบุคคลเป็นหลักและคำนึงถึงองค์ประกอบของประชากร ว่าเป็นผู้อพยพมาจากหลายภูมิลำเนาต่างทั้งชาติ ภาษาและวัฒนธรรม เพราะฉะนั้นให้ใช้นโยบายการศึกษาแบบอังกฤษสมัยก่อนที่มุ่งให้แก่บุตรหลานของชนชั้นขุนนาง ผู้ดี ผู้ปกครอง เป็นสำคัญนั้นไม่ได้ และจะให้ยึดแบบอย่างคลาสสิคตามธรรมเนียมกรีกและลาตินซึ่งยุโรปสมัยนั้นนิยมกันก็ไม่สะดวกไม่เหมาะสมกับสภาพของสังคมใหม่อย่างอเมริกา การศึกษาจะต้องเป็นเครื่องมือหลอมหล่อสมาชิกของสังคมใหม่ จาก

พื้นฐานต่างๆ กันให้เป็นหน่วยที่มีลักษณะพอคล้ายคลึงกัน เรียกได้ว่าเป็นคนอเมริกันอยู่ในสังคมอเมริกันด้วยกันได้สนิท จึงได้เน้นจุดประสงค์ของการศึกษาว่าเพื่อเตรียมสมาชิกของสังคม และการจัดการศึกษาชั้นประถมและมัธยมก็ได้เน้นเรื่องนี้เป็นสำคัญ ส่วนความรู้ในการประกอบอาชีพนั้นถือเป็นอันดับรองไม่คาดคั้นกันในโรงเรียน ปล่อยให้เรียนรู้เอาจากการทำงานเองโดยตรง หรือจากการศึกษาขั้นสูงเฉพาะวิชาต่อไปในขั้นอุดม

จุดมุ่งหมายดังว่านี้ เห็นได้ว่าเป็นการกำหนดให้สอดคล้องกับสภาพความจำเป็นของสังคม ซึ่งที่อื่นแต่ก่อนมาไม่มีเหมือน สังคมยุโรปในสมัยศตวรรษที่แล้วๆ มาถือตัวได้ว่า แต่ละสังคมมีความเป็นชาติภาษาเดียวกันพอสมควรและถึงหากจะไม่ใช่ ก็มิได้ห่วงใยที่จะใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือหลอมหล่อประเทศชาติ ด้วยถือคติเก่าว่าการศึกษานั้นเป็นสมบัติของชนชั้นปกครองอันเป็นเครื่องหมายของชั้นวรรณะและอภิสิทธิ์ นอกจากนั้นความคิดของการศึกษาแบบคลาสสิคที่เน้นกรีกและลาตินเป็นสำคัญ ทำให้เกิดพื้นฐานร่วมกันในหมู่ชนชั้นขุนนางของทุกชาติทุกภาษาในยุโรป สามารถสื่อสารสัมพันธ์กันได้สนิทสนมจนเป็นที่กล่าวกันว่าในยุโรปยุคกลางและยุคฟื้นฟูศิลปวิทยาการแบบคลาสสิคเรอแนสซังส์นั้นว่า ผู้ดีของยุโรปมีความรักใคร่กลมเกลียวกันข้ามประเทศ ยิ่งกว่าที่จะรู้สึกผูกพันกับคนชาติเดียวกันที่ชั้นต่ำกว่า ถึงแม้การศึกษาเป็นเพียงปลายเหตุของการแยกชั้นวรรณะ แต่ก็ยังถือได้ว่าในยุโรปแต่ก่อนนั้นการศึกษาเป็นสิทธิของชนชั้นผู้ดีมีวาสนา เป็นการศึกษาที่มิได้มุ่งสร้างสังคมเสมอภาค และยังยึดถือคติโบราณของกรีกและโรมเป็นสำคัญ เพื่อสร้างลักษณะประณีตให้ผิดสามัญชน จนละเลยลักษณะเฉพาะในสังคมวัฒนธรรมของตนเองว่าเป็นความรู้อย่างธรรมดา

ทั้งนี้มิได้หมายความว่ายุโรปติดอยู่ในระบบการศึกษาเช่นนี้ตลอดมาจนถึงปัจจุบัน การปฏิวัติทางการเมืองของฝรั่งเศสในคริสศตวรรษที่ 18 ก็ดี การปฏิวัติอุตสาหกรรมในอังกฤษในสมัยใกล้เคียงกันก็ดี ทำให้เกิดสภาพสังคมและชีวิตความเป็นอยู่ใหม่ การศึกษาทางวิทยาศาสตร์และประยุกต์วิทยาอาจไม่ทำให้จิตใจและสติปัญญาประณีตเท่าการศึกษาแบบคลาสสิคของโบราณ แต่เป็น

ความจำเป็นตามสภาพสังคมใหม่ และเป็นสิ่งที่อุตสาหกรรมพาณิชยกรรมต้องการ การศึกษาไม่เป็นอภิสิทธิ์ของชนชั้นปกครองได้อีกต่อไป แต่การศึกษาในสังคมอุตสาหกรรมแบบทุนนิยมอาจมีจุดมุ่งหมายเพื่อเพิ่มผลผลิตทางอุตสาหกรรมมากกว่าที่จะเพื่อสร้างคุณธรรมในตัวบุคคล หรือเพื่อสร้างสมาชิกที่สมบูรณ์ของสังคมก็ได้ จะด้วยจุดมุ่งหมายอันใดก็ตาม สังคมต้องเลือกเอาอย่างใดอย่างหนึ่งให้รู้แน่จึงจะสามารถดำเนินการให้สอดคล้องเป็นผลสำเร็จลุล่วงไปได้ แต่สังคมคือใคร เสียงของใครจึงจะเป็นเสียงของสังคม

เสียงชาวบ้านมักเปรียบเป็นเสียงนกเสียงกา ไม่เป็นเสียงของสังคม เสียงของประมุขหรือผู้ปกครองจึงจะพอเรียกได้ว่าเป็นเสียงตัวแทนของสังคม สมัยก่อนคือกษัตริย์ สมัยปัจจุบันคือรัฐบาล สิ่งที่ผู้ปกครองกำหนดจึงพอจะถือได้ว่าเป็นสิ่งที่สังคมกำหนด แต่ผู้ปกครองเองก็มักสังเกตความรู้สึกความต้องการของสังคมทั่วไป และถ้าไม่จำเป็นก็ไม่พยายามฝืน และหากผู้ปกครองใจแคบห่วงใยแต่ผลประโยชน์ของตนและกลุ่มตน ก็จะไม่ทำอะไรให้ขัดต่อผลประโยชน์นั้นๆ การศึกษาในสมัยโบราณจึงเป็นเรื่องภายในราชสำนัก หรือในหมู่ผู้มีอันจะกิน ซึ่งถือการศึกษาเป็นสินค้าอุปโภคประเภทฟุ่มเฟือย ซึ่งชนในชั้นตนเท่านั้นพอจะซื้อหาได้ หรือมิฉะนั้นก็ถือเป็นอุปกรณ์เครื่องฝึกฝนชนชั้นปกครอง แม้แต่มหาปราชญ์อย่างเปลโต้ ก็เห็นว่า การศึกษานั้นมีจุดหมายที่สร้างผู้ปกครองที่ดีเลิศและสร้างชนชั้นปกครองที่ดีของกรุงเอเธนส์ ส่วนระบบของจีนก็ถือว่า คนศึกษาเพื่อไปรับใช้ราชการ ชาวบ้านธรรมดาที่ไม่มุ่งหวังอาชีพราชการ ก็ไม่จำเป็นต้องศึกษาทางหนังสือ

แต่กระนั้นโดยทั่วไป ผู้ปกครองหรือรัฐก็มิได้ถือเป็นภาระรับผิดชอบในด้านการจัดการศึกษาให้โดยตรงแก่ประชาชน เรื่องครูและโรงเรียนถือเป็นเรื่องของเอกชน พ่อแม่ที่มีฐานะดีเลือกจ้างครูตามใจชอบ จะเป็นครูมาสอนที่บ้านหรือครูที่เปิดโรงเรียนของตนเองก็สุดแท้ ผู้ใดมีความรู้ตั้งตนเป็นครูรับลูกศิษย์ก็เป็นโรงเรียน รัฐไม่เปิดโรงเรียน และก็ไม่บังคับให้เด็กต้องศึกษา สภาพเช่นว่านี้มีทั้งในอารยธรรมโบราณของอียิปต์ จีน อินเดีย กรีก โรม และในอารยธรรม

ปัจจุบัน แม้แต่ในอังกฤษและอเมริกาจนถึงศตวรรษที่แล้ว ซึ่งรัฐไม่เกี่ยวในการจัดการศึกษา ปล่อยให้เป็นเรื่องของเอกชน

เพราะฉะนั้น เสียงของสังคมในเรื่องการศึกษาของอดีต จึงมักเป็นเรื่องของเอกชนมากกว่าเสียงของรัฐบาล นักปราชญ์อาจจะเขียนแสดงความคิดเห็นของตนว่าการศึกษาที่ดีควรจะเป็นอย่างไร แต่มิได้หมายความว่ารัฐจะได้รับรู้และปฏิบัติตามความคิดนั้นๆ ผู้ที่ปฏิบัติอาจเป็นตัวผู้พูดเองหรือครูอาจารย์ในสำนักที่เห็นด้วย ซึ่งก็ไม่จำเป็นต้องเห็นตรงกันเสมอไป ผู้เรียนเลือกเรียนเอาตามอัธยาศัยในสำนักที่ตนชอบ ตัวอย่างจากจีน อินเดีย หรือกรีกสมัยโบราณพอจะเป็นเครื่องยืนยันได้ ว่ามีสำนักอยู่มากกว่าชื่อปราชญ์ที่เราคุ้นหูกันอยู่หลายเท่านัก เอกชนที่ให้การศึกษาแก่เยาวชนมักจะเป็นพวกพระในศาสนา ฤาษีทิศาปาโมกข์ของอินเดียก็จัดเข้าในพวกนั้น พระในคริสตศาสนาในยุคกลางและต่อมาก็เช่นกัน หากไม่ใช่พระก็ได้แก่พวกที่เรียกกันว่าเป็นนักปราชญ์หรือเรียกได้ว่าครูอาชีพ คนพวกนี้เป็นอิสระแก่ตน สามารถวางนโยบายการศึกษาได้ตามที่ตนเห็นว่าถูกว่าควร ประชาชนเป็นผู้เลือกเอง ความนิยมของพ่อแม่ผู้ปกครองเป็นเครื่องกำหนดความต้องการของสังคมเอง แต่เนื่องจากการศึกษาถือว่าเป็นเครื่องเติมบุคคลและไม่ใช่เป็นความจำเป็นสำหรับอาชีพของคนทั่วไป เพราะฉะนั้นถ้าพ่อแม่สอนวิชาชีพให้ลูกเลี้ยงตัวเองได้แล้ว ก็ไม่ต้องห่วงใยนัก ว่าจะเอาการศึกษาชั้นใดชนิดใด

ความรู้สึกเช่นนี้ยังเป็นจริงอยู่ในหมู่ผู้ปกครองของสังคมชนบทในประเทศด้อยพัฒนา ถึงไม่มีการศึกษาก็พอรู้วิธีการทำมาหากินไม่ทุกข์ร้อน ถ้าจะถือว่าการศึกษาทำคนให้สมบูรณ์ก็มักนึกถึงการศึกษาที่วัด เรียนความรู้อ่านเขียนบ้างเรียนเวทมนต์คาถาบ้าง เรียนศีลธรรมและบุญบาปบ้าง ก็ดีเกินคนธรรมดาแล้ว แต่ถ้าไม่ได้ก็ไม่เป็นไร ชีวิตยังอยู่รอด สภาพในเมืองนั้นตรงกันข้ามเมืองในประเทศด้อยพัฒนาคือศูนย์รวมของความเจริญอันพึงปรารถนาทั้งหลาย แต่เนื่องจากแบบอย่างการดำรงชีวิตในเมือง ไม่ใช่การเกษตรที่ผลิตอาหารเลี้ยงปากท้องได้เองแต่เป็นการทำงานราชการ ธุรกิจ พาณิชย์ หรืออุตสาหกรรม ซึ่งแทบทั้งสิ้นต้องการความรู้หรือผู้รู้ทางหนังสือและวิชาชีพเฉพาะ จริงอยู่ที่ว่า

พ่อค้าและนักอุตสาหกรรมรุ่นแรกๆ บางคนในสังคมด้อยพัฒนาอาจก่อร่างสร้างตัวมาได้ทั้งๆ ที่ไม่รู้หนังสือและไม่เคยได้รับการศึกษา แต่บุตรหลานรุ่นต่อมาย่อมได้รับการศึกษาทุกคน เพราะความไม่รู้ในรุ่นพ่อแม่นั้นเกิดเพราะสภาพความจำเป็นบังคับ ซึ่งจะต้องแก้ไขในรุ่นลูก จึงกล่าวเป็นความทั่วไปได้ว่า ถ้าอยากจะดำรงชีวิตอย่างดีในเมืองก็ต้องมีการศึกษา มิฉะนั้นก็ไม่สามารถมีการงานดีๆ เป็นอาชีพได้ ในแง่นี้เมืองในสังคมที่พัฒนาแล้วก็ผ่านขั้นวิวัฒนาการทำนองเดียวกัน ในยุคก่อนอุตสาหกรรม เมืองเป็นที่อยู่ของชนชั้นปกครองซึ่งต้องการการศึกษา พ่อค้าคหบดีมีกำลังทรัพย์จ้างครู และพบว่าความรู้ทางหนังสือเป็นประโยชน์ต่อธุรกิจและการสัมพันธ์กับชนชั้นขุนนาง ซึ่งเป็นหนทางเลื่อนชั้นและฐานะสังคมของตนได้ ช่างฝีมืออาจไม่ถือการศึกษาเป็นของจำเป็นนัก จนกระทั่งเข้ายุคอุตสาหกรรม นายทุนรู้หนังสือฝ่ายเดียวไม่เป็นธรรม กรรมกรเรียกร้องสิทธิในการศึกษาบ้าง เพราะอย่างน้อยรายได้ประชาชาติที่เพิ่มขึ้นจากอุตสาหกรรม แท้ที่จริงก็เป็นผลงานของกรรมกรอยู่ส่วนหนึ่ง ถึงแม้ในสมัยต้นๆ ของอุตสาหกรรมอังกฤษ รัฐยังไม่นำพาเรื่องการศึกษาของมวลชน เพราะยังถือหลักการประกอบการอย่างเสรีของเอกชนเป็นสำคัญ แต่ต่อมาก็ต้องปรับความคิดและนโยบายเพื่อความเป็นธรรมของสังคม จนถือเป็นหลักได้ว่าในเมืองของสังคมอุตสาหกรรมทั้งหลายสมัยนี้ รัฐมีหน้าที่ให้การศึกษาขั้นพื้นฐานแก่ประชาชน โดยไม่เลือกหน้า

มาถึงสมัยเช่นว่านี้ เสียงของรัฐบาลจึงเป็นเสียงของสังคมมากขึ้นๆ ยิ่งถ้าเป็นรัฐสังคมนิยม รัฐก็คือสังคม สังคมก็คือรัฐ เมื่อรัฐทำหน้าที่ทุกอย่างในนามของสังคมได้ ก็ทำหน้าที่ในด้านการศึกษาได้เช่นกัน คำว่า *การศึกษาเพื่อสังคม* จึงเป็นทั้งหน้าที่และนโยบายของรัฐรับผิดชอบอย่างเต็มที่ แต่การศึกษาเพื่อสังคม หมายถึงการศึกษาแบบใด

บ้านกับโรงเรียน

นึกถึงเด็กๆ ในกรุงเทพฯ สมัยนี้ บางคนอายุยังไม่ทัน 3 ขวบดี พ่อแม่ก็อุตส่าห์อ้อนวอนให้โรงเรียนรับไว้สอน บางคนจบชั้นปริญญาตรี อายุ 20 เศษ

ยังไม่อยากทำงาน ขอเรียนต่อขั้นปริญญาโท จบในประเทศแล้วบางทียังไม่พอ ไปเรียนต่อต่างประเทศจนอายุร่วม 30 หรือกว่า จึงยอมเลิก ลองคิดจำนวนชั่วโมง วัน เดือน ปี ที่อยู่ในโรงเรียน แล้วบวกจำนวนชั่วโมงที่ให้แก่โทรทัศน์ หนังสืออ่านเล่น ภาพยนตร์ ทัศนาจร ฯลฯ คิดจำนวนเวลาหลับนอนแยกเสีย เหลือเวลาที่เรียกได้จริงๆ ว่า อยู่บ้านกับพ่อแม่ไม่เท่าไร แล้วยิ่งจะเหลือน้อยลงไปอีก ถ้าคุณพ่อมีรายการกอล์ฟวันเสาร์ กินเหล้ากับเพื่อนวันอาทิตย์ คุณแม่มีงานสังคมสงเคราะห์ หรือสังสรรค์วันหยุดกับเพื่อนฝูง ไม่นับกรณีที่พ่อหรือแม่ต้องทำงานพิเศษ เพื่อหาลำไพ่พิเศษมาส่งเสียลูกให้เรียนได้เต็มที่ แทบสรุปได้ว่าหน้าที่ของพ่อแม่ในสังคมเมืองทุกวันนี้มีแต่หาค่าเลี้ยงดูของบุตร แต่ไม่ได้ทำการเลี้ยงดูจริงๆ ผู้ที่เลี้ยงบ้างดูบ้างได้แก่โรงเรียนและเพื่อน ซึ่งบางคนก็อยู่ทั้งนอกโรงเรียนและนอกบ้าน ครูก็ไม่รู้จัก พ่อแม่ก็ไม่เคยเห็น ปัญหาการสร้างสมาชิกรุ่นเยาว์ให้แก่สังคมในแบบที่ว่านี้ ต้องถือว่าเป็นภาระของโรงเรียนและการศึกษามากกว่าครอบครัวและการอบรมทางบ้าน ซึ่งหมายความว่าผู้รับผิดชอบในวงการศึกษาเป็นผู้รับผิดชอบอนาคตของสังคมมากกว่าพ่อแม่ผู้ปกครอง ซึ่งเหลือหน้าที่แต่เพียงหาเงินค่าเล่าเรียน และหาโรงเรียนให้ลูกเรียนได้มากและนานที่สุดเท่าที่ลูกจะมีปัญญาและตนเองจะมีกำลังทรัพย์

พ่อแม่ในเมืองปัจจุบันแทบจะเรียกได้ว่าฝากอนาคตของลูกไว้กับการศึกษา เพราะหมดปัญญาที่จะสอนวิชาชีพให้ลูกได้เองเหมือนอย่างชาวนาชาวไร่ของชนบท ยิ่งถ้าตนเองมีอาชีพต่ำต้อยก็ยิ่งไม่อยากให้ลูกเจริญรอยตาม พยายามให้การศึกษาเพื่อลูกจะได้หาอาชีพที่ดีกว่า การศึกษาในสังคมอุตสาหกรรม พาณิชยกรรมสมัยใหม่จึงหนีให้พ้นการเตรียมอาชีพไปไม่ได้สนิท จะให้เป็นการเสริมสร้างบุคลิกภาพของบุคคลอย่างในปรัชญาการศึกษาสมัยโบราณอย่างเดียวไม่ได้ หรือจะได้ก็ต่อเมื่อวงการธุรกิจอุตสาหกรรมให้ความร่วมมือด้วยว่าเวลารับคนเข้าทำงานจะไม่คาดคั้นความรู้และทักษะในด้านงานอาชีพ ขอแต่เพียงความรู้ทั่วไปประเภทพัฒนาบุคคลเท่านั้นก็พอ เพราะความรู้เฉพาะในด้านอาชีพนั้นสอนกันได้ในระหว่างทำงาน แต่ถ้าธุรกิจอุตสาหกรรมคิดทางลัด เลือกรับแต่คนที่มีพื้นได้รับการฝึกฝนมาก่อน ก็จะทำให้การวางหลักสูตร

ในระดับประถมมัธยม ต้องพะวงด้านอาชีพสำหรับผู้เรียนที่จะจบไป ไม่สามารถเพ่งเล็งในด้านพัฒนาจิตใจและร่างกายของบุคคลได้เต็มที่ ผลที่ปรากฏจึงมักเป็นเรื่องการให้น้ำหนักคะแนนวิชาประเภทคำนวณ วิทยาศาสตร์ และภาษาอังกฤษมากกว่าวิชาหน้าที่พลเมืองและศีลธรรม ศิลปศึกษา พลศึกษา ในสายสามัญ และการให้อาชีวศึกษาตั้งแต่เด็กอายุยังน้อย เพราะเป็นประโยชน์ในการหางานทำได้ดีกว่าวิชาทั่วไปสำหรับคนที่ไม่ชอบวิชาสามัญ

ความจำเป็นดังกล่าวนี้ย่อมทำให้เกิดปรัชญาการศึกษาใหม่ที่ไม่เหมือนปรัชญาโบราณ และอาจเปรียบเทียบกันได้ยากว่าปรัชญาแบบใดดีกว่ากัน ข้าราชการจีนสมัยโบราณสอบแข่งขันเป็นจอหงวนด้วยความรู้วรรณคดี “คลาสสิค” ของจีน ข้าราชการอังกฤษจนทุกวันนี้ก็ยังอาศัยความรู้วิชา “คลาสสิค” ของยุโรปเป็นคุณสมบัติเข้ารับราชการได้ แต่ข้าราชการจีนแผ่นดินใหญ่ปัจจุบันคงสอบแข่งขันด้วยข้อเขียนข้อคิดของประธานเหมามากกว่าคำคมของขงจื้อ ส่วนผู้สมัครเข้าทำงานอุตสาหกรรมคงได้เปรียบเสียเปรียบกันด้วยพื้นความรู้ทางเทคนิคมากกว่าความรู้วรรณคดีโบราณเป็นธรรมดา และผู้ปกครองของบางประเทศในปัจจุบันอาจถือเป็นสิ่งน่าภูมิใจ ถ้าอวดได้ว่าไม่เคยได้รับการศึกษาถึงมหาวิทยาลัย เคยแต่เป็นกรรมกรเหมืองถ่านหินเมื่อเล็กเท่านั้น ซึ่งถ้าเป็นยุคของเปลโต้หรือขงจื้อคงไม่มีวันได้เป็นผู้ปกครองอย่างแน่นอน

ที่จริงธรรมเนียมการศึกษาของไทยสมัยโบราณจะเทียบกับของกรีกหรือจีนก็คงไม่ได้สนิท เพราะไม่เคยปรากฏว่ามีนักปรัชญาการศึกษาคนใดเสนอข้อคิดไว้ การศึกษาที่วัดก็มิได้มีจุดมุ่งหมายหรือปรัชญาอะไรเป็นพิเศษ นอกจากให้รู้อ่านเขียนหนังสือพระเป็นสำคัญก่อน หลังจากนั้นก็มีวิชาสาระพัดแม้กระทั่งการทำเสน่ห์ยาแฝด ล่องหนหายตัว ที่ขุนแผนเรียนไว้สมัยเป็นเณรแก้ว ก็เรียกไม่ได้ว่าเป็นแบบอย่างของการสร้างคุณธรรมสำหรับคนระดับผู้ปกครอง และไม่ถือว่าผู้ที่จะเป็นเจ้านายและขุนนางจะต้องได้รับการศึกษาอย่างเพียบพร้อมเสมอไป คนเรียนหนังสือเก่งอาจไปติดแค่อาลักษณ์หลวงเพราะเสนาบดีไม่จำเป็นต้องมีการศึกษา (หรือถ้ามี ประวัติศาสตร์ก็มักไม่ได้บอก

ไว้ละเอียด) การมาเอาดีในราชการด้วยการสอบแข่งขันกันอย่างในปัจจุบันนี้ ดูเผินๆ ก็คล้ายระบบจอหงวนของจีนสมัยก่อน แต่ก็เทียบกันได้ไม่สนิทนักในด้านเนื้อหาสาระของวิชาที่สอบ ที่จริงเป็นผลสืบเนื่องมาจากโรงเรียนมหาดเล็กหลวงและโรงเรียนข้าราชการพลเรือนที่ตั้งขึ้นในรัชสมัยของพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอันเป็นส่วนหนึ่งของการปฏิรูปการปกครองแผ่นดินตามแบบอย่างฝรั่งตะวันตก มากกว่าเรียนธรรมเนียมของจีนโดยตรง แต่ถึงกระนั้นการเริ่มระบบการศึกษาแบบสมัยใหม่ที่ควบกับการเข้ารับราชการนับแต่ครั้งนั้นก็มีผลสะท้อนมาถึงแนวความคิดและนโยบายการศึกษาของสมัยปัจจุบันอยู่ไม่น้อย

การศึกษากับสังคม

ผลของธรรมเนียมการศึกษาดังกล่าวทำให้เกิดปัญหาเรื่องประโยชน์ของการศึกษาสำหรับ

1) สังคมที่มุ่งพัฒนาการพาณิชย์และอุตสาหกรรมอย่างในเมืองสมัยปัจจุบัน และ
2) สังคมที่ส่วนใหญ่นอกเมืองยังทำการเกษตรเพื่อเลี้ยงชีวิตและต้องการพัฒนาผลผลิตทางเกษตร

ในสังคมทั้งสองลักษณะนี้ การศึกษาที่ส่งเสริมให้คนเป็นข้าราชการนับได้ว่าไม่มีคุณค่าเท่าไรเลย ถ้าหากรัฐไม่ควบคุมนโยบายของการศึกษา เอกชนก็คงตั้งโรงเรียนสอนวิชากันได้เอง แต่นโยบายทั่วไปของโรงเรียนดังกล่าวคงมุ่งผลกำไรที่เกิดขึ้นจากความนิยมของผู้เรียนเป็นเกณฑ์ ถ้าตลาดต้องการคนมีความรู้ภาษาต่างประเทศมาก ก็คงมีโรงเรียนสอนภาษาต่างประเทศมาก ถ้าคนรู้พิมพ์ดีดหางานได้คล่อง ก็เปิดสอนวิชาพิมพ์ดีดกันใหญ่ ถ้าต้องการแพทย์และวิศวกรก็คงมีสำนักอบรมขึ้นจนได้ หากเรียกเก็บค่าเล่าเรียนได้คุ้มโสหุ้ย ฯลฯ พูดง่ายๆ ก็ว่าปล่อยให้ระบบเศรษฐกิจกับกลไกอุปสงค์อุปทานเคลื่อนไหวไปเอง สุดท้ายทุกอย่างก็ลงเอยกันได้ แต่เนื่องจากไม่มีประเทศไหนที่ปล่อยการศึกษาเป็นระบบเศรษฐกิจเสรีได้ตลอดแม้แต่ประเทศอย่างอเมริกา ผลก็คือรัฐจะหลีกเลี่ยงภาระในการกำหนดนโยบายและแนวทางของการศึกษาไม่ได้

โดยเฉพาะในประเทศที่กำลังพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคม เพราะการพัฒนาคือการเปลี่ยนสภาพแวดล้อมชีวิตและสังคมโดยเจตนา และการศึกษาคือการเตรียมคนไว้เผชิญชีวิตและสังคมเป็นการที่สมาชิกรุ่นผู้ใหญ่ให้ความรู้ที่เหมาะสมเพื่อการดำรงชีวิตของสมาชิกรุ่นเด็กที่จะรับผิดชอบตนเองและสังคมต่อไป เพราะรัฐไปรับงานนี้มาเป็นหน้าที่ตามหลักของการปกครองสมัยใหม่ รัฐจึงต้องปฏิบัติหน้าที่นี้ด้วยความรับผิดชอบอย่างยิ่งยวด

สังคมปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากภายในและภายนอกตลอดเวลา ชนบทมีความสัมพันธ์กับเมืองมากขึ้น เพราะเศรษฐกิจชนบททวีลักษณะเป็นการค้า ต้องอาศัยเมืองเป็นตลาดรับซื้อผลผลิต แต่ในขณะเดียวกันเมืองก็อาศัยชนบทเป็นตลาดระบายสินค้าอุตสาหกรรม เมืองเองก็มีการติดต่อกับนอกประเทศมากขึ้น เพราะการค้าระหว่างประเทศ การสื่อสารคมนาคม และการแพร่ของประยุกต์วิทยาและวิทยาศาสตร์ รวมทั้งแบบอย่างวัฒนธรรมสากล การศึกษาที่จำเป็นสำหรับสภาพสังคมปัจจุบันคือการศึกษาเพื่อการเปลี่ยนแปลง เพื่อรับสภาพแวดล้อมใหม่ของชีวิตที่ชนบทจะมีกลิ่นอายของเมืองมากขึ้นและเมืองก็จะมีโฉมหน้าเป็นสากล ไม่เฉพาะในด้านวัตถุธรรมเท่านั้น หากจะรวมคติธรรมและจริยธรรมที่มากับวัตถุด้วย ของใหม่อาจไม่ดีกว่าของเก่าเสมอไป แต่ของเก่าบางอย่างก็ไม่เหมาะกับสภาพชีวิตใหม่ที่จะเกิดขึ้นเพราะการพัฒนา ระบบสังคมเก่าจะคงอยู่อย่างเดิม พร้อมๆ กับพัฒนาด้วยไม่ได้ และวัฒนธรรมซึ่งหมายความถึงแบบอย่างการดำรงชีวิต ก็คงจะพัฒนาและรักษารูปแบบประเพณีไว้พร้อมๆ กันด้วยไม่ได้เหมือนกัน ถ้าการศึกษาคือวิธีการถ่ายทอดวัฒนธรรม แต่วัฒนธรรมย่อมเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพความจำเป็นของชีวิต การศึกษาเพื่อชีวิตที่รู้อยู่แน่ว่ากำลังเปลี่ยนแปลงนั้นควรถ่ายทอดวัฒนธรรมส่วนไหน อย่างไร จึงจะสอดคล้องเป็นประโยชน์แก่การดำรงชีวิตในอนาคตของผู้เรียน และควรสอนแบบอย่างชีวิตใหม่ไว้แค่ไหนให้ทันการ

ถ้าการศึกษาถือวิธีการเตรียมสมาชิกของสังคมแบบที่กำลังจะเป็นไป ต้องการสมาชิกแบบไหน ผู้รับผิดชอบสังคมต้องการสร้างสังคมแบบใดและได้หาวิธีการสำหรับเตรียมสมาชิกให้สอดคล้องกับสังคมแบบที่ต้องการพบแล้วหรือยัง

ชีวิตที่ไม่อาศัยเครื่องจักรกลทุ่นแรงมาก ย่อมมีแบบอย่างทำนองหนึ่งไม่เหมือนกับชีวิตที่ขึ้นอยู่กับเครื่องจักรเครื่องกล ถ้าสังคมใช้ทาสแทนเครื่องทุ่นแรง ไม่ส่งเสริมประชาธิปไตย ก็ไม่ต้องให้โอกาสศึกษาเสมอหน้ากัน แต่การศึกษาเสมอหน้ากันก็ไม่ได้หมายความว่าต้องการหลักสูตรมาตรฐานเพื่อให้ทุกคนได้เป็นข้าราชการทัดเทียมกัน และก็ไม่ได้หมายความว่าทุกคนจะได้เข้ามหาวิทยาลัย ถ้างบประมาณรายได้ประชาชาติยังจำกัดอยู่ การศึกษาในสังคมปัจจุบันและอนาคตส่วนใหญ่จะต้องอยู่ที่โรงเรียน จะต้องเป็นสิทธิของประชาชนทั่วไป และจะต้องมีส่วนช่วยในการไปประกอบอาชีพให้สอดคล้องกับสภาพความต้องการของสังคม

แต่การศึกษาก็จะต้องเป็นภาระกิจของรัฐที่หลีกเลี่ยงมิได้ โดยเฉพาะรัฐที่มีนโยบายพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมอย่างตั้งใจ รัฐจึงต้องปฏิบัติหน้าที่นี้ด้วยความรับผิดชอบเป็นพิเศษ เพื่ออนาคตของสังคมและรัฐเอง แต่ก็ควรเพื่ออนาคตของตัวบุคคลไม่แพ้กัน

วัฒนธรรมกับการพัฒนาคนในสังคมไทย

วัฒนธรรมกับการพัฒนาคน

เรื่อง “วัฒนธรรม” ก็ดี เรื่อง “การพัฒนาคน” ก็ดี เมื่อพูดกันในแวดวงหรือสถาบันการศึกษา อาจทึกทักกันได้ทันทีว่าเป็นเรื่องงานในหน้าที่หรือภารกิจที่เป็นเป้าหมายหลักของวิชาชีพครูอาจารย์เพราะสำนวนหนึ่งพูดกันว่า “การศึกษาคือการถ่ายทอดวัฒนธรรม” อีกสำนวนหนึ่งที่ว่า “การศึกษาคือการพัฒนาคน”

นักปราชญ์การศึกษาคงไม่ปฏิเสธภารกิจหรือเป้าหมายหลักของ**การศึกษา**ดังที่กล่าวมานี้ แต่ในประสบการณ์ที่เป็นจริงของครูอาจารย์และนักเรียนนักศึกษาโดยทั่วไปในขณะที่ทำการสอนการเรียนวิชาใดวิชาหนึ่ง อาจไม่เคยนึกถึงกิจกรรมการศึกษาในความหมายที่ว่านั้น เพราะสนใจแต่เพียงจุดมุ่งหมายเฉพาะหน้าของวิชานั้นๆ การเรียนวิชาใดวิชาหนึ่ง คือ การหาความรู้ในเรื่องของวิชานั้น และการสอนก็คือการถ่ายทอดความรู้เรื่องนั้นให้แก่ผู้เรียนนั่นเอง ไม่เห็นมีอะไรเกี่ยวกับการถ่ายทอดหรือสืบทอด “วัฒนธรรม” เลย ในทำนองเดียวกันผู้เรียนที่ลงทะเบียนเรียนวิชาในหลักสูตรคงห่วงใยเพียงจะเรียนให้ได้หน่วยกิตครบตามหลักสูตรเพื่อให้ได้ประกาศนียบัตรหรือปริญญาเป็นวุฒิไปหางานทำประกอบอาชีพ ฯลฯ และผู้สอนก็คงสนใจที่จะให้ผู้เรียนได้มีความรู้ในเรื่องที่ครูอาจารย์รับผิดชอบในหลักสูตรตามหน้าที่ไม่ให้เสียชื่อว่า

บกพร่อง ฯลฯ โดยทั้งสองฝ่ายไม่ได้ติดใจจะคิดให้กว้างไกลไปจนเป็น “การพัฒนาคน” คือผู้เรียนกำลังพัฒนาตนเองหรือผู้สอนกำลังพัฒนาผู้อื่น ทั้งนี้คงด้วยเหตุผลว่าสำนวน “การพัฒนาคน” ฟังแล้วครอบคลุมเรื่องราวที่กว้างขวางและลึกซึ้งมากกว่าเรื่องการเรียนการสอน วิชา รหัส.... ชื่อวิชา.... เป็นวิชาบังคับ/บังคับเลือก/เลือกเสรี ฯลฯ ซึ่งไม่มีถ้อยคำใดที่เกี่ยวกับการพัฒนาเลย

หรือครูอาจารย์บางคนที่สอนวิชาการหรือวิชาชีพสมัยใหม่อาจยกให้เรื่องการสอนที่ “พัฒนาคน” เป็นหน้าที่ของครูวิชาศีลธรรม แยกไปโดยเฉพาะต่างหาก เพราะเนื้อหาสาระและจุดมุ่งหมายของวิชาดูจะตรงกว่า แต่ครูวิชาศีลธรรมก็อาจออกตัวว่า ถ้าเรื่องพัฒนาคน หมายถึง การสั่งสอนปลูกฝังศีลธรรมมากกว่าการสอนวิชาทางโลกละก็ บุคคลที่เหมาะสมกว่าควรจะเป็นพระสงฆ์ องค์เจ้าผู้ทรงศีลไม่ใช่คนที่เป็นฆราวาสอย่างตน และเรื่อง “วัฒนธรรม” ก็เช่นกันควรจะเป็นวิชาเฉพาะของครูสายสังคมศึกษาหรืออาจารย์สายมนุษยศาสตร์ที่แยกได้ชัดเจนจากครูหรืออาจารย์ที่สอนวิชาวิทยาศาสตร์ ภูมิศาสตร์ นิติศาสตร์ นิเทศศาสตร์ ฯลฯ หรือถ้าวัฒนธรรมนั้นผูกพันใกล้ชิดจนแยกไม่ออกจากเรื่องศาสนา ก็มอบหมายหน้าที่สอนสั่งปลูกฝังวัฒนธรรมให้แก่พระและวัดไปพร้อมๆ กับเรื่องศีลธรรมและการพัฒนาคนเสียด้วยเลย ปล่อยให้การศึกษาวิชาสมัยใหม่เป็นเรื่องของวิชาชีพทางโลกที่เป็นความชำนาญเฉพาะทางของครูบาอาจารย์ที่ไปร่ำเรียนได้วุฒิปริญญาตามสาขาวิชาเฉพาะนั้นๆ มา

ไม่ว่าความคิดความเข้าใจจะแตกต่างหลากหลายกันอย่างนี้หรือไม่ นักปรัชญาการศึกษาก็คงยืนยันว่า ภารกิจสำคัญของการศึกษาอบรมคือการถ่ายทอด “วัฒนธรรม” และการศึกษาคือ “การพัฒนาคน” ไม่ว่าจะเป็นการศึกษาวิชาสาขาใด และไม่จำเป็นต้องกันไว้ให้เป็นวิชาชื่อเฉพาะ มีเลขรหัสเฉพาะและสอนด้วยครูที่มีวุฒิเฉพาะเท่านั้น

ความหมายของ “การพัฒนาคน”

แต่ “การพัฒนาคน” ก็ไม่ใช่หน้าที่หรือสิทธิผูกขาดของครูบาอาจารย์ (หรือของบุคคลเจ้าหน้าที่ทางศาสนา) เท่านั้น บุคคลประเภทอื่นๆ ก็มีความชอบธรรมที่จะทำกิจการนี้เช่นกัน ถ้าเราเข้าใจความหมายพื้นฐานตรงกันว่า “การพัฒนาคน” คือ “การทำให้คนดีขึ้นสมบูรณ์ขึ้น”

พ่อแม่ที่มีลูกก็อยากให้ลูกดีขึ้นสมบูรณ์ขึ้น ญาติมิตรที่ปรารถนาดีต่อกันก็อยากเห็นทุกคนพัฒนาด้วยกัน พ่อค้าและลูกค้าต่างก็อยากให้คู่ค้าของตนดีพร้อมสมบูรณ์ได้ประโยชน์เสนอสนองกันทั้งสองฝ่าย ทีมกีฬาก็ต้องการพัฒนาทั้งลูกทีมและหัวหน้าทีมให้เก่งกล้าสามรถเอาชนะคู่แข่งได้ นายจ้างย่อมอยากพัฒนาลูกจ้างให้ทำงานดีมีประสิทธิภาพเพื่อเพิ่มผลกำไรของกิจการ และลูกจ้างก็อยากเห็นนายจ้างที่มีความพัฒนาเป็นคนดีมีความยุติธรรมและเมตตาปราณีไม่เอารัดเอาเปรียบลูกจ้าง ฯลฯ สรุปได้ว่าคนที่ต้องมีกิจกรรมและผลประโยชน์ร่วมกันไม่ว่าในเรื่องใดย่อมอยากเห็นผู้ร่วมงานและประโยชน์นั้นพัฒนาด้วยกันทั้งสิ้น ถึงคนที่ไม่ต้องร่วมงานร่วมประโยชน์กันแต่ถ้ามีมุทิตาจิต เมตตาปราณีและปรารถนาดีต่อผู้อื่น ก็อยากเห็นทุกคนนั้นดีขึ้นสมบูรณ์ขึ้นจนถึงดีพร้อมสมบูรณ์พร้อมก็ได้ มีแต่ศัตรูผู้มุ่งร้ายต่อกันเท่านั้นที่ไม่ต้องการเห็นผู้อื่นพัฒนาและคนที่เห็นแก่ตัวเท่านั้นที่ต้องการเห็นตัวเองและพวกพ้องพัฒนาแต่ผู้เดียว

เพราะฉะนั้นจึงไม่ใช่แต่คนที่เป็นครูหรือเป็นพระเท่านั้นที่อยากให้มีการพัฒนา คนประเภทอื่นๆ ก็ต้องการได้เหมือนกัน ส่วนที่แตกต่างกันคงอยู่ที่ว่า การมีความปรารถนาและยินดีที่จะเห็นคนอื่นพัฒนานั้นผู้ปรารถนาอาจไม่ได้ลงมือทำการพัฒนานั้นให้เกิดขึ้นเสมอไป เพราะไม่มีหน้าที่ซึ่งเป็นภารกิจโดยตรงของตน โดยเฉพาะอย่างยิ่งหน้าที่ซึ่งทำให้ผู้อื่นโดยที่ตนไม่มีประโยชนร่วมอยู่หรือไม่หวังประโยชน์ตอบแทนกลับมาเลย

พอสรุปได้ขั้นหนึ่งตรงนี้ว่า ถ้า “การพัฒนาคน” หมายความว่าเป็นการทำให้คนดีขึ้นสมบูรณ์ขึ้น การกระทำนี้เป็นสิ่งปกติธรรมดาทั่วไปสำหรับผู้ที่มี

ความปรารถนาดีต่อผู้อื่นไม่ว่าใคร เช่น อยากเห็นมนุษย์ทั้งโลกพัฒนาทั่วกัน โลกจะได้น่าอยู่ แต่ถ้าผู้อื่นนั้นมีกิจกรรมและประโยชน์ร่วมกับเราเอง ความปรารถนานั้นอาจต้องมีการทำประกอบให้สัมฤทธิผลเพื่อทุกคนที่เกี่ยวข้องกันด้วย แต่การกระทำให้เกิดการพัฒนานี้เป็นหน้าที่ของทุกคนเสมอเหมือนกัน หรือเป็นหน้าที่ของฝ่ายใดมากกว่าอีกฝ่ายหนึ่ง เช่น พ่อแม่มีหน้าที่ต้องพัฒนาลูก ครูต้องพัฒนานักเรียน ฯลฯ มากกว่าที่จะเป็นนัยกลับกันอย่างนั่นใช่ไหม

การจะพัฒนาสิ่งใดก็ตาม ไม่ว่าคนหรือของย่อมมีสมมุติฐานอยู่ว่าสิ่งนั้นยังไม่ดีหรือสมบูรณ์พร้อม แต่สามารถจะดีขึ้นหรือสมบูรณ์ขึ้นอีกได้ เพราะถ้าดีสมบูรณ์แล้วก็ทำอะไรให้เพิ่มขึ้นอีกไม่ได้และไม่มีความจำเป็นต้องทำ หรือถึงยังไม่ดีสมบูรณ์จริงแต่ไม่มีความสามารถจะดีสมบูรณ์กว่าที่เป็นอยู่แล้วได้อีกก็ต้องพอใจเพียงแค่นั้น พัฒนาต่อไปอีกไม่ได้ คืออาจเป็นเพราะสิ่งนั้นมีขีดจำกัดอยู่เท่านั้น ไม่มีศักยภาพที่จะเป็นอะไรมากกว่านั้นได้ หรืออาจเป็นเพราะผู้ที่จะพัฒนาสิ่งนั้นมีขีดความสามารถและศักยภาพของตัวเองจำกัด ทำหน้าที่ได้เพียงเท่านั้นเอง (ถ้าเอาตัวอย่างของนักเรียนกับครูก็คงจะเข้าใจได้ นักเรียนมีขีดความสามารถและศักยภาพที่จะเรียนให้สูงสุดได้ไม่เท่ากัน และครูมีความรู้ความสามารถสอนได้ไม่เท่ากัน หรือตัวอย่างของพระที่บวชเรียนปฏิบัติก็มีขีดจำกัดของแต่ละองค์ที่จะเข้าถึงธรรมและบรรลุอรหันต์นิพพาน) เรื่องของการพัฒนาจึงเป็นเรื่องสัมพัทธ์ในภาคปฏิบัติ ถึงแม้จะคิดกำหนดมาตรฐานอุดมคติของความดีพร้อมสมบูรณ์ได้ในภาคทฤษฎี

หลักความจริงของการพัฒนาดังที่ว่านี้มีปรากฏอยู่ทั่วไปตลอดเวลา พ่อแม่ทุกคนอยากให้ลูกทุกคนดีพร้อมสมบูรณ์ทั้งร่างกาย จิตใจ สติปัญญา อารมณ์ สังคม ศีลธรรม และจริยธรรม แต่ก็อาจไม่สมหวังได้ทุกรายไป เพราะลูกแต่ละคนมีกรรมที่เป็นพื้นฐานวัตถุดิบและศักยภาพไม่เท่ากัน รวมทั้งความสามารถของพ่อแม่ที่จะเลี้ยงดูบำรุงบำเรอลูกให้ได้เต็มที่ในทุกเรื่องก็อาจมีขีดจำกัดของตัวเอง ครูบาอาจารย์ก็อยากเห็นลูกศิษย์เป็นคนเก่งเป็นคนดีอย่างเต็มที่ทุกคน ก็ทำไม่ได้ดังใจ นายจ้างหวังให้ลูกจ้างคนงานมีคุณสมบัติทุกอย่างพร้อมมูล ทั้ง

ขยัน ทั้งมีฝีมือ ทั้งรับผิดชอบ ทั้งซื่อสัตย์ อุทิศตนแก่งาน ฯลฯ แล้วจะไม่อั้นค่าจ้างเงินเดือนปันผลกำไร ให้สวัสดิการทุกอย่างเต็มที่ตอบแทน แต่ในความเป็นจริงก็ทำไม่ได้ถึงมาตรฐานอุดมคติที่วางไว้ จะพิจารณาตัวอย่างเป็นเรื่องใดก็คงได้ความไม่ต่างกัน

สรุปอีกทีหนึ่งตรงนี้ได้ว่า ในการทำกิจกรรมเรื่องใดก็ตามที่ต้องมีคนและของ ทุกคนย่อมอยากเห็นทุกปัจจัยที่ร่วมเป็นองค์ประกอบของงานนั้นมีคุณสมบัติ คุณภาพที่ดีที่สุดสมบูรณ์ที่สุดเพื่อจะได้สัมฤทธิผลเป็นประโยชน์สูงสุด คุ้มการลงทุนและความเหนื่อยยากในการทำกิจกรรมนั้น ไม่ว่าจะเป็นการสร้างครอบครัว การอบรมสั่งสอนความรู้ การทำอาชีพการงาน การบริหารจัดการธุรกิจ เศรษฐกิจ การปกครองชุมชนท้องถิ่นจนถึงประเทศชาติบ้านเมือง การจัดองค์การทางศาสนาและศีลธรรม การคบค้าสมาคมทั้งอย่างผิวเผินและอย่างลึกซึ้ง และแม้กระทั่งการพักผ่อนหย่อนใจนันทนาการ ฯลฯ ในกิจกรรมทุกอย่างของชีวิตที่คนเราต้องเกี่ยวข้องกันด้วยคนและของ ทุกปัจจัยองค์ประกอบควรมีสภาพที่ดีพร้อมสมบูรณ์ที่สุดเท่าที่จะเป็นได้เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุด แนวคิดเช่นนี้เป็นรูปธรรมได้ง่ายและชัดเจนที่สุดในหมู่ผู้ผลิตสินค้าและบริการ ถ้าใช้วัสดุที่มีคุณภาพและวิธีการที่มีประสิทธิภาพสูงสุดย่อมได้ผลผลิตคุณภาพดีด้วยต้นทุนการผลิตต่อหน่วยที่ให้กำไรได้มาก แม่ครัวก็พูดอย่างเดียวกันว่าแกงที่อร่อยต้องใช้เครื่องปรุงคุณภาพดี ฯลฯ ทุกคนต้องการปัจจัยองค์ประกอบทุกอย่างที่พัฒนา แต่การให้มีหรือได้มาซึ่งสภาพที่พัฒนานี้ต้องอาศัยความพยายามการหาของที่พัฒนาอาจง่ายกว่าการหาคนที่พัฒนาและการพัฒนาของก็อาจง่ายกว่าการพัฒนาคน

ปัญหาในการพัฒนาคน

ตลอดมา เราได้พูดเรื่องการพัฒนาคนที่เป็นกิจกรรมซึ่งมีฝ่ายหนึ่งเป็นผู้พัฒนาและอีกฝ่ายหนึ่งเป็นผู้ถูกพัฒนา เช่น พ่อแม่พัฒนาลูก ครูอาจารย์พัฒนานักเรียน นายจ้างพัฒนาลูกจ้าง ฯลฯ ทั้งหมดนี้ยังไม่มีที่พูดถึงการพัฒนาตัวเองโดยไม่มีใครอื่นมาทำให้ ซึ่งการพัฒนาตัวเองนี้จะต้องกล่าวต่อไปทีหลัง ในชั้นนี้

จะพิจารณาปัญหาในการพัฒนาคนอื่นก่อน เพราะเรามักจะเคยชินกับการคิดเช่นนั้น

ปัญหาพื้นฐานในการพัฒนาคนเมื่อต้องแปรเป็นการกระทำปฏิบัติจริงมีอยู่ 2 เรื่องใหญ่ คือ (1) การกำหนดว่า “คน” คืออะไร มีลักษณะธรรมชาติธรรมดาอย่างไร มีคุณสมบัติสามารถให้พัฒนาได้หรือไม่อย่างไร ฯลฯ และ (2) การพัฒนาที่หมายถึง “การทำให้ดีขึ้นสมบูรณ์ขึ้น” นั้น อย่างไรจึงเรียกว่า “ดี” และ “สมบูรณ์” ถ้ากำหนดได้แล้วจะมีและใช้วิธีการอย่างไรให้เกิดสภาพที่ว่าดีและสมบูรณ์นั้นได้ในเงื่อนไขเช่นใด ฯลฯ

“คน” และการพัฒนาคน

ปัญหาข้อแรกว่า “คน” คืออะไร ดูไม่น่าจะมีที่สงสัย เพราะใครๆ ก็รู้กันอยู่ เช่น คนก็คือสิ่งมีชีวิตอย่างตัวเรานี่แหละ อะไรอื่นที่มีลักษณะเทียบเคียงเหมือนเราได้ก็เป็น “คน” ทั้งนั้น ถ้าตัวเราเป็น “คน” พ่อแม่พี่น้องของเราก็เป็น “คน” ญาติมิตรของเราก็เป็น “คน” ผู้ที่อยู่ร่วมชุมชนกับเราก็เป็น “คน” ฯลฯ อย่างนี้คงกำหนดด้วยลักษณะที่เป็นรูปธรรมทางกายภาพและชีวภาพที่เราสังเกตได้ว่าคล้ายกับที่เรามี นานๆ ทีจึงอาจมีกรณีที่สงสัยไม่แน่ใจถ้ามีอะไรที่ผิดปกติไป เช่น “มนุษย์วานร” คล้ายคนปนกับลิง “ปอบ” หรือ “กระสือ” ดูก็เหมือนคนแต่เชื่อกันว่าไม่ใช่คน หรือคนที่พูดไม่รู้ภาษาคน หน้าตาเป็นคนแต่ใจเป็นยักษ์มาร ฯลฯ ความสงสัยไม่แน่ใจนี้เกิดขึ้นเมื่อเราพิจารณาลักษณะกายภาพชีวภาพประกอบกับกิริยาอาการที่เป็นพฤติกรรมที่เราใช้สันนิษฐานสืบต่อไปถึงลักษณะทางจิตใจซึ่งอยู่ภายในตัวของบุคคลอีกที

ความเป็น “คน” ที่กำหนดกันด้วยลักษณะอื่นๆ นอกเหนือจากรูปธรรมทางกายภาพชีวภาพเท่านั้น สร้างปัญหาซับซ้อนของการกำหนดความหมายที่เข้าใจและใช้ไม่ตรงกันยิ่งขึ้น เมื่อเอาเกณฑ์ทางสังคม วัฒนธรรม และศาสนาหรือศีลธรรมเข้ามาเป็นมาตรฐานด้วย เช่น ตัวอย่างที่เราเคยได้ยินมาว่า คนจีนสมัยก่อนเรียกฝรั่งว่า “ปีศาจผม/ขนแดง” หรือฝรั่งนักล่าอาณา

นิคมเห็นคนแอฟริกันผิวดำนุ่งห่มน้อย (เพราะอยู่ในภูมิอากาศร้อน ซึ่งไม่หนาวเหมือนฝรั่ง) เป็นเพียง “กึ่งมนุษย์” ที่ตนจะจับมาจองจำเป็นทาสเหมือนวัวควายก็ไม่มีอะไรผิด หรือคนผิวขาวที่เข้าไปยึดครองดินแดนของคนพื้นเมืองในทวีปอเมริกาสมัยก่อนตั้งประเทศสหรัฐอเมริกา ถือว่าอินเดียนแดง ถ้าเป็น “คน” ก็เป็นคนป่าเถื่อนเหนือระดับสัตว์เดรัจฉานขึ้นมานิดเดียว คนผิวขาวที่เจริญกว่าจะทำอะไรกับ “เดนคน” เหล่านั้นก็ได้ เพราะคนป่าเถื่อนก็ไม่ใช่คนที่สมบูรณ์อยู่แล้ว คนไทยสมัยที่ต้องเผชิญกับฝรั่งนักล่าอาณานิคมก็เคยกลัวฝรั่งจะเห็นว่าเป็นคนป่าเถื่อน ที่จริงคนจีนสมัยโบราณก็เห็นคนชาติภาษาอื่นเป็นคนป่าทั้งนั้นรวมทั้งคนไทยด้วย และคนไทยปัจจุบันบางคนก็เป็นชาวป่าชาวเขาในเขตประเทศไทยเป็นคนป่าเถื่อนไม่เข้าขั้นมาตรฐานของ “คน” ได้เหมือนกัน คนไทยด้วยกันเองบางทีก็สงสัยว่ามีบางคนที่ทำอะไร พูดอะไร คิดอะไรเหมือนไม่ใช่ “คน” โดยเฉพาะถ้าเอาเกณฑ์ความถูกผิดชั่วดี ตามหลักของธรรมเนียมประเพณี กฎหมาย ศีลธรรม และศาสนาเข้ามาตัดสิน เพราะเขาทำอะไรผิดวิสัยที่คนไทยทั่วไปทำอยู่หรือควรทำกัน ถ้าจะต้องนับว่าเป็น “คน” ก็ไม่ใช่ “คน (อย่าง) ไทย” หรือเป็น “คน (ไทย) ที่ไม่พัฒนา”

ถ้าจำแนก “คน” ด้วยเกณฑ์กำหนดของศาสนา เราก็พบปัญหาให้แยกว่า “คน” ต่างจาก “ผีสางเทวดา” อย่างไร แต่ละศาสนามีประเภทสรรพสิ่งที่มีชีวิตหรือจิตวิญญาณได้หลายอย่างต่างกันที่ไม่นับว่าเป็น “คน” (หรือ “มนุษย์”) ในพุทธศาสนามีกล่าวถึงเทวดา เทพ พรหม ฯลฯ ที่มีระดับสูงกว่า “มนุษย์” มีผี เปรต อสูรกาย ฯลฯ ที่มีระดับต่ำกว่ามนุษย์ ในศาสนาดั้งเดิมตามความเชื่อพื้นบ้านมีผีนานาชนิด มีเจ้าพ่อเจ้าแม่ เจ้าป่าเจ้าเขา ซึ่งมีลักษณะนิสัยเหมือนมนุษย์แต่ไม่ใช่มนุษย์ หรือชาติก่อนเคยเป็นมนุษย์ และชาติต่อไปภายหน้าอาจจะเกิดเป็นมนุษย์อีกก็ได้ ในศาสนาอื่น เช่น คริสต์หรืออิสลาม นอกจากมนุษย์ที่พระเป็นเจ้าเนรมิตขึ้นมาเป็นประเภทพิเศษเฉพาะ “ในรูปลักษณ์ของพระองค์” ที่ไม่ได้สืบเชื้อสายแปลงชาติกลับไปกลับมาได้จากสัตว์หรือเทวดาตามกรรมที่ตัวสร้างอย่างในความเชื่อแบบพุทธศาสนา ก็ยังกล่าวถึงเทพที่เป็นบริวารรับใช้พระเป็นเจ้าและมารร้ายที่เป็นปฏิปักษ์กับพระเป็นเจ้า ฯลฯ การ

จำแนกประเภทสรรพสิ่งที่มีชีวิตและจิตวิญญาณแตกต่างกันในต่างๆ ศาสนาเช่นนี้ ทำให้คำจำกัดความของ “คน” (หรือ “มนุษย์”) แตกต่างกันไปตามความเชื่อของแต่ละคนแต่ละสังคม จนธรรมชาติและลักษณะของ “คน” แตกต่างตามคำจำกัดความนั้นด้วย เช่น บางศาสนาว่า คน สัตว์และพืช มีชีวิตและจิตวิญญาณจากกระแสเดียวกันทั้งนั้น รวมทั้งเทพหรือมารด้วย เพราะรูปแบบต่างๆ กันนั้นเป็นผลของกรรมหรือการกระทำที่ต่างกันเท่านั้น ปรับเปลี่ยนได้ตามผลแห่งกรรมที่ทำในแต่ละชาติภพ แต่บางศาสนาว่ามนุษย์เท่านั้นมีจิตวิญญาณ สัตว์และพืชไม่มีจิตวิญญาณ และชีวิตของคนก็ไม่ได้ร่วมกระแสชีวิตอันเป็นกลางที่มีอยู่ในสัตว์พืชด้วย การทำลายชีวิตสัตว์และพืชจึงไม่เป็นบาปที่จะทำให้มนุษย์ตกต่ำไปเกิดตามกรรม เป็นสัตว์หรือพืชได้ในชาติภพอื่น เพราะมนุษย์มีแต่เพียงชาติภพปัจจุบันตามการเนรมิตของพระเป็นเจ้า เมื่อตายแล้วก็ไม่มีการผุดเกิดอะไรอีก มีแต่จะได้ขึ้นสวรรค์ไปเสวยสุขกับพระเป็นเจ้า หรือลงนรกไปร่วมทุกข์กับปีศาจที่เป็นฝ่ายตรงข้ามกับพระเป็นเจ้าเท่านั้นอีกชาติเดียวเป็นนิรันดร ฯลฯ

ความหมายของ “คน” ที่กำหนดได้หลากหลายด้วยเกณฑ์ซึ่งต่างกันตามที่ผู้ใช้ความหมายต้องการ ทำให้ธรรมชาติและลักษณะของ “คน” ที่จะพัฒนาได้หรือไม่ได้อย่างไร มีรายละเอียดต่างกันตามไปด้วย เช่น ถ้าเอาแต่เพียงลักษณะทางกายภาพชีวภาพมาพิจารณา ก็รู้กันว่า “คน” เกิดมาได้จากการผสมพันธุ์ของไข่จากฝ่ายหญิงและเชื้อจากฝ่ายชายแล้วปฏิสนธิเป็นตัวอ่อนในครรภ์ของหญิง (ที่อาจจะมีฐานะเป็น “ภรรยา” ที่ตบแต่งถูกต้องตามธรรมเนียมประเพณีของชุมชน และตามกฎหมายของบ้านเมืองก็ได้ หรือไม่มีฐานะนั้นก็ได้) ถ้าตัวอ่อนนี้มีสุขภาพเป็นปกติธรรมดาก็จะเติบโตตามลำดับขั้นตอน สร้างอวัยวะส่วนต่างๆ จนครบถ้วนเป็นสภาพทารกที่คลอดจากครรภ์ได้ภายในเวลาประมาณ 9 เดือน แต่ถ้าระหว่างนั้นตัวอ่อนมีอาการผิดปกติหรือไม่สมบูรณ์ตามธรรมชาติ หรือตามการกระทำของหญิงที่เป็นมารดาหรือผู้อื่นด้วยวิธีการหรืออุปกรณ์นอกเหนือธรรมชาติ เช่น การทำให้แท้ง จนตัวอ่อนนั้นยุติชีวิตไป โอกาสที่จะเกิดเป็น “คน” มาเห็นโลกภายนอกก็หมดไป ไม่มีการพัฒนาอะไรได้อีก ถ้า

การพัฒนาทางกายภาพชีวภาพตามธรรมชาตินั้นไม่มีอะไรมาขัดขวาง สุดท้ายตัวอ่อนที่เป็นทารกในครรภ์มารดาก็คลอดออกมาเป็นทารกในโลกภายนอกครรภ์ ให้ผู้ใหญ่ต้องเลี้ยงดูจนเติบใหญ่ต่อไป เว้นเสียแต่ถ้าเกิดแล้วผู้ใหญ่ไม่ต้องการก็อาจถูกทำลายหรือทอดทิ้งจนสิ้นชีวิตไป ไม่มีโอกาสพัฒนาต่อไปได้อีก ในกรณีปกติของชีวิตมนุษย์ ทารกย่อมได้รับการเลี้ยงดูจากแม่ (ถ้าไม่มีชายรับว่าเป็นพ่อ) จากพ่อแม่ร่วมกัน หรือจากพ่อแม่บุญธรรม หรือจากสถานสงเคราะห์เด็กกำพร้าที่พ่อแม่ทอดทิ้งและไม่มีใครรับไปเลี้ยงเป็นลูกบุญธรรม ฯลฯ จากขั้นตอนที่เกิดเป็นทารกพ้นครรภ์มารดามาแล้วนี้จนถึงวัยต่างๆ ของชีวิต เป็นเด็กเล็ก เป็นวัยรุ่น เป็นผู้ใหญ่วัยฉกรรจ์ เป็นวัยกลางคน จนวัยชราก่อนสิ้นอายุขัย ธรรมชาติชีววิทยามีขั้นตอนพัฒนาการปกติให้แล้วโดยอัติโนมัติว่าร่างกายจะเปลี่ยนแปลงเจริญเติบโตไปโดยลำดับ เกิดความสามารถในระบบอวัยวะต่างๆที่จะทำกิจการอันสอดคล้องกับภาวะเจริญวัยในแต่ละขั้นตอนนั้นๆ เช่น จากขั้นทารกนอนแบเบาะมาคว่ำ คืบ คลาน นั่ง ยืน เดิน วิ่ง ฯลฯ มีกำลังวังชาความแคล่วคล่องว่องไวเพิ่มขึ้นและมีความสามารถทางเพศสัมพันธ์และการสืบพันธุ์เมื่อเป็นวัยรุ่นและหนุ่มสาว มีความเชี่ยวชาญจากประสบการณ์ทำการงานที่ใช้พลังกายได้เต็มที่สูงสุดเมื่อเป็นผู้ใหญ่วัยฉกรรจ์ แล้วหลังจากนั้นเมื่อเข้าสู่วัยกลางคนและวัยชรา พลกำลังทางกายก็เสื่อมถอยตามขั้นตอนธรรมชาติของกายภาพชีวภาพ ถึงแม้สติปัญญาความคิดอ่านจะกว้างขวางลึกซึ้งขึ้นด้วยประสบการณ์ของชีวิต ก็ไม่สามารถฝืนการเสื่อมถอยของสมรรถภาพทางกายได้ นี่เป็นธรรมชาติธรรมดาของพัฒนาการในสิ่งที่มีชีวิตประเภท “คน”

การพัฒนาคนที่กำหนดตามเกณฑ์และลักษณะธรรมชาติของกายภาพชีวภาพเช่นนี้ ต้องการเพียงการกระทำที่ไม่ขัดขวางกีดกั้นการเปลี่ยนแปลงที่เป็นอัตโนมัติของพัฒนาการทางชีวภาพที่ธรรมชาติกำหนดขั้นตอนไว้แล้วเท่านั้น ส่วนหนึ่ง กับการกระทำที่ส่งเสริมเพิ่มเติมส่วนที่ขาดแคลนในธรรมชาติที่ร่างกายต้องการเท่านั้น เช่นให้อาหารที่มีสารอาหาร แร่ธาตุพอเพียง หรือสอนวิธีการให้บุคคลรู้จักหารู้จักบริโภคอาหารที่มีประโยชน์ครบถ้วนตามธรรมชาติของร่างกายต้องการ หลีกเลี่ยงละเว้นการบริโภคสิ่งที่เป็นอันตรายเป็นพิษภัยต่อการ

เจริญเติบโตของร่างกาย แก้ไขและป้องกันโรคภัยอุบัติภัยที่เบียดเบียนทำลายสุขภาพและชีวิต รักษาสุขภาพด้วยการบริหารร่างกายสม่ำเสมอ บรรเทาหรือทดแทนความบกพร่องเสื่อมโทรมของอวัยวะร่างกายในวัยสูงอายุ ฯลฯ การกระทำต่างๆ เหล่านี้ที่เข้ามาสมทบการเปลี่ยนแปลงพัฒนาตามธรรมชาติ ย่อมรวมเรียกได้ว่า “การพัฒนาคน” ในส่วนที่กำหนดด้วยเกณฑ์กายภาพและชีวภาพได้ทั้งสิ้น แต่ความเป็น “คน” ที่สมบูรณ์ไม่ได้มีแต่เพียงลักษณะทางกายภาพชีวภาพเท่านั้น ถึงแม้ส่วนนี้เป็นส่วนพื้นฐานธรรมดาที่สุดของความเป็น “คน” ก็จริงที่เราละเลยไม่ได้ เพราะถ้าร่างกายไม่ครบถ้วนเรียบร้อยสมบูรณ์ สติปัญญา อารมณ์ จิตใจ ฯลฯ ก็อาจได้รับผลกระทบทำให้ด้อยพัฒนาไปด้วย

พ่อแม่อยากเห็นลูกทุกคนมีร่างกายไม่บกพร่อง มีสุขภาพสมบูรณ์ไม่มีโรคภัยไข้เจ็บ เจริญเติบโตไปตามปกติ มีความสามารถทางกายภาพชีวภาพครบถ้วนอย่างที่ควรมีในแต่ละขั้นตอนของชีวิต ฯลฯ แต่ก็ต้องการเห็นลูกมีสติปัญญาเฉลียวฉลาด มีความรู้ความเข้าใจในสิ่งที่คนทั่วไปควรรู้และเข้าใจ ถ้าสามารถรู้ได้ลึกซึ้งกว้างขวางเกินคนอื่นด้วยก็ยิ่งภูมิอกภูมิใจ ฯลฯ การพัฒนาคนที่กำหนดด้วยเกณฑ์ลักษณะทางสติปัญญาของสมองและความสามารถในการเรียนรู้ คิดและเข้าใจเช่นนี้มีความละเอียดซับซ้อนกว่าการพัฒนาตามเกณฑ์ลักษณะทางกายภาพชีวภาพทั่วไปเท่านั้น ซึ่งเราแยกมาทำด้วยกิจกรรมทางการศึกษาเล่าเรียน การพัฒนาทางสติปัญญานี้ ในสังคมสมัยก่อนที่ยังไม่มีระบบโรงเรียนและสถาบันการศึกษาอย่างเป็นทางการแบบสมัยใหม่ เป็นหน้าที่ของพ่อแม่ก่อนคนอื่น แต่เพื่อนบ้านและญาติมิตรของพ่อแม่ก็มีส่วนช่วย รวมทั้งการฝึกสมองลองปัญญาด้วยการเล่นกับเพื่อนฝูงรุ่นราวคราวเดียวกัน พ้นจากนั้นก็อาศัยผู้รู้อื่น เช่น ปราชญ์ชาวบ้านหรือพระที่คงแก่เรียนในวัดข้างบ้าน หากยังไม่พอก็ดั้นด้นหาความรู้จากที่ไกลๆ ต่อไป เช่น อาจารย์สำนักต่างๆ ของทิศาปาโมกข์ ฯลฯ ในสมัยปัจจุบัน พ่อแม่มักผลักภาระนี้ให้แก่ครูและโรงเรียนตั้งแต่เด็กยังอยู่ในวัยอนุบาล แล้วฝากเด็กไว้ให้สถาบันการศึกษาช่วยพัฒนาสติปัญญาอีกหลายปีตลอดวัยรุ่นจนถึงวัยฉกรรจ์ พ้นอายุที่เคยบวชเรียนและมีคู่อยู่กินเกินอายุ 20 ปี ในกรณีที่เรียนถึงขั้นอุดมศึกษาเอาปริญญาขั้นสูงสุด ในยุค

โลกาภิวัฒน์ สถาบันการศึกษาอย่างเป็นทางการกำลังจะแบ่งภาระหน้าที่นี้ให้สื่อมวลชนและระบบการศึกษานอกโรงเรียนเข้ามาช่วยทำด้วย หรือต่อไปอาจให้เอาไปทำจนหมดด้วยระบบการเรียนรู้ด้วยตัวเองอย่างเสรีด้วยโปรแกรมและเครื่องจักรกลคอมพิวเตอร์ที่บุคคลเลือกหาและใช้เองได้ที่บ้านหรือที่ใดซึ่งพอใจที่ไม่ใช่โรงเรียนและมหาวิทยาลัยในสถาบันที่เป็นทางการ

แต่การพัฒนาคนในด้านสติปัญญาที่ว่านี้จะให้ได้ผล นักการศึกษาและนักจิตวิทยายืนยันว่า ผู้สอนจะต้องรู้จักธรรมชาติลักษณะความสามารถศักยภาพและความพร้อมที่จะเรียนรู้ของตัวผู้เรียน แล้วจัดสรรสื่อและวิธีการเรียนการสอนให้เหมาะสมสอดคล้องจึงจะพัฒนาได้ผลตามที่ปรารถนา ไม่ใช่ว่าผู้สอนถือว่าตัวรู้แล้วจะยัดเยียดสอนอะไรก็ได้อย่างไรก็ได้โดยไม่คำนึงลักษณะและธรรมชาติที่แท้จริงของผู้เรียนแต่ละคนที่แตกต่างกัน มีความพร้อม ความสนใจและความถนัดไม่เหมือนกัน ฯลฯ ความเข้าใจพื้นฐานด้านนี้ในธรรมชาติของคน ถึงสามัญชนทั่วไปจะเคยสังเกตเคยรู้อยู่บ้างแต่ก็ไม่ละเอียดชัดเจนอย่างผู้รู้ที่มีวิชาการ จึงเกิดปรากฏการณ์ในการศึกษายุคปัจจุบันว่า ครอบครัวและชุมชนผลักภาระหน้าที่การพัฒนาสติปัญญาของคนไปให้ผู้รู้และนักวิชาการในสถาบันทางการแทบทั้งหมดและผู้รู้เหล่านี้คงยังต้องมีส่วนในการสร้างโปรแกรมการเรียนวิชาความรู้ด้วยตนเองจากเครื่องจักรกลคอมพิวเตอร์ต่อไปในอนาคต ถึงแม้จะไม่มีนักเรียนมาเรียนกับครูที่โรงเรียนแล้วก็ตาม

แต่ครูและโรงเรียนที่แล้วมาก็ไม่ได้รับมอบหมายภาระหน้าที่ให้พัฒนาคนในด้านสติปัญญาด้วยการสอนความรู้ที่เป็นพุทธิศึกษาเพียงอย่างเดียว ต้องมีจริยศึกษาและพลศึกษาด้วย ตามหลักข้อแรกที่ว่า สมอง/สติปัญญา/จิตใจจะดีและสมบูรณ์ได้ ก็ต้องมีร่างกาย/กำลังวังชา/สุขภาพที่ดีและสมบูรณ์ก่อนด้วย จึงละเลยพลศึกษาไม่ได้ และหลักข้อต่อมาว่า คนที่แข็งแรงและฉลาด แต่ไม่ซื่อ ไม่มีระเบียบวินัย ไม่มีน้ำใจไมตรี ไม่เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ฯลฯ ในการอยู่ร่วมและคบหาสมาคมกับผู้อื่นทั้งในและนอกโรงเรียน ครอบครัวหรือชุมชน ก็เท่ากับไม่ได้รับความรู้ที่ครบถ้วนสมบูรณ์ ครูที่ใช้แนวคิดของการศึกษาแบบฝรั่งคงพูดถึงความรู้

แบบ Cognitive, Affective และ Psycho-motor หรืออะไรทำนองนั้น ซึ่งคล้ายๆ กันกับแบบไทย ทำให้สมควรพิจารณาว่านอกจากสติปัญญาของคนมีธรรมชาติความสามารถเรียนรู้อย่างไร ตามที่นักจิตวิทยาอธิบายด้วยระบบประสาทและสมองแล้ว สิ่งที่สติปัญญาต้องการรับรู้ตามธรรมชาตินั้นคือความรู้ประเภทใดบ้าง มีเพียงรู้อย่างแบบไทยหรือแบบฝรั่งนั้นครบถ้วนพอเพียงแล้วหรือไม่ ขาดหรือเกินอะไรหรือเปล่า (เปรียบได้กับการถามว่าธรรมชาติของร่างกายชีวภาพมีชีวิตและเติบโตได้อย่างไร ต้องการอาหาร แร่ธาตุ น้ำ อากาศ การเคลื่อนไหวและพักผ่อนอย่างไรบ้าง จึงจะพอเพียงถูกต้องตามความจำเป็นของธรรมชาติ)

นอกจากลักษณะทางร่างกายและสติปัญญาแล้ว พ่อแม่คงห่วงใยลักษณะทางอารมณ์และจิตใจของลูกด้วย “คน” มีอารมณ์อะไรตามธรรมชาติบ้าง และอารมณ์เหล่านี้มีการเปลี่ยนแปลงพัฒนาการตามธรรมชาติอย่างไร เป็นขั้นตอนตามวัยหรือไม่ พ่อแม่ควรทำอะไรที่สอดคล้องส่งเสริมกระบวนการพัฒนาตามธรรมชาตินี้ของอารมณ์ หรือควรฝืนธรรมชาติด้วยการดัดแปลงแก้ไขอารมณ์บางอย่างไหม เช่น ส่งเสริมอารมณ์ขัน ขจัดอารมณ์ก้าวร้าว ส่งเสริมอารมณ์สุนทรีย์ ขจัดอารมณ์ฉุนเฉียวโทสะกล้า ฯลฯ การพัฒนาด้านอารมณ์ของคนดังกล่าวนี้ บางทีพ่อแม่ก็ไม่รู้ดีพอ ต้องขออาศัยผู้เชี่ยวชาญทางวิชาการช่วยแนะนำ พ่อแม่สมัยใหม่จึงพร้อมจะรับฟังคำแนะนำของนักจิตวิทยาเด็ก สำหรับลูกวัยแรกเริ่มและของนักแนะแนวจนถึงจิตแพทย์ สำหรับลูกวัยรุ่น ฯลฯ เป็นต้น เพราะตนไม่แน่ใจในธรรมชาติของอารมณ์และจิตใจเด็ก รวมถึงของตนเองด้วยเมื่อต้องสัมพันธ์กับลูก

ธรรมชาติของจิตใจกับธรรมชาติของจิตวิญญาณของคนน่าจะเป็นสิ่งคล้ายคลึงและใกล้เคียงกัน แต่ “จิตใจ” ที่หมายถึงอารมรณ์และการรับรู้ ตามหลักวิชาการสมัยใหม่ มักยกให้จิตวิทยาเอาไปพูดอธิบาย ส่วน “จิตวิญญาณ” ที่พ้นอารมณ์และการรับรู้ตามแนวประจักษ์นิยมของวิทยาศาสตร์เข้าไปถึงขั้นที่วิทยาศาสตร์อธิบายไม่ได้หรือไม่พร้อมจะอธิบาย มักยกให้เป็นภารกิจของผู้รู้ทาง

ศาสนาที่จะบรรยายลักษณะธรรมชาติด้านนี้ของ “คน” และแนะวิธีการพัฒนาทั้งที่สอดคล้องตามธรรมชาติของจิต หรือแก้ไขปรับปรุงธรรมชาติส่วนที่ไม่พึงปรารถนาของจิต ในส่วนนี้ของความเป็น “คน” การพัฒนาย่อมทำภายในขอบเขตของความรู้ความเข้าใจในลักษณะธรรมชาติของสิ่งที่จะพัฒนา ไม่ต่างไปจากการพัฒนาด้านอื่นๆ ของ “คน” ที่กล่าวมาข้างต้น

ความเป็น “คน” ที่แยกพิจารณาเป็นด้านต่างๆ ดังที่ลองกล่าวมานี้ ยังมีได้อีก เช่น ในด้านสังคม ด้านเศรษฐกิจ ด้านการเมือง ด้านศิลปะ ด้านนันทนาการ ฯลฯ เท่าที่มีผู้รู้ผู้ชำนาญการในแต่ละด้านนั้นจะอธิบายธรรมชาติและกระบวนการพัฒนาได้ ด้านที่กล่าวไปแล้วข้างต้นเน้นลักษณะหรือธรรมชาติของ “คน” ในฐานะปัจเจกบุคคล แต่ด้านอื่นๆ ที่ยังไม่ได้กล่าวถึงอย่างชัดเจนเป็นลักษณะของ “คน” ในฐานะสมาชิกของกลุ่มหรือหมู่คณะ ในบางเรื่องลักษณะ 2อย่างนี้ก็เหลื่อมซ้อนกันอยู่ เช่น ถึงแม้แต่ละบุคคลมีร่างกายสติปัญญาอารมณ์และจิตใจเป็นของตนเองก็จริง แต่บางส่วนก็ต้องเกี่ยวข้องอาศัยผู้อื่นจึงจะมีความหมายชัดเจนได้ เช่น อารมณ์โกรธคนอื่น (ไม่ใช่อารมณ์โกรธวัตถุสิ่งของหรือตัวเอง) อารมณ์เหงาๆ (เพราะไม่ได้สังสรรค์กับคนอื่น) จิตใจที่เมตตาปราณี (ที่มีต่อผู้อื่น) ฯลฯ คนที่มีร่างกายแข็งแรงเพราะเล่นกีฬา ย่อมอาศัยการเล่นที่มีผู้อื่นร่วมด้วย คนมีสติปัญญาเฉลียวฉลาดได้ด้วยการเปรียบเทียบกับความสามารถของผู้อื่น ฯลฯ จึงสรุปได้ว่า ความเป็น “คน” และธรรมชาติของคนนั้นมีหลายด้าน ทั้งที่เป็นลักษณะในเชิงปัจเจกบุคคล และในเชิงที่เกี่ยวข้องกับผู้อื่นในฐานะสมาชิกร่วมสังคม ความรู้สึกทางศีลธรรมจริยธรรมเป็นลักษณะเฉพาะของปัจเจกบุคคลที่เกิดมีได้เพราะการมีหน้าที่และความรับผิดชอบต่อผู้อื่นเสมอ

ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะทางมักสนใจพัฒนาคนในเฉพาะด้านที่ตนมีความรู้ความสามารถ ปล่อยให้การพัฒนาด้านอื่นๆ เป็นภารกิจรับผิดชอบของผู้ชำนาญการด้านอื่น การพัฒนาคนให้ได้ครบถ้วนสมบูรณ์ทุกด้านจึงต้องอาศัย

การกำหนดความหมายของ “คน” และการรู้ธรรมชาติของความเป็น “คน” อย่างครบถ้วนสมบูรณ์ก่อน

มาตรฐานของ “การพัฒนา”

ถ้า “การพัฒนา” มีความหมายว่า การ (ทำให้) ดีขึ้น สมบูรณ์ขึ้น การพัฒนาก็เป็นการทำให้มีคุณสมบัติที่พึงปรารถนา หรือการเพิ่มพูนคุณลักษณะที่ควรจะเป็น ทำให้เกิดปัญหาเรื่องมาตรฐานว่าคุณลักษณะที่ควรจะเป็นแค่ไหนเพียงใด จึงนับว่าดีสมบูรณ์เป็นคุณสมบัติที่พึงปรารถนา มาตรฐานนี้ใครหรืออะไรกำหนด คุณลักษณะที่ควรจะเป็นนั้นก็ต้องอาศัยเทียบกับมาตรฐานที่ว่านี้ใช่ไหม

การพัฒนาประเภทที่หนึ่ง มีอยู่เองและเป็นไปเองตามธรรมชาติ เช่น การพัฒนาของชีวิตพืช สัตว์และมนุษย์ มีขั้นตอนที่เป็นการเจริญเติบโตเพิ่มพูนคุณลักษณะที่ควรจะปรากฏตามขั้นตอนนั้นๆ เช่น เมล็ดพืชในดินแตกราก ลำต้น ใบ ทะลุพ้นดิน ยืนต้นได้มั่นคงแล้วมีดอกมีผลตามลำดับที่เป็นปกติ สัตว์และมนุษย์ก็มีขั้นตอนที่เจริญเติบโตเป็นขั้นตอนแบบฉบับวงจรชีวิตแต่ละประเภท ถ้าเป็นไปตามขั้นตอนที่เป็นมาตรฐานตามธรรมชาติกำหนดเช่นนี้ ก็เป็นการพัฒนาตามธรรมชาติ ไม่มีอะไรต้องวิตกห่วงใย ในการพัฒนาแบบนี้ธรรมชาติเป็นผู้กำหนดมาตรฐาน ว่าชีวิตประเภทนั้นๆ ควรมีคุณลักษณะใดในขั้นตอนใด

การพัฒนาอีกประเภทหนึ่งเกิดจากความต้องการและการกำหนดมาตรฐานของมนุษย์เอง นอกเหนือจากมาตรฐานธรรมชาติในการพัฒนาแบบธรรมชาติ เปรียบกันได้ด้วยตัวอย่างว่า กล้ามเนื้อในร่างกายของมนุษย์ถ้าได้เคลื่อนไหวใช้งานอยู่ก็แข็งแรง คนที่เดินและวิ่งอยู่เป็นประจำจะวิ่งได้เร็วกว่าอีกคนที่ไม่ค่อยได้เดินได้วิ่ง เรียกว่ามีการพัฒนาความสามารถในการวิ่งตามธรรมชาติในแบบที่หนึ่ง แต่นักกีฬาที่ถูกเก็บตัวให้ซ้อมวิ่งเช้าวิ่งเย็นตามตารางเวลาที่ครูฝึกกำหนดให้ มีการให้อาหารบำรุง หรือถึงขนาดให้สารพิเศษต้องห้ามเพื่อเพิ่มความอดทนและแข็งแรงของกล้ามเนื้อ มีการคิดประดิษฐ์

อุปกรณ์พิเศษ เช่น รองเท้าวิ่ง หรือโกนศีรษะนักวิ่งไม่ให้มีผมที่ต้านกระแสลม ฯลฯ การกระทำต่างๆ นี้ที่เสริมจากลักษณะและสภาพพื้นฐานปกติของการเดิน การวิ่งของธรรมชาติของคนทั่วไป เรียกว่าเป็นการพัฒนาตามมนุษย์กำหนดขึ้น นอกเหนือธรรมชาติ สถิติของการวิ่งเร็วของนักกีฬาที่ใช้ในการแข่งขันชิงรางวัล เป็นมาตรฐานการพัฒนาแบบมนุษย์กำหนด ต่างกับสถิติการวิ่งเร็วตามธรรมชาติ ที่บันทึกจากคนวิ่งเร็วที่ไม่ได้ฝึกฝนพิเศษเป็นนักกีฬา กีฬาแข่งขันความเร็ว เช่น การแข่งรถจักรยานถีบด้วยเท้า หรือจักรยานต์ หรือรถยนต์ มีมาตรฐานสถิติที่กำหนดใช้อ้างอิงเพื่อพัฒนาให้มีความเร็วยิ่งขึ้น เรียกเป็นการพัฒนากีฬาแข่งจักรยาน จักรยานต์หรือรถยนต์ และพ้นเรื่องพลศึกษาทั่วไป การพัฒนาอย่างนี้เห็นได้ชัดว่าไม่ใช่เรื่องของการพัฒนาตามธรรมชาติของร่างกาย “คน”

การพัฒนา “คน” เป็นการพัฒนาตามเกณฑ์ธรรมชาติ หรือตามเกณฑ์ที่มนุษย์กำหนดนอกเหนือธรรมชาติ ถ้านอกเหนือธรรมชาติ เกณฑ์และมาตรฐานของการพัฒนามนุษย์คงกำหนดให้ตรงข้ามกับธรรมชาติทั้งหมดของลักษณะมนุษย์ไม่ได้ แต่คงดัดแปลงแปรรูปจากธรรมชาติไปไม่น้อย เช่น ผมและเล็บของคนทั่วไปย่อมงอกยาวเหยียดตามธรรมชาติ แต่คนเราตกแต่งร่างกายด้วยการตัดผมหรือดัดผม ตัดเล็บและแต่งเล็บให้ผิดสภาพธรรมชาติ แล้วเรียกเป็นการพัฒนาความงาม ซึ่งอาจรวมถึงเรื่องทำอกให้ใหญ่ขึ้น (อย่างที่ฝรั่งสมัยใหม่นิยม) หรือรัดเท้าให้เล็กลงจนเดินไม่ถนัด (อย่างที่คนจีนชั้นสูงสมัยโบราณชอบ)

นอกจากการพัฒนาลักษณะทางกายภาพเช่นนี้แล้ว ลักษณะอื่นๆ เช่น สติปัญญา อารมณ์ จิตใจ จิตวิญญาณ ฯลฯ ของคน ที่ลองเสนอไว้ในตัวอย่างข้างต้นก็คงเป็นการพัฒนาตามเกณฑ์และมาตรฐานที่มนุษย์กำหนด ต่างไปจากการพัฒนาตามธรรมชาติแท้ๆ กันทั้งนั้น ไม่มากก็น้อยเพราะการปล่อยให้เป็นไปเองตามสภาพธรรมชาตินั้น เรามักถือกันว่าไม่เป็นการพัฒนา เช่น ที่ดินรกร้างว่างเปล่าหรือเป็นป่ารกตามการเกิดและเติบโตของต้นไม้ในธรรมชาติถือว่าไม่มีการพัฒนา ต้องถางทำเป็นไร่นา สวน รีสอร์ท สนามกอล์ฟ หมู่บ้านจัดสรร นิคม

อุตสาหกรรม เมืองใหม่ ฯลฯ จึงจะเรียกเป็นการพัฒนาอย่างที่เข้าใจกันในปัจจุบัน ไม่ต่างกับการพัฒนาในสมัยโบราณที่ยังไม่มีคำนี้ใช้ จึงพูดกันด้วยสำนวนการโค่นถางป่า มาสร้างบ้านแปลงเมือง

การพัฒนาคนที่เทียบเคียงกันได้กับการพัฒนาที่ดินรกร้างว่างเปล่า คือ การทำ "นายเถื่อน" ให้เป็น "นายเมือง" เพราะนายเถื่อนมีความรู้ความคิดและกิริยามารยาท ตามสภาพธรรมชาติอยู่มาก ถ้าไม่ปรุงแต่งให้ประณีตขึ้นเข้าแบบอย่างมาตรฐานของชาวเมืองจนเปลี่ยนเป็นนายเมืองได้ก็เท่ากับยังไม่ได้รับการพัฒนา

มาตรฐานของการพัฒนาคนในด้านต่างๆ ของชีวิตซึ่งมีคนเป็นผู้กำหนดนั้น คนที่กำหนดคือใคร ผู้พัฒนากำหนดมาตรฐานเอง หรือรับเอามาตรฐานที่ผู้อื่นกำหนดให้อีกทีมาใช้ มาตรฐานและวิธีการพัฒนานอกเหนือธรรมชาติเหล่านี้ทำให้ผู้ถูกพัฒนาดีขึ้นสมบูรณ์ขึ้นได้จริง ที่เหมาะสมกับเขาหรือไม่ หรือดูดีและสมบูรณ์ขึ้นตามที่ผู้พัฒนาพอใจเท่านั้น มาตรฐานที่คนกำหนดควรต่างจากมาตรฐานของธรรมชาติได้เพียงใด ฯลฯ

การกำหนดว่าอะไรดีอะไรสมบูรณ์นั้น บุคคลเจ้าของการกระทำอาจเป็นผู้วางเกณฑ์กำหนดมาตรฐานของตนเองให้ตัวเองได้ เช่น เลือกกินอาหารที่ตัวเองชอบว่าดีเพราะอร่อยถูกใจ กินมากหรือน้อยตามความรู้สึกอิ่ม ไม่อิ่มของตนเอง เช่นนี้เท่ากับบุคคลกำหนดมาตรฐานให้ตัวเองได้ว่าอาหารมื้อนี้ดีและสมบูรณ์แล้วยัง แต่มาตรฐานนี้ของตนเองอาจไม่สอดคล้องกับมาตรฐานที่ผู้อื่นยอมรับด้วย เช่น พ่อแม่ไม่ยอมให้เด็กกินแต่อาหารตามที่เด็กชอบ หรือแพทย์และนักโภชนาการมีมาตรฐานอาหารที่ไม่ตรงกับที่ผู้ป่วยปรารถนาตามปกตินิสัย ถ้าเด็กไม่ต้องมีพ่อแม่เลี้ยงดู หรือผู้ป่วยไม่ต้องพึ่งพาแพทย์ ก็ไม่ต้องสนใจมาตรฐานการพัฒนาสุขภาพของตนเองที่ผู้อื่นกำหนดให้ แต่ถ้าฝ่ายแรกอยู่ในฐานะต้องพึ่งพาให้ฝ่ายหลังช่วยพัฒนา มาตรฐานการพัฒนาที่ผู้พัฒนาเป็นฝ่ายกำหนดด้วยความรู้ที่มากกว่าหรืออำนาจหน้าที่ที่เหนือกว่า ก็เป็นมาตรฐานที่ผู้ถูกพัฒนาต้องยอมรับ จนกว่าตัวเองจะเป็นอิสระ ไม่ต้องพึ่งพาหรืออยู่ใต้อำนาจ

ที่เหนือกว่าเช่นนั้น มาตรฐานของการพัฒนาจึงมักเป็นของฝ่ายที่มีอำนาจหน้าที่เป็นผู้พัฒนาเหนือกว่าผู้ถูกพัฒนาเสมอ แต่ธรรมชาติของคนที่ต้องการเป็นอิสระเสรีที่จะทำตามใจตัว ย่อมเป็นเหตุให้ผู้ถูกพัฒนาหลีกเลี่ยงฝ่าฝืนขัดขืนมาตรฐานที่ผู้พัฒนาเป็นฝ่ายกำหนด เว้นแต่ในกรณีที่ผู้ถูกพัฒนาเข้าใจและเห็นประโยชน์ของมาตรฐานนั้นว่าเหมาะสมถูกต้องกว่ามาตรฐานที่ตนกำหนดเอง

นอกจากปัญหาความขัดแย้งของมาตรฐานการพัฒนาที่ผู้พัฒนากับผู้ถูกพัฒนาเข้าใจและต้องการต่างกันแล้ว ยังมีปัญหาความขัดแย้งของมาตรฐานที่ไม่ตรงกันในหมู่ผู้พัฒนาด้วยกันเองด้วย เมื่อมีบทบาทเกี่ยวข้องได้หลายคน พ่อแม่สมัยใหม่บางทีไม่อยากให้ปู่ย่าตายายหรือลุงป้าน้าอาเลี้ยงดูหลาน เพราะคนที่เป็นพ่อแม่มีมาตรฐานการเลี้ยงดูพัฒนาเด็กแบบสมัยใหม่ ไม่ตรงกับมาตรฐานของคนแก่หัวโบราณหรือพี่น้องที่ไม่ทันสมัยเท่าตน แต่พ่อแม่ที่ต้องอาศัยลูกจ้างพี่เลี้ยงช่วยดูแลลูกในช่วงเวลาที่ตนออกไปทำงานนอกบ้าน ก็คงไม่ลืมว่ามาตรฐานการพัฒนาเด็กที่คนเลี้ยงเขาใช้กับลูกของตัวนั้น อาจเป็นคนละมาตรฐานกับที่ตัวยึดถือก็ได้และเมื่อเวลาล่วงไปลูกมีเพื่อนเล่นข้างบ้านและที่โรงเรียน เด็กด้วยกันก็มีมาตรฐานการพัฒนาคนที่เป็นเพื่อนของตนได้โดยเฉพาะเด็กประเภทผู้นำในกลุ่ม ซึ่งมาตรฐานนี้อาจไม่ตรงกับมาตรฐานที่พ่อแม่ต้องการ และการพัฒนาจากครูและโรงเรียนก็อาจใช้มาตรฐานอีกอย่างที่ต่างไปทั้งจากของพ่อแม่ ปู่ย่าตายาย พี่เลี้ยงเด็กและเพื่อนที่กล่าวไปแล้วด้วย ปัญหาการขัดแย้งของมาตรฐานการพัฒนาจึงมาได้จากทุกฝ่ายและหลายแหล่ง การพัฒนาที่ควรได้ผลดีพร้อมสมบูรณ์จึงควรมีมาตรฐานการพัฒนาที่เป็นแนวเดียวสอดคล้องกันมากที่สุด ปัญหาอย่างนี้มีอยู่ในการพัฒนาคนที่พ้นวัยเด็กแล้วได้ด้วยไม่ผิดกัน ถ้าตัวเองไปเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับบุคคลหลายประเภทหลายกลุ่มหลายมาตรฐานหลายแนวคิด ความเข้าใจเรื่องการพัฒนา ไม่ว่าจะกล่าวโดยรวมว่าการพัฒนาคนซึ่งครอบคลุมลักษณะทุกด้านของความเป็น “คน” หรือจะกล่าวโดยแยกเป็นการพัฒนาแต่ละด้าน ที่มีผู้ชำนาญการและกลุ่มกิจกรรมเฉพาะแต่ละทางเข้ามาเกี่ยวข้องกับตัวคนที่ถูกพัฒนา การที่บุคคลจะพัฒนาตนเองด้วยมาตรฐานที่ตนกำหนดเอง ไม่ต้องขัดแย้งกับมาตรฐานของผู้อื่นที่มา

พัฒนาคน ซึ่งอาจสับสนหลากหลายไม่ตรงกันด้วยนั้นคงทำได้ยาก ถ้ายังต้องอยู่ร่วมและสัมพันธ์กับผู้อื่น เพราะในการอยู่เป็นหมู่คณะนั้น แต่ละคนเข้าไปมีบทบาทหน้าที่พัฒนาคนอื่น ก็อยู่ในฐานะที่ถูกคนอื่นเขาพัฒนา จะพัฒนาตัวเองตามมาตรฐานการพัฒนาที่ตนกำหนดเองได้จริงอย่างเสรีก็ต้องอยู่ลำพังตัวเองไม่เป็นสมาชิกของหมู่คณะใดเลย ซึ่งไม่ใช่ปกติวิสัยของปุถุชนทั่วไปที่ไม่ใช่ฤาษีชีไพรหรือพระธุดงค์จำศีลภาวนาพัฒนาตัวเองเป็นเอกเทศ

ความหมายของ “วัฒนธรรม”

คำ “วัฒนธรรม” คงมีปัญหาเรื่องความหมายคล้ายๆ กับคำ “ประชาธิปไตย” หรือ “ศาสนา” ซึ่งอาจมีคำจำกัดความในพจนานุกรมอธิบายไว้อย่างหนึ่ง นักวิชาการอภิปรายขยายความอีกหลายอย่างและคนธรรมดาสามัญสรุปจากประสบการณ์ที่เห็นเขาทำกันอยู่เป็นคนละอย่างไปอีกได้

ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525 ให้คำจำกัดความไว้ว่า

วัฒนธรรม น. สิ่งที่ทำให้เจริญงอกงามแก่หมู่คณะ วิถีชีวิตของหมู่คณะในพระราชบัญญัติวัฒนธรรม พุทธศักราช 2485 หมายถึงลักษณะที่แสดงถึงความเจริญงอกงาม ความเป็นระเบียบเรียบร้อย ความกลมเกลียวก้าวหน้าของชาติและศีลธรรมอันดีของประชาชน ทางวิทยาการหมายถึง พฤติกรรมและสิ่งที่คนในหมู่ผลิตสร้างขึ้นด้วยการเรียนรู้จากกันและกัน และร่วมใช้อยู่ในหมู่พวกของตน

นักวิชาการอาจอภิปรายขยายความว่าพระราชบัญญัติวัฒนธรรม พ.ศ. 2485 เอาคำ “วัฒนธรรม” มาใช้เป็นทางการเพื่อสนับสนุนนโยบายการบริหารปกครองประเทศในช่วงวิกฤติการณ์สงครามโลกครั้งที่ 2 ที่ลุกลามมาเป็นสงครามมหาเอเชียบูรพา รัฐบาลต้องการผนึกกำลังสร้างความมั่นคง สามัคคีและระเบียบวินัยในหมู่ประชาชนของประเทศ จึงออกกฎหมายและข้อบัญญัติต่างๆ สืบเนื่องจากความหมายที่บัญญัติให้คำนั้นเป็นพิเศษ คนไทยที่จำเรื่องนี้ใน

สมัยนั้นได้จะบอกว่า ลักษณะที่แสดงถึงความเจริญงอกงาม ฯลฯ ของชาติและประชาชนตามที่ทางราชการกำหนดว่าเป็น “วัฒนธรรม” นั้น รวมถึงการไม่กินหมาก ไม่นุ่งผ้าโจงกระเบน โสร่ง กางเกงแพร ฯลฯ ออกนอกบ้าน ให้นุ่งกางเกงหรือกระโปรง และสวมหมวกกับรองเท้าในที่สาธารณะ ให้เข้าแถวซื้อตั๋วดูภาพยนตร์ หรือขึ้นรถโดยสาร ฯลฯ ซึ่งโดยสรุปแล้วเป็นพฤติกรรมแบบใหม่ๆ หลายอย่างที่ไม่มีอยู่ก่อนในธรรมเนียมประเพณีปฏิบัติของคนไทยทั่วไปในสมัยนั้น

นักวิชาการอาจบอกเพิ่มเติม คำว่า “วัฒนธรรม” เคยมีนักเขียนนักพูดกำหนดใช้ไม่เป็นทางราชการมาก่อนหน้านั้นบ้างแล้ว โดยมีเจตนาให้เทียบแทนคำในภาษาอังกฤษว่า “Civilization” หรือ “Culture” ซึ่งฝรั่งเจ้าของภาษาก็ใช้กันในความหมายที่ต่างกันในหมู่สามัญชนและนักวิชาการ แต่ความหมายเหล่านั้นถูกทางราชการมาปรุงแต่งกำหนดพิเศษต่างไปอีกสำหรับพระราชบัญญัติ

ความหมายตามพระราชบัญญัตินี้ซบเซาไปหลังรัฐบาลชุดนั้นหมดวาระและสงครามโลกยุติแล้ว แต่เมื่อมีการฟื้นฟูใหม่ในหน่วยงานของทางราชการเป็นครั้งคราวหลังจากนั้นจนถึงปัจจุบัน ก็ยังรักษาลักษณะหลายอย่างที่กำหนดเป็นพื้นฐานของความเจริญสำหรับประเทศชาติและประชาชนไว้ เช่น ความมีระเบียบวินัย ความกลมเกลียวสามัคคี และศีลธรรมอันดี เป็นต้น แต่เลิกการนำกฎระเบียบบางอย่างที่ออกไว้ในยุคแรกกลับมาใช้อีกที่ประชาชนไม่เห็นว่าจำเป็น ความหมายทางราชการนี้ได้มีการปลูกฝังในหมู่ผู้ทำงานราชการและตำราเรียนในโรงเรียนกันพอคุ้นเคยและยึดถือมา

ความหมาย “ทางวิทยาการ” ของคำนี้ที่พจนานุกรมให้ไว้ เป็นความหมายที่นิยมใช้ในวิชาการที่ไทยได้มาจากต่างประเทศตะวันตกในสายสังคมศาสตร์มากกว่าสายมนุษยศาสตร์ทั่วไป (ซึ่งนิยมให้ความหมายของคำ “วัฒนธรรม” เทียบคำ “Culture” ว่าเป็นเรื่องของคุณลักษณะที่ประณีตวิเศษที่เกิดจากการขัดเกลาให้บุคคลเข้าถึงผลงานสร้างสรรค์ของอัจฉริยบุคคล เช่น

ในเรื่องศิลปะทุกแขนง และศาสนาปรัชญา ฯลฯ) ความหมายที่นักวิชาการสังคมศาสตร์ใช้ให้เป็น “วิถีชีวิตของหมู่คณะ” นี้นอกจากจะไม่ตรงกับสาขาวิชาการอื่นใช้แล้ว ก็ยังอาจต่างไปจากที่สามัญชนคนธรรมดาเข้าใจกันด้วย

ในประสบการณ์ของคนไทยทั่วไปสมัยนี้ เข้าใจความหมายของ “วัฒนธรรม” ทางหนึ่งจากกิจกรรมทางราชการที่เป็นการรณรงค์หรือสืบสาน “วัฒนธรรม” เช่น การแสดงหรือนิทรรศการทางศิลปะและประเพณีเทศกาลต่างๆที่จัดและเผยแพร่โดยหน่วยงาน เช่น สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กรมศิลปากร การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ฯลฯ อีกทางหนึ่งได้ความหมายจากสื่อมวลชนและการอภิปรายสัมมนาของผู้ปฏิบัติงานและนักวิชาการในเวทีสาธารณะที่อาจตรงหรือไม่ตรงกับความหมายที่ได้จากทางแรกก็ได้

ปัญหาเรื่องความหมายของคำ “วัฒนธรรม” คงให้ยุติเป็นมาตรฐานเดียวกันสำหรับทุกฝ่ายทุกคนไม่ได้ เพราะไม่มีสิ่งใดที่เป็นรูปธรรมมาแสดงยืนยันให้ประจักษ์ได้หมดข้อสงสัยไม่ต่างกับปัญหาความหมายของคำ “ประชาธิปไตย" หรือ “ศาสนา” และคำที่เป็นเรื่องนามธรรมอื่นๆ เช่น “ความเป็นธรรม” “ความเหมาะสม” ฯลฯ

วัฒนธรรมกับการพัฒนาคน

เนื่องจากคำ “วัฒนธรรม” ไม่มีความหมายใดที่เป็นมาตรฐานซึ่งทุกคนต้องใช้ให้ตรงกันเสมอไป เมื่อต้องการจะใช้คำนี้หรือเรื่องนี้ในการพัฒนาคน ผู้ใช้จึงสมควรระบุความหมายที่ตนนำมาใช้ให้รู้กันชัดเจนไม่ให้สับสนเป็นคนละเรื่อง (เดียวกัน)

สมมติว่าจะลองใช้ความหมายเฉพาะที่มีในพจนานุกรมเท่านั้น ทั้งสองความหมายเน้นว่า “วัฒนธรรม” เป็นเรื่องของหมู่คณะ ความหมายแรกจำกัดไว้ให้กับเฉพาะสิ่งหรือลักษณะที่แสดงความเจริญงอกงามของหมู่คณะ แต่ความหมายที่สองให้รวมได้ทุกอย่างทุกลักษณะที่ปรากฏเป็นวิถีชีวิตของหมู่คณะ

(ไม่ว่าสิ่งเหล่านั้นใครจะว่าเจริญหรือไม่ก็ตาม) ถ้าลักษณะเหล่านี้จะทำให้เกิดมีในตัวบุคคล ก็ในฐานะที่บุคคลเป็นส่วนหนึ่งของหมู่คณะเท่านั้น ไม่ใช่ในฐานะที่เป็นปัจเจกชนเอกเทศนอกหมู่คณะ

ในความหมายแรกที่วัฒนธรรมคือลักษณะที่แสดงความเจริญของหมู่คณะ สิ่งที่เป็นลักษณะความเจริญอาจได้จาก (1) การกำหนดของผู้มีอำนาจปกครองหมู่คณะ เช่น ประมุขของครอบครัวหรือวงศ์สกุล หัวหน้าชุมชน เจ้าของบริษัทหรือกิจการ สภาผู้แทนราษฎรหรือรัฐบาล (2) การกำหนดของนักปราชญ์ราชบัณฑิต ผู้นำทางศาสนาครูอาจารย์ หรือผู้ที่มีความสำเร็จในการงานที่วงการยกย่องนับถือ ฯลฯ และ (3) การกำหนดของประชามติที่เป็นความเห็นตรงกันโดยอัตโนมัติของชาวบ้านหรือประชาชนทั่วไป

การกำหนดในแบบที่ 1 โดยผู้มีอำนาจต้องอาศัยการบังคับใช้ให้เกิดผล ถ้านครวัตเป็นสถาปัตยกรรมที่แสดงความเจริญของสังคมขอมหรือเขมรคงต้องมีการเกณฑ์แรงคนมาสร้างทำขึ้น ถ้าการเชื่อฟังผู้บังคับบัญชาเป็นความเจริญก้าวหน้าของหน่วยงาน ก็ต้องมีมาตรการควบคุมลงโทษผู้ละเมิดและให้รางวัลผู้ปฏิบัติ ฯลฯ

การกำหนดในแบบที่ 2 โดยผู้รู้ผู้สามารถอาศัยความเลื่อมใสศรัทธาในคุณธรรมที่ผู้คนธรรมดาทั่วไปอยากเอาเป็นตัวอย่างไว้ทำตาม แต่นอกจากตัวอย่างให้ทำตามแล้ว อาจต้องมีการจูงใจหว่านล้อมแนะนำให้กำลังใจด้วยว่าอาจสัมฤทธิผลได้ด้วยความเพียรพยายาม

การกำหนดในแบบที่ 3 อาจสืบเนื่องจากแบบที่ 2 หรือแบบที่ 1 บ้างก็ได้ เช่น คนในหมู่บ้านเห็นตรงกันว่าการมีถนนลาดยางหรือมีไฟฟ้าน้ำประปาเป็นสิ่งแสดงความเจริญของหมู่บ้าน การมีบ้านปลูกใหม่ถาวรแทนกระท่อมเก่าๆ มีโทรทัศน์ ตู้เย็น รถเครื่อง หรือรถกระบะ ฯลฯ เป็นสิ่งแสดงความเจริญก้าวหน้าของฐานะครอบครัว การพัฒนาอุตสาหกรรมแสดงความเจริญก้าวหน้าของประเทศ (ที่รัฐบาลและพ่อค้านักธุรกิจต้องการตรงกันโดยไม่มีใครมาบังคับ) การ

มีวุฒิปริญญาการศึกษาไม่ว่าจะในหรือนอกประเทศ เป็นความเจริญก้าวหน้าทั้งของบุคคล ชุมชนและสังคม ฯลฯ

“วัฒนธรรม” ที่ต้องการให้กำหนดด้วยเกณฑ์ความเจริญงอกงามของหมู่คณะเช่นนี้ จึงมีได้ในหมู่คณะ หน่วยงาน ชุมชน สังคม หรือประเทศชาติ ทั้งที่เป็นแบบเผด็จการและแบบเสรีประชาธิปไตย ทั้งแบบอนุรักษ์นิยมและแบบปฏิรูปปฏิวัตินิยม ฯลฯ แล้วแต่วิธีกำหนดลักษณะความเจริญก้าวหน้าที่หมู่คณะนั้นใช้กันอยู่

การพัฒนาคนด้วยวัฒนธรรมตามความหมายแรกนี้ คือการทำให้บุคคลมีคุณสมบัติที่เจริญและมีความสามารถที่จะสร้างความเจริญแก่หมู่คณะตามที่กำหนดเป็นมาตรฐานไว้ให้แล้วนี้ ด้วยอุปกรณ์และวิธีการต่างๆ ที่หมู่คณะนั้นมีอยู่หรือเสาะหามาได้ เช่น รัฐบาลหรือเจ้าของกิจการให้การเลี้ยงดูศึกษาอบรมแก่ประชาชนหรือผู้ทำงาน ส่งเสริมความร่วมมือสามัคคี มีการควบคุมกวดขันระเบียบวินัย ฯลฯ หรือชุมชนสรรเสริญการกระทำและผู้กระทำดีในกิจกรรมที่เป็นความเจริญแก่หมู่คณะ ประณามการกระทำและผู้กระทำที่ตรงข้าม หรือแต่ละคนขวนขวายพยายามแสวงหาสิ่งที่แสดงความเจริญ ดังที่ตนเองและเพื่อนบ้านชุมชนทั่วไปชื่นชม (เช่น การชิงทุนหรือยืมทุนมาศึกษา การจากบ้านไปหางานทำต่างถิ่นที่ให้ค่าจ้างแรงงานสูง หรือแม้กระทั่งการขายลูกสาวกตัญญูไปทำอาชีพบริการ ส่งเงินให้พ่อแม่ปลูกบ้าน ฯลฯ) ทั้งหมดนี้ไม่ผิดความหมายแรกของวัฒนธรรมที่นำมาใช้ในการพัฒนาคนได้ทั้งสิ้น

ในความหมายที่ 2 ที่วัฒนธรรมคือวิถีชีวิตของหมู่คณะซึ่งประกอบด้วยพฤติกรรมและสิ่งที่คนในหมู่คณะนั้นสร้างทำ เรียนรู้และร่วมใช้กัน โดยไม่ระบุว่าต้องมีแต่ลักษณะที่แสดงความเจริญเท่านั้น เป็นความหมายที่ให้แต่ละหมู่คณะมีสิทธิเสรีภาพ สร้างลักษณะการดำเนินชีวิตอย่างที่ตัวเองพอใจและต้องการ ได้อย่างไรก็เป็นวิถีชีวิตหรือวัฒนธรรมของหมู่คณะของตน ถึงแม้หมู่คณะอื่น (หรือกระทั่งตนเอง) จะเห็นว่า “เจริญ” หรือไม่ก็ตาม

ความคิดที่ไม่ให้ตัดสินคุณค่าเช่นนี้ อาจรับมาใช้โดยยากสำหรับคำที่มีส่วนประกอบ ทั้ง “วัฒน -” และ “ธรรม” ซึ่งผู้รู้ทางภาษาถือว่าแสดงแต่สิ่งที่ดีงามเป็นความเจริญ แต่วิชาการสายสังคมสาสตร์ที่เสนอใช้ความหมายเป็นกลางๆ นี้มีความเห็นว่า ชีวิตมนุษย์ที่เป็นจริงนั้นถึงปรารถนาจะทำดีให้มีความเจริญเป็นอุดมคติอยู่ แต่ก็อาจไม่บรรลุผลได้ดังใจ สภาพลักษณะชีวิตที่ปรากฏจริงจึงมีผสมทั้งดีและชั่ว ทั้งเจริญและไม่เจริญ ฯลฯ แต่รวมแล้วก็คือวิถีชีวิตที่มีอยู่จริงนั่นเอง ตัวอย่างอาจทำให้เห็นการใช้ความหมายนี้ชัดเจนขึ้น เช่นในหมู่คณะที่ทำกิจกรรมการศึกษา ลักษณะที่เป็นความเจริญที่หมู่คณะควรมี คือทั้งครูและนักเรียนสนใจใฝ่รู้อยู่ตลอดเวลา ครูค้นหาความรู้ที่ถูกต้องแน่นอนที่ตนได้ไตร่ตรองแล้ว มาถ่ายทอดสอนนักเรียน นักเรียนขยันหมั่นเพียรสนใจ เรียนอย่างเข้าใจ ไม่คัดลอกการบ้านจากเพื่อน ไม่ทุจริตในการสอบ ฯลฯ ซึ่งอุดมคติเหล่านี้ทั้งครูและนักเรียนรู้ว่าเป็นคุณลักษณะที่เป็นความเจริญทั้งแก่ตัวเองและหมู่คณะ แต่ในบางสภาพการณ์ บางยุคสมัยทั้งครูและนักเรียนทำไม่ได้ครบอย่างนั้นได้ครึ่งขาดครึ่ง ฯลฯ ทำให้ไม่เป็น “วัฒนธรรม” ตามหมายความแรก แต่เป็นวิถีชีวิตจริงของหมู่คณะนั้นที่ไม่ถึงมาตรฐานอุดมคติ เป็น “วัฒนธรรม” ในความหมายที่ 2

ในทำนองเดียวกัน “วัฒนธรรม” ของตำรวจหรือของพระ ควรมีแต่ความเจริญที่เป็นอุดมคติ รักษาระเบียบกฎหมายของบ้านเมือง หรือรักษาธรรมวินัยตามพุทธบัญญัติ ฯลฯ ในความหมายแรก แต่ในวิถีชีวิตจริงที่เป็น “วัฒนธรรม”ตามความหมายที่ 2 นั้นคือ การกระทำปฏิบัติจริงเท่าที่เป็นอยู่ในสภาพการณ์ของยุคสมัย ไม่ได้มีลักษณะที่เจริญและควรมีพร้อมเสมอไป

การใช้ความหมายที่ 2 ของ “วัฒนธรรม” ที่รับสภาพความเป็นจริงที่มีอยู่ ทำให้พูดถึงวัฒนธรรมการเมือง วัฒนธรรมราชการ วัฒนธรรมวิชาการ วัฒนธรรมธุรกิจ วัฒนธรรมบริหาร วัฒนธรรมองค์การ ฯลฯ ที่ไม่จำเป็นต้องมีแต่ลักษณะอุดมคติของสิ่งที่ควรจะเป็นแต่ความเจริญงอกงามเท่านั้น และทำให้บรรยายลักษณะวิถีชีวิตของทุกหมู่คณะได้ เช่น วัฒนธรรมโจร วัฒนธรรม

อันธพาล วัฒนธรรมมิจฉาชีพ ฯลฯ ได้ทั้ง ๆ ที่หมู่คณะที่ประกอบอาชีพหรือกิจกรรมเหล่านี้ไม่เป็น “ความเจริญ” ตามความคิดความเข้าใจของคนทั่วไปเลย

ความหมายเช่นนี้ เมื่อนำเรื่อง “วัฒนธรรม” มาใช้ในการพัฒนาคน หมายถึงการให้คำนึงถึงอิทธิพลของ “วัฒนธรรม” ที่มีต่อพฤติกรรมและค่านิยมของบุคคลที่เป็นสมาชิกของหมู่คณะที่มีวิถีชีวิตนั้น ๆ ถ้าเป็นผู้ที่เข้ามาเป็นสมาชิกใหม่ของหมู่คณะก็หมายความว่า หมู่คณะจะครอบงำให้ผู้นั้นรับเอาแบบอย่างวิธีการที่เป็นวิถีชีวิตปกติของหมู่คณะนั้นมายึดถือปฏิบัติเพื่ออยู่ร่วมในหมู่คณะนั้นได้ หากรับไม่ได้ทำไม่ได้ก็เป็นสมาชิกไม่ได้ เช่น นักเรียนอาชีวะต้องรับแบบอย่างพฤติกรรมของนักเรียนอาชีวะและช่าง นักเรียนทางศิลปะต้องรับแบบอย่างนักเรียนศิลปะและศิลปิน ข้าราชการใหม่ต้องรับธรรมเนียมประเพณีปฏิบัติที่เป็นปกติของหน่วยราชการนั้น (ซึ่งอาจแตกต่างกันได้ระหว่างราชการทหาร ตำรวจ และพลเรือน และในหมู่ราชการพลเรือนด้วยกันก็มีวัฒนธรรมที่เป็นแบบเฉพาะของกระทรวง ทบวง กรมต่าง ๆ กันได้) ในวงการศึกษา ครูใหม่ในโรงเรียนกับอาจารย์ใหม่ในมหาวิทยาลัยจะถูกพัฒนาให้รับวัฒนธรรมการศึกษาที่ต่างกันตามระดับทั้งที่อยู่ในระบบการศึกษาไทยในสังคมใหญ่เดียวกัน และมหาวิทยาลัยเอกชนกับมหาวิทยาลัยของรัฐที่มีวัฒนธรรมมหาวิทยาลัยร่วมกันก็อาจมีวัฒนธรรมเฉพาะที่ต่างกันได้การพัฒนาคนในขั้นที่เข้าเป็นสมาชิกใหม่ของหมู่คณะ จึงหมายถึงการที่หมู่คณะเปลี่ยนลักษณะพฤติกรรมของบุคคลให้สอดคล้องกับแบบอย่างการดำเนินชีวิตปกติของหมู่คณะนั้น เช่น กองทหารฝึกทหารใหม่ บริษัทอบรมพนักงานใหม่ ฯลฯ

แต่คนที่มาเป็นสมาชิกใหม่ในหมู่คณะใหม่มักจะเป็นสมาชิกเก่าจากหมู่คณะอื่นของเขามาก่อนแล้ว นักเรียนอนุบาลใหม่เคยเป็นสมาชิกของหมู่คณะอื่นคือบ้านและครอบครัวที่มีวัฒนธรรมแบบหนึ่งครอบงำเด็กนั้นมาก่อนที่จะถูกเพิ่มวัฒนธรรมใหม่ของโรงเรียนให้ นักศึกษาใหม่ก็เคยผ่านวัฒนธรรมของโรงเรียนเดิมมาก่อนหน้าแล้ว ทหารใหม่ที่เกณฑ์จากคนในเมืองกับที่เกณฑ์จากคนในชนบทมีนิสัยพฤติกรรมจากวัฒนธรรมพลเรือนเดิมของแต่ละคนที่ต่างกันมาแล้ว

ซึ่งต้องแยกออกไปหรือดัดแปลงใหม่ให้เข้ากับวัฒนธรรมทหารได้มากน้อยหรือเร็วช้าต่างกัน เป็นปัญหาของหมู่คณะใหม่ที่จะพัฒนาคนให้เข้ากับวัฒนธรรมของตนได้ คนงานใหม่จากพื้นเพวัฒนธรรมเกษตรกรรมของคนชนบท อาจมีปัญหาในการปรับตัวรับวัฒนธรรมอุตสาหกรรมโรงงานในเมืองและวัฒนธรรมเทคโนโลยีการผลิตที่โรงงานรับมาจากต่างประเทศอีกต่อหนึ่ง ฯลฯ

คนจะถูกวัฒนธรรมครอบงำกำหนดพฤติกรรมและค่านิยมของตนเพียงใดขึ้นอยู่กับหลายปัจจัย เช่น ประโยชน์ที่ตนต้องการและได้จากวิถีชีวิตนั้น การเริ่มเป็นสมาชิกของหมู่คณะตั้งแต่ยังเล็ก ซึมซับการปลูกฝังได้ง่าย ไม่เคยถูกวัฒนธรรมอื่นครอบงำมาก่อนและอยู่แต่ในหมู่คณะนั้นตลอดเป็นเวลานาน ไม่เคยได้ประสบพบเห็นแบบอย่างวิถีชีวิตอื่นและไม่ต้องเป็นสมาชิกของหมู่คณะอื่นพร้อมๆ กัน หรือถ้าอยู่ทุกหมู่คณะนั้นมีวัฒนธรรมที่สอดคล้องสนับสนุนไม่ขัดแย้งกันทำให้พฤติกรรมปกติของชีวิตเป็นไปในแนวทางเดียวกันได้ตลอด ในกรณีตรงกันข้ามกับที่กล่าวมาทุกอย่าง วัฒนธรรมครอบงำบุคคลได้น้อยเป็นสัดส่วนตามประสบการณ์ของบุคคล คนที่มีธรรมชาติชอบเป็นตัวของตัวเองไม่ชอบทำตามผู้อื่น ไม่ผูกพันกับหมู่คณะ ไม่ง้อประโยชน์จากหมู่คณะ ไม่สนใจระเบียบกฎเกณฑ์ ฯลฯ ถูกวัฒนธรรมปรุงแต่งพฤติกรรมของตนได้ยากและอาจอยู่ในหมู่คณะกับวิถีชีวิตนั้นได้ไม่นาน

ความขัดแย้งระหว่างคนกับคน
ระหว่างคนกับวัฒนธรรม
และระหว่างวัฒนธรรมกับวัฒนธรรม

คนกับคนที่อยู่ในหมู่คณะและวัฒนธรรมเดียวกันขัดแย้งกันได้ เพราะความต้องการและผลประโยชน์ที่ต่างกันภายใต้กฎเกณฑ์ต่างๆ ของวัฒนธรรมเดียวกัน และแก้ไขยุติความขัดแย้งได้ด้วยวิธีการที่วัฒนธรรมกำหนดไว้และผู้ที่ขัดแย้งกันไม่ต้องการเปลี่ยนแปลงหรือทำลายวัฒนธรรมที่ตนร่วมสังกัดอยู่

คนขัดแย้งกับวัฒนธรรม เมื่อรู้สึกว่าหลักเกณฑ์วิธีการของวัฒนธรรมนั้นไม่ให้ประโยชน์ตนอย่างที่ควร สมาชิกอื่นๆ ในหมู่คณะใช้กฎเกณฑ์ของ

วัฒนธรรมมาเอาเปรียบตน ฯลฯ ซึ่งความขัดข้องนี้แก้ไขให้ตนได้ ถ้าเปลี่ยนแปลงธรรมเนียมประเพณีของเรื่องในวัฒนธรรมนั้น เช่น สตรีเรียกร้องสิทธิเสมอภาคในการศึกษา การทำงาน การได้ค่าจ้างตอบแทน การเป็นเจ้าของทรัพย์สินของครอบครัว ฯลฯ ด้วยการแก้ไขธรรมเนียมหรือกฎหมาย เยาวชนขอสิทธิที่จะออกเสียงลงคะแนนเลือกตั้งผู้แทนราษฎร นักเรียนขอเสรีภาพในการแต่งกายที่กำหนดไว้เป็นระเบียบของสถานศึกษา ฯลฯ ถ้าวัฒนธรรมไม่ยอมตาม บุคคลอาจแก้ไขความขัดแย้งด้วยการสละหมู่คณะ ลาออกจากวัฒนธรรมนั้น คนเปลี่ยนงาน เปลี่ยนอาชีพ ฯลฯ เพราะขัดแย้งกับวัฒนธรรมที่เป็นกรอบของกิจกรรมประเภทนั้นๆ มากกว่าเพราะขัดแย้งกับคนด้วยกัน คนที่ทนระบบราชการไม่ได้ต้องลาออกไปทำงานเอกชน คนที่ขัดแย้งกับระบบการเมืองและไม่สามารถปฏิรูปการเมืองได้ อาจต้องแก้ปัญหาความขัดแย้งด้วยการเลิกเป็นนักการเมืองหรือลาออกจากสภาพของพลเมือง

วัฒนธรรมขัดแย้งกับวัฒนธรรม เมื่อวิถีชีวิตที่ต่างกัน 2 แบบมาปะทะกัน โดยแต่ละวัฒนธรรมมีบุคคลตัวแทนมาเกี่ยวข้องกัน บุคคลหรือหมู่คณะเดียวกันต้องการมีวิถีชีวิตที่ต่างกันพร้อมๆ กัน กรณีแรกเกิดเมื่อนักท่องเที่ยวชาวกรุงไปเที่ยวในชนบท นายทุนในเมืองไปทำที่พักตากอากาศใกล้ชุมชนชนบท หรือแรงงานต่างด้าวเข้าไปทำงานในต่างประเทศ คนตะวันตกมาปกครองอาณานิคมในประเทศของคนตะวันออก ฯลฯ กรณีหลังเช่น นักวิชาการไทยต้องการมีวัฒนธรรมวิชาการแบบต่างประเทศในหน่วยงานที่มีวัฒนธรรมราชการแบบไทย คนที่อยากมีทั้งวัฒนธรรมสากลแบบสมัยใหม่พร้อมๆ กับวัฒนธรรมประเพณีประจำชาติแบบสมัยโบราณ หรือประเทศที่อยากเป็นทั้งอุตสาหกรรมสมัยใหม่และเกษตรกรรมแบบดั้งเดิมพร้อมๆ กัน นักวิชาการปัจจุบันบางคนทำนายว่าในโลกโลกาภิวัตน์ที่ประเทศทั้งหลายหมดความขัดแย้งทางระบบเศรษฐกิจและการเมืองแล้วจะเหลือการขัดแย้งในระบบวัฒนธรรม เน้นเรื่องศาสนาและค่านิยมระหว่างตะวันตกและตะวันออก

ความขัดแย้งต่างๆ ประเภทนี้เป็นปกติวิสัยในการเกี่ยวข้องสัมพันธ์ที่คนมีต่อกันในการดำรงชีวิต ตราบเท่าที่คนยังต้องเป็นสมาชิกของหมู่คณะซึ่งต่างก็มีแบบอย่างวิถีชีวิตเป็นเฉพาะของตน ความคาดหวังที่จะมีวัฒนธรรมสากลเป็นหนึ่งเดียวกันสำหรับมนุษย์ทั่วทั้งโลก เมื่อมนุษย์สามารถสื่อสารสัมพันธ์กันได้ทั่วถึงและมีกิจกรรมแลกเปลี่ยนสัมพันธ์กันได้ทุกเรื่องของชีวิต ยังไม่มีหลักประกันว่าจะเป็นได้จริงในทุกกิจกรรมของชีวิต

เรื่องเหล่านี้มีความหมายที่เกี่ยวข้องกับคนในยุคปัจจุบัน ที่มีชีวิตสังกัดในหลายหมู่คณะพร้อมๆ กันได้ไม่แต่เพียงในประเทศเดียวกัน มีกิจกรรมหลายประเภทในชีวิตที่ต้องอาศัยแบบอย่างวิธีการและกฎเกณฑ์มาตรฐานที่ต่างกันตามความรู้ความชำนาญในต่างกลุ่มเฉพาะกิจซึ่งเป็นตัวแทนของวัฒนธรรมที่ต่างกันทำให้เป็นปัญหาซับซ้อนสำหรับการพัฒนาคน

วัฒนธรรมกับการพัฒนาคนในสังคมไทย

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 ซึ่งจะเริ่มใช้ในปีหน้า (พ.ศ.2540) เน้นการพัฒนาคนและชุมชนเป็นเรื่องสำคัญเท่าหรือมากกว่าการพัฒนาเศรษฐกิจ (และสังคม) ของแผนฉบับที่แล้วๆ มา ซึ่งเคยมีการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์และการพัฒนากำลังคนที่เป็นปัจจัยสนับสนุนการพัฒนาเศรษฐกิจมากกว่าการพัฒนาคนในฐานะเป็นมนุษย์โดยตรง

การพัฒนาคนถือเป็นภารกิจของวงการศึกษาตลอดมา แต่ด้วยจุดประสงค์ที่เน้นต่างกันในต่างยุคสมัยก่อนมีการศึกษาแผนใหม่ในระบบโรงเรียนแบบตะวันตกเมื่อมีการพัฒนาประเทศให้เป็นสมัยใหม่ในรัชกาลที่ 5 การศึกษาหาความรู้แบบโบราณจากพ่อแม่และชุมชน มุ่งผลสร้างความสามารถนำมาหากินเลี้ยงตัวเองและอยู่กับเพื่อนบ้านได้ การเรียนหนังสือของเด็กชายกับพระที่วัดและการบวชเรียน หวังให้รู้หลักธรรมและความผิดชอบชั่วดีไว้เป็นแนวทางดำเนินชีวิตที่ดีสำหรับคนระดับชาวบ้านสามัญชนทั่วไป แต่ในวิถีชีวิตไทยสมัยโบราณ บุตรหลานของชนชั้นสูงที่เป็นเจ้านายมีโอกาสพัฒนาด้วย

การศึกษาที่มีเนื้อหาสาระต่างไปจากชาวบ้าน เพื่อเตรียมคนไว้สืบต่องานราชการบริหารปกครอง

ในระบบการศึกษาไทยในสมัยโบราณไม่มีการเตรียมพัฒนาคนให้เป็นพ่อค้าโดยเฉพาะ และแม้กระทั่งในระบบการศึกษาแบบสมัยใหม่ที่มีวิชาชีพการพาณิชย์บ้าง แต่จุดมุ่งหมายหลักของการศึกษาก็เพื่อพัฒนาคนให้เป็นพลเมืองของรัฐประเทศแบบสมัยใหม่หรือให้พร้อมทำอาชีพราชการ ทั้งนี้เพราะโอกาสจะทำอาชีพการค้านั้นมีอยู่จำกัดสำหรับชาวบ้านไทยโดยทั่วไป ในสมัยโบราณก่อนเปลี่ยนประเทศเป็นสมัยใหม่ การค้าใหญ่ๆ ระหว่างประเทศเป็นกิจกรรมของเจ้านายขุนนาง หลังการเปลี่ยนแล้วเป็นกิจกรรมคนต่างด้าวฝรั่งและจีนกับคนไทยชั้นสูง การค้าภายในระดับท้องถิ่นไม่จูงใจเท่าอาชีพทำไร่ทำนา

การพัฒนาคนด้วยการศึกษาหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เข้ายุคมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจ (และสังคม) แห่งชาติที่เริ่มใน พ.ศ.2504 มีเป้าหมายมุ่งพัฒนาคนให้เป็นปัจจัยการผลิตทางเศรษฐกิจ เพิ่มจากการเป็นพลเมืองของประเทศ การศึกษาในระบบทางการถ่ายทอดวัฒนธรรมตะวันตก (ในรูปความรู้วิชาการสมัยใหม่) และวัฒนธรรมระดับชาติที่มีเมืองหลวงเป็นศูนย์อำนาจการบริหารปกครอง มากกว่าที่จะถ่ายทอดวัฒนธรรมพื้นบ้านของชุมชนและท้องถิ่นซึ่งโรงเรียนละไว้ให้เป็นภาระหน้าที่ของครอบครัวและชุมชนเอง โดยทั่วไประบบการศึกษาแบบทางการเตรียมคนสำหรับวิถีชีวิตใหม่ที่ถือกันว่าเจริญก้าวหน้ากว่าที่วิถีชีวิตแบบประเพณีมีให้ในท้องถิ่น

ในธรรมเนียมประเพณีที่เป็นวัฒนธรรมการศึกษาของไทย นิยมให้คนเรียนรู้ตามที่ครูสอน เน้นความจำมากกว่าความคิด ทดสอบการอนุรักษ์มากกว่าการพัฒนาความรู้ ให้ความสำคัญแก่ความรู้ทำงานเบาทางหนังสือว่าดีกว่างานฝีมือและแรงกาย แนวความคิดเดิมไม่ส่งเสริมให้ผู้เรียนทำงานหารายได้ระหว่างเรียนเพราะมีคติว่าเรียนเพื่อไปเป็นเจ้าคนนายคน ฯลฯ แต่วัฒนธรรมการศึกษาเพื่อพัฒนาคนก็ได้เปลี่ยนแปลงไปตามสภาพแวดล้อมของยุคสมัย เช่นผู้ศึกษาสมัยนี้ต้องการเรียนลัดเพื่อทำงานอาชีพรายได้ดีมากกว่าเพื่อทำงานราชการเป็น

เจ้านายคน ลดการนับถือผูกพันกับครูอาจารย์เป็นสัดส่วนกับที่ครูอาจารย์สนใจสอนเพื่อรายได้มากกว่าเพื่อให้วิทยาทานและพัฒนาคน ฯลฯ

วัฒนธรรมไทยที่แล้วมาสนใจพัฒนาคนในด้านจิตใจมากกว่าในด้านร่างกายและมอบหมายหน้าที่ให้พระและวัดเป็นพิเศษ คนที่ใกล้ชิดศาสนาได้พัฒนาศีลธรรม ความประพฤติ รู้จักผิดชอบชั่วดี มีเมตตากรุณา รักษาความสัตย์สุจริต ฯลฯ ที่เป็นการพัฒนาด้านสังคมและมนุษยสัมพันธ์ด้วยพร้อมๆ กัน คนที่สนใจธรรมและการปฏิบัติขั้นสูงได้พัฒนาสติและปัญญากับจิตวิญญาณที่การศึกษาทางโลกให้ไม่ได้ แต่ศาสนาในวัฒนธรรมไทยก็ไม่คาดคั้นให้คนพัฒนาได้ถึงขั้นนั้นทั่วกัน และเปิดโอกาสให้บุคคลพัฒนาอารมณ์ด้วยพิธีกรรมและอามิสบูชาตามจริตนิสัยของแต่ละคน

การพัฒนาคนในทุกด้านทุกวัยในต่างๆ กิจกรรมมีรายละเอียดเฉพาะทางในวิถีชีวิตของไทยที่พ้นวิสัยจะพรรณนาให้ถูกต้องครบถ้วนสมบูรณ์ได้ จึงขอฝากไว้ให้ผู้สนใจได้ลองคิดพิจารณากันต่อไป เมื่อโอกาสอำนวยตามประสบการณ์ของแต่ละคน เช่น การพัฒนาคนในวัฒนธรรมครอบครัวของคนไทยในฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมที่ต่างกันในชนบทและในเมือง การพัฒนาคนที่เป็นสมาชิกในหน่วยงานผลิตและบริการในประเพณีเดิมของอาชีพเกษตรกรรมและประเพณีใหม่ของธุรกิจและอุตสาหกรรมที่คนไทยต้องทำในปัจจุบันและอนาคต การพัฒนาคนในด้านการเมืองการปกครองจากวัฒนธรรมเดิมแบบสมบูรณาญาสิทธิราชมาเป็นวัฒนธรรมประชาธิปไตย จากคติการรวมศูนย์อำนาจมาเป็นการกระจายอำนาจ จากคติข้าราชการคือนายมาเป็นผู้รับใช้ประชาชน ฯลฯ แต่ละเรื่องเหล่านี้มีรายละเอียดที่รวมเป็นวิถีชีวิตของเราเอง

บทผนวก คนกับการพัฒนาวัฒนธรรม

วัฒนธรรมมีบทบาทในการพัฒนาคน แต่คนก็มีบทบาทในการพัฒนาวัฒนธรรมเพราะวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่คนในหมู่คณะสร้างขึ้นมาเพื่ออำนวยประโยชน์ในการดำรงชีวิตร่วมกันในรูปของวัตถุอุปกรณ์ กฎเกณฑ์ วิธีการ และ

ความรู้ความเชื่อ ที่สมาชิกของหมู่คณะร่วมเรียนรู้ความหมายและเห็นคุณค่าที่จะใช้ร่วมกัน พิจารณาในแง่นี้ วัฒนธรรมก็คือเครื่องมือที่ช่วยในการดำรงชีวิตร่วมกันเป็นหมู่คณะของคนเท่านั้น

ช่างที่ทำงาน ใช้และเปลี่ยนเครื่องมือตามความเหมาะสมจำเป็นของงาน คนก็ใช้และเปลี่ยนวัฒนธรรมตามความเหมาะสมจำเป็นของการดำรงชีวิต เมื่อสภาพแวดล้อมชีวิตเปลี่ยนไปเป็นเงื่อนไขความจำเป็นใหม่หรือเมื่อคนมีความสามารถและมีโอกาสที่จะสร้างหรือหาเครื่องมือใหม่ที่มีประสิทธิภาพสูงกว่าเดิม หรือคนมีความต้องการพอที่จะมีรูปแบบชีวิตที่ต่างไปได้ คนก็มีสิทธิที่จะเปลี่ยนแปลงพัฒนาเครื่องมือการดำรงชีวิตของตนได้ ตามการตกลงของหมู่คณะ คนจึงพัฒนาวัฒนธรรมได้ ไม่ใช่แต่วัฒนธรรมเท่านั้นที่พัฒนาคน

คนสมัยก่อนมีเครื่องมือของใช้ที่สอดคล้องกับสภาพเงื่อนไขของชีวิตสมัยก่อน คนปัจจุบันมีเครื่องมือของใช้ที่สอดคล้องกับเงื่อนไขของชีวิตปัจจุบันที่ทำให้ต้องมีรูปแบบวิถีชีวิตใหม่ที่บางครั้งฝืนไม่ได้ (คือความจำเป็น) แต่บางครั้งก็ดิ้นรนแสวงหาเอง (คือความต้องการ) วิถีชีวิตของคนปัจจุบันเป็นผลจากความสามารถสร้างทำเครื่องมือของมนุษย์เอง (คือเทคโนโลยี) ที่สร้างสภาพไม่เป็นธรรมชาติของสรรพสิ่งและของชีวิตทางชีวภาพของมนุษย์ สิ่งที่กลายมาเป็นความจำเป็นบังคับชีวิตหลายอย่างเริ่มจากความต้องการของใช้หรือวัฒนธรรมที่จำเป็นตามความต้องการ แต่เกินจำเป็นตามธรรมชาติ

คนสามารถพัฒนาวัฒนธรรมที่เหมาะสมไม่ฝืนธรรมชาติได้ ถ้าไม่ปล่อยให้วัฒนธรรมพัฒนาความต้องการของคนจนเกินจำเป็นตามธรรมชาติ

วัฒนธรรมไทย-วัฒนธรรมเทศ*

วัฒนธรรมไทย ไม่ว่าจะใช้ตามคำจำกัดความใดที่ไม่ตรงกันเสมอไป ก็หมายถึง “สิ่งของ” ที่ไม่ใช่ “ตัวคน” แน่ๆ ถ้าต้องการให้ “วัฒนธรรม” หมายถึง ลักษณะหรือคุณสมบัติที่ดีงาม แสดงความเจริญความประณีตของคน เช่น การมีกิริยามารยาท มีระเบียบวินัย มีความมานะอดทน ซื่อสัตย์ กตัญญู เสียสละ สามัคคี การมีรสนิยมในศิลปวรรณคดี การมีศีลธรรม จริยธรรม เลื่อมใสศาสนาซาบซึ้งปรัชญาและยึดถือค่านิยม อุดมการณ์ ฯลฯ ถ้าให้หมายถึงสิ่งเหล่านี้ “วัฒนธรรม” ก็เป็นสิ่งของที่ค่อนข้างจะเป็นนามธรรมมากกว่ารูปธรรม

ถ้าจำกัดความ “วัฒนธรรม” คือ ศิลปะที่เป็นผลงานสร้างสรรค์ของมนุษย์ทุกอย่างทั้งที่เป็นรูปธรรม เช่น งานเขียน งานปั้น แกะสลัก จักสาน ทอ ถม ปัก เย็บ ฯลฯ หรือกึ่งรูปธรรม เช่น การละเล่นฟ้อน รำ โขน ละคร ฯลฯ จนถึงที่เป็นนามธรรม เช่น การขับร้อง และดนตรี กับภาษาศิลป์ รวมทั้งศิลปะประยุกต์ สาขาต่างๆ ทั้งหัตกรรม อุตสาหกรรม ที่ปรากฏเป็นสิ่งของเครื่องใช้สามัญธรรมดา ในการทำงานและการอยู่อาศัยในชีวิตประจำวัน เช่น กระบุง ตะกร้า หม้อข้าว หม้อแกง ลอบ แร้ว คันไถ เกวียน ฯลฯ ของชาวบ้าน

---

* *วารสารสถาบันภาษาและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี ปีที่ 3 ฉบับที่ 1-2 (มกราคม – กันยายน) 2540*

ที่เก็บสะสมและตั้งแสดงไว้ในพิพิธภัณฑ์และศูนย์วัฒนธรรมของภาคและจังหวัดต่างๆ (ซึ่งตามหลักการเดียวกันควรต้องรวมศิลปะบริสุทธิ์และศิลปะประยุกต์ของชีวิตชาวเมืองปัจจุบันด้วย ไม่ว่าจะดูแปลกตาเป็นสมัยใหม่อย่างไรก็ตาม) โดยนัยนี้ของความหมาย “วัฒนธรรม” ก็ยังเป็นแต่ “สิ่งของ” อยู่ดี แต่เฉพาะสิ่งที่สวยๆ งามๆ หรือใช้สอยได้[1]

หรือถ้าพอจะใช้คำ “วัฒนธรรม” ในความหมายว่าเป็น “ประเพณี” ของทุกกิจกรรมในชีวิต ไม่ว่าจะเป็นประเพณีเก่าหรือประเพณีใหม่ เป็นประเพณีพิเศษเฉพาะเรื่องใหญ่ๆ สำคัญๆ ของตัวบุคคล เช่น การเกิด การตาย หรือของชุมชน เช่น ตรุษสารท เทศกาล ประเพณีธรรมดาๆ ที่เรียกกันว่า “ธรรมเนียม” เช่น การกิน การนอน การไปลามาไหว้ ใครมาถึงเรือนชานต้องต้อนรับ ถอดรองเท้าหรือล้างเท้าก่อนขึ้นเรือนหรือเข้าบ้าน เป็นประเพณีหลวงระดับของผู้บริหารปกครองบ้านเมือง หรือเพียงประเพณีราษฎร์ในระดับของชาวบ้านร้านตลาด ฯลฯ รวมแล้วว่าถ้าเป็นประเพณีแล้วก็คือ “วัฒนธรรม” หรือประเพณีเท่านั้นคือ “วัฒนธรรม” นั่นเองตามความหมายนี้ “วัฒนธรรม” ก็ยังเป็น “สิ่งของ” อยู่ดี คือกิจกรรมที่เป็นแบบอย่างยึดถือสืบต่อกันมา ซึ่งเป็นการกระทำของผู้คน แต่ไม่ใช่ตัวคนที่กระทำ

จะลองใช้คำว่า “วัฒนธรรม” ด้วยคำจำกัดความอื่นใดอีกก็ดี จนสุดท้ายยอมให้กินความกว้างที่สุดว่าเป็น “วิถีชีวิตของสังคม (หรือกลุ่มคน)” ตามนักวิชาการสาขาสังคมศาสตร์ และโดยเฉพาะวิชามานุษยวิทยาซึ่งคนไทยรุ่นหลังรับมาจากแหล่งเดิมที่เริ่มในวิชาการของคนตะวันตก ความหมายนี้ก็สนใจตัว “วิถีชีวิต” มากกว่าตัวคนที่เป็นเจ้าของหรือผู้ใช้แบบอย่างวิธีการดำเนินชีวิตนั้นๆ “วัฒนธรรม” ก็ยังเป็น “สิ่งของ” คือ แบบอย่างลักษณะของชีวิตคนกลุ่มนั้นอยู่ดี ซึ่งไม่ใช่ตัว “คน”

แต่ “วัฒนธรรม” ที่เป็นเพียง “สิ่งของ” นี้ ถ้าไม่มี “คน” ซึ่งเป็นผู้มี ผู้ใช้ ผู้อนุรักษ์ ผู้สืบสาน ฯลฯ “วัฒนธรรม” ก็ไม่มีตัวตนและความหมาย ความสำคัญอะไรเลย เพราะ “วัฒนธรรม” ไม่ว่าจะในความหมายใดที่กล่าวแล้วข้างต้นนั้น หากไม่มี “คน” สร้างแล้วร่วมใช้ถ่ายทอดสืบต่อกันมา ก็จะเกิดมีขึ้นมาปรากฏไม่ได้ ถึงมีและใช้กันมาแล้ว หาก “คน” กลุ่มนั้นไม่สนใจที่จะยึดถือและใช้สอย ไม่ติดใจจะเก็บรักษามรดกที่ได้รับมาไว้เป็นสมบัติมีประโยชน์สำหรับชีวิตอีกต่อไป “สิ่งของ” ที่ได้ชื่อว่าเป็น “วัฒนธรรม” นั้นก็คงถูกทอดทิ้งให้เสื่อมโทรมจนสูญสลายไป ไม่ต่างกับที่คนปัจจุบันผู้มีมรดกตกทอดจากพ่อแม่ปู่ย่าตายาย เป็นสิ่งของเครื่องใช้สมัยเก่าแล้วไม่ใช้เพราะไม่เข้ากับยุคสมัยและสภาพการณ์ของชีวิตคนรุ่นใหม่ ถ้าไม่ได้แยกเก็บไว้ห้องเก็บของเป็นที่ระลึก เพื่อนานๆ ครั้งก็เปิดดูเสียทีอย่างชื่นชมสมบัติเก่า ก็อาจให้หรือขายคนอื่นไป เพราะไม่มีที่จะเก็บไม่มีคนดูแล หรือเพราะขายได้ราคาเป็นโบราณวัตถุที่ตัวเองใช้สอยไม่ได้อีกต่อไป คนที่เรียกร้องจะรักษาและสืบสานวัฒนธรรมที่เป็นมรดกและสมบัติของชาติ อาจไม่ได้เก็บไม่ได้ใช้สมบัติเก่าที่บรรพบุรุษทิ้งไว้เป็นมรดกเลยสักชิ้นเดียวในบ้านที่อยู่ปัจจุบัน

การไม่ใช้ของเก่าที่ผู้ใหญ่รุ่นก่อนเคยใช้ในชีวิตความเป็นอยู่ของท่าน แต่เมื่อตกทอดมาเป็นมรดกให้เด็กรุ่นหลังแล้วกลับไม่ยอมใช้กันนั้น เป็นปรากฏการณ์สามัญที่พบกันอยู่ทั่วไป โดยเฉพาะที่เป็นสิ่งของเครื่องใช้ซึ่งล้าสมัยไร้ประสิทธิภาพแล้วเมื่อเทียบกับของประเภทเดียวกันหรือคล้ายคลึงกันที่มีการปรับปรุงพัฒนาโดยลำดับใช้ประโยชน์ ได้ผลงานมากกว่าของแบบเก่า เช่น ของใช้ในบ้านในครัวของคนปัจจุบันที่สะดวกกว่าของซึ่งเคยใช้กันในสมัยปู่ย่าตายาย เครื่องใช้อุปกรณ์ประจำวันในครอบครัวชาวเมืองมีหลากหลาย “ทันสมัย” กว่าในครอบครัวชาวบ้านชนบท แต่คนชนบทก็มีของใหม่ๆ ใช้ซึ่งสมัยพ่อแม่ไม่เคยมีเช่นกัน แม้จะน้อยและไม่ใหม่ล่าสุดเท่าชาวเมืองก็ตาม เช่น คนชนบทใช้หม้อโลหะเคลือบหรืออลูมิเนียมหุงข้าวต้มแกงแทนหม้อดินกันมากกว่าหนึ่งชั่วคน จนถึงหลายชั่วคนแล้วก็มีสุดแต่ว่าใครมีโอกาสซื้อหาแลกเปลี่ยนผลิตภัณฑ์เช่นนั้น จากพ่อค้าเร่ หรือจากตลาดมานานเท่าไรแล้ว ถึงชาวเมืองจะล้ำหน้าไป

ใช้หม้อหุงข้าวไฟฟ้าก่อนชาวบ้าน ถ้าเมื่อใดไฟฟ้าเข้าถึงหมู่บ้านชนบทได้ ชาวบ้านก็จะลองใช้หม้อหุงข้าวไฟฟ้าด้วยเหมือนกัน ไม่ต่างกับที่ได้ใช้สินค้าสมัยใหม่อื่นๆ ตามโอกาสของการเปลี่ยนแปลงพัฒนาชีวิต เศรษฐกิจและสังคมของตน เมื่อมีการติดต่อคมนาคมกับโลกภายนอกได้มากขึ้น

นอกจากการมีของใช้ สิ่งของใหม่ๆ ในบ้าน ที่คนรู้สึกว่าสะดวกสบาย หรือ “ทันสมัย” กว่าการใช้ของเก่าๆ ที่เป็นมรดกตกทอดแล้ว เครื่องมือเครื่องใช้ในการอาชีพเดิมหรืออาชีพใหม่ ก็เปลี่ยนรูปแบบไปจากที่คนรุ่นผู้ใหญ่บรรพบุรุษเคยใช้กัน เครื่องมืออุปกรณ์ใหม่ๆ นี้บางอย่างเกิดจากการคิดประดิษฐ์ปรับปรุงให้ดีขึ้นด้วยฝีมือ และสติปัญญาของลูกหลานรุ่นหลังเองจากพื้นฐานภูมิปัญญาเดิมของคนรุ่นก่อน แต่บางอย่างก็ซื้อหาหรือลอกเลียนมาตรงๆ จากแบบอย่างต่างด้าวของคนชาติภาษาอื่น ในบางกรณีการหยิบยืมแบบอย่างและความคิดของต่างด้าวที่เห็นว่าดีกว่า น่าใช้กว่า สมบัติเดิมของตัวเองนี้ ทำไปโดยสมัครพอใจไม่มีใครบังคับ แต่ในกรณีของบ้านเมืองที่ถูกประเทศตะวันตกเข้ามายึดแล้วปกครองเป็นอาณานิคมโดยตรงนั้น ของใหม่บางอย่างผู้ปกครองมาบังคับให้ใช้ เช่น ระบบกฎหมาย แบบอย่างวิธีการบริหาร การอาชีพ และระบบการซื้อขายแลกเปลี่ยน จนอาจถึงเรื่องศาสนาและความเชื่อก็ได้ ถ้าต้องทิ้งของเก่าจากปู่ย่าตายายมาใช้ของใหม่อย่างจำใจ เพราะถูกบังคับให้ต้องใช้ต้องมีของใหม่ เพียงแต่มีพ่อค้าชาติเดียวกันหรือต่างชาติเอาสินค้าแปลกๆ ของต่างด้าวมาชักชวนให้ซื้อหาไปลองใช้แล้วติดใจเลิกใช้ของเดิมที่ตัวเองเคยมีเคยใช้ อย่างนี้จะไปกล่าวโทษตำหนิใครว่ามาทำให้ตนละเลยทิ้งขว้างสมบัติเก่าที่เป็นของมรดกก็คงพูดได้ไม่เต็มปาก

ในกรณีที่คนพอใจเลือกใช้ของใหม่ที่คิดประดิษฐ์พัฒนามาเองก็ดี หรือของใหม่ที่ซื้อหาหยิบยืมลอกเลียนมาจากคนกลุ่มอื่นที่ต่างด้าวต่างแดนโดยไม่ถูกใครมาบังคับขืนใจก็ดีนี้ไม่ค่อยมีใครคิดตำหนิว่าละทิ้งของเก่าของเดิม กลับชื่นชมกันว่ารู้จักสร้าง รู้จักใช้พัฒนาความเจริญเพิ่มประโยชน์ให้ชีวิตของตัวเอง หรือมีหน้าตาทัดเทียมนานาอารยประเทศไม่อายเขา ฯลฯ ยิ่งถ้าเป็นคนชั้นนำของสังคมมีรายได้ฐานะดีมีหน้าที่การงานสำคัญ เป็นยศฐาบรรดาศักดิ์สูง มี

ความรู้กว้างขวางเป็นสากล ฯลฯ ถ้าไม่รู้จักใช้รู้จักมีของใหม่ๆ ล่าสุดตามสมัยนิยม ก็จะเป็นที่ดูถูกนินทามากกว่าคนยากจนธรรมดาที่ไม่มีปัญญาหรือรสนิยมพอจะใช้ของใหม่ทันสมัยอย่างคนอื่นเขาได้ ความอยากมีอยากใช้ของใหม่ทันสมัยอย่างคนอื่นเขาได้ ความอยากมีอยากใช้ของใหม่มีประสิทธิภาพดีกว่าใช้สะดวกกว่า ทุ่นแรงกว่า ประหยัดกว่า ฯลฯ ของเก่าจริง และผู้ใช้มีรายได้ฐานะที่เหมาะสมกับการซื้อหามาใช้ได้ ก็กลายเป็นพฤติกรรมหรือความต้องการที่ถูกต้องและตำหนิไม่ได้ แต่ถ้าของใหม่ไม่ได้ดีกว่า และผู้ใช้ไม่รู้จักประมาณตัว แต่ทะเยอทะยานใช้สอยเกินฐานะกำลังความพอดี ก็สมควรที่จะถูกเขาตำหนินินทาว่าจนแล้วไม่เจียม โง่แล้วไม่เจียบอยากเด่นอยากดังตามอย่างคนอื่นเขาจนเกินตัว

ถ้าการเลิกใช้ของเก่า เพราะมีของใหม่ที่เหมาะสมให้ประโยชน์ได้มากกว่ามาใช้แทน เป็นปรากฏการณ์ปกติที่ไม่ได้เสียหายชั่วร้ายอะไร ถ้าทำไปด้วยเหตุผลและความพอดี ไม่มีใครคาดหมายให้ใช้แต่สมบัติเดิมมรดกเก่า จากพ่อแม่บรรพบุรุษ ทำไมการใช้ “วัฒนธรรม” ใหม่แทน “วัฒนธรรม” เก่าจึงจะทำบ้างไม่ได้ เพราะ “วัฒนธรรม” ก็เป็น “สิ่งของ” เหมือนกัน ซึ่งมีไว้เพื่อใช้เป็นประโยชน์สนองความต้องการจำเป็นของชีวิต ถ้าคนปัจจุบันหาความบันเทิงเริงรมย์จากโทรทัศน์ในบ้าน แทนการไปดูมหรสพกลางแปลงตากน้ำค้างกลางดิน เช่นนี้เป็นการมีวัฒนธรรมใหม่ที่ไร้เหตุผลและความพอดีหรือเปล่า ?

เดี๋ยวนี้ คนไทยที่ไม่ดูโทรทัศน์ เมื่อมีโอกาสหรือความสามารถซื้อหามาเป็นสมบัติได้คงมีน้อยคน โดยเฉพาะถ้าอยู่ในชุมชนเมืองในรัศมีของสถานีที่ส่งรายการถึง และเมื่อเลือกจะดูโทรทัศน์ที่บ้านแทนการไปดูมหรสพกลางแปลงอย่างคนสมัยก่อน ก็คงไม่ได้คิดว่าการทำเช่นนั้นเป็นการทำลายวัฒนธรรมดั้งเดิมทรยศต่อบรรพบุรุษ ไม่มีกตัญญูกตเวที ไม่รักษาสมบัติเดิมที่ได้รับมรดกตกทอดมา เวลาใช้หม้อหุงข้าวไฟฟ้าที่สะดวกกว่าใช้หม้อดินตั้งบนเชิงกรานเผาฟืนเป็นเชื้อเพลิง ก็คงไม่คิดว่ากำลังเห็นวัฒนธรรมที่ต่างกันทุกครั้งไป เพราะในชีวิตปกติของคนทั่วไปไม่มีใครนึกถึง “วัฒนธรรม” กันตลอดเวลา มีแต่นักวิชาการหรือผู้มีภาระกิจที่ได้รับมอบหมายให้ทำงาน “วัฒนธรรม” เท่านั้นที่

อาจจะคิด เหตุผลสำคัญคงเป็นเพราะคำและความคิดเรื่อง “วัฒนธรรม” เกิดมีหลังสิ่งของเครื่องใช้ในชีวิตที่มนุษย์สร้างทำขึ้นและใช้ถ่ายทอดกันมาแล้วช้านาน ถึงไม่เกิดมีคำนี้ขึ้นมาใช้กัน คนก็ดำเนินชีวิตด้วยการทำ การใช้สิ่งของต่างๆ ตลอดมาและตลอดไปเป็นปกติธรรมดา และเนื่องจากคำ “วัฒนธรรม” เป็นคำที่บัญญัติขึ้นมาใช้กันทีหลัง และยังไม่มีคำจำกัดความที่ตรงกันว่าหมายถึง “สิ่งของ” อย่างใดแน่ เมื่อไม่รู้จริงว่าอะไรเป็นหรือไม่เป็น “วัฒนธรรม” ก็เอามาใช้ช่วยการคิดตัดสินใจเลือกไม่ได้ ต้องใช้เกณฑ์ประโยชน์ความพอใจในแต่ละขณะนั้นๆ ช่วยตัดสินเช่นปกติวิสัยของมนุษย์เท่าไป หรือถึงจะใช้ความหมายที่กว้างที่สุดของ “วัฒนธรรม” ที่ครอบคลุมวิถีชีวิตทั้งหมด รวม “สิ่งของ” ทุกอย่างที่สร้างทำและร่วมใช้กันในการดำเนินชีวิตของหมู่คณะ ในปกติชีวิตจริงหมู่คณะก็พอใจจะมีจะใช้ของใหม่บางอย่างที่ให้ประโยชน์ความพอใจได้มากกว่าของเก่า และจะเก็บจะใช้ของเก่าบางอย่างที่ตนรู้สึกว่าดีมีค่ากว่าของใหม่บางอย่างเช่นกัน ไม่ยึดติดตายตัวเป็นใหม่ทุกอย่างหรือเก่าทุกอย่างและในความหมายที่รวมทุกอย่างในวิถีชีวิตเช่นนี้ วัฒนธรรมสำหรับมนุษย์ ก็เหมือนน้ำสำหรับปลา หรือฟ้าสำหรับนก ที่ห้อมล้อมชีวิตอยู่ตลอดเวลาจนไม่ได้สังเกตและพิจารณา ถ้าไม่มีเสียเลยเมื่อใด เมื่อนั้นจึงอาจจะสังเกตซึ่งก็คงสายไปแล้ว เพราะชีวิตดำเนินต่อไปไม่ได้ (แต่ปลาและนกจะมีความคิดความเข้าใจเกี่ยวกับน้ำและฟ้าเหมือนมนุษย์คิดเข้าใจวัฒนธรรมหรือไม่อย่างไร คงไม่มีใครตอบได้)

เวลาที่นักวิชาการหรือผู้ปฏิบัติงาน “วัฒนธรรม” พูดถึงการแลกเปลี่ยนหยิบยืม หรือผสมผสานวัฒนธรรม เช่นระหว่างวัฒนธรรมไทยกับวัฒนธรรมของคนชาติภาษาอื่น (คือวัฒนธรรมเทศ) คงไม่มีใครหมายถึง “วัฒนธรรม” ในความหมายกว้างที่สุด คือวิถีชีวิตทั้งหมดที่รวมสิ่งของเครื่องใช้แบบอย่างวิธีการ ประพฤติปฏิบัติ และความคิด ความเชื่อ ค่านิยม อุดมการณ์ทุกอย่างของคนทั้งกลุ่มนั้น เพราะไม่เคยมีกรณีตัวอย่างในประวัติศาสตร์ของมนุษย์กลุ่มใดที่ทำอย่างนั้นได้พร้อมๆ กันทันที การแลกเปลี่ยนหยิบยืมผสมผสานวัฒธรรมปกติทำกันเป็นบางชิ้นบางส่วนบางเรื่องกิจกรรมตามแต่โอกาสที่คนจากต่างกลุ่มต่างวัฒนธรรมได้มาพบปะกันและสนใจที่จะแลกเปลี่ยน

สิ่งของหรือวิธีการ หรือความคิดความเชื่อบางอย่างที่ตนสนใจในอีกฝ่ายหนึ่ง ไม่ต่างกับคนที่ไปซื้อของที่ตลาด หรือเดินทางไปพบเห็นผู้คนที่อยู่ต่างบ้านต่างเมือง ชอบใจอะไรก็ซื้อหรือจำติดมือมาใช้มาทำที่บ้าน วัฒนธรรมเทศที่เข้ามาในวัฒนธรรมไทยก็ปรากฏด้วยวิธีนั้น ถ้าของแปลกใหม่ที่คนหนึ่งนำเข้ามาใช้ที่บ้านเกิดเป็นที่สนใจและพอใจของคนอื่นๆ ด้วย ก็ใช้ก็ทำตามๆ กัน ไปจนสุดท้ายคนส่วนใหญ่หรือทั้งหมดในกลุ่มของตนก็ร่วมใช้ร่วมทำเพิ่มเติมหรือแทนที่ของเก่าไป หรือใช้สลับกันคนละโอกาสตามความพอใจที่เห็นว่าเหมาะสม เช่น คนที่เวลาอยู่ในบ้านแต่งกายแบบไทยอย่างปู่ย่าตายาย แต่ออกนอกบ้านไปทำงานแต่งอย่างฝรั่งสากล วัฒนธรรมไทยกับวัฒนธรรมเทศก็ปนในลักษณะนี้มากบ้างน้อยบ้างแล้วแต่เรื่อง และไม่ใช่ของนอกเข้ามาแทนที่ของในได้ทุกอย่างสำหรับทุกคน คนสมัยใหม่ที่คุ้นเคยกับของนอกอย่างลึกซึ้งอาจพอใจจะใช้วัฒนธรรมเทศสำหรับชีวิตส่วนตัวและครอบครัวของตนทุกอย่างตั้งแต่ศีรษะจรดเท้าทุกวันเวลานาที และอาจมีคนอื่นครอบครัวอื่นที่คิดและพอใจอย่างเดียวกัน แต่ไม่จำเป็นเสมอไปที่ญาติมิตรเพื่อนบ้าน ในชุมชนจะร่วมพอใจในของนอกทุกอย่างตามไปด้วย อาจรับไว้เพียงบางรายการ เช่นเอาเครื่องดื่มน้ำอัดลม แต่ไม่เอาเหล้าไวน์ตามสมัยนิยมเพราะไม่ชอบรสชาติหรือราคา ยังชอบเหล้าขาว กระแช่ น้ำตาลเมาของปู่ย่าตายายมากกว่า ความหลากหลายคละเคล้ากันเช่นนี้มีได้หลายรูปแบบตามความต้องการ ความพอใจ รสนิยม ฐานะ รายได้ การศึกษา ฯลฯ ของต่างคนที่ไม่เหมือนและไม่เท่าเทียมกัน โดยเฉพาะในสังคมใหญ่ที่มีคนซึ่งแบ่งได้หลายชั้น “วรรณะ” อาชีพ ค่านิยม ฯลฯ ทั้งๆ ที่เรียกรวมว่า คนไทยด้วยกัน อยู่ในวัฒนธรรมไทยเดียวกันอย่างหลวมๆ ในภาพรวม แต่ไม่ใช่ในรายละเอียดปลีกย่อย

ถ้าไม่อยากให้มีวัฒนธรรมเทศเข้ามาปะปนในวัฒนธรรมไทยก็อย่าให้คนไทยได้พบปะสมาคมกับคนเทศจะโดยไม่ให้คนไทยออกไปข้างนอก หรือไม่ให้คนเทศเข้ามาข้างใน ก็ได้ทั้งนั้น คือห้ามคนเดินทางติดต่อเที่ยวเตร่หรือค้าขายกัน ต่างคนต่างอยู่ไม่ต้องข้องแวะกัน เงื่อนไขเช่นนี้ผิดวิสัยคนไทยที่ได้คบหาสมาคมกับผู้คนต่างชาติต่างภาษาทั้งที่อยู่ใกล้เคียงท้องถิ่นที่อยู่อาศัย และที่

เดินทางมาค้าขายจากบ้านเมืองไกลๆ มีความสัมพันธ์ทั้งฉันมิตรและศัตรูตามกาละเทศะต่างๆ กันตลอดเวลาที่พอมีหลักฐานบอกเล่าให้รู้กันมา ไม่ว่าจะตั้งแต่สมัยที่อยู่บริเวณตอนใต้ของประเทศจีนปัจจุบัน หรือสมัยที่อยู่กันในบริเวณที่เป็นเขตประเทศไทยสมัยนี้ คนไทยได้ติดต่อกับคนชาติอื่นภาษาอื่นมาตลอดทุกยุคสมัย และคนไทยบางคนบางกลุ่มอาจมีความใกล้ชิดสนิทสนมกับคนชาติอื่นภาษาอื่น ยิ่งกว่าเพื่อนฝูงคนรู้จักที่ไปมาหาสู่แลกเปลี่ยนค้าขายกันเท่านั้น คือถึงขั้นแต่งงานข้ามวัฒนธรรมอยู่กินกันเป็นครอบครัวผสมผสานวัฒนธรรมจนไม่รู้ได้แน่ว่าใครกลายเป็นใครตั้งแต่สมัยแรกๆ กับคนในกลุ่มวัฒธรรมท้องถิ่น เช่น ละว้า กะเหรี่ยง มอญ พม่า ขอม มลายู ฯลฯ สมัยต่อมาเมื่อมีพ่อค้าต่างด้าวจากแดนไกล เช่น เปอร์เซีย อาหรับ อินเดีย ปอร์ตุเกส วิลันดา ฝรั่งเศส กรีก จีน ญี่ปุ่น ฯลฯ มาชุมนุมกันที่ท่ากรุงศรีอยุธยา สภาพการณ์ในสมัยกรุงเทพฯ ที่เป็น “สมัยใหม่” แบบตะวันตก ตามความจำเป็นของสถานการณ์บังคับ ก็แพร่หลายออกไปมากขึ้น สิ่งของแบบตะวันตกที่เข้ามาในยุคหลังนี้ นอกจากแบบอย่างวิธีการบริหารปกครอง การทหาร การศาล การภาษีอากร ประเพณีราชสำนัก ฯลฯ ที่เข้าไปถึงในรั้วในวังและสถานที่ราชการของคนไทยระดับผู้บริหารปกครองแล้ว ระบบการศึกษาแผนใหม่ในโรงเรียนที่ใช้ครูฆราวาส แทนการเรียนที่วัดกับครูบรรพชิต ให้ศึกษาความรู้วิชาการตะวันตกที่เป็นเรื่องทางโลกมากกว่าเรื่องทางธรรมนั้น ถึงแม้ในตอนแรกๆ จะทำได้จำกัดในหมู่ลูกหลานของชนชั้นสูงในเมืองจำนวนไม่มากคน แต่ต่อมาก็แพร่กระจายไปถึงหัวเมืองชนบทเป็นการศึกษาภาคบังคับสำหรับเด็กไทยรุ่นหลังๆ ทุกคน (ตามทฤษฎีและเจตนาของทางการบ้านเมือง) และในระดับประชาชนทุกแห่งหนที่มีทางคมนาคมให้พ่อค้าเข้าไปถึงได้ สินค้าจากโรงงานอุตสาหกรรมฝรั่งนานาชาติที่ทำจากวัสดุแปลกใหม่เป็นโลหะที่มีความคงทนและให้ผลงานได้ดีกว่า ราคาพอซื้อหาได้ก็หลั่งไหลเข้ามาปรากฏในบ้านเรือนทุกห้องหับตั้งแต่ห้องนอนจนถึงห้องน้ำ จนทำให้สิ่งของเครื่องใช้หัตถกรรมพื้นบ้านไทยเสื่อมสลายสูญหายไปหลายอย่าง เพราะไม่สะดวกทำสะดวกใช้เท่า “ของนอก” และการแพร่กระจายของสินค้าฝรั่งจากการผลิตและจำหน่ายในระบบอุตสาหกรรมที่เป็นปรากฏการณ์ใหม่ในโลกมนุษย์นี้ สำหรับเมืองไทยและภูมิภาคเอเชียอาคเนย์โดยทั่วไปในระยะเริ่มแรกนั้น ได้

อาศัยพ่อค้าคนกลางที่เป็นคนต่างด้าวชาวจีน “โพ้นทะเล” ที่อพยพหลั่งไหลหนีภาวะยากแค้นในประเทศจีนสมัยนั้นมาทำมาหากินในประเทศแถบเอเชียอาคเนย์ที่ฝรั่งมายึดเป็นอาณานิคม เปิดเป็นตลาดสำหรับสินค้าจากโรงงานของยุโรป อเมริกา กับเป็นแหล่งหาวัตถุดิบพื้นเมืองเพื่อส่งไปป้อนอุตสาหกรรมของตน โดยส่งเสริมให้คนจีนทำหน้าที่เป็นตัวแทนทั้งขายและซื้อจากคนท้องถิ่นให้นายทุนและธุรกิจของฝรั่งที่อยู่ต้นทางหรือปลายทางอีกที

ในสภาพการณ์เช่นนี้ สิ่งของสินค้าจากวัฒนธรรมเทศซึ่งเคยมีไม่มากอย่างในวัฒนธรรมไทยยุคก่อนๆ และจำกัดอยู่เพียงในหมู่ชนชั้นสูงผู้บริหารปกครองที่มีกำลังซื้อ และศักดิ์ศรีที่จะใช้ได้ ไม่แพร่หลายถึงหมู่ประชาชนอย่างกว้างขวาง เมื่อถึงยุคอุตสาหกรรมและอาณานิคมที่คนชาติตะวันตกนำมาครอบงำคนได้ทั้งโลกภาพของการแลกเปลี่ยนระหว่างวัฒนธรรมไทยกับวัฒนธรรมเทศก็เป็นภาพใหม่ที่ไม่เคยมีอย่างนี้มาก่อนในวิถีของคนไทยและในช่วงร้อยปีเศษแต่นั้นมาจนถึงขณะนี้ แทบทุกประเทศในโลกก็อยากเป็นอุตสาหกรรมท่องเที่ยว เพราะคิดว่าผลงาน (เป็นเงินตรา) น้อยแล้วได้กำไร (เป็นเงินตรา) มาก ทำง่ายและมีทรัพยากรเป็นสมบัติมรดกเดิมอยู่พร้อมมูลแล้ว ก็ยิ่งต้องพร้อมจะรับแขกที่เข้ามาเยี่ยมเยือนไม่จำกัด สรุปว่าถ้าคิดจะทำมาหากินด้วยอุตสาหกรรมแล้วจะหวงตัวเก็บตัวไม่ได้ ไม่ว่าจะค้าอะไรก็ตาม

แต่การพบปะผู้คนและทำมาค้าขายไม่จำเป็นต้องรับเอาวัฒนธรรมเทศเข้ามาปนกับวัฒนธรรมไทยไม่ได้หรือ ? พบก็เพียงพบ ซื้อขายสินค้าสิ่งของกันแล้วก็แล้วไป ไม่ต้องเอาวัฒนธรรมไปแลกเปลี่ยนกับเขาด้วยจะเป็นไร ถ้าเกลียดตัวก็ขอกินแต่ไข่เหมือนเกลียดปลาไหลก็กินแต่น้ำแกงก็ได้นี่นา ปัญหาอย่างนี้จะต้องได้หรือไม่อย่างไร คงขึ้นอยู่กับว่าจะใช้คำ “วัฒนธรรม” ด้วยความหมายใด ดังที่ปรารภกันไว้แล้วตั้งแต่แรก

ถ้าถือว่า ถ้วยชาม หม้อไห โลหะเคลือบหรืออลูมิเนียม (สมัยนี้มีแตนเลสด้วย) เป็นเพียง “สินค้า” จากโรงงานอุตสาหกรรม แต่ไม่ใช่ “วัฒนธรรม” อุตสาหกรรม หรือการเรียนภาษาต่างประเทศไม่ใช่การรับวัฒนธรรม

ต่างประเทศ หรือระบบการปกครองแบบประชาธิปไตยตามต้นแบบของฝรั่ง ไม่ใช่ส่วนหนึ่งหรือองค์ประกอบหนึ่งของวัฒนธรรมฝรั่ง (บางประเทศและบางยุคสมัยเท่านั้นไม่ใช่ฝรั่งทุกประเทศทุกยุคทุกสมัย) ฯลฯ ถ้วยชามก็คือถ้วยชาม ภาษาก็คือภาษา ระบบการปกครองก็คือระบบการปกครอง ฯลฯ อย่าเอาไปปนกับ “วัฒนธรรม” เช่นนั้นเวลาคนไทยซื้อสินค้าโรงงาน เรียนภาษาต่างประเทศ และลองปกครองกันด้วยระบบประชาธิปไตย ฯลฯ ก็ปลอดภัยจากการรับวัฒนธรรมเทศ แต่ถ้านิยมดนตรีฝรั่ง กีฬาฝรั่ง หรือเล่นเองด้วย แสดงเองด้วย ฯลฯ หรือรับคติวัตถุนิยม บริโภคนิยม เด็กเถียงผู้ใหญ่ ผู้หญิงนั่งไขว่ห้าง ฯลฯ อย่างนั้นจึงจะติดต่อกับวัฒนธรรมฝรั่ง ถ้ากำหนดแยกกันได้เด็ดขาดชัดเจนเช่นนี้ ก็ยังพอมีหวังว่าอาจซื้ออาจใช้สิ่งของต่างชาติได้โดยไม่รับเอาวัฒนธรรมของเขามาด้วย เช่น ผู้หญิงนุ่งกางเกงยีนส์แต่ไม่นั่งไขว่ห้าง ถ้ารู้จักสังเกตระวังแยกไข่จากตัว แยกน้ำแกงจากปลาไหลเป็นก็ปลอดภัยได้ ถ้ารู้ล่วงหน้าได้ว่าเวลาไปเที่ยวต่างประเทศแล้วไม่ได้ดูพิพิธภัณฑ์ หอศิลป์ ไม่ไปฟังคอนเสิร์ตเพลงคลาสสิค ไม่ดูระบำบัลเลต์ ฯลฯ เอาแต่เพียงช็อปปิ้งซื้อของกินของใช้ ของที่ระลึก ของฝาก ฯลฯ เท่านั้นก็ไม่ได้ไปดูไปรับเอาวัฒนธรรมของเขามา ที่เอามามีแต่เพียงช็อคโกแลต เหล้าไวน์ คริสตัล รองเท้า ชุดชั้นใน ฯลฯ ซึ่งเป็นของกินของใช้ธรรมดาๆ เท่านั้น ไม่ใช่ **วัฒนธรรม**

นักท่องเที่ยวต่างประเทศเข้ามาเมืองไทยประเดี๋ยวประด๋าว จะมีเวลาเอาธรรมเนียมประเพณีหรือค่านิยมอะไรที่เป็นวัฒนธรรมของเขามาทำอันตรายวัฒนธรรมไทยได้ ถ้าฝรั่งชอบอาบแดดตัวเปล่าตามชายหาดหรือทำประเจิดประเจ้อ ทางเพศสัมพันธ์ให้คนไทยเห็น นั่นก็ไม่ใช่ประเพณีอันดีงามของเขาที่เข้าข่ายเรียกเป็น “วัฒนธรรม” ได้ ยิ่งเป็นนักท่องเที่ยวแบบประหยัดมีทุนทรัพย์น้อย แต่งตัวปอนๆ สกปรก สูบกัญชา ยาเสพติด ฯลฯ ยิ่งไม่แสดงค่านิยมอะไรที่เป็น “วัฒนธรรม” อย่างฝรั่งชั้นผู้ดีมีเกียรติและทรัพย์เขามีกัน ต้องนับว่าฝรั่งใส่เสื้อกล้ามสะพายเป้ สวมรองเท้าแตะเหล่านั้น ไม่มี “วัฒนธรรม” อะไรติดตัวให้เรารับได้เลย

แต่ถ้า “วัฒนธรรม” หมายถึง แบบอย่างวิถีชีวิตของกลุ่มคน ที่เป็นความหมายกว้างซึ่งเดี๋ยวนี้มีคนพอใจใช้กันบ้าง ทุกอย่างที่นักท่องเที่ยวไป “ช็อปปิ้ง” ของนอกมาจากต่างประเทศ ที่เจ้าของประเทศเขามีและใช้กันในปกติชีวิตของเขา และทุกอย่างที่นักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศกระเป๋าเบาต้องกินอยู่อย่างประหยัด ปฏิบัติตัวตามแบบอย่างปกติที่คนระดับนั้นในสังคมของเขาทำกันก็เป็นส่วนเสี้ยวหนึ่งวัฒนธรรมเทศที่มาผสมกับวัฒนธรรมไทยแล้วทั้งนั้น ฉะนั้นนักเรียนไทยที่ไปศึกษาต่างประเทศเป็นเวลาหลายๆ ปี เขาไม่ทิ้งทุกอย่างที่ไปเรียนรู้ไปดูเห็น สิ่งที่เป็นปกติชีวิตของเจ้าของประเทศคืนเขาไป และไม่เอาอะไรกลับมาใช้ในบ้านเกิดเลย นอกจากใบปริญญา อาจพอพูดได้ว่าไม่เอาวัฒนธรรมเทศมาปนวัฒนธรรมไทย แต่ถ้าศึกษาหรือดูงานต่างประเทศเพื่อนำอุปกรณ์ และวิธีการของเขามาพัฒนาบ้านเราแล้ว ก็เอาวัฒนธรรมเทศมาแปลงวัฒนธรรมไทยแน่นอน ตามคำจำกัดความว่า “วัฒนธรรม” คือ “วิถีชีวิตของกลุ่มคน” นี้อย่างไม่ต้องสงสัย

จะมีประโยชน์อะไรที่จะมาเถียงเอาชนะกันด้วยถ้อยคำและความหมายตามคำจำกัดความเพราะถึงไม่มีคำ “วัฒนธรรม” อยู่ในภาษาของเราหรือของเขา มนุษย์เราก็เคยพบปะเดินทางค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้าทั้งในรูปวัตถุสิ่งของและในรูปแบบอย่างการกระทำความประพฤติ จนถึงความเชื่อที่ไม่มีตัวตนให้มองเห็นจับต้องได้ โดยไม่ถึงกับต้องสมรสอยู่กันข้ามเผ่าพันธุ์กันมาตั้งแต่ไหนแต่ไรแล้ว ประวัติศาสตร์บอกเราว่าบรรพบุรุษของคนเขมรคนชวาได้ศาสนาฮินดูและระบบการปกครองด้วยกษัตริย์จากพ่อค้า (วรรณะแพศย์) ที่พาคนอินเดียวรรณะพราหมณ์และอาจมีวรรณะกษัตริย์ด้วย ติดสำเภามาค้าตามเมืองท่าของบ้านเมืองแถบนี้ที่คนไทยต่อมาพลอยได้รับเอาทั้งคติศาสนาและคติการปกครองเช่าช่วงมาจากอาณาจักรขอมที่เคยมีอำนาจปกครองคนไทยแถบนี้มาก่อน แม้เราจะอ้างได้ว่าถึงจะรับคติกษัตริย์และพิธีพราหมณ์ในราชสำนักมา ก็ไม่ได้เอาระบบวรรณะแบบฮินดูด้วย และได้แปลงคติเทวราชาของศาสนาฮินดูมาเป็นธรรมราชาศาสนาพุทธ (ซึ่งมาจากอินเดียตามหลังลัทธิพราหมณ์กับศาสนาฮินดู) จนเป็นแบบของไทยเอง ก็ไม่สามารถปฏิเสธต้นกำเนิดที่มาของสถาบันหลักทั้ง 2

ของ “วัฒนธรรมไทย” ที่เรายึดมั่นอนุรักษ์และสืบสานกันมา คือสถาบันศาสนาและสถาบันพระมหากษัตริย์ นอกจากนั้นร่องรอยของสิ่งอื่นๆ ที่คงรับมาจากวัฒนธรรมอินเดียที่มากับเรือบรรทุกสินค้า เช่น ผ้าโจงกระเบน การกินหมากและท่าไหว้ ฯลฯ ก็กลายมาเป็นส่วนหนึ่งของ “วัฒนธรรมไทยแท้แบบประเพณี” แต่ทั้งหมดนี้เกิดมีในวิถีชีวิตของคนไทยได้โดยไม่ต้องใช้คำ “วัฒนธรรม” ช่วยตัดสินการกระทำเลย ถ้าคนไทยสมัยก่อนทิ้งของเดิมจากบรรพบุรุษไปบ้างเพื่อรับเอารายการสิ่งของและกิจกรรมเหล่านี้มาใช้ในการดำเนินชีวิตของตัวก็คงเพราะเห็นว่าดีมีประโยชน์กว่าของเดิม หรือสุดท้ายเพียงแต่รับเอามาเสริมเป็นส่วนเพิ่มใหม่ โดยมิได้สละทิ้งของเดิมอะไรไปเลยก็ได้ เช่นดังที่กล่าวกันว่า คนไทยมีคติความเชื่อและพิธีกรรมทั้งของพุทธ ของพราหมณ์ ของไสยและของผี และถ้ามาถึงคนไทยปัจจุบันก็นับถือศาสนาอื่นๆ ทั้งอิสลาม คริสต์ ซิกข์ ขงจื้อ โยเร ฯลฯ ด้วย แต่ในเรื่องเช่นนี้ (และเรื่องอื่นๆ ทั้งหลาย) ไม่มีใครติดใจจะต้องใช้คำ “วัฒนธรรม” เข้ามาเกี่ยวข้องเลยก็ทำกันได้ ทำกันมาแล้ว และคงจะทำกันอีกต่อไป

เหมือนคนไปซื้อของที่ตลาดข้างบ้าน (หรือในเมืองใหญ่สมัยนี้ก็ไปซุปเปอร์มาเก็ต หรือห้างสรรพสินค้าทั้งที่ขายปลีกและขายส่งยกลัง) ตัดสินใจซื้อของที่เห็นว่าให้ประโยชน์คุ้มราคา ได้ความพอใจ แล้วก็เอามาโดยไม่ได้หยุดคิดว่ากำลังทำอะไรกับวัฒนธรรมไทยหรือวัฒนธรรมเทศ ปล่อยให้เรื่องอย่างนั้นเป็นกิจกรรมของนักวิชาการ และผู้ปฏิบัติงาน“วัฒนธรรม” มากกว่า แม้แต่ผู้บริหารปกครองประเทศสมัยนี้ที่กำหนดนโยบายและทิศทางของการบริหารและการพัฒนาบ้านเมือง ก็ตัดสินใจกันได้ไม่ต่างกับแม่บ้านที่ไปตลาดซื้อของ หรือพ่อบ้านพ่อเมืองสมัยโบราณที่ยังไม่มีคำ “วัฒนธรรม” ให้ใช้กันในภาษาไทย

การผสมผสานของวัฒนธรรมตะวันออกกับตะวันตก*

ผู้ที่ห่วงใย "วัฒนธรรม" จะเสื่อมโทรมจนถูกทำลายสูญหายไป เพราะคนที่เป็นเจ้าของหรือทายาทของวัฒนธรรมนั้น ละเลยไม่ยึดถือปฏิบัติสืบต่อประเพณีตามแบบอย่างของบรรพบุรุษ ฯลฯ มักจะอ้างสาเหตุหนึ่งว่าเนื่องจากคนรุ่นหลังไปรับเอาวัฒนธรรมอื่นของต่างด้าวมาใช้แทนของเก่าที่ตัวมีโดยเฉพาะในยุคสมัยปัจจุบันนั้น อันตรายที่สุดมาจากวัฒนธรรม (หรือ "อารยธรรม") ตะวันตกของฝรั่ง

คนที่ประท้วงวัฒนธรรมตะวันตก ปกติก็คงจะต้องเป็นคนที่อยู่ในวัฒนธรรมตะวันออก ซึ่งถือว่าเป็นทิศที่ตรงข้ามกัน วัฒนธรรมตะวันออกที่มีชื่อเสียงมากคงต้องยกให้จีนกับอินเดีย แต่วัฒนธรรมของคนชาติอื่นๆ เช่น ญี่ปุ่น เกาหลี ทิเบต ลังกา มอญ พม่า ชวา มลายู ฯลฯ ก็เป็นวัฒนธรรมตะวันออกด้วยเหมือนกัน รวมทั้งของไทยเราเอง วัฒนธรรมตรงข้ามกันที่กำหนดด้วยทิศเช่นนี้ ถ้าจะเปลี่ยนใช้เกณฑ์กำหนดด้วยทวีปแทน วัฒนธรรมตะวันออกก็จะเป็นวัฒนธรรมเอเชีย และวัฒนธรรมตะวันตกก็จะเป็นวัฒนธรรมยุโรป แต่ทิศตะวันตกของเอเชียก็มีแอฟริกาและอเมริกาด้วย เว้นแต่จะท้วงว่าถ้าคนเอเชียหันหน้าไปทางทิศตะวันออก มองข้ามมหาสมุทรแปซิฟิกไปถึงอีกฟากหนึ่ง ก็จะเห็นทวีปอเมริกาและถ้ามองต่อไปข้ามมหาสมุทรแอตแลนติกก็จะพบทวีปยุโรป

** ที่มา: บทความที่เขียนให้กับสถาบันภาษาและวัฒนธรรม เพื่อนำลงในวารสารของสถาบันภาษาฯ แต่เนื่องจากวารสารดังกล่าวจำต้องปิดตัวเองลงไป บทความชิ้นนี้จึงไม่ได้ถูกนำมาเผยแพร่*

กลายเป็นว่าทั้งอเมริกาและยุโรปก็เป็นวัฒนธรรมตะวันออก สำหรับคนเอเชียได้เหมือนกัน วัฒนธรรมเอเชียเป็นวัฒนธรรมตะวันออกของเขา แล้วคนเอเชียก็เลยเรียกตัวเองตามคนยุโรปเขาไปด้วยเท่านั้นเอง

แต่ทั้งวัฒนธรรมตะวันออกและตะวันตก หรือทั้งเอเชียและยุโรป ต่างก็ประกอบด้วยวัฒนธรรมของคนชาติต่างๆ ที่ไม่เหมือนกัน มีภาษา ศาสนา ขนบธรรมเนียมประเพณี สิ่งของเครื่องใช้ในการทำงานและการพักผ่อน รูปแบบของศิลปะการละเล่น การบันเทิง ฯลฯ ไม่เหมือนกันทั้งนั้น เช่นเอาแต่เพียงคนไทยกับชาติเพื่อนบ้าน เช่น มอญ พม่า ลาว ญวณ เขมร มลายู ที่อยู่ในบริเวณภูมิภาคเดียวกันบนแผ่นดินใหญ่ของทวีปเอเชีย ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ (ยังไม่นับชาติภาษาที่อยู่บนเกาะแก่งในมหาสมุทร ที่รวมเรียกเป็นประเทศอินโดนีเซีย ฟิลิปปินส์ มาเลเซียตะวันออก บรูไน และสิงคโปร์) ถึงจะเป็นวัฒนธรรมเอเชียด้วยกัน หรือเป็นวัฒนธรรมเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ให้เฉพาะเจาะจงยิ่งขึ้น ต่างก็มีวัฒนธรรมของแต่ละชาติไม่เหมือนกันแล้ว ยิ่งถ้าพิจารณาวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ย่อยลงไปที่รวมอยู่ในประชากรของประเทศใหญ่ด้วย ก็จะเห็นวัฒนธรรมที่แตกต่างกันไปอีก จนทำให้สงสัยได้ว่าวัฒนธรรมเอเชียหรือวัฒนธรรมตะวันออกที่เรียกรวมๆ ทั้งทวีปหรือทิศที่ตั้งนั้น จะมีลักษณะร่วมกันอะไรบ้าง และเมื่อเอาวัฒนธรรมนี้ไปเทียบเปรียบต่างกับวัฒนธรรมยุโรป หรือวัฒนธรรมตะวันตกแล้ว วัฒนธรรมประเภทหลังนี้ก็มีลักษณะความแตกต่างหลากหลายทำนองเดียวกัน ที่แบ่งใหญ่ๆ ให้ต่างกันได้เป็น วัฒนธรรมยุโรปตะวันตก ยุโรปตะวันออก ยุโรปเหนือ และยุโรปใต้ เช่น เอ่ยชื่อตัวอย่างเพียงกลุ่มประเทศ เช่น อังกฤษ ฮังการี สวีเดนและอิตาลี ผู้ที่พอคุ้นเคยกับคนทั้ง 4 ชาตินี้ ก็ต้องรับว่าแสดงลักษณะวัฒธรรมต่างๆ กัน หรือแม้แต่เพียงกลุ่มยุโรปตะวันตกเท่านั้น วัฒนธรรมอังกฤษ ฝรั่งเศส และเยอรมันก็ไม่เหมือนกันแล้ว และในแต่ละประเทศตามชื่อนั้นๆ ก็มีกลุ่มเชื้อชาติเผ่าพันธุ์หรือกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีวัฒนธรรมต่างๆ กันรวมอยู่ เช่นในประเทศที่เรียกหลวมๆ ว่า “อังกฤษ” (ซึ่งที่จริงชื่อ “สหราชอาณาจักรบริเตนใหญ่และไอร์แลนด์เหนือ”) นั้น ก็ประกอบด้วยคนอังกฤษ คนสก็อต คนเวลซ์ และคนไอริช ซึ่งแต่ละกลุ่มก็มีภาษา

และธรรมเนียมประเพณี ชีวิตเดิมที่ไม่เหมือนกัน ถึงแม้ในปัจจุบันจะร่วมรับนับถือศาสนาศริสต์กันโดยทั่วไป และร่วมใช้ภาษากลางของประเทศคือภาษาอังกฤษสื่อสารกันได้ก็ตาม แต่ถึงศาสนาเดียวกันก็แบ่งแยกลัทธินิกาย และภาษากลางเดียวกันก็ต่างสำเนียงและสำนวนของท้องถิ่นและของกลุ่มชาติพันธุ์

ซึ่งทำให้สรุปความได้ชั้นหนึ่งตอนนี้ว่า การกำหนดชื่อวัฒนธรรมของมนุษย์เป็นชื่อรวมๆ ด้วยทิศหรือทวีป เช่น ตะวันตก เอเชีย เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ฯลฯ หรือด้วยประเทศชาติสมัยนี้ เช่น อังกฤษ อินเดีย อินโดนีเซีย ฯลฯ นั้น แสดงลักษณะและความหมายของวัฒนธรรมตามแต่ละชื่อได้ไม่ชัดเจนแน่นอนเลย แม้แต่คำซึ่งฟังดูง่ายๆ เช่น “วัฒนธรรมไทย” พอวิเคราะห์วิจารณ์กันจริงๆ ก็มีความหลากหลายในรายละเอียดอยู่ไม่น้อยของแต่ละภาค แต่ละท้องถิ่น (จนถึงแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ด้วย ถ้า “ไทย” หมายถึงชื่อรวมของประเทศที่เปรียบเป็นระดับเดียวกันได้กับ “พม่า” มาเลเซีย อินโดนีเซีย ฟิลิปปินส์ ฯลฯ)

ดังนั้น เมื่อพูดกันอย่างกว้างๆ ว่า วัฒนธรรมตะวันออก ถูกวัฒนธรรมตะวันตกบ่อนทำลาย คงไม่หมายความว่าวัฒนธรรมตะวันออกทั้งหมดถูกวัฒนธรรมตะวันตกทั้งหมดทำอันตราย หรือถ้าพูดให้ชัดเจนขึ้นแคบลงว่า “ตะวันออก” ในที่นี้หมายถึง “ญี่ปุ่น” หรือ “ไทย” เท่านั้น และ “ตะวันตก” หมายถึง “อเมริกัน” หรือ “ฝรั่งเศส” โดยเฉพาะ ก็ยังไม่หมายความว่าวัฒนธรรมญี่ปุ่นหรือไทยทั้งวัฒนธรรม ถูกวัฒนธรรมอเมริกันหรือฝรั่งเศสทั้งวัฒนธรรมมาทำลาย คงหมายถึงก็แต่เพียงว่าบางส่วนของวัฒนธรรม ก. ถูกทำลายด้วยบางส่วนของวัฒนธรรม ข. เท่านั้น

แต่เวลาวัฒนธรรม ก. มาเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรม ข. จำเป็นจะต้องเป็นฝ่ายหนึ่งทำความเสียหายต่ออีกฝ่ายหนึ่งเสมอไปหรือ ? ทำคุณประโยชน์ให้ด้วยไม่ได้หรือ ? และถ้าฝ่ายหนึ่งทำได้ทั้งโทษและคุณ อีกฝ่ายหนึ่งจะทำตอบแทนกลับคืนกันบ้างไม่ได้หรือ ? ทำไมมีแต่วัฒนธรรมตะวันตกทำลายหรือให้ประโยชน์แก่วัฒนธรรมตะวันออก วัฒนธรรมตะวันออกทำอะไรในทางดีหรือร้ายในวัฒนธรรมตะวันตกด้วยหรือเปล่า ?

จะตอบคำถามเหล่านี้ได้คงไม่ใช่เรื่องเล็กๆ ทำได้ง่ายๆ เพราะมีข้อมูลรายละเอียดมากมายที่ย้อนกลับไปได้ไกลในประวัติศาสตร์ ความสัมพันธ์ระหว่างสองฟากโลกสองทวีปนี้ และเนื้อหาของความสัมพันธ์ก็มีมากน้อยต่างกันตามยุคสมัยของปริมาณการเดินทางติดต่อและประเภทกิจกรรมที่ทำต่อกัน

ในสมัยโบราณที่การเดินทางขนส่งคมนาคมยังลำบาก คนชาติหนึ่งที่จะได้ไปพบปะคนชาติภาษาอื่นนั้นเป็นคนจำนวนน้อยซึ่งชอบเสี่ยงโชคผจญภัย คนส่วนใหญ่ชอบอยู่กับเหย้าเฝ้ากับเรือน คนที่ไปต่างถิ่นต่างดินแดนนั้น นอกจากคนชอบเที่ยวเตร่พเนจร สำรวจหาประสบการณ์ชีวิตอย่างแปลกใหม่ๆ และไม่มีงานอะไรต้องรับผิดชอบทางบ้านต่อครอบครัวและชุมชนแล้ว ก็จะมีคนที่เดินทางด้วยการงาน เช่น พ่อค้า (มากกว่าแม่ค้า) ไปค้าขายหรือนักรบ (ชายมากกว่าหญิง) ไปทำศึกสงคราม ซึ่งทั้งสองประเภทนี้ล้วนแต่ไปหาประโยชน์จากคนกลุ่มอื่นมาให้ตัวเองและพวกพ้องทางบ้าน พ่อค้าเอาของไปขายและซื้อสินค้าอย่างอื่นจากคนอื่นมาขาย ถึงจะต่อรองเอาเปรียบหากำไรจากกันและกัน ก็ยังนับว่าได้ทำทั้งคุณและโทษแลกเปลี่ยนกัน แต่นักรบที่ไปทำสงครามนอกบ้านตัวเองนั้นคงทำกิจกรรมที่เปรียบได้ไม่ต่างกับโจรที่ไปปล้นเอาทรัพย์สินของเหยื่อผู้แพ้มาสนองประโยชน์ตัวเอง ไม่ได้ทำประโยชน์อะไรที่อีกฝ่ายหนึ่งขอร้องต้องการ นอกจากบุคคลสองประเภทนี้แล้วคนบางชาติอาจมีศาสนาที่ศาสดาสอนเอาว่าให้สาวกเดินทางกว้างไกลไปเผยแพร่พระธรรมคำสอนแก่มวลมนุษย์โดยไม่จำกัดชาติภาษา ในกรณีเช่นนี้นักบวชก็เข้าข่ายผู้เดินทางไปต่างเมืองต่างประเทศเพื่อโปรดสัตว์ให้ได้รู้จักสัจธรรมของพระเจ้า เรียกว่ามีแต่เจตนาจะให้คุณประโยชน์แท้ๆ ไม่นำโทษภัยอะไรไปให้คนอื่นเลย

คนทั้งสามประเภทนี้ในสมัยแรกๆ ต่างคนต่างไปเองได้ ไม่ต้องรวมกำลังไปด้วยกันพร้อมกัน เพราะเจตนาของกิจกรรมมุ่งประโยชน์ต่างกัน พ่อค้าเดินทางไปค้าได้ไกลๆ โดยไม่มีจุดประสงค์อย่างนักรบ และนักรบก็มีเป้าหมายคนละอย่างต่างกับนักบวช แต่ถ้าเป็นการค้าที่รัฐส่งเสริมอย่างพ่อค้าชาวยุโรปสมัยยุคสำรวจเส้นทางค้าสมัยคริสตศตวรรษที่ 16-17 ก่อนที่พัฒนามาเป็นยุค

อาณานิคมในสมัยต่อมาของศตวรรษที่ 18-19 รัฐบาลอาจส่งทหารและเรือรบไปให้ความคุ้มครองพ่อค้า และนักบวชอาจของความสะดวกต่อเรือไปเผยแพร่ศาสนาด้วย คล้ายๆ กับที่ชาติตะวันออกทำขึ้น เช่น คนอินเดียแล่นเรือมาค้าขายกับบ้านเมืองทางชวาและกัมพูชา มีพราหมณ์ติดเรือมาเผยแพร่ศาสนาฮินดูและระบบกษัตริย์แบบอินเดียให้แก่คนในภูมิภาคเอเชียอาคเนย์ ในพุทธศตวรรษต้นๆ ผิดกับพ่อค้าจีนซึ่งเอาแต่ค้าขายอย่างเดียว ไม่สนใจจะเผยแพร่ลัทธิศาสนาและระบบการปกครอง พระเจ้ากรุงจีนอย่างมากก็ขอเพียงให้บ้านเมืองแถบสุวรรณภูมินี้ยอมรับอำนาจด้วยการจิ้มก้องส่งเครื่องบรรณาการเป็นครั้งคราวเท่านั้น ซึ่งทั้งหมดนี้ทั้งของจีนและอินเดีย หรืออาหรับในยุคสมัยโบราณที่ค้าขายทางทะเลหรือประเทศไกล ๆ โดยจะเผยแพร่ศาสนาด้วยหรือไม่ก็ตาม รวมแล้วก็ไม่ค่อยต่างจากพ่อค้าชาวยุโรปสมัยต้น คือไม่คิดจะส่งคนของตนมายึดบ้านเมืองทางตะวันออกนี้เป็นอาณานิคมภายใต้การปกครองโดยตรงของตน ผิดกับความสัมพันธ์ของชาติตะวันออกกับชาติตะวันตกในยุคอาณานิคมที่มีเค้าเริ่มต้นมาตั้งแต่คริศตวรรษ 16-17 ที่โปรตุเกสยึดเมืองมะละกาในแหลมมลายูและสเปนครองครองหมู่เกาะฟิลิปปินส์ และมาแพร่อำนาจอิทธิพลจริงจังในศตวรรษที่ 19 เมื่อประเทศเพื่อบ้านของไทยตกเป็นเมืองขึ้นอาณานิคมของมหาอำนาจชาวยุโรปกันจนหมด และไทยเราก็ถูกผลกระทบด้วยอย่างแรง ถึงแม้จะรอดพ้นการถูกปกครองโดยฝรั่งอย่างเขาด้วยก็ตาม ในยุคหลังที่กล่าวนี้ ทั้งพ่อค้า ทหาร ข้าราชการ และนักบวชสอนศาสนา ชาวยุโรปผนึกกำลังร่วมกันปฏิบัติการต่อผู้คนและวัฒนธรรมของชนชาติภายใต้การปกครองกันอย่างจริงจัง

ถ้าคนตะวันออกในช่วงยุคสมัยนั้นจะร้องทุกข์ว่าวัฒนธรรมตะวันตกเข้ามาครอบงำด้วยอำนาจข่มขี่ทำลายวัฒนธรรมตะวันออกโดยตรง ก็คงพูดได้เต็มปาก และถึงประเทศที่ไม่ถูกยึดครองเป็นอาณานิคม เช่น ไทย ญี่ปุ่น และจีนก็ถูกสภาพการณ์กดดันให้ต้องรับแบบอย่างธรรมเนียมประเพณีหลายอย่างของยุโรปมาใช้ ในเรื่องการปกครอง และการค้า หรือการศึกษาวิชาการแบบตะวันตก รวมทั้งวิธีการผลิตและขายสินค้าอุตสาหกรรมที่คนชาติตะวันตกเป็นต้นแบบให้คนทั่วโลกทำตามต่อมา ถึงแม้ว่าผู้ครองอาณานิคมจะสิ้นสุดอย่างเป็น

ทางการแล้วตั้งแต่สงครามโลกครั้งที่ 2 (พ.ศ.2482-2488) ยุติมากว่าครึ่งศตวรรษแล้วก็ตาม

การที่คนตะวันออกถูกบังคับให้รับแบบแผนการกระทำกิจกรรมดำรงชีวิตที่เป็นธรรมเนียมประเพณีของคนตะวันตก อย่างน้อยก็ในเรื่องการปกครอง การเศรษฐกิจและการศึกษานี้ จะเรียกเป็นการผสมผสานทางวัฒนธรรมของตะวันตกกับตะวันออกได้หรือไม่ เพราะถ้าจะยึดถือตามถ้อยคำอย่างเคร่งครัดแล้ว “การปกครอง” “การเศรษฐกิจ” และ “การศึกษา” ก็ไม่ใช่คำ “วัฒนธรรม” อนึ่งถ้าจะใช้คำจำกัดความของ “วัฒนธรรม” อย่างแคบและจำเพาะเจาะจง เช่น หมายถึง “ศิลปะและการแสดงต่างๆ” หรือ “กิริยามารยาทอันประณีตจากการสั่งสอนอบรม” หรือ “ประเพณีชีวิต เช่น การเกิด การแต่งงาน การตาย และเทศกาลตรุษสารท ฯลฯ” หรือ “คติความเชื่อและค่านิยม” อะไรทำนองนั้นที่เข้าข่ายเป็น “วัฒนธรรม” ก็คงไม่ยอมนับว่า “การปกครอง” “การเศรษฐกิจ” และ “การศึกษา” เป็นเรื่องเดียวกันกับ “วัฒนธรรม” (ตัวอย่างเช่น องค์การหนึ่งของสหประชาชาติมีชื่อแบ่งกันชัดเจนว่า “องค์การศึกษาวิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรม United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization/ UNESCO”) การหยิบยืมเลียนแบบธรรมเนียมประเพณีการปกครอง การเศรษฐกิจ และการศึกษา ไม่ใช่การหยิบยืมหรือผสมผสานทางวัฒนธรรม แต่ถ้าใช้คำจำกัดความของ “วัฒนธรรม” ให้กว้างขึ้นหน่อยว่าหมายถึง “ธรรมเนียมประเพณี” ทุกเรื่องของชีวิต ถ้าเช่นนั้นการหยิบยืมธรรมเนียมประเพณีการปกครอง การเศรษฐกิจ และการศึกษา ก็รวมเรื่องเป็นการหยิบยืมวัฒนธรรมได้ แต่จะผสมและผสานด้วยหรือเปล่าไม่รู้ ถ้ารักจะใช้คำจำกัดความหมายที่กว้างที่สุดว่า “วัฒนธรรม” หมายถึง “วิถีชีวิตของสังคม” และการปกครอง การเศรษฐกิจ การศึกษา หรือการอะไรๆ ที่เป็นส่วนของการดำเนินชีวิตของหมู่คณะ ก็นับเป็นส่วนประกอบของวิถีชีวิตหรือวัฒนธรรมทั้งนั้น และเนื่องจากการหยิบยืมแบบอย่างวิธีการมาใช้ในการดำรงชีวิตนั้น ไม่จำเป็นต้องเอามาทีเดียวทั้งหมดทุกส่วนทุกเรื่อง แต่เลือกรับมาเฉพาะบางส่วนตามความพอใจ ความต้องการหรือ

ความจำเป็นเท่านั้นก่อน หากต่อไปอยากเลิกหรืออยากรับส่วนอื่นใดอีกก็ทำได้ตามอัธยาศัย เช่นนี้ก็พูดได้ว่า เมื่อคนไทยสมัยรัชกาลที่ 5 ของกรุงรัตนโกสินทร์จำเป็นต้องปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตให้เป็นแบบสมัยใหม่ตามอย่างชีวิตคนยุโรป ในเรื่องการปกครอง การเศรษฐกิจ และการศึกษา ก็เรียกอีกอย่างได้ว่าเป็นการรับเอาวัฒนธรรมตะวันตกในบางเรื่องเหล่านั้นมาผสม และหวังว่าจะผสานกลมกลืนได้กับวัฒนธรรมตะวันออกของไทย เพื่อใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อการดำรงอยู่ของชีวิตไทยได้ แม้ว่าจะต้องเปลี่ยนแปลงวิถีของชีวิตนั้นไปบ้างก็ตาม

ถ้าตกลงเข้าใจกันได้อย่างนี้ การผสมผสานทางวัฒนธรรมก็เกิดได้ในทุกกิจกรรมของการดำเนินชีวิต ไม่ว่าจะเรียกชื่อเฉพาะของแต่ละส่วนนั้นๆ ของชีวิตเป็นเรื่องอะไรก็ตาม เปรียบเสมือน “บ้าน” เป็นสื่อรวมของที่อยู่อาศัย ถ้าเข้าบ้านหรืออยู่บ้านแล้ว จะอยู่ตรงไหนในห้องใดส่วนใดของบ้าน ที่แต่ละส่วนมีชื่อเฉพาะต่างไป เช่น “ระเบียง” “ห้องโถง” “ห้องนอน” “ห้องน้ำ” “ชั้นบน” ฯลฯ ก็เป็นส่วนของ “บ้าน” ทั้งนั้นในทำนองนี้ “วัฒนธรรม” ที่ให้คำจำกัดความว่าเป็น “วิถีชีวิต” ก็รวมทุกกิจกรรมของชีวิตไว้ทั้งหมด ไม่ว่าแต่ละส่วนนั้นจะมีชื่อเฉพาะต่างกันเป็นอะไรก็ตาม

การหยิบยืมส่วนต่างๆ ของวัฒนธรรมหนึ่งมาใช้ในอีกวัฒนธรรมหนึ่งเช่นนั้น เกิดขึ้นได้เสมอเมื่อคนจากแต่ละวัฒนธรรมนั้นมาพบปะกัน และเห็นธรรมเนียมประเพณีหรือแบบอย่างวิธีการดำเนินชีวิตที่ไม่เหมือนกัน แล้วเกิดสนใจต้องการหยิบยืมลอกเลียนแบบอย่างนั้นไปใช้ในวิถีชีวิตของตนบ้าง การหยิบยืมนี้อาจเอาเพียงสิ่งของเครื่องใช้บางอย่างที่ถูกใจ เหมือนเวลาคนไทยไปเที่ยวต่างประเทศแล้วซื้อของที่ระลึกเป็นเครื่องมือของใช้กลับมาหรือคนไทยสมัยนี้เห็นนักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศทำกิริยาท่าทางที่เห็นว่าโก้เก๋ ก็ลอกเลียนเฉพาะท่าทางแต่ไม่เอาวัตถุสิ่งของ หรือนักเรียนไทยไปศึกษาต่างประเทศชอบใจความคิดหรือค่านิยมเรื่อง “ประชาธิปไตย” ซึ่งเป็นของนามธรรมแท้ๆ ไม่มีตัวตนเป็นรูปธรรม ก็ขอเอามาคิดมาปฏิบัติตามหลักการนี้บ้าง การหยิบยืมวัฒนธรรมจึงทำได้หลายรูปแบบวิธีการทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม เอามาเพียงบางชิ้นบางส่วน ไม่ต้องเอามาพร้อมกันทีเดียวทั้งชุดทั้งระบบ ไม่ต้องรับมา

ทั้งวิถีชีวิต การหยิบยืมเป็นเบ็ดเตล็ดเช่นนี้ บางชิ้นบางเรื่องก็ใช้เป็นประโยชน์ได้สมปรารถนา บางส่วนก็ไม่เกิดผลดีอย่างที่คาด บางสิ่งเข้ากันไม่ได้กับส่วนอื่นๆ ของเดิมในชีวิตทั่วไป และบางอย่างก็อาจให้ผลร้ายโดยตรงหรือโดยอ้อมด้วยผลข้างเคียงที่คาดคิดล่วงหน้าไม่ถึงเลย

คงเป็นกรณีสุดท้ายนี้ที่ทำให้เกิดข้อกล่าวหาว่าวัฒนธรรมตะวันตกมาบ่อนทำลายวัฒนธรรมตะวันออก หรือวัฒนธรรมเทศมาทำลายวัฒนธรรมไทย คือส่วนของวัฒนธรรมต่างด้าวที่มีคนไทยบางคนนำมาใช้ แล้วคนไทยอื่นๆ ไม่ชอบ เพราะทำให้เลิกใช้แบบอย่างวิธีการปฏิบัติเดิมของไทยแต่ก่อน ถ้าเป็นกรณีอื่นที่ของหรือวิธีการต่างด้าวใช้แล้วได้ผลดี ทุกคนพอใจก็ไม่มีใครกล่าวหาว่าร้ายวัฒนธรรมเทศส่วนนั้นๆ ว่าทำลายหรือเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมไทยบางส่วนหรือหลายส่วน เช่น สิ่งของเครื่องใช้สมัยใหม่จำนวนมากในวิถีชีวิตไทย โดยเฉพาะในหมู่คนฐานะดีมีการศึกษาสูง (ทั้งจากสถาบันในหรือนอกประเทศ) มีชื่อเสียงเกียรตินิยมในอาชีพการงาน ฯลฯ เป็นของใช้ในวิถีชีวิตคนตะวันตกมากกว่าจะเป็นของแบบไทยดั้งเดิม อาหารการกิน เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัยและยารักษาโรคที่เป็นปัจจัยสี่ของชีวิต ก็เป็นแบบต่างด้าวไปไม่น้อย เครื่องมือเครื่องใช้อุปกรณ์ในสำนักงานที่ประกอบการอาชีพก็เป็นแบบทันสมัยล่าสุดสากลที่มีต้นแบบจากวิถีชีวิตตะวันตก สิ่งบันเทิงเริงรมย์ต่างๆ ก็เป็นแบบสากลตะวันตก ฯลฯ แม้แต่การศึกษาหาความรู้และวุฒิปริญญาที่ช่วยหางานทำรายได้ดีๆ ก็ลอกแบบตะวันตก สืบต่อมาไม่ลดละตั้งแต่จุดเริ่มต้นในสมัยรัชกาลที่ 5 ฯลฯ ส่วนต่างๆ นี้จากวัฒนธรรมตะวันตกที่เข้ามาผสมผสานเป็นวิถีชีวิตของคนไทยส่วนใหญ่ในเมือง และกำลังลุกลามไปตามชนบทมากขึ้นทุกวันนั้นไม่ค่อยเห็นมีคนบ่นกันว่าเป็นสิ่งไม่ถูกไม่ควรใช้ไม่ควรทำ หรือถ้าจะบ่นว่าบ้างก็เจาะจงเฉพาะที่คนอื่นทำแต่ไม่รวมส่วนที่ตนเองทำเป็นตัวอย่างมาก่อน ในฐานะชนชั้นนำในสังคมของประเทศ

สังเกตว่า ส่วนที่บ่นตำหนิวัฒนธรรมตะวันตกมากคือส่วนที่ไม่ใช่วัตถุสิ่งของถูกใจ แต่เป็นส่วนกิริยามารยาทแบบอย่างการกระทำ ความประพฤติโดยเฉพาะของเด็กและผู้หญิงที่คนรุ่นใหม่ทำต่างไปจากคนรุ่นเก่า ว่าไม่

เรียบร้อยสุภาพนิ่มนวล ไม่แสดงสัมมาคารวะ ไม่รักษาคติและค่านิยมของคนรุ่นก่อน ละเลยธรรมเนียมประเพณี ชีวิตและการงาน การละเล่นพักผ่อน ฯลฯ และสุดท้ายที่ของเดิมของไทยถูกทำลายโดยของต่างด้าวมากที่สุดคือ เรื่องศีลธรรม จริยธรรม การปฏิบัติและความศรัทธาทางศาสนา จนถึงปรัชญาและคติธรรมของชีวิตที่หันเหจากจิตนิยมและความสันโดษ มาเป็นวัตถุนิยม และการแสวงหาสะสมเพื่อบริโภค ฯลฯ คือสรุปว่าไม่ชอบเรื่องกึ่งรูปธรรม นามธรรม จนถึงเรื่องนามธรรมแท้ๆ แต่ไม่รังเกียจของรูปธรรมที่ให้ความสะดวกสบายสนุกสนานแก่ชีวิต

สิ่งต่างๆ นี้ เข้ามาอยู่ในวิถีชีวิตไทยได้อย่างไร ใครนำอะไรเข้ามาอย่างไร? ที่ไหน? ตั้งแต่เมื่อไร? และทำไม? จากที่เขามีและใช้กันในวิถีชีวิตต่างด้าวตะวันตก จนเกิดการเปลี่ยนแปลงและผสมแล้วผสานบ้างไม่ผสานบ้างในวิถีชีวิตไทย แล้วทำให้วัฒนธรรมตะวันตกถูกตำหนิว่ามีแต่โทษภัยทำลายวัฒนธรรมตะวันออกอย่างไทย (เฉพาะในส่วนที่ตัวเราไม่ถูกใจเมื่อเห็นคนอื่นทำ) แล้วส่วนไหนที่เราควรพอใจว่าให้ประโยชน์เป็นวิถีชีวิตแบบใหม่ที่เหมาะสมกับคนไทยสมัยนี้และสมัยต่อไปบ้าง?

ภาษาและวัฒนธรรม

“**ภาษา**และวัฒนธรรม” เป็นเรื่องคนละเรื่อง หรือเป็นเรื่องเดียวกัน หรือเป็นคนละเรื่องเดียวกัน ก็คงพิจารณาได้เหมือนสิ่งอื่นๆ อีกหลายเรื่องที่เอามาคู่กัน เช่น “วิจัยและพัฒนา” “มารดาและทารก” “ครอบครัวและเยาวชน” หรือ “ข้าวและแกง” ฯลฯ

นักภาษาและ/หรือไวยากรณ์ที่พิถีพิถันจะยืนยันว่า “ข้าวและแกง” ไม่เหมือนกับ “ข้าวกับแกง” และทั้ง 2 คู่นี้ อาจจะใช่หรือไม่ใช่ “ข้าวแกง” ก็ได้

ถ้าเอาผู้เชี่ยวชาญมา 2 คน ให้พูดเรื่อง “ข้าวและแกง” คนหนึ่งเชี่ยวชาญเรื่อง “ข้าว” อีกคนหนึ่งเรื่อง “แกง” ต่างคนคงจะพูดเรื่องที่ตนมีความรอบรู้ ชำนาญเป็นคนละเรื่องที่แยกจากกัน ถึงแม้จะพูดในโอกาสเดียวกัน หรือถ้าใช้เด็กไปซื้อ “ข้าวกับแกง” จากแม่ค้าที่ตลาด เด็กอาจจะซื้อแยกกันมาคนละถุง หรือรวมกันมาในถุงเดียวกันก็ได้ แต่ถ้าสั่งให้ไปซื้อข้าวแกง (ที่ไม่ใช่ “ข้าวเปล่า” หรือ “ข้าวผัด” หรือ “ข้าวต้ม” ฯลฯ) โอกาสที่จะได้ข้าวรวมอยู่กับแกงในที่เดียวกันคงมีมากกว่าจะแยกกันอยู่ (แต่ก็ไม่แน่เสมอไป เพราะมีคนสั่งเด็กให้ไปซื้อ “วุ้นเส้นต้มยำ” ใส่ถุง แยกเส้น/แยกน้ำ/แยกเครื่องก็มีเหมือนกัน)

เรื่อง “ภาษาและวัฒนธรรม” ก็เช่นกัน ผู้เชี่ยวชาญทางภาษาไม่ว่าจะเป็นภาษาสำหรับประยุกต์ใช้งาน หรือภาษาในแง่วิชาการที่อธิบายหลักภาษาไวยากรณ์ ฯลฯ หรือภาษาเปรียบเทียบ เช่น ภาษาศาสตร์ ฯลฯ คงพิจารณา

“ภาษา” แยกได้จาก “วัฒนธรรม” ไม่ต่างกับที่ผู้เชี่ยวชาญเรื่องวัฒนธรรมเชิงประยุกต์ แขนงใดแขนงหนึ่งเฉพาะทาง เช่น ดนตรี อาหาร การแต่งกาย ฯลฯ หรือวัฒนธรรมในเชิงวิชาการพื้นฐานและทฤษฎีก็คงพูดเรื่อง “วัฒนธรรม” โดยไม่ต้องเกี่ยวเนื่องกับ “ภาษา” เลยได้เช่นกัน

เนื่องจาก ผู้เขียนไม่ใช่ผู้เชี่ยวชาญทั้งเรื่อง “ภาษา” และเรื่อง “วัฒนธรรม” แต่สนใจความเกี่ยวกันของสองสิ่งนี้ ที่ปรากฏในปกติชีวิตของคนทำนองเดียวกับที่คนไทยทั่วไปที่อาจสนใจเรื่อง “ข้าวแกง” ที่เป็นอาหารจานด่วนประจำชีวิตไทย ทุกเพศทุกวัยทุกฐานะและอาชีพ มาก่อนที่วัฒนธรรมไทยจะได้รู้จักวัฒนธรรม fast food ของโลกตะวันตก จึงขอพิจารณาเรื่อง “ภาษาและวัฒนธรรม” ที่ไม่ต้องการแยกกันเป็นคนละเรื่อง

ความสัมพันธ์ของ “ภาษา” และ/กับ “วัฒนธรรม” ปรากฏเป็นประเด็นปัญหาที่น่าสนใจได้หลายเรื่อง เช่น การศึกษาภาษาจากวรรณคดี มารยาทในการใช้ภาษา ภาษาวิบัติหรือภาษาวิวัฒน์ ภาษาคนภาษาธรรม ภาษากลางและภาษาถิ่น การเรียนภาษาที่สอง ปัญหาการแปลภาษาต่างประเทศ ฯลฯ และประเด็นปัญหาอื่นๆ อีกมากทั้ง “ภาษาแม่” และ “ภาษาต่างด้าว”

“ภาษาแม่”

ภาษาแรกในชีวิตที่บุคคลเรียนรู้จากพ่อแม่และครอบครัว ควรจะเรียกได้ว่าเป็น “ภาษาแม่” ในความหมายที่ต้องการใช้ในที่นี้ ซึ่งคงแปลเทียบได้กับคำ mother-tongue ในภาษาอังกฤษ คำว่า native lanquage ที่ควรจะแปลว่า “ภาษากำเนิด” แต่ฝรั่งเจ้าอาณานิคมมักจะใช้เรียกภาษาของคนพื้นเมือง จนคำ native บางทีแปลกันจนชินว่า “พื้นเมือง” นั้น ก็เทียบได้กับ “ภาษาแม่” เพราะเป็นภาษาแรกที่ใช้หลังจากที่เกิดมาแล้ว

ฝรั่งเรียกแผ่นดินเกิดว่า motherland ก็ได้ fatherland ก็ได้ ยอมให้ทั้งแม่และพ่อ แต่ “ภาษา” ที่เรียกด้วยสำนวน “ลิ้น” (คือ tongue ซึ่งคงมี

เจตนาเน้นภาษาพูดเป็นสำคัญ) นั้นไม่เคยเห็นเรียก father-tongue อาจเป็นเพราะแม่ใกล้ชิดลูกกว่าพ่อจึงเป็นคนแรกที่สอนให้ลูกรู้จักฟังและพูดภาษาแรกของชีวิตกระมัง พ่อจึงไม่มีส่วนได้รับเกียรตินี้ด้วย แต่ในกรณีที่ต่างไปจากปกติ เพราะพ่อและแม่พูดกันคนละภาษา “ภาษาพ่อ” ก็มีความหมายที่จำเพาะเจาะจงได้ว่า ต่างไปจาก “ภาษาแม่” และลูกในครอบครัวเช่นนี้ก็คงได้เรียนรู้ทั้ง 2 ภาษา ตั้งแต่วัยต้นของชีวิต แต่ภาษาใดจะเป็นภาษาแรก และภาษาใดที่สองคงขึ้นอยู่กับสถานการณ์ชีวิตว่า ครอบครัวนั้นอยู่ในชุมชนของฝ่ายแม่หรือของฝ่ายพ่อ (เช่น ลูกแม่ไทยพ่อฝรั่งอยู่เมืองไทยหรือเมืองฝรั่ง) ภาษาของฝ่ายที่เป็นชนส่วนใหญ่ คงได้รู้จักใช้ก่อนของฝ่ายที่เป็นชนส่วนน้อยในที่นั้น

โดยทั่วไป ในกรณีที่แม่กับพ่อเป็นคนชาติภาษาเดียวกันและอยู่ในชุมชนของตนเอง ไม่ได้อพยพลี้ภัยไปอาศัยอยู่ในชุมชนของคนชาติภาษาอื่น “ภาษาแม่” หรือ “ภาษากำเนิด” ของบุคคลก็จะเป็นภาษาเดียวกันกับของคนทั่วไปในท้องถิ่น ในภาคหรือประเทศนั้น เมื่อประชากรเป็นคนเชื้อสายเผ่าพันธุ์เดียวกันหมดทั้งประเทศ แต่ถ้าประเทศมีประชากรหลายชาติพันธุ์ (เช่น ประเทศสหรัฐอเมริกา หรือประเทศมาเลเซีย ที่รู้จักกันชัดเจน หรือประเทศไทยเราเองที่อาจไม่ค่อยได้สังเกตหรือยอมรับกัน) “ภาษาแม่” ที่เป็นภาษาแรกซึ่งบุคคลเรียนรู้ ถึงจะเป็นภาษาของชุมชนและท้องถิ่น ก็อาจไม่ใช่ภาษาของคนส่วนใหญ่ในชาติที่ใช้ภาษานั้นเป็นภาษากลาง หรือภาษามาตรฐานของประเทศที่เรียกเป็นภาษาประจำชาติ

ตรงนี้เองกระมังที่ “ภาษากำเนิด” หรือ native language กลายเป็น “ภาษาพื้นเมือง” หรือ “ภาษาของชนพื้นเมือง” ทั้งที่บุคคลนั้นและพ่อแม่ของเขาก็เป็นประชากรที่เป็นพลเมืองของประเทศเหมือนกัน ในกรณีที่ถิ่นกำเนิดภูมิลำเนานั้นมิได้อยู่ในฐานะอาณานิคมใต้ปกครองของชนชาติอื่นที่เป็นคนต่างด้าว พูดภาษาต่างด้าว

การเรียน “ภาษาแม่” เป็นกระบวนการพัฒนาตามธรรมชาติธรรมดาของชีวิตมนุษย์ทุกคน ที่อยู่ในสังคมรวมกับผู้อื่น ซึ่งต้องมีการสื่อสารความรู้สึก

นึกคิดความต้องการระหว่างกัน สำหรับการทำกิจกรรมที่เสนอสนองประโยชน์กันได้ แม่ (และอาจเป็นพ่อด้วยก็ได้) พูดคุยกับลูกตั้งแต่ลูกยังไม่รู้ความ และยังพูดไม่ได้ นักจิตวิทยาสมัยนี้อาจจะแนะนำ (พ่อ) แม่ว่าทารกรับรู้ได้ ถึงจะยังไม่รู้ความหมายของภาษาและส่งเสริมให้ผู้ใหญ่พูดกับเด็กตั้งแต่อยู่ในท้องแม่ แต่คนสมัยก่อนไม่เคยรู้ จิตวิทยาสมัยใหม่ คงพูดไปข้างเดียวเพราะเป็นความสุขที่ได้แสดงอารมณ์ความรู้สึกรักเอ็นดู ห่วงใย ฯลฯ ของตนต่อทารก อย่างไรก็ตามผู้ที่เลี้ยงดูใกล้ชิดเด็กจะสังเกตได้ว่า เด็กประมาณ 1 ขวบที่ยังพูดเป็นคำในภาษาไม่ได้ เริ่มรู้จักคำที่เป็นชื่อวัตถุสิ่งของ รูปธรรมที่ผู้ใหญ่พูดบอก เพราะสามารถแสดงพฤติกรรมตอบสนองได้ เช่น ชี้ของหรือคนได้ถูก หรือทำกิริยาอาการได้ตามตัวอย่างที่ผู้ใหญ่เคยทำให้ดูก่อน แล้วภายหลังจึงใช้เสียงพูดบอกเป็นสัญญาณ ขั้นตอนพัฒนาการต่อไปไม่นานก็คือการที่เด็กเริ่มเปล่งเสียงเป็นคำที่เรียกสิ่งต่างๆ ที่เคยรู้จักเข้าใจด้วยการฟังเท่านั้นมาก่อน หลังจากพูดเป็นคำๆ ได้ก็ก้าวหน้าไปพูดเป็นวลีและประโยค ตามลำดับในที่สุด ทั้งหมดนี้โดยที่เด็กไม่เคยเรียนหลักภาษาและไวยากรณ์เลย

นักภาษาที่สอนหลักภาษาหรือไวยากรณ์ กับนักจิตวิทยาที่เรียนรู้คงช่วยกันวิเคราะห์และอธิบายได้ว่าเด็กรู้จักคำที่เป็นเสียงแทนสิ่งของ ทั้งรูปธรรมและนามธรรม (ที่ในหลักไวยากรณ์เรียกว่า “คำนาม”) คำที่แทนกิริยาอาการ (ที่เรียกว่า “คำกิริยา”) คำที่แทนลักษณะหรือคุณสมบัติของสิ่งของและกิริยาอาการ (ที่เรียกว่า “คำคุณศัพท์และวิเศษณ์”) คำที่บอกตำแหน่งแห่งที่ (ที่เรียกว่า “คำบุพบท”) ฯลฯ ได้อย่างไร และใช้ประโยชน์สื่อสารกับผู้ใหญ่ได้ถูกต้อง โดยไม่เคยเข้าชั้นเรียน วิชาภาษาของตนและชุมชนที่เป็น “ภาษาแม่” และ “ภาษากำเนิด” ของตัวเองเลย แต่ถ้าต้องเรียนเป็นวิชาในชั้นเรียนของสถานศึกษาที่เป็นรูปแบบทางการแล้ว ทำไมนักเรียนไทยที่รู้จักพูดจาภาษาไทยจึงสอบตกวิชาภาษาไทย

ครูสอนภาษาเพื่อใช้งานการสื่อสาร ที่ไม่เน้นวิเคราะห์หลักและทฤษฎีคงบอกว่าเด็กเรียนภาษาใช้งานตามประสบการณ์จริงของชีวิตที่เป็นลำดับ

ขั้นตอนด้วยวิธีธรรมชาติ ซึ่งไม่มีหลักสูตรและกำหนดเวลาที่แน่นอนตายตัวสำหรับการประเมินผล ทุกคนที่อยู่รอบข้างเป็นครูช่วยกันสอนคนละนิดคนละหน่อย และไม่มีบทเรียนภาษาที่ไม่ได้มาจากสถานการณ์จริงในการดำเนินชีวิต ทุกสิ่งที่เรียนรู้นั้นมีการใช้ประโยชน์จริงเสมอ การเรียน “ภาษาแม่” จึงเป็นกิจกรรมที่ไม่สร้างความรู้สึกฝืนธรรมชาติเหมือนการเรียนวิชาในห้องเรียน ทั้งๆ ที่ทุกส่วนของภาษานั้น ล้วนเป็นสิ่งที่สร้างกำหนดขึ้นมานอกเหนือธรรมชาติ (ที่มีอยู่เองเป็นอยู่เองโดยปราศจากมนุษย์) แต่ผู้เรียนผู้ใช้สิ่งประดิษฐ์ คือภาษานั้นไม่ได้รู้สึกหรือสังเกตความไม่เป็นธรรมชาติของภาษา จนกระทั่งเมื่อเรียนภาษาเป็นวิชาการในชั้นเรียน

การเรียน “ภาษาแม่” ที่ไม่เป็นสิ่งที่มีอยู่เองในธรรมชาติ ด้วยวิธีการที่ไม่เคยรู้สึกว่าฝืนธรรมชาติธรรมดาของการดำรงชีวิต เช่นนี้ คือ เรื่องของ “ภาษา” ที่แยกไม่ได้จาก “วัฒนธรรม” ทั้งนี้โดยอนุโลมใช้คำจำกัดความง่ายๆ ว่า “ภาษา” คืออุปกรณ์เพื่อการสื่อสารความรู้สึกนึกคิดระหว่างคนเพื่อการกระทำสัมพันธ์กันและ “วัฒนธรรม คือลักษณะวิธีการดำเนินชีวิตของคนที่อยู่ร่วมเป็นสังคมเดียวกัน ซึ่งประกอบด้วยทุกอย่างที่มนุษย์สร้างทำกำหนดขึ้น และร่วมรู้และใช้ในการดำรงชีวิตเป็นหมู่คณะนั้น” คำจำกัดความเช่นนี้อาจไม่ตรงกับที่ต้องการใช้กันในทุกวงการ แต่เชื่อว่าจำกัดความแรกคงคุ้นเคยในวงวิชาการสื่อสาร และคำจำกัดความหลังในวงวิชาการมานุษยวิทยาและสังคมวิทยา พออาศัยใช้ประโยชน์ได้ในโอกาสนี้

เพราะเด็กทารกเรียนภาษาส่วนหนึ่งของการมีชีวิตร่วมกับผู้อื่นในครอบครัว และละแวกบ้านชุมชนอย่างเป็นกิจกรรมปกติธรรมดาตามขั้นตอนพัฒนาการของชีวิต การเรียนรู้ภาษาจึงเป็นการเรียนรู้วัฒนธรรมของกลุ่มที่ตนเป็นสมาชิกอยู่ด้วยพร้อมๆ กัน คือรู้คำและข้อความที่เป็นชื่อเรียกวัตถุสิ่งของ พืช สัตว์ สถานที่ เวลา ลักษณะคุณสมบัติ กิริยาอาการ ปรัชญา ศาสนา ค่านิยม ฯลฯ ทุกอย่างที่สังคมและชุมชนของตนรู้จักและใช้ในการดำรงชีวิตร่วมกัน ยิ่งรู้ถ้อยคำสำนวน วลีประโยคของภาษาที่ตนใช้ในการได้มาก ก็ยิ่งรู้จักส่วนต่างๆ

และเรื่องราวของวัฒนธรรมของกลุ่มได้มากตามไปโดยอัตโนมัติ และตราบใดผู้สอนและผู้เรียนภาษาร่วมอยู่ในวัฒนธรรมของสังคมเดียวกัน โดยสมบูรณ์ ก็ไม่มีอะไรขัดแย้งกันระหว่างภาษาและวัฒนธรรม เช่น พ่อแม่ที่สอนลูกให้รู้ภาษาพูดจากันได้ ย่อมสอนถ้อยคำสำนวนที่ใช้จริงในปกติชีวิตของครอบครัวนั้น ผู้เรียนไม่เกิดความสับสนใดๆ ว่าคำและสำนวนต่างๆ นั้นจะใช้ประโยชน์อะไร แต่ถ้าผู้สอนมาจากต่างสังคมและวัฒนธรรมกับผู้เรียน หรือในหมู่ผู้สอนเองก็มาจากต่างสังคมและวัฒนธรรมด้วยกัน ผู้เรียนก็ต้องสับสนเป็นธรรมดา แต่สถานการณ์ที่สับสนได้อย่างนี้ อาจจะถือว่าไม่น่าจะมีในกรณีของการเรียน “ภาษาแม่” แค่คงมีได้ในกรณีของการเรียน “ภาษาต่างด้าว” ซึ่งไม่ใช่ภาษาแรกในชีวิตของผู้เรียน

ในสังคมหรือชุมชนขนาดเล็กที่ยึดถือกฎเกณฑ์มาตรฐานเดียวกันในการกำหนดความหมายและคุณค่าของสิ่งต่างๆ ที่ใช้ในการดำรงชีวิตร่วมกัน ความสับสนในการเรียนและใช้ภาษาย่อมไม่เกิด เช่น ในครอบครัวที่พ่อและแม่สอนลูกอย่างเดียวกัน หรือพ่อแม่สอนลูกไม่ผิดกับที่ปู่ย่าตายายสอนหลาน หรือคนในบ้านกับคนข้างบ้านก็สอนเรื่องราวต่างๆ ตรงก็เป็นภาษาเดียวกันให้แก่เด็กที่เป็นสมาชิกใหม่รุ่นเยาว์ของชุมชนและสังคมเดียวกัน แต่ถ้าในครอบครัวนี้พ่อมีพื้นฐานการศึกษาต่างกับแม่มาก หรือพ่อแม่มีโอกาสศึกษาเล่าเรียนความรู้สมัยใหม่มากกว่าปู่ย่าตายายซึ่งมีภูมิปัญญาสมัยเก่า หรือครอบครัวของเด็กมีการศึกษา ฐานะสังคมและรายได้จากงานอาชีพที่แตกต่างจากเพื่อนบ้านและผู้คน ในชุมชนอย่างมาก “ภาษาแม่” ที่ไม่ได้มาจากแม่เพียงคนเดียว แต่มาจากพ่อ จากปู่ย่าตายาย จากเพื่อนบ้าน และจากชุมชนที่มีผู้คนแตกต่างหลากหลายก็จะมีคำสำนวนของภาษาและเนื้อหาสาระของวัฒนธรรมที่สับสนซับซ้อนไม่ตรงกันเป็นมาตรฐานเดียวทั้งหมด การเรียนรู้ "ภาษาแม่” ในสภาพการณ์เช่นนี้ก็เป็นของยากเพราะไม่มีคำตอบที่ถูกต้องตรงกันได้ในทุกเรื่อง

คงเป็นเพราะเหตุนี้เอง ที่นักเรียนไทยสอบตกวิชาภาษาไทยที่ครูสอนให้ในโรงเรียน เพราะไม่เหมือนกับภาษาไทยที่ใช้กันในครอบครัวและชุมชน

โดยเฉพาะเช่นในกรณีของเด็กชนบทที่พูดภาษาไทยท้องถิ่นพื้นบ้านตามพ่อแม่และญาติมิตร แต่ต้องเรียนและสอบภาษาไทยกลางที่เป็นภาษามาตรฐานของชาติ การเรียนภาษากลางยิ่งยากขึ้นถ้าภาษาท้องถิ่นที่ใช้ในบ้าน และชุมชนเป็นภาษาที่อยู่นอกเครือภาษาไทย เช่น ภาษาของประชากรท้องถิ่นเชื้อสายเขมรในภาคอีสานใต้ เชื้อสายมลายูในภาคใต้สุด เชื้อสายชาวเผ่าต่างๆ ในภาคเหนือตอนบน ฯลฯ

สมัยนี้ในบางกรณี ทั้งๆ ที่พ่อแม่และครอบครัวพูดภาษาไทยมาตรฐานของภาคกลาง ด้วยสำนวนของชนชั้นที่มีการศึกษาสูง ลูกก็อาจพูดภาษาไทยภาคอื่นด้วยสำนวนวาจาของคนไทยในระดับชั้นอื่นของสังคมได้ เพราะไม่มีโอกาสเรียน “ภาษาแม่” จากแม่ แต่ได้ “ภาษาพี่เลี้ยง” จากคนเลี้ยงเด็กที่พ่อแม่จ้างมาช่วยเลี้ยงลูก และลูกวัยรุ่นจะพูด “ภาษาเพื่อน” มากกว่า “ภาษาแม่” ซึ่งเป็นของคนละรุ่นคนละวัยกันไปแล้ว ปัญหาทั้งหลายนี้อยู่ในภาษาแรกหรือภาษากำเนิดของบุคคล เพราะยังไม่ได้เรียน “ภาษาต่างด้าว” เป็นภาษาที่สอง เว้นแต่จะถือว่าภาษานอกบ้านเป็นภาษาต่างด้าวด้วยทั้งนั้น

“ภาษาต่างด้าว”

นักเรียนไทยเรียกการเรียนภาษาอังกฤษว่า การเรียน “ภาษาต่างประเทศ” ซึ่งฟังดีกว่า “ภาษาต่างด้าว” แต่เสมียนที่อำเภอจะจดประวัติทะเบียนของบุคคลว่า มีบิดา (หรือมารดา) เป็น “คนต่างด้าว” ไม่ใช่ “คนต่างประเทศ” ทั้งๆ ที่ 2 คำนี้ คือ “ด้าว” และ”ประเทศ” ก็มีความหมายอย่างเดียวกัน ความรู้สึกว่า “ต่างด้าว” ฟังไม่ดีเท่า “ต่างประเทศ” เป็นความแตกต่างของคุณค่าของคำที่เกิดจากการกำหนดของวัฒนธรรม เหมือนที่คนไทยบางคนถือว่าคำ “กิน” ไม่สุภาพเท่า “(รับประ)ทาน” หรือคำ “เจ๊ก” เท่ากับ “ต่างด้าว” แต่ “จีน” คือ “ต่างประเทศ” ฯลฯ อย่างนี้ก็เป็นเรื่องของ “ภาษา” ที่แยกไม่ได้จาก “วัฒนธรรม” อีกเช่นกัน

คนไทยชอบใช้สินค้า “นำเข้า” ซึ่งเป็นของอย่างเดียวกับสินค้า “ต่างประเทศ” แต่คงไม่ชอบให้เรียกเป็นสินค้า “ต่างด้าว” ตามแนวคิดเดียวกันนี้ ผู้เขียนก็ไม่ขัดข้อง หากมีใครจะเรียกการเรียนภาษาต่างประเทศ เช่น ภาษาอังกฤษว่า ภาษา “นำเข้า” หรือจะพูดว่า วัฒนธรรมไทยถูกทำลายโดยวัฒนธรรม “นำเข้า” แทนวัฒนธรรม “ต่างประเทศ” หรือวัฒนธรรม “ต่างด้าว”

สมัยก่อนคนไทยที่รักชาติ (ซึ่งแปลตรงตัวว่า “กำเนิด” แต่อนุโลมให้หมายถึง “ประเทศ” ก็ได้) มากๆ จะรังเกียจทุกอย่างที่เป็น “ต่างด้าว” ไม่ว่าของหรือคน คนไทยที่หวงแหนเอกลักษณ์วัฒนธรรมของชาติจึงไม่ยอมให้รับเอาของต่างด้าวเข้ามาปะปน

แต่ถ้าสังเกตกันจริงๆ แล้ว จะพบว่าคนที่ไม่รู้จักและ (จึง) ไม่ชอบของ “ต่างด้าว” นั้น คือคนที่อยู่กันตามลำพังในกลุ่มของตัวเอง ไม่มีโอกาสพบปะและคบหาสมาคมกับคนชาติอื่นภาษาอื่นเลย แต่คนที่ได้รู้จักมักคุ้นกับคนต่างชาติต่างภาษามากๆ เช่น คนที่เดินทางหรือคนค้าขาย จะไม่มีแต่ภาพลบของคนและของ “ต่างด้าว” เท่านั้น ถึงมีบางอย่างที่ไม่ชอบเพราะไม่เห็นประโยชน์ แต่ก็มีบางอย่างหรือหลายอย่างของ “ต่างด้าว” ที่เอามาใช้ประโยชน์เพิ่มคุณภาพของชีวิตได้เหมือนกัน

เช่น คนไทย เห็นประโยชน์ของพุทธศาสนา ซึ่งเป็นของ “ต่างด้าว” จากอินเดียจึงรับเอามาเป็นศาสนาของคนไทยส่วนใหญ่ในประเทศไทยปัจจุบัน

ชนชั้นสูงของสังคมไทยแต่ไหนแต่ไรมีโอกาสคบหาสมาคมกับคนชาติอื่นภาษาอื่น ไม่ในฐานะมิตรก็ศัตรูคู่สงคราม มีโอกาสซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้าและบริการกับต่างประเทศ ได้รับประโยชน์หลายอย่างจากการมีการใช้ของต่างประเทศ ซึ่งหายากและราคาแพงที่คนไทยสามัญไม่มีปัญญา (แปลว่าทรัพยากร) จะซื้อหามาเป็นสมบัติได้อย่างชนชั้นสูง คนไทยชนชั้นบนจึงไม่รังเกียจของ ”ต่างด้าว” เพราะมีการใช้ของ “นำเข้า” เป็นหน้าเป็นตาเสริม

ฐานะสังคม (คนไทยชั้นล่างที่อยากมีหน้าตาทัดเทียมบ้าง ไปกู้หนี้ยืมสินเขามาซื้อผ่อนส่ง พอรายได้ลด เจ้าหนี้เขาก็มายึดของคืนไป ต้องกลับมากินของไทยใช้ของไทย ให้รู้จักประหยัดใช้สอยตามฐานะ)

การรังเกียจของ “ต่างด้าว” จึงไม่ใช่วิสัยจริงของคนไทย ไม่ว่าจะอยู่ในระดับชั้นและฐานะใดทางเศรษฐกิจและสังคม การไม่ยอมรับวัฒนธรรมต่างด้าวเข้ามาผสมในวัฒนธรรมไทย หากยืนยันเช่นนั้นจริงๆ ตั้งแต่ต้น ก็คงไม่มีวัฒนธรรมไทยอย่างที่เห็นและหวงแหนกันในวันนี้

“ภาษาต่างด้าว/ต่างประเทศ/นำเข้า” ก็เป็นของนอกบ้านนอกประเทศ ซึ่งเป็นประโยชน์ยิ่งแก่คนที่เป็นเจ้าของภาษานั้น เพราะว่าเป็น “ภาษาแม่ / กำเนิด” ของเขา แต่ไม่เป็นประโยชน์แก่เราที่ไม่มีความจำเป็นต้องใช้ภาษานั้นเป็นอุปกรณ์สื่อสารความรู้สึกนึกคิด เพราะเรามี “ภาษาแม่/กำเนิด” ของเราเองใช้กันอยู่แล้ว แต่คนที่จำเป็นต้องใช้ภาษาต่างด้าว คือคนที่ต้องติดต่อสื่อสารกับคนต่างด้าว เช่น คนเดินทาง พ่อค้า ฯลฯ ผู้เผยแผ่ศาสนา หรือนักศึกษาที่ไปแสวงหาความรู้นอกประเทศ ทั้งในสมัยก่อนและสมัยนี้ (ซึ่งมีบุคคลอีกหลายประเภทหลายอาชีพกว่าในสมัยก่อนที่ไปทำมาหากินต่างประเทศ อาทิ แรงงานไทยที่ซาอุฯ และเจ้าหน้าที่ IMF มาเมืองไทย ฯลฯ) แต่คนอื่นๆ นอกข่ายนี้ไม่เป็นความจำเป็นและประโยชน์ในการเรียนรู้และใช้ภาษาต่างด้าว (คนไทยหลายคนไปเที่ยวซื้อของ “นำเข้า” แถวต่างประเทศได้โดยไม่ต้องรู้ภาษาของประเทศนั้นๆ เพราะบริษัททัวร์จัดการติดต่อให้เสร็จทุกอย่าง และให้หัวหน้าทัวร์ผู้นำทางพาไปที่พูดได้คนเดียวพอ นักศึกษาไทยที่ถูกอาจารย์สั่งให้อ่านบทความหรือตำราต่างประเทศวานเพื่อนหรือพ่อ หรือพ่อของเพื่อนหรือเพื่อนของพ่อ ช่วยอ่านแทนแล้วแปลและเรียบเรียงเรื่องทำรายงานแทนให้ก็ได้) เมื่อไม่มีความจำเป็นและไม่เห็นประโยชน์จะต้องใช้ภาษาต่างด้าว ก็ไม่ต้องการเรียนไม่อยากเรียน หรือถ้าถูกบังคับให้เรียนภาษาต่างประเทศ ก็เสียเวลาและแรงงานมากมายโดยไม่เกิดผลที่เป็นประโยชน์ได้สัดส่วนกัน ผู้เรียนและผู้สอน

ภาษาต่างประเทศที่เป็นวิชาบังคับ ในสถานศึกษาทุกระดับตระหนักความจริงข้อนี้ดี

การเรียน “ภาษาต่างด้าว” ด้วยวิธีที่รู้สึกเป็นธรรมชาติของการเรียน “ภาษาแม่” นั้นในสภาพการณ์ปกติทั่วไปทำได้ยากยิ่ง ถ้าผู้เรียนไม่ได้อยู่ในชุมชนหรือประเทศของเจ้าของภาษา ที่เป็นบริบทธรรมชาติของภาษานั้นๆ ตั้งแต่เล็กๆ การเรียนภาษาต่างประเทศเป็นภาษาที่ 2 เมื่อผู้เรียนเจริญวัยแล้วในชุมชนของตนเอง ซึ่งมี “ภาษาแม่” ใช้ประจำเป็นภาษาแรก (และภาษาเดียวตลอดชีวิตของคนทั่วไปจำนวนมากในทุกชาติประเทศ) จึงสัมฤทธิ์ผลได้เพียงสำหรับคนจำนวนน้อยที่มีสมรรถนะพิเศษด้านภาษา แต่เป็นกิจกรรมยาขมหม้อใหญ่สำหรับผู้เขียนเป็นวิชาบังคับส่วนใหญ่ เพราะเรียนโดยไม่มีการใช้ประโยชน์ในการทำกิจกรรมของชีวิตจริงประจำวัน วิธีการสอนในสภาพของชั้นเรียนที่มิได้จำลองสถานการณ์จริงของชีวิต ซึ่งต้องใช้คำและสำนวนภาษาที่เรียนแต่ละคาบเวลาเรียน จึงไม่สามารถหวังผลสัมฤทธิ์ได้เหมือนกับผู้ใหญ่รอบตัวสอนเด็กให้รู้ภาษาแม่ “ในสถานการณ์จริงของชีวิต” ซึ่งอาจมีแต่การฟังและการพูด โดยไม่ต้องอ่านและเขียนเลยก็ได้ทั้งชีวิต (เช่นในสังคมที่ไม่มีภาษาหนังสือ)

นอกจากวิธีการเรียนการสอนไม่เป็นธรรมชาติของชีวิตจริงแล้ว สิ่งที่เป็นเนื้อหาของภาษา คือคำและสำนวนที่พ้นตัวอย่างจริงซึ่งสาธิตประกอบเรื่องราวได้ เพื่อช่วยความเข้าใจจากประสบการณ์จริงของผู้เขียน อาจถ่ายทอดวัฒนธรรมต่างด้าวของเจ้าของภาษาที่ผู้เรียนไม่เคยประสบและคิดสมมติเอาด้วยจินตนาการเองไม่ได้ นักเรียนที่โชคดีได้ไปเรียนภาษาต่างประเทศในประเทศของเจ้าของภาษาจริง ไม่ว่าจะชั่วระยะสั้นๆ ตอนปิดภาคเรียนประจำปี หรือเป็นนักศึกษาแลกเปลี่ยนชั่วคราว 1 ปี หรือไปเรียนหลายปีไม่ว่าระดับประถม มัธยม หรืออุดม จึงจะเข้าใจความหมายของภาษาที่สัมพันธ์กับวัฒนธรรมที่เป็นวิถีชีวิตของเจ้าของภาษานั้น แต่สภาพการณ์อุดมคติที่ประสิทธิผลได้เช่นนี้ อยู่พ้นวิสัยของผู้เรียน “ภาษาต่างด้าว” ส่วนใหญ่ในสถานศึกษาทุกระดับ ทำให้เป็นปัญหาต้องขบคิดในเชิงเศรษฐกิจของการจัดให้บริการการศึกษาภาษาต่างประเทศใน

สถาบันการศึกษาทั้งของรัฐและเอกชน ว่าได้ผลตอบแทนคุ้มทุนค่าใช้จ่ายหรือไม่ สำหรับผู้เรียนเป็นวิชาบังคับส่วนใหญ่ในสภาพการณ์ที่ผิดธรรมชาติของการใช้ภาษา

ถ้าไม่คุ้มทุนแล้วเลิกเรียนเลิกสอนได้ก็ไม่เป็นปัญหาต้องห่วงใยกันต่อไป แต่ถ้าสุดท้ายก็ยังสมควรต้องเรียนต้องสอนกันอยู่ เพราะยิ่งวันก็ยิ่งมีความจำเป็นและประโยชน์ที่เราต้องการอาศัยมากขึ้น จะทบทวนวิธีการกันอย่างไรให้มีประสิทธิภาพและสัมฤทธิ์ผลจริงสำหรับชีวิตของผู้เรียนที่จะต้องใช้ “ภาษาต่างด้าว/ต่างประเทศ/นำเข้า” นั้น เคราะห์ดีที่ปัจจุบันนี้มีโอกาสได้เห็นตัวอย่างของจริงเป็นรูปธรรมได้บ้าง ในการเรียนภาษาต่างประเทศบางภาษา ถึงแม้ผู้เรียนจะไม่ได้ออกไปจากสังคมและวัฒนธรรมของตนเอง เช่น ถ้าเรียนภาษาอังกฤษคำว่า beer, whisky, soda, wine, football, basketball, etc ก็สามารถรับรู้ของจริงที่คำเหล่านั้นเป็นชื่อแทนได้ (ยกเว้นคำสุดท้าย etc ซึ่งย่อมาจากภาษาละติน et cetera และตรงกับภาษาไทยว่า ฯลฯ หาตัวอย่างรูปธรรมแสดงให้ตรงไม่ได้ง่ายๆ) เพราะสิ่งเหล่านั้นเข้ามาปรากฏใช้ในชีวิตไทยกันแล้วพอสมควร ถึงคำอื่นๆ ที่เป็นสิ่งของเครื่องใช้ที่มีต้นแบบเดิมจากสังคมและวัฒนธรรมเจ้าของภาษา ไม่ว่าจะในเครือภาษาอังกฤษด้วยกัน เช่น คนชาติอังกฤษ อเมริกัน และออสเตรเลีย หรือ เชื่อมโยงไปถึงคนชาติต่างๆ ในยุโรป ที่ร่วมเป็นสังคมวัฒนธรรมตะวันตก ซึ่งใช้วัตถุอุปกรณ์ดำรงชีวิตที่คล้ายกัน เช่น คำที่ว่าด้วยสิ่งของเครื่องใช้ในสำนักงานและโรงงาน ฯลฯ เดี๋ยวนี้สิ่งเหล่านั้นก็ปรากฏในชีวิตไทย เช่น ในบ้านเรือนและสถานที่ทำงาน ที่สร้างทำและตกแต่งตามแบบอย่างตะวันตกของคนเจ้าของภาษา และถ้าส่วนไหนยังไม่เอามาใช้จริงจังในชีวิตไทยสมัยใหม่ได้ครบถ้วน ก็มีภาพยนตร์ วีดิทัศน์และรายการโทรทัศน์ที่เสนอเรื่องราวของชีวิตผู้คนเจ้าของภาษา ทั้งที่เป็นเรื่องจริง สารคดีและเรื่องแต่งสมมติขึ้นอย่างนิยาย ฯลฯ แสดงให้เห็นบริบทที่แท้จริงของสิ่งของที่มีชื่อเป็นคำต่างๆ ในภาษาต่างประเทศ บริบทที่แท้จริงของสิ่งของที่มีชื่อเป็นคำต่างๆ ในภาษาต่างประเทศนั้นที่ผู้เรียนคนไทยรับรู้ได้ถูกต้องชัดเจนขึ้นกว่าการได้ยินเป็นคำพูดหรือได้เห็นเป็นตัวอักษรเท่านั้น (แม้แต่พจนานุกรมและหนังสือเรียน

ภาษาต่างประเทศเดี๋ยวนี้ก็มีภาพประกอบทั้งที่ถ่ายและเขียนดูชัดเจนเหมือนจริง ช่วยให้เกิดความรู้ความเข้าใจได้อย่างสนุกว่าเป็นตัวหนังสือเฉยๆ)

นอกจากโสตทัศนูปกรณ์การเรียนภาษาต่างด้าว ที่เพียบพร้อมกว่าสมัยก่อนแล้ว ครูผู้สอนที่ไม่ถูกจำกัดบริเวณให้สอนกันแต่ในห้องเรียน ยังอาจพานักเรียนไปเรียนนอกสถานที่ของโรงเรียนจากสถานที่จริง เพื่อให้เห็นความหมายและประโยชน์ใช้งานของภาษาในกิจกรรมจริงที่ตรงกับหัวข้อเรื่องที่เรียนได้ เช่น เรียกคำเกี่ยวกับกีฬาจากการเล่นจริงในสนาม เรียนเรื่องสัตว์ เรียนเรื่องเครื่องจักรกลในโรงงาน ฯลฯ การเรียนและสอนในสภาพจริงเช่นนี้ อาจเรียกว่าการจำลองสถานการณ์จริงของชีวิตในส่วนที่เกี่ยวข้องกับคำและสำนวนนั้นๆ มาทำให้การเรียนภาษาต่างด้าวดูเป็นกระบวนการธรรมชาติเหมือนการเรียนภาษาแม่ได้บ้าง ถึงแม้ไม่ได้ครบถ้วนทุกอย่างเหมือนการไปอยู่ในสังคมและวัฒนธรรมจริงของเจ้าของภาษา

แต่ถึงแม้ผู้เรียนที่เป็นคนไทยจะได้ไปเรียนภาษาจากสถานการณ์จริงของชีวิตในสังคมของเจ้าของภาษา ก็ไม่ได้แปลว่าจะรู้จักภาษานั้นได้ในทุกแง่มุมของวัฒนธรรม ซึ่งเป็นวิถีชีวิตทั้งหมดของสังคมนั้น ย่อมรู้ได้แต่เพียงส่วนที่ตนได้เข้าไปเกี่ยวข้องจริงในช่วงของชีวิตการศึกษาของตนเท่านั้น ความรู้ภาษาต่างประเทศของแต่ละคนจึงจำกัดอยู่ภายในวงเขตของวิชา กับกิจกรรมนอกหลักสูตรการศึกษา ที่บุคคลมีโอกาสได้ประสบเท่านั้น คนไทยที่ไปเรียนนอก เรียนวิชาอะไรมีประสบการณ์วิชาชีพและประสบการณ์ชีวิตในต่างประเทศอย่างไร ก็รู้ภาษาต่างประเทศที่สอดคล้องกันอย่างนั้น ภาษาอังกฤษสำหรับคนเรียนวิชาวิทยาศาสตร์ วิศวกรรมศาสตร์ หรือแพทยศาสตร์ จึงไม่เหมือนกับของคนที่เรียนนิติศาสตร์ ศึกษาศาสตร์ หรือธุรกิจการบัญชี เลขานุการ ฯลฯ หรือของคนที่เรียนวรรณคดี ปรัชญาหรือศิลปะ ความจริงเช่นนี้ก็ไม่ต่างไปจากความรู้และประสบการณ์ในภาษาแม่ของแต่ละคน เพราะในสังคมใหญ่ที่มีความหลากหลายของรูปแบบชีวิตและอาชีพ มีการแบ่งชั้น วรรณะ มีลักษณะวิถีชีวิตและภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เป็นภูมิภาคที่ต่างกัน ฯลฯ ไม่มีบุคคลใดในสภาพธรรมดาของปกติชีวิตที่จะรู้ภาษาของตนและคนชาติเดียวกันได้ครบถ้วนทุกส่วน

อย่างสมบูรณ์ เพราะภาษาเมื่อสอดคล้องกับชีวิตจริง ก็จำกัดตามขอบเขตของวิถีชีวิตแต่ละแบบแต่ละส่วนนั้นๆ

สิ่งสำคัญที่สุดในการเรียนภาษาไม่ว่าจะ “ต่างด้าว/ต่างประเทศ/นำเข้า” หรือ “แม่/กำเนิด / พื้นเมือง” ก็คือหน้าที่และประโยชน์ของภาษาในการกระทำกิจกรรมของชีวิตจริง ถ้ามีความจำเป็นก็จะมีการเรียนรู้ภาษาที่ต้องใช้สื่อสารเอาประโยชน์ที่เราต้องการ ไม่ว่าจะด้วยวิธีการใด คนขายสินค้าและ/หรือบริการ แก่นักท่องเที่ยวต่างด้าว หรือผู้คนที่อยู่ตามชายแดนระหว่างประเทศ หรือคนเดินทางที่ไปทำงานในต่างประเทศ ฯลฯ จึงเรียนภาษาต่างประเทศหรือเดินทางที่ไปทำงานในต่างประเทศ ฯลฯ จึงเรียนภาษาต่างประเทศเพื่อใช้งานได้ ถึงแม้จะไม่มีโรงเรียนที่สอนเป็นวิชาการได้

“ภาษาแม่” และ “ภาษาต่างด้าว”

คนทุกคนมี เรียนรู้และใช้ “ภาษาแม่” เพราะจำเป็นสำหรับการดำรงชีวิตร่วมกับคนรอบข้างที่สื่อสารด้วยภาษาเดียวกันนั้น แต่อาจไม่จำเป็นต้องเรียนรู้เพราะไม่จำเป็นต้องใช้ “ภาษาต่างด้าว” เลยในชีวิต ตราบเท่าที่ชีวิตนั้นไม่ต้องเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับคนชาติภาษาอื่น

คนไทยในหมู่บ้านชนบทสมัยก่อนที่ขาดการสื่อสารคมนาคมกับโลกภายนอก มีแต่ “ภาษาแม่” และไม่ต้องรู้ “ภาษาต่างด้าว” แต่ทันทีที่มีโอกาสติดต่อกับผู้คนจากสังคมและวัฒนธรรมอื่นจากภายนอก ก็ได้ประสบการณ์กับ “ภาษาต่างด้าว” ไม่โดยตรงก็โดยอ้อม เช่น ชาวบ้านไทยที่นับถือพุทธศาสนา ได้รู้จักคำบาลีจากพระที่สั่งสอนธรรมะ รู้จักภาษากลางที่เป็นภาษามาตรฐานของทางราชการ และในสมัยหลังได้ยินภาษาฝรั่ง ถ้าไม่จากนักท่องเที่ยวต่างประเทศโดยตรง ก็จากคนไทยชั้นสูงชาวเมือง หรือจากสื่อมวลชนโดยเฉพาะโทรทัศน์และภาพยนตร์

เมื่อเศรษฐกิจไทยเลิกยึดถือการผลิตเพื่อบริโภคเอง เป็นผลิตเพื่อขาย และต้องการพัฒนาจากพาณิชยกรรมเป็นอุตสาหกรรม ที่ไม่เพียงผลิตเพื่อทดแทนการนำเข้าเท่านั้น แต่มุ่งผลิตเพื่อการส่งออกด้วย และนอกจากสินค้าแล้วยังมุ่งหารายได้จากบริการที่ไม่ให้เพียงแก่คนชาติเดียวกัน เช่น คนไทยไปหารายได้จากการขายแรงงานและบริการอื่นๆ พระไทยไปเผยแพร่ธรรมะ ทูตไทยไปช่วยขายสินค้า ฯลฯ ในต่างประเทศ สถานการณ์ใหม่ๆ เหล่านี้เป็นปัจจัยกำหนดความจำเป็นให้คนไทยต้องเรียนรู้และใช้ภาษาต่างประเทศ (ไม่เฉพาะภาษาของฝรั่งชาติตะวันตก แต่รวมทั้งภาษาของเพื่อนบ้านชาติตะวันออกที่อยู่ใกล้เคียงด้วย) เพื่อใช้ประโยชน์ในการสื่อสารมากยิ่งกว่าที่รัชกาลที่ 4 และ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ทรงส่งเสริมให้คนไทยรู้ภาษาฝรั่งเพื่อรักษาประเทศชาติให้พ้นภัยจากการคุกคามของมหาอำนาจตะวันตกจากยุโรปและอเมริกาในยุคสมัยของพระองค์ท่านอีกหลายเท่า เพราะถ้าสมัยนั้นจำเป็นต้องรู้ “ภาษาต่างด้าว” เพื่อรับความรู้และวิทยาการตะวันตกมาปรับตัว หลีกเลี่ยงอันตรายก่อนเป็นสำคัญ สมัยนี้ต้องรู้เพื่อรุกไปบุกเบิกหาตลาดขายสินค้ามาเลี้ยงปากเลี้ยงท้องให้ชีวิตทางเศรษฐกิจยุคโลกาภิวัตน์อยู่รอดได้ด้วย

ถ้ายังไม่ตระหนักความจำเป็นที่จะต้องรู้ “ภาษาต่างด้าว” ให้ใช้การได้อย่างนี้ ก็คงยังไม่มีความสนใจและตั้งใจเรียน/และสอน “ภาษาต่างด้าว” กันอย่างจริงจังให้ได้ผล

การสนับสนุนงานวัฒนธรรมพื้นบ้านโดยหน่วยงานของราชการ*

ในบทความนี้ ขอเสนอพิจารณาปัญหาต่อไปนี้

1.“วัฒนธรรมพื้นบ้าน” กับ “งานวัฒนธรรมพื้นบ้าน” หมายถึงอะไร?

2. หน่วยงานของราชการมีภาระหน้าที่ต่อวัฒนธรรมพื้นบ้านอย่างไร?

3. หน่วยงานของราชการ เช่น สำนักคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ควรมีบทบาทสนับสนุนงาน วัฒนธรรมพื้นบ้านอย่างไร

1. “วัฒนธรรมพื้นบ้าน” กับ “งานวัฒนธรรมพื้นบ้าน” หมายถึงอะไร?

1.1 “วัฒนธรรมพื้นบ้าน” ผู้เขียนได้เคยเสนอความหมายของ “วัฒนธรรมพื้นบ้าน” ตามที่ผู้เขียนเข้าใจและต้องการใช้ไว้บ้างแล้ว (ในการสัมมนาทางวิชาการเรื่องวัฒนธรรมพื้นบ้าน และงานมหกรรมวัฒนธรรมพื้นบ้านของสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งขาติ 8–14 สิงหาคม 2530 ณ วิทยาลัยครูจังหวัดสงขลา “แนวทางในการส่งเสริมและเผยแพร่วัฒนธรรมพื้นบ้าน”) ซึ่งพอสรุปมาเสนอได้ดังนี้

---

* *ที่มา สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ. วัฒนธรรมพื้นบ้าน: กรณีอีสาน. (กรุงเทพฯ.: อัมรินทร์พริ้นติ้ง กรุ๊ฟ จำกัด) 2532 หน้า 283 – 291.*

"วัฒนธรรม" ใช้ในความหมายว่า "แบบอย่างวิถีชีวิตของสังคม" คือ แบบแผนการกระทำในเรื่องต่างๆ ที่คนกลุ่มหนึ่งยึดถือปฏิบัติในปกติชีวิตมีหลายเรื่อง วิถีชีวิตจึงประกอบด้วยวัตถุ อุปกรณ์ วิธีการระเบียบกฎเกณฑ์ ความคิด และความเชื่อต่างๆ ที่คนกลุ่มนั้นถือว่าจำเป็นและใช้เป็นแบบอย่างเดียวกันในการดำรงชีวิตร่วมกันเป็นหมู่คณะนั้น

"พื้นบ้าน" ใช้ในความหมายว่า "ที่เป็นลักษณะปกติสามัญของชาวบ้านชนบท" โดยยึดธรรมเนียมภาษาไทยที่เทียบ "บ้าน" กับ "เมือง" ว่า "บ้าน" คือหมู่บ้านของสามัญชนทั่วไปซึ่งเป็นคนชนบท ต่างไปจาก "เมือง" ซึ่งเป็นที่พำนักอาศัยของชนชั้นบริหารปกครอง ทั้งคำ "บ้าน" และ "เมือง" มีความหมายและรายละเอียดเปลี่ยนไปจากความหมายเดิมตามวิวัฒนาการของภาษาและสังคมไทย ทำให้ลักษณะกายภาพของสิ่งแวดล้อม ประเภทของผู้คนและอาชีพการงานมีหลากหลายต่างไปจากในสมัยก่อน แต่สังคมไทยก็ยังแบ่งได้เป็นส่วนของชนบทและเมืองอยู่

"วัฒนธรรมพื้นบ้าน" ในที่นี้จึงขอใช้ให้หมายถึง "วิถีชีวิตของชาวชนบท" ที่เป็นลักษณะเฉพาะของแต่ละชุมชนในเขตภูมิภาค

1.2 "งานวัฒนธรรมพื้นบ้าน" คำว่า "งาน" ในที่นี้ไม่น่าจะหมายถึงกิจกรรมที่จัดขึ้นเพื่อการรื่นเริง (เช่น "งานวัด" "งานเทศกาล" "งานมหกรรม" "งานประกวดนางงาม" "งานออกร้านขายของ" ฯลฯ) แต่ควรหมายถึงกิจการซึ่งเป็นหน้าที่ต้องทำเกี่ยวกับสิ่งนั้น (เช่น "งานบ้าน" "งานครัว" "งานเรียน" ฯลฯ) ปัญหาที่ต้องพิจารณาคือ "งานวัฒนธรรมพื้นบ้าน" นี้ได้แก่กิจกรรมอะไรบ้าง เป็นหน้าที่รับผิดชอบของใคร ฯลฯ

ถ้า "วัฒนธรรมพื้นบ้าน" หมายถึง วิถีชีวิตของชาวชนบทหรือแบบอย่างที่ชาวชนบทยึดถือปฏิบัติร่วมกัน ในการดำรงชีวิตของหมู่คณะหรือชุมชน วัฒนธรรมพื้นบ้านก็จะประกอบด้วยกิจการต่างๆ ที่ชาวบ้านในชุมชนนั้นกระทำอยู่เป็นปกติวิสัย กิจกรรมบางอย่างทำอยู่ในหน้าที่ของแต่ละบุคคลที่มีต่อตนเองและผู้อื่นในวิธีการที่หมู่คณะนั้นถือกันว่าถูกต้อง บางอย่างก็คือการ

ทำงานอาชีพเลี้ยงชีวิต ซึ่งเป็นกิจกรรมอย่างหนึ่งเพื่อดำรงชีวิตโดยไม่ต้องมีใครมากำหนดให้เป็นหน้าที่แก่ใคร และกิจการบางอย่างก็เป็นการพักผ่อนเมื่อเสร็จจากงานอาชีพ ซึ่งไม่นับเป็นหน้าที่ซึ่งใครมอบหมายให้ทำเลย สรุปได้ว่าชาวบ้านเจ้าของชีวิตนั้นมีการกระทำหลายอย่างเพื่อดำรงปกติชีวิต แต่รวมแล้วก็ไม่เป็น “งาน” หรือหน้าที่พิเศษเฉพาะอะไรขึ้นมา

“งาน” ที่เป็นหน้าที่ต้องทำเกี่ยวกับวัฒนธรรมพื้นบ้าน จึงน่าจะเป็นงานที่ผู้อื่นซึ่งไม่ใช่ชาวบ้านต้องกระทำต่อวิถีชีวิตของชาวบ้านชนบทมากกว่ากิจกรรมในปกติวิถีชีวิตของชาวบ้านเอง และหน้าที่นี้คงไม่มีการไปดำเนินชีวิตให้ชาวบ้านเสียเอง เพราะวิถีชีวิตของใครก็เป็นของคนนั้น ทำแทนกันหรือทำให้กันไม่ได้ แต่อาจจะแทรกแซงก้าวก่ายได้ในบางเรื่องบางส่วน เช่น ในส่วนการทำงานอาชีพของชาวบ้าน ผู้อื่นจากภายนอกอาจจะเข้ามาช่วยสอนช่วยแนะนำวิธีการ เอาเครื่องมืออุปกรณ์ที่มีประสิทธิภาพกว่ามาขายให้ลองใช้ หรือมาช่วยรับซื้อผลผลิตให้ออกไปสู่ตลาดภายนอก (แต่งานอย่างนี้ที่มีผลต่อส่วนหนึ่งของการดำเนินชีวิตแบบชาวบ้านในด้านการผลิตและจำหน่าย ถึงแม้จะเป็นส่วนหนึ่งของ “วัฒนธรรมพื้นบ้าน” ก็ไม่นิยมเรียกเป็น “งานวัฒนธรรมพื้นบ้าน”) การให้การศึกษาภาคบังคับในโรงเรียนไม่ว่าทางราชการหรือเอกชน ก็เป็นงานที่เกี่ยวกับวิถีชีวิตของชาวบ้านชนบทที่ว่าด้วยการศึกษาหาความรู้ และมีผลต่อรูปแบบการดำเนินชีวิตของชาวบ้าน ทำให้ผิดเพี้ยนไปจากแบบอย่างของพ่อแม่ปู่ย่าตายายได้ แต่ปกติแล้วก็เรียกเป็น “งานด้านการศึกษา” ไม่เรียกว่า “งานวัฒนธรรมพื้นบ้าน” ที่เกี่ยวกับการศึกษาหาความรู้ การจัดระเบียบการบริหารปกครองหรือการพัฒนาหมู่บ้านโดยเจ้าหน้าที่ของพนักงานของรัฐ ด้วยกฎเกณฑ์ระเบียบวิธีการซึ่งชาวบ้านไม่เคยมีไม่เคยใช้ในระบบชีวิตปกติของตนเมื่ออยู่กันตามลำพังและไม่มีเจ้าหน้าที่ของรัฐมาเยี่ยมมาส่งเสริม ฯลฯ สิ่งเหล่านี้ก็เป็นงานในหน้าที่ซึ่งพนักงานของรัฐต้องทำต่อวิถีชีวิตของชาวบ้านชนบท แต่เราก็ไม่เรียกกันว่าเป็น “งานวัฒนธรรมพื้นบ้าน” ที่เกี่ยวกับการปกครองรักษาความสงบเรียบร้อยและการปรับปรุงชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านชนบท

"งาน" ในหน้าที่ต่างๆ กันซึ่งให้หน่วยงานต่างๆ ของรัฐแยกกันทำให้แก่ชาวบ้านชนบทซึ่งมักเป็นการเปลี่ยนแปลงรูปแบบวิถีชีวิตปกติของชาวชนบทนี้ โดยมีเจตนาให้เป็นการปรับปรุงสร้างความเจริญ (แผนใหม่) ให้แก่ชีวิตความเป็นอยู่ (แบบเก่า) ของชาวบ้านนั้น ถ้าไม่มีเจ้าหน้าที่พนักงานของรัฐเป็นผู้รับผิดชอบกระทำให้หรือกระทำต่อชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้าน (เช่น ในสมัยโบราณที่ข้าราชการอยู่แต่ในเมือง นานๆ ทีจึงจะไปตรวจตราหมู่บ้าน ซึ่งชาวบ้านอาจจะหลบหนีเพราะกลัวถูกเก็บภาษี เกณฑ์ไปรบ หรือถูกฉุดลูกสาว ฯลฯ หรือถึงไปพบชาวบ้านก็ไม่มีวิธีการแผนใหม่ ไม่ว่าเพื่อการเกษตร การศึกษา การสาธารณสุข การพัฒนา ฯลฯ เข้าไปแนะนำหรือบังคับ) ก็ไม่ได้เปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมของชาวบ้าน แต่ชาวบ้านอาจเปลี่ยนวิถีชีวิตของตนเองบางส่วนหรือทั้งหมดจากการกระทำของตนเอง เช่น เมื่อคิดหาอุปกรณ์วิธีการใหม่ๆ ที่ตนพอใจใช้แทนของเก่าได้หรือที่ตนลอกเลียนแบบอย่างมาจากที่เคยเห็นของผู้อื่น แต่ในกรณีที่ชาวบ้านเจ้าของวิถีชีวิตจะเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมของตนเองได้เช่นนี้ต้องอาศัย

1. ความสามารถในการคิดประดิษฐ์ของใหม่ที่มีประสิทธิภาพหรือน่าพอใจกว่าของเก่า

2. โอกาสที่ได้พบเห็นตัวอย่างที่ต่างไปจากชุมชนหรือวัฒนธรรมอื่น

ซึ่งทั้ง 2 เงื่อนไขนี้ชาวบ้านแต่ละชุมชนอาจมีไม่เท่ากัน วัฒนธรรมพื้นบ้านบางแห่งจึงรักษารูปเดิมได้นาน บางแห่งอาจเปลี่ยนแปลงได้บ่อยและมาก แต่รวมแล้วก็เป็นการเปลี่ยนแปลงไปโดยอัตโนมัติตามการกระทำและความพอใจของชาวบ้านเจ้าของชีวิตนั่นเอง ไม่ใช่เปลี่ยนไปเพราะผลงานในหน้าที่ของบุคคลภายนอกที่มาทำให้หรือทำต่อชาวบ้าน

ความจริงบุคคลภายนอกที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านชนบทไม่ได้มีแต่ข้าราชการของรัฐ ยังมีคนธรรมดาซึ่งได้แก่ พ่อค้า หรือผู้มีวิชาชีพอื่นๆ ที่เข้ามาทำมาหากินกับชาวบ้านมากหรือน้อยตามโอกาสและความสะดวกของการสื่อสารคมนาคมกับชุมชนนั้นๆ บุคคลเหล่านี้ก็มีโอกาสที่จะ

เปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมพื้นบ้านได้ในบางอย่างที่ตนเกี่ยวข้อง แต่ทั้งหมดนี้ก็ไม่เรียกเป็น “งานวัฒนธรรมพื้นบ้าน” เพราะแต่ละคนไม่ได้คิดว่าตนทำอะไรกับ “วิถีชีวิตของชาวบ้าน” ทำแต่เพียงขายของหรือรับจ้างสร้างทำเฉพาะสิ่งที่ตนถนัดเท่านั้น ชาวบ้านที่พอใจซื้อหรือจ้างทำของแปลกใหม่เป็นผู้เปลี่ยน “วิถีชีวิต” ของตัวเองต่างหาก

ถ้าเช่นนั้นยังเหลืออะไรที่จะเข้าข่ายเป็น “งานวัฒนธรรมพื้นบ้าน” ที่ผู้ทำจะปฏิเสธไม่ได้ ถ้า “วัฒนธรรม” ไม่หมายถึง “วิถีชีวิต” ทั้งหมด แต่ให้หมายถึงเพียงส่วนหนึ่งของกิจกรรมในชีวิตที่ว่าด้วยงานสร้างสรรค์ทางศิลปะ (ทุกแขนง) และพุทธิปัญญา (เช่น ศาสนา ปรัชญา และความรู้) อย่างที่นิยมจะเข้าใจกันในบางวงการ “งานวัฒนธรรมพื้นบ้าน” ก็ต้องเป็นการสร้างสรรค์และใช้สอยศิลปหัตกรรม ศิลปะการแสดง และคติชนของชาวบ้านชนบท งานเช่นนี้ถ้าชาวบ้านทำเองให้ตัวเองก็คือ การสร้างสรรค์และใช้สอยศิลปหัตถกรรมและความรู้ความคิดที่เป็นส่วนหนึ่งของชีวิตประจำวัน แต่ถ้าเป็นงานที่คนภายนอกทำให้ก็อาจหมายถึง งานที่เกี่ยวกับเรื่องเช่นนั้นของชาวบ้าน เช่น งานของพ่อค้าที่เข้ามาซื้อผลงานศิลปหัตถกรรมของชาวบ้านหรืองานของกระทรวงอุตสาหกรรมที่เข้ามาช่วยปรับปรุงคุณภาพและการออกแบบศิลปหัตถกรรมของชาวบ้าน เช่น การทอผ้า การทำเครื่องปั้นดินเผา การทำเครื่องจักรสาน แกะสลัก ฯลฯ ถ้าเป็นในส่วนงานสร้างสรรค์ทางพุทธิปัญญาที่เป็นความคิดภูมิปัญญาและความเชื่อปรัชญาของชาวบ้าน ผู้ที่ทำงานเช่นนี้ที่ไม่ใช่ตัวชาวบ้านเองก็อาจเป็นผู้ที่มาศึกษาคติชนเก็บภาษิตคติธรรมและวรรณกรรมบอกเล่าของชาวบ้าน หรือมาเผยแพร่ความคิดความเชื่อหรือศาสนาใหม่ ที่จะให้แทนความคิดความเชื่อเก่าของชาวบ้าน สถาบันการศึกษาในท้องถิ่น เช่น โรงเรียนและวิทยาลัยครู ทำงานส่วนที่ถ่ายทอดความรู้ใหม่ให้ชาวบ้านรับไปไว้หางานอาชีพใหม่ทำหรือปรับปรุงชีวิตความเป็นอยู่ให้ก้าวหน้าทันสมัยก็ทำไป แต่อีกส่วนหนึ่งก็ไปศึกษานิทานชาวบ้าน เก็บรวบรวมศิลปหัตถกรรมแบบเก่าๆ ที่กำลังจะหมดไป ในส่วนนี้เรียกกันว่าเป็นงานศึกษาและอนุรักษ์ “วัฒนธรรมพื้นบ้าน” เช่นกัน

ลักษณะของงานที่เกี่ยวกับ “วัฒนธรรมพื้นบ้าน” อีกอย่างหนึ่งที่ทำกันมากในระยะหลังนี้คือ การฟื้นฟูหรือส่งเสริมประเพณีท้องถิ่น โดยเฉพาะในโอกาสเทศกาลต่างๆ ในรอบปี ประเพณีเหล่านี้บางอย่างก็เกี่ยวเนื่องกับความเป็นอยู่ปกติของชีวิตซึ่งชาวบ้านเคยทำกันอยู่ เช่น แต่งงาน บวชนาค ของทุกคน การคล้องช้างของชาวส่วยในภาคอีสานใต้ หรือการรดน้ำดำหัวขึ้นปีใหม่ของชาวเหนือ ฯลฯ บางอย่างก็เกี่ยวเนื่องกับพิธีทางศาสนา เช่น แห่เทียนพรรษาของชาวอีสาน ชักพระของชาวใต้ ฯลฯ ซึ่งบางเรื่องก็ยังทำกันอยู่สม่ำเสมอ บางเรื่องอาจซบเซาไปบ้างตามความนิยมของยุคสมัย แต่การฟื้นฟูงานประเพณีสมัยนี้มักทำเป็นการแสดงซึ่งดัดแปลงให้เป็นงานใหญ่โตพิสดารแสดงกันบนเวที หรือแห่แหนตามท้องถนนให้คนท่องเที่ยวเดินทางมาชม ซึ่งไม่เป็นส่วนหนึ่งที่แท้จริงในประเพณีและวิถีชีวิตปกติของชาวบ้านและชุมชนนั้น หรืองานช้างมีกีฬาของช้างและการแสดงต่างๆ ซึ่งไม่มีอยู่ในกิจกรรมคล้องช้างในประเพณี ชีวิตปกติของเจ้าของเรื่องนั้นเลย ทั้งนี้ยังมิได้เอ่ยถึง “ประเพณี” และ “เทศกาล” ที่กำหนดขึ้นใหม่ แต่อาศัยเนื้อหาในท้องถิ่นเช่น “ประเพณี” ประกวดเทพีผลไม้ มีขบวนรถบุปผาชาติ และขบวนฟ้อนสวนสนามหรือ “เทศกาล” ผลิตภัณฑ์ท้องถิ่น ฯลฯ ซึ่งโดยสารเป็นส่วนหนึ่งของ “งานวัฒนธรรมพื้นบ้าน” ด้วย

ดังนั้น จึงสรุปได้ว่า กิจกรรมที่เกี่ยวกับแบบอย่างการดำเนินชีวิตของชาวบ้านชนบท ที่นับเป็น “งานวัฒนธรรมพื้นบ้าน” นั้น ถ้าทำโดยบุคคลหรือหน่วยงานนอกชุมชนของชาวบ้านแล้วก็จะทำกันเฉพาะบางเรื่องบางส่วนของชีวิตของชาวบ้านนั้นแยกกันไปตามหน้าที่ความถนัดและความรับผิดชอบของผู้ทำ ไม่มีหน่วยงานใดที่ทำงานรับผิดชอบครอบคลุม “วิถีชีวิตของชาวบ้าน” พร้อมกับหาเรื่องที่ประสานสัมพันธ์กันทั้งหมดเป็นระบบชีวิต (และตามความเป็นจริงแล้ว แม้แต่ชาวบ้านเจ้าของชีวิตก็ไม่ได้วางแผนงานดำเนินชีวิตทุกด้านทุกมุมพร้อมกันโดยสมบูรณ์ทั้งระบบ ต่างก็ทำแต่ละเรื่องแต่ละส่วนแล้วเกิดผลมารวมกันเองเป็นวิถีชีวิตทั้งหมดที่คนภายนอกสังเกตรู้ได้) เพราะฉะนั้นจึงไม่สามารถหาบุคคลหรือหน่วยงานใดที่รับว่าตนทำงานเกี่ยวกับวิถีชีวิตทั้งหมดของชาวบ้าน หรือทำงานเกี่ยวกับวัฒนธรรมพื้นบ้านทั้งระบบ แม้แต่ผู้ที่ใช้คำ

“วัฒนธรรมพื้นบ้าน” สำหรับงานที่ตนทำก็ใช้คำนี้หมายถึง เฉพาะส่วนย่อยบางส่วนเท่านั้นเอง หรือผลงานทางพุทธิปัญญาหรือเรื่องประเพณีเทศกาลบางเรื่องของชุมชน ซึ่งไม่รวมส่วนใหม่ๆ ที่เปลี่ยนแปลงไปเป็นวิถีชีวิตปัจจุบันแล้วด้วย “งานวัฒนธรรมพื้นบ้าน” ในลักษณะนี้จึงรวบรวมเลือกคัดเอาแต่ส่วนที่เป็นแบบอย่างดั้งเดิมในชีวิตสมัยก่อนของชาวบ้านมากกว่าแบบอย่างของชีวิตปัจจุบัน ทำให้มีความหมายแฝงเป็นนัยว่า “วัฒนธรรม” หมายถึงแต่วิถีชีวิตแบบเก่าของโบราณเท่านั้นที่จะยังสืบต่อกันมาหรือชะงักไปไม่ใช้กันแล้ว แต่ได้ฟื้นฟูขึ้นมาใหม่ และวิถีชีวิตปัจจุบันส่วนที่เป็นของใหม่ไม่ใช่ “วัฒนธรรม”

2. ภาระหน้าที่ของหน่วยงานราชการต่อวัฒนธรรมพื้นบ้าน

ราชการมองภาระหน้าที่ของตนต่อแบบอย่างการดำเนินชีวิตของชาวบ้านชนบทต่างกันไปตามยุคสมัย ในสมัยโบราณที่การรวมอำนาจปกครองสู่ส่วนกลางคือเมืองหลวงยังทำได้ไม่สมบูรณ์ ราชการพอใจเพียงให้เจ้านายไปปกครองพอสามารถเกณฑ์แรงงานไพร่ไปทำงานให้หลวง หรือเก็บส่วยสาอากรเข้าท้องพระคลังตามสมควรในเขตที่สามารถเข้าปกครองโดยตรงได้ หัวเมืองที่ห่างไกลต้องอาศัยความภักดีของเจ้าเมืองซึ่งเป็นกำลังให้เมืองหลวงเวลามีศึกสงคราม และถ้าเป็นเมืองประเทศราชของชนชาติภาษาอื่นก็เอาแต่บรรณาการและต้นไม้ทองพอเป็นเครื่องแสดงสวามิภักดิ์ ทั้งหมดนี้ราชการมิได้แตะต้องวิถีชีวิตของชาวบ้าน หรือวัฒนธรรมพื้นบ้านให้เปลี่ยนแปลงไปจากแบบแผนประเพณีที่ชาวบ้านยึดถือกันมา แต่ชาวบ้านอาจพอใจขอรับเอาแบบอย่างบางเรื่องจากวัฒนธรรมเมืองเข้ามาดัดแปลงใช้เป็นส่วนของวัฒนธรรมและผู้บริหารปกครองไม่ขัดข้อง เช่นที่กล่าวว่าประเพณีความเชื่อและความรู้เรื่องพระพุทธศาสนามีแม่แบบจากเมืองและผู้บริหารปกครองที่รับรองและอุปถัมภ์พระมหาเถระก่อนชาวบ้านจึงรับตอบ (ไม่ผิดกับคนชนบทปัจจุบันอยากสร้างวัดตามแบบวัดในเมือง ขอส่งพระมาเรียน ปฏิบัติปริยัติธรรมในเมืองเพื่อกลับไปเป็นครูสอนพระ เณรตามชนบท) โดยนัยกลับกัน เมืองหลวงอาจได้ช่างฝีมือดีของหมู่บ้านไปชุบเลี้ยงและใช้งานเป็นช่างหลวง สร้างสรรค์งานศิลปกรรมที่ถือ

กันว่าเป็นงานชั้นสูงสำหรับคนชั้นเจ้านาย และวรรณคดีหรือละครของชาวเมืองอาจเอาเค้าเรื่องมาจากนิทานชาวบ้าน ฯลฯ แต่สุดท้ายแล้วสิ่งที่เป็นแบบอย่างชีวิตหรือวัฒนธรรมของชาวเมืองนั้น ชาวเมืองมักหวงแหนไม่ยอมให้ชาวบ้านเลียนแบบไปใช้สำหรับชีวิตของตน เพราะจะเท่ากับทำตนเกินฐานะ (เหมือนชาวเมืองปัจจุบันเยาะหยันหนุ่มสาวชนบทที่อยากนุ่งกางเกงยีนส์อย่างชาวเมือง)

ราชการสมัยตั้งแต่มีการพัฒนาประเทศตามแบบอย่างตะวันตกในสมัย ร.5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ได้เปลี่ยนวัฒนธรรมหรือแบบแผนชีวิตของชนชั้นบริหารปกครองก่อนด้วยการรับคติความคิด และวิธีการบริหารปกครองของประเทศตะวันตก กำหนดการศึกษาความรู้สมัยใหม่หลายอย่างจากฝรั่ง และสร้างระบบโรงเรียนที่ไม่อาศัยวัดที่ค่อยๆ แพร่ไปจากชนระดับสูงมาสู่สามัญชนในเมือง แล้วขยายออกไปสู่ภูมิภาค ปรับปรุงระบบการบริหารจากส่วนกลางส่งข้าราชการไปทุกภาคและจังหวัด เลิกประเพณีการปกครองโดยเจ้านายของท้องถิ่น ถอนอำนาจเจ้านายประเทศราช เท่ากับเปลี่ยนแปลงแบบอย่างการบริหารปกครองในระดับชนชั้นสูงของภูมิภาค และจัดระบบการปกครองหมู่บ้านตำบลด้วยผู้ใหญ่บ้าน กำนัน ให้สัมพันธ์กับวิธีการบริหารจากส่วนกลาง เท่ากับควบคุมจัดการกับส่วนการปกครองในแบบอย่างวิถีชีวิตของชุมชนชนบท แต่วิถีชีวิตของชาวชนบทในด้านการผลิต จำหน่าย และบริโภคเปลี่ยนไปด้วยกำลังของการค้าเสรีกับต่างประเทศมหาอำนาจ อาณานิคม ที่ทำให้ชาวชนบทเกษตรกรผลิตเพื่อขายพ่อค้าคนกลาง แล้วเอารายได้ที่เป็นเงินตรามาซื้อเครื่องอุปโภค บริโภคที่ผลิตจากโรงงานอุตสาหกรรมของต่างประเทศ วิถีชีวิตของชาวบ้านเริ่มแปรรูปจากแบบแผนประเพณีเดิมในส่วนที่เป็นสิ่งของเครื่องใช้ประจำวัน และวิธีการซื้อขายผลผลิตก่อน ต่อมาก็เปลี่ยนเครื่องมืออุปกรณ์ในการผลิตและมีลักษณะงานอาชีพใหม่ๆ ซึ่งทางราชการมีส่วนมาส่งเสริมสนับสนุนบ้าง แต่ยังไม่มากเหมือนในสมัยต่อมาหลังการเปลี่ยนแปลงระบบการปกครอง พ.ศ. 2475

การศึกษาและการสาธารณสุขแผนใหม่ที่ทางราชการริเริ่มตั้งแต่สมัย ร.5 มีผลชัดเจนในเขตของสังคมเมืองใหญ่ โดยเฉพาะในกรุงเทพฯ ก่อน แล้ว

ปรากฏแพร่หลายไปในเมืองของภูมิภาค (โรงเรียนมัธยมและโรงพยาบาลมีแต่ในเมืองใหญ่ มาจนถึงหลัง พ.ศ. 2500 จึงค่อยกระจายไปถึงระดับอำเภอ) แต่การศึกษาระดับประถมภาคบังคับ และสถานีอนามัยกระจายไปถึงระดับตำบลและหมู่บ้าน ตั้งแต่เริ่มมียุคประชาธิปไตยในประเทศ การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 อาจไม่มีผลต่อประเพณีการปกครองของชาวบ้านได้ทันทีตราบที่การเลือกตั้งผู้แทนราษฎรลุ่มๆ ดอนๆ มีบ้างไม่มีบ้าง ทำให้แบบอย่างความคิดและการปฏิบัติตนที่ชาวบ้านมีต่อข้าราชการ และที่ข้าราชการมีต่อชาวบ้าน ยังคงคล้ายประเพณีเจ้าขุนมูลนายสมัยโบราณ ต่อมาในสมัย 2 – 3 ทศวรรษแรกของยุคประชาธิปไตยที่รัฐบาลมักปกครองไม่มีรัฐสภา แต่สุดท้ายเมื่อมีการเลือกตั้งกันบ่อยขึ้น เกิดประเพณีใหม่ของการขายเสียงขายสิทธิของชาวบ้านที่มีบทบาทใหม่เป็นเจ้าของผู้ปกครองประเทศ ก็เท่ากับเกิดวัฒนธรรมใหม่ในเรื่องการปกครองที่ไม่เคยมีในวัฒนธรรมพื้นบ้านตามประเพณีเดิมของไทย

การพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติตั้งแต่ พ.ศ. 2505 เป็นต้นมามีโครงการสร้างทำบริการพื้นฐานในส่วนภูมิภาคเพื่อพัฒนาระบบเศรษฐกิจด้วยการสร้างแหล่งพลังงาน สร้างเครือข่ายถนนเพื่อขนส่งสินค้าและคมนาคม สำหรับการขายผลิตผลการเกษตรจากชนบท มีนโยบายและแผนงานพัฒนาชนบท และขยายบริการของรัฐให้ทั่วถึงประชาชนทุกด้านจากทุกหน่วยงานของรัฐ ทั้งในด้านการบริหารปกครอง ด้านการส่งเสริมอาชีพ การศึกษา การสาธารณสุข การคมนาคม การสื่อสารมวลชน ฯลฯ เหล่านี้ถือเป็นภาระหน้าที่ของหน่วยงานราชการมากมายหลายหน่วยที่มีผลต่อวิถีชีวิตของชาวบ้านชนบทเพิ่มมากขึ้นกว่าในสมัยโบราณก่อนเริ่มพุทธศตวรรษที่ 26 หลังจากนั้นมาราชการในยุคพัฒนาต่างมีงานเกี่ยวกับวัฒนธรรมพื้นบ้าน (ในความหมายวิถีชีวิตของชาวชนบท) กันทั้งสิ้น แต่แยกทำกันคนละส่วนตามความชำนาญถนัดเฉพาะทางของหน่วยงาน และไม่ได้ใช้ชื่อที่เกี่ยวข้องกับ “วัฒนธรรม” ของชาวบ้าน แต่สุดท้ายแล้วก็มีผลกระทบให้เปลี่ยนวัฒนธรรมพื้นบ้านด้วยกันทั้งนั้น

มีข้อสังเกตในหมู่ผู้ทำงานพัฒนา โดยเฉพาะที่มาจากฝ่ายเอกชนและจากนักวิชาการด้านงานพัฒนาว่าหน่วยราชการทำกิจกรรมพัฒนาเฉพาะทางของตนโดยไม่ติดใจจะคำนึงถึงพื้นฐานลักษณะชีวิตและภูมิปัญญาของชาวบ้าน (ไม่สนใจ “วัฒนธรรมชุมชน” หรือ “วัฒนธรรมพื้นบ้าน” ในความหมายวิถีชีวิตของชาวบ้านตามที่ใช้ในที่นี้) เพราะถือว่าตนมีหน้าที่นำความรู้และวิธีการแผนใหม่มาเปลี่ยนแปลงชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านให้เปลี่ยนแปลงพัฒนา ไม่ใช่มาเก็บรักษาแบบอย่างประเพณีของชีวิตเดิม (ซึ่งยังไม่พัฒนา) ของชาวบ้าน จึงดูเสมือนว่าภาระหน้าที่ของหน่วยงานราชการโดยทั่วไปคือเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมพื้นบ้านให้เกิดความเจริญพัฒนาขึ้น ไม่ใช่เพื่ออนุรักษ์ไว้ในรูปแบบเดิม

ถ้าเจ้าของชีวิตคือผู้รับผิดชอบวิถีชีวิตของตนเอง ซึ่งตนกำหนดได้ตามความต้องการและพอใจของตน และบุคคลอื่นจากภายนอกไม่ควรมีสิทธิมากำหนดชีวิตของตน ในประเทศเสรีประชาธิปไตยวัฒนธรรมพื้นบ้านก็ควรเป็นเรื่องของชาวบ้าน ตามการตัดสินใจของชาวบ้าน ว่าจะเก็บรักษาหรือเปลี่ยนแปลงปรับปรุงอย่างไร แบบอย่างวิธีการที่ชาวบ้านเลือกใช้ว่าเหมาะสมสำหรับการดำรงชีวิตที่ตนและหมู่คณะของตนต้องการ ก็คือวิถีชีวิตหรือวัฒนธรรมของตน ไม่ว่าจะดูเป็นของเก่าหรือเป็นของใหม่ ส่วนใดที่เป็นของเก่าพอใจจะเก็บไว้ใช้ต่อไปก็เป็นส่วนหนึ่งที่มาจากประเพณีเดิมที่ตกทอดสืบต่อมา ส่วนใดที่เป็นของใหม่เพราะเห็นว่าจะให้ประโยชน์และความพอใจได้มากกว่าที่จะใช้ของเดิม ก็จะเป็นการสร้างประเพณีใหม่ (ที่หยิบยืมมาจากผู้อื่นหรือที่คิดประดิษฐ์เอง) ซึ่งจะถ่ายทอดสืบต่อไป ถ้าพอใจว่าให้ประโยชน์ วัฒนธรรมพื้นบ้านที่มีกันมาก็มีการผสมผสานของเก่ากับของใหม่เช่นนี้มาตลอด หากสามารถจะแยกแยะวิเคราะห์กันดูให้ชัดเจนเป็นรายๆ ไปสืบประวัติวิวัฒนาการกันมาได้

แต่ชีวิตของชุมชนชาวบ้านก็เป็นส่วนหนึ่งของชีวิตของสังคมใหญ่ระดับประเทศด้วย จึงทำให้รัฐหรือราชการที่ถือว่าตนมีหน้าที่รับผิดชอบต่อคนทั้งประเทศขอมีบทบาทดูแลกำหนดวิถีชีวิตของชาวบ้านด้วยโดยไม่ปล่อยให้ชาวบ้านดำเนินชีวิตตามแบบอย่างที่ตนต้องการพอใจล้วนๆ ถ้าชาวบ้านไม่อยาก

เรียนเขียนอ่านภาษากลาง เพื่อการสื่อสารได้ทั่วถึงเข้าใจกันได้ทั้งประเทศ เพราะต้องการจะใช้ภาษาถิ่นของตนล้วนๆ หรือไม่ต้องการสงวนทรัพยากรสิ่งแวดล้อมด้วยการเปลี่ยนแปลงวิธีการผลิตจากแบบประเพณีที่ถางป่าเผาไม้ใหญ่เพื่อทำไร่เลื่อนลอย ฯลฯ และรัฐตามใจไม่ทัดทาน การประสานประโยชน์ส่วนย่อยกับสังคมส่วนใหญ่ซึ่งเป็นภาระหน้าที่ของรัฐหรือราชการก็จะทำไม่ได้ ราชการจึงอ้างได้เสมอว่าตนมีงานที่ต้องเกี่ยวข้องกับชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้าน ไม่สามารถปล่อยตามใจตามต้องการของชาวบ้านได้โดยเสรี โดยเฉพาะถ้ารัฐมีหน้าที่พัฒนาด้วยไม่ใช่แต่รักษาความสงบเรียบร้อยตามสภาพเดิมคงที่เท่านั้น และชาวบ้านที่เข้าใจว่าชุมชนของตนเป็นส่วนหนึ่งของสังคมใหญ่คงไม่ปฏิเสธหน้าที่และบริการของรัฐ เพื่อประโยชน์ส่วนรวมร่วมกันเช่นนี้ แต่ปัญหาที่ตอบให้เป็นที่พอใจได้ยาก คือต่างฝ่ายต่างเข้าใจและคำนึงประโยชน์ของกันและกันว่าอย่างไรจึงจะถูกต้องและยุติธรรม โดยทั่วไปมักจะสงสัยกันว่าต่างฝ่ายก็คำนึงถึงประโยชน์ของตนเท่านั้นไม่ว่าจะเป็นฝ่ายราชการหรือฝ่ายชาวบ้าน

ประโยชน์ของฝ่ายราชการ แต่ละหน่วยงานราชการมีหน้าที่ความรับผิดชอบในสายงานที่ตนชำนาญพิเศษ ซึ่งต้องปฏิบัติให้ได้ผลตามนโยบายและคำสั่งของผู้บังคับบัญชา ถ้านโยบายของรัฐต้องการปรับประเทศให้ทันสมัยด้วยเทคนิควิธีการสมัยใหม่สากล หน่วยงานก็จะหาเทคนิควิธีใหม่ๆ ไปให้ชาวบ้านใช้แทนแบบแผนประเพณีเก่าในเรื่องนั้น และผลงานความก้าวหน้าของหน่วยงานย่อมขึ้นอยู่กับปริมาณของใหม่ที่ชาวบ้านเชื่อและทำตามเจ้าหน้าที่ของราชการ ถ้านโยบายของรัฐเป็นตรงกันข้ามต้องการให้เก็บรักษารูปแบบเดิมหรือฟื้นฟูสิ่งที่ชาวบ้านเลิกใช้ไปเองแล้ว เจ้าหน้าที่ของหน่วยงานก็จะปฏิบัติงานไปตามนั้น ทั้งหมดนี้เพื่อประโยชน์เป็นความสำเร็จของผู้ทำงานเอง เป็นความก้าวหน้าของหน่วยงาน เป็นการปฏิบัติหน้าที่และความรับผิดชอบของรัฐตามที่ผู้บริหารเข้าใจและต้องการ หน่วยงานที่ต่างกันของรัฐจึงมีทั้งเปลี่ยนแปลง “พัฒนา” และเก็บ “อนุรักษ์” วิถีชีวิตของชาวบ้านในส่วนที่ต่างกันคนละเรื่อง แต่ไม่มีหน่วยงานใดทั้งเปลี่ยน และเก็บวัฒนธรรมพื้นบ้านทั้งหมดพร้อมๆ กัน

ประโยชน์ของฝ่ายชาวบ้าน วิถีชีวิตของชุมชนหรือวัฒนธรรม ไม่ว่าจะของชาวบ้านชนบทหรือชาวเมืองเป็นผลรวมของการกระทำดำเนินชีวิตของแต่ละบุคคลมารวมกันเป็นของชุมชน ในสังคมที่ไม่ให้โอกาสหรือสิทธิที่บุคคลจะทำหรือใช้ของแปลกใหม่ต่างไปจากที่เคยมีกันมาก่อน ผู้ใหญ่ร่างระเบียบกฎเกณฑ์ควบคุมการกระทำความประพฤติของผู้เยาว์ได้เด็ดขาด ชุมชนไม่มีโอกาสพบปะสมาคมกับผู้คนจากโลกภายนอก ฯลฯ สังคมนั้นก็สามารถรักษาแบบอย่างการดำเนินชีวิตของหมู่คณะได้คงที่ตามรูปแบบประเพณีเดิม แต่ถ้าสังคมให้เสรีภาพบุคคลที่จะเลือกจะลอง มีนิสัยคิดประดิษฐ์สร้างสรรค์ปรับปรุง มีโอกาสได้พบปะรู้เห็นแบบอย่างที่ต่างไปของคนอื่นสังคมอื่น ฯลฯ โอกาสที่แต่ละคนจะลองเปลี่ยนแปลงการกระทำให้ผิดแผกจากรูปแบบประเพณีเดิมก็มีได้มาก และผลรวมกระทำของแต่ละคนก็จะกลายเป็นรูปแบบวิถีชีวิตที่เปลี่ยนไปของชุมชนนั้น การเปลี่ยนแปลงนี้อาจเกิดได้ง่ายและมากในส่วนที่เป็นวัตถุสิ่งของเครื่องใช้ประจำวันที่มีประสิทธิภาพหรือรูปลักษณ์ที่น่าพอใจกว่าของเดิมก่อน ถัดมาอาจเป็นเครื่องมือเครื่องใช้ในการทำงาน ในการผลิต ในการอาชีพ ที่เห็นว่าสะดวกสบายได้ผลงานเร็ว ได้รายได้มากกว่าวิธีการแบบเดิม ซึ่งหมายถึงการอยากได้ความรู้ความคิดใหม่ๆ ที่จะทำอาชีพหารายได้ที่ดีกว่าการรักษาและใช้ความรู้แบบเก่า เมื่อวิธีการทำงานเปลี่ยนได้เพราะให้ประโยชน์ที่ตนพอใจกว่า วิธีการพักผ่อนหย่อนใจเมื่อหมดเวลางานแล้วก็เปลี่ยนแปลงแสวงหาของแปลกใหม่ เพื่อไม่ให้จำเจได้เช่นกัน ซึ่งประโยชน์เช่นนี้จะเห็นมีมากในเยาวชนคนหนุ่มสาว ด้วยเหตุนี้ประเพณีการทำงานและการละเล่นหลายอย่างที่เคยมีในวิถีชีวิตของชาวบ้านสมัยก่อนนั้น บัดนี้เสื่อมโทรมและสูญหายไปก็คงเพราะไม่สามารถอยู่ทำประโยชน์ให้เป็นที่ต้องการและพอใจให้แก่ชาวบ้านเข้าของชีวิตนั้นอีกต่อไป และอาจต้องหมดไปเพราะเงื่อนไขใหม่ของชีวิตชาวบ้านที่ไม่เอื้อให้รักษาประเพณีเดิมได้ เช่น เมื่อชาวบ้านขายข้าวได้เงินตรามาซื้อผ้าทอจากโรงงานอุตสาหกรรมได้ง่าย สะดวก ทนทานกว่า และน่าใช้ตามที่ตนพอใจ ประเพณีทอผ้าใช้เองตามลวดลายรูปแบบเดิมก็ชะงักไป เมื่อมีรถไถมารับจ้างไถที่นาให้ และเจ้าของนามีเงินจ้าง ก็อยากสะดวกสบายไม่ต้องใช้ควายไถให้ตัวเอง

เหนื่อย ถ้าไหว้วานขอแรงใครไม่สะดวกเพราะเพื่อนบ้านวัยฉกรรจ์ไปหางานทำในเมืองกันหมด แต่จ้างแรงงานคนนอกหมู่บ้านที่ร่อนเร่มารับจ้างได้สะดวกกว่า ประเพณีขอแรงดำนาเกี่ยวข้าวก็หายไป ไม่ใช่เพราะไม่อยากรักษาประเพณีวัฒนธรรมพื้นบ้าน แต่เพราะสภาพการณ์ของชีวิตยุคใหม่ไม่เอื้ออำนวยให้ใช้วิธีการอย่างเก่าได้สะดวก ความต้องการใช้ของแปลกใหม่ที่ให้ความสะดวกสบายทันสมัยดูจะมีอยู่ทั่วไปเป็นปกติวิสัยของคนไทยในเมืองมากเป็นพิเศษ แต่ถือเป็นเรื่องธรรมดา และคนไทยในชนบทก็ไม่ต่างกันนักในเรื่องนี้ ถ้าจะขัดขวางไม่ยอมทำหรือใช้ของใหม่ที่ทางราชการแนะนำก็มักจะเป็นเพราะไม่เห็นว่าได้ประโยชน์ความพอใจความสะดวกสบายอย่างที่ตนต้องการเท่านั้น

เมื่อหน่วยราชการที่มีกิจกรรมเกี่ยวกับวัฒนธรรมพื้นบ้าน (ไม่ว่าจะใช้คำนี้กับการทำงานของตนหรือไม่ก็ตาม) ก็มีประโยชน์ที่ตนต้องการซึ่งอาจไม่ได้คำนึงถึงประโยชน์ของชาวบ้าน และชาวบ้านผู้เป็นเจ้าของวัฒนธรรมพื้นบ้านซึ่งเป็นวิถีชีวิตของตนเอง ก็มีการกระทำประจำตามความต้องการและประโยชน์ของตนแต่ละคน โดยไม่ได้สนใจจะต้องให้เป็นไปตามความต้องการ ตามนโยบาย และเพื่อประโยชน์ของทางราชการด้วยเสมอไป เพราะฉะนั้นเมื่อ 2 ฝ่ายต้องการเกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน เพราะปัจจุบันเจ้าหน้าที่ของรัฐเข้าไปในชุมชนของชาวบ้านได้ทั่วถึงและกว้างไกลกว่าในสมัยก่อน ถ้าประโยชน์และความต้องการทั้ง 2 ฝ่ายเผอิญได้ตรงกันในเรื่องนั้นก็ไม่เกิดปัญหาอะไรให้ขบคิด เช่น ทางราชการต้องการแจกสิ่งของอุปโภคบริโภคให้เปล่าแก่ชาวบ้าน และชาวบ้านก็อยากได้ของเหล่านั้น โดยไม่ต้องซื้ออยู่แล้วตรงกัน งานนั้นก็สำเร็จลุล่วงได้ดี แต่ถ้าทางราชการต้องการให้การศึกษาแก่เยาวชนชาวบ้านแบบให้เปล่า แต่ชาวบ้านรู้สึกว่าไม่สะดวกที่จะให้ลูกไปโรงเรียนเพราะทางไกล และไม่ได้อาศัยแรงงาน ลูกเองก็รู้สึกว่าการเรียนก็ไม่สนุกไม่สบาย ฯลฯ ล้วนไม่เห็นประโยชน์ทั้งสิ้น การศึกษาให้เปล่าก็เลยต้องบังคับให้ ปัญหาในการทำงานก็คงต้องมีบ้าง และถ้าความรู้สมัยใหม่ที่ให้นั้นได้ผล ทำให้เยาวชนเห็นประโยชน์ใหม่ที่จะเอาไปใช้ปฏิเสธคำสั่งของพ่อแม่ หรือเอาไปเลิกใช้ธรรมเนียมประเพณีบางอย่างที่ผู้ใหญ่ในชุมชนต้องการ แต่ผู้เยาว์เห็นเป็นเรื่องไม่สะดวกไม่สนุกเท่าไปเที่ยว

และหาความบันเทิงแผนใหม่ ประโยชน์ที่ฝ่ายหนึ่งได้ก็ต้องไปทำลายประโยชน์ของฝ่ายอื่นที่ต่างความคิดความต้องการ การขัดแย้งประโยชน์กันเช่นนี้มีได้ทั้งในหมู่ชาวบ้านต่างวัยต่างความคิด และในระหว่างหน่วยงานราชการที่ต้องทำงานตามเป้าหมายคนละอย่าง เช่น หน่วยงานส่งเสริมการท่องเที่ยวต้องการใช้สาวชาวบ้านดึงดูดนักท่องเที่ยวแต่หน่วยงานส่งเสริมศีลธรรม และศาสนาต้องการพัฒนาจิตใจของผู้คน

3. บทบาทของสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติในการสนับสนุนงานวัฒนธรรมพื้นบ้าน

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติเป็นหน่วยงานหนึ่งของราชการ จึงมีหน้าที่และประโยชน์เฉพาะของตนได้ไม่ผิดกับหน่วยงานอื่นๆ เช่น ขอบข่ายงานของสำนักงานที่ต้องทำเกี่ยวกับเรื่องวัฒนธรรม ซึ่งได้มอบหมายมานั้นจะมีอย่างไรก็ขึ้นอยู่กับความหมายและคำจำกัดความของ “วัฒนธรรม” ที่ทางรัฐบาลกำหนดไว้หรือที่ให้หน่วยงานกำหนดได้เอง ถ้าความหมายกำหนดให้ไว้ชัดเจนเหมือนในสมัยแรกที่มีคำนี้มาใช้งาน ประมาณ พ.ศ. 2485 ก็รู้ได้ไม่ยากว่า “งานวัฒนธรรม” จะต้องทำเรื่องใดบ้าง แต่ในปัจจุบันซึ่งมีความยืดหยุ่นในความหมายให้ต้องตีความกัน ขอบเขตทั้งหมดของงานที่ต้องทำกันยืดหยุ่นตามไปกับคำจำกัดความ ถึงแม้จะพิจารณาเฉพาะส่วนที่เป็น “วัฒนธรรมพื้นบ้าน” เท่านั้นก็ตาม

สังเกตว่าถ้าจะใช้ความหมายกว้างว่า “วัฒนธรรม” คือ “วิถีชีวิต” ก็ได้อธิบายกันแล้วว่าตามความหมายนี้ ประชาชนเจ้าของชีวิตเป็นเจ้าของเรื่องและควรมีสิทธิโดยแท้ที่จะทำอะไรๆ กับวิถีชีวิตของเขาก่อนผู้อื่นภายนอก แต่หน่วยงานราชการซึ่งเป็นคนนอกชุมชนก็อ้างสิทธิหน้าที่ความรับผิดชอบที่จะยุ่งเกี่ยวเพิ่ม แต่ที่ต่างจากหน่วยงานอื่นก่อนหน้านั้นก็ตรงคำที่กำหนดลักษณะงานที่สามารถตีความครอบคลุมได้กว้างขวางกว่าหน่วยงานอื่นซึ่งมีชื่องานเฉพาะด้านของชีวิตมากกว่า เช่น งานการศึกษา งานสาธารณสุข งานเกษตร งานปกครอง ฯลฯ (หน่วยงานที่มีชื่อครอบคลุมหลายกิจกรรมของชีวิตอีกหน่วยหนึ่ง

คือ งานพัฒนาชุมชนซึ่งให้เปลี่ยนแปลงกิจการของชีวิตชุมชนได้ทุกด้าน เหมือนกับงานพัฒนาวัฒนธรรมในความหมายกว้างเช่นกัน)

แต่ดังที่กล่าวแล้วว่าถึงวิถีชีวิตจะครอบคลุมทุกเรื่องของชีวิต แต่ในทางปฏิบัติไม่มีใครทำกิจกรรมทุกอย่างทุกเรื่องของชีวิตได้พร้อมกัน ปกติทำกันทีละเรื่องทีละตอนภายในเวลาและทรัพยากรเท่าที่มีอยู่ ซึ่งอาจมีผลไปเปลี่ยนวิถีชีวิตด้วยเงื่อนไขและวิธีการใหม่เพียงเรื่องเดียว ก็มีผลทำให้ระบบการศึกษา ระบบครอบครัว ระบบการพักผ่อน และระบบกิจกรรมที่ทำกับศาสนาเปลี่ยนไปด้วย ดังที่ชาวเมืองทั้งหลายตระหนักกันอยู่ เพราะฉะนั้นถึงจะใช้ “วัฒนธรรม” ในความหมายกว้างแต่ถ้าสังเกตว่าในหลายเรื่องที่ประกอบกันขึ้นเป็นวัฒนธรรมนั้นมีหน่วยงานอื่นทำครบทุกเรื่องอยู่แล้ว สำนักงานฯ ก็เลือกหาเรื่องที่ไม่มีใครทำกันขึ้นมาช่วยทำเพิ่มขึ้นให้ครบส่วนของวิถีชีวิต หรือถ้ามีหน่วยงานอื่นทำครบทุกเรื่องอยู่แล้ว ก็อาจยังทำได้ไม่ทั่วถึงอย่างสมบูรณ์ทุกแง่มุมของเรื่อง เช่น ในส่วนที่มักยกให้เป็นเรื่องของ “วัฒนธรรม” แท้ๆ ในความหมายแคบ เช่น ศิลปะ ก็มีกรมศิลปากร ศาสนาก็มีกรมการศาสนา “ประเพณี” ก็มีสำนักงานเอกลักษณ์ฯลฯ ทำกันอยู่แล้ว แต่ในหลายเรื่องนี้ก็ยังมีช่องให้ทำอีกได้ เช่น กรมศิลปากรไม่ทำงานศิลปะพื้นบ้าน กรมการศาสนาก็ไม่ทำงานศาสนาพื้นบ้าน และถึงสำนักงานเอกลักษณ์จะทำงาน “ประเพณี” ทุกระดับก็อาจไม่ใส่ใจ “ประเพณี” ปัจจุบันที่เกิดใหม่ในระดับชาวบ้าน เป็นต้น ส่วนที่ขาดหายจากหน่วยงานอื่นนี้มีพอให้สำนักงานฯ หยิบยกขึ้นมาทำได้ แต่จะทำอย่างไรในแนวไหนก็ขึ้นอยู่กับความหมายของ “วัฒนธรรม” ที่สำนักงานต้องการใช้ เช่น ถ้ากำหนดว่าจะใช้ “วัฒนธรรม” ในความหมาย “วิถีชีวิต” และยอมรับว่าวิถีการดำเนินชีวิตนั้นต้องปรับปรุงเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาตามสภาพการณ์ของชีวิต แต่สุดท้ายแล้วการเปลี่ยนแปลงนั้นควรให้เกิดประโยชน์ที่สุดแก่เจ้าของชีวิตเองก่อนประโยชน์ของผู้อื่น (ซึ่งรวมทั้งประโยชน์ของหน่วยงานราชการเอง) ถ้าเช่นนั้นก็จะไม่คาดหวังให้วัฒนธรรมอยู่คงที่ไม่เปลี่ยนแปลง หรือไม่ยืนยันว่าประเพณีเก่าจะต้องเป็นประโยชน์ต่อวิถีชีวิตในสภาพเงื่อนไขใหม่เสมอไป และไม่รังเกียจที่จะสนใจศึกษาพิจารณา “ประเพณี” ใหม่ๆของชีวิต แต่ในขณะเดียวกันถ้าสงสัยว่า

ของใหม่ๆ ที่ทางราชการหรือทางเอกชนเข้ามาให้หรือขายแก่ชาวบ้านเพื่อประโยชน์ของผู้ให้หรือผู้ขายเอง แต่กล่าวอ้างว่าเพื่อประโยชน์ของผู้รับหรือผู้ซื้อนั้น แท้จริงแล้วไม่เป็นการเปลี่ยนแปลงเพื่อประโยชน์ของชีวิตชาวบ้านจริง สำนักงานฯ ก็ควรมีสิทธิที่จะทำงานวิเคราะห์ศึกษาชี้แจงแนะนำให้เกิดความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องแท้จริง เพื่อประโยชน์ของเจ้าของชีวิตเจ้าของวัฒนธรรมพื้นบ้านนั้น โดยเสี่ยงกับการขัดผลประโยชน์ของผู้ที่ไม่ใช่เจ้าของชีวิตเจ้าของวัฒนธรรมดังนี้ เป็นต้น

การกำหนดให้ “วัฒนธรรม” หมายถึง “วิถีชีวิต” อย่างที่นิยมใช้กันในหมู่นักวิชาการมานุษยวิทยานั้นเป็นประโยชน์แก่การศึกษาของวิชาชีพนั้น แต่ทำให้ขอบเขตงานของผู้ปฏิบัติต้องกว้างขวางและละเอียดอ่อนขึ้น เพราะ “ชีวิต” มีความหมายสำคัญที่ลึกซึ้งซึ่งคนทั่วไปอาจไม่ต้องการจะพิจารณาเพราะทำให้ตัดสินใจกำหนดขอบเขตงานได้ลำบาก (เปรียบได้เช่นการศึกษาเพื่อให้ได้ประกาศนียบัตรปริญญานั้นไม่ยุ่งยากซับซ้อนเท่า “การศึกษาเพื่อชีวิต”) จึงอาจจำเป็นต้องจำกัดขอบข่ายของงานลงมาบ้างพอให้ปฏิบัติได้ทำนองนี้ เช่น

1. นอกจาก “วัฒนธรรม” อาจหมายสั้นๆ เป็น “วิถีชีวิต” ได้แต่ในอีกแง่หนึ่ง “วัฒนธรรม” ก็คือ “เครื่องมือการดำรงชีวิตของสังคม” ซึ่งประกอบด้วยสิ่งต่างๆ ที่คนกลุ่มนั้นสร้างสรรค์ขึ้นมานอกเหนือสิ่งที่มีอยู่เองโดยธรรมชาติไม่ว่าสิ่งที่สร้างนั้นจะเป็นวัตถุสิ่งของ (เช่น เครื่องใช้ไม้สอยสำหรับบ้านและการอาชีพ การละเล่น) หรือไม่เป็นวัตถุสิ่งของแต่พอกำหนดบอกให้รู้เห็นแสดงได้ (เช่น ไวยากรณ์ของภาษา กติกาการละเล่น กฎเกณฑ์ระเบียบการปฏิบัติ มารยาทธรรมเนียมที่ต้องทำให้ถูกขั้นตอนและท่าทาง รูปแบบและวิธีการแสดง การทำงาน การปกครอง) หรือเป็นเพียงความคิดความเชื่อนามธรรมที่ยึดถือกันบอกเล่าอธิบายได้แต่อาจไม่แสดงให้เห็นเป็นตัวตนจริงในรูปวัตถุหรือการกระทำ เช่น ความเชื่อในภูติปีศาจ วิญญาณ ชาติหน้า นิพพาน สิ่งสร้างทั้งหมดทุกประเภทนี้ที่คนกลุ่มนั้นร่วมกันใช้เป็นอุปกรณ์การดำเนินชีวิตของกลุ่ม คือ “วัฒนธรรม” ในแง่ที่เป็นเครื่องมืออุปกรณ์การดำรงชีวิตของหมู่คณะเช่นนี้แล้วก็จะสังเกตได้ว่าเครื่องมือทั้งหลายนั้นมีประโยชน์ตามลักษณะ

ของงานที่เราต้องการใช้ งานใหม่อาจต้องการเครื่องมือใหม่หรือเครื่องมือเพิ่ม ถึงงานเก่าแต่ถ้าทำในสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนไปก็อาจต้องเรียกหาเครื่องมือใหม่ ฯลฯ ช่างชำนาญงานทุกคนจะยืนยันความจริงข้อนี้ได้ การทำงานเกี่ยวกับ “วัฒนธรรม” จึงอาจเป็นการตรวจสอบคุณภาพและประสิทธิภาพของเครื่องมือดำรงชีวิตของสังคมนั้นๆ ว่าสอดคล้องกับสภาพและลักษณะงานที่ต้องการใช้หรือไม่ อย่างไร ซึ่งอาจรวมถึงการแนะนำให้ปรับปรุงเครื่องมือก็ได้หากเจ้าของเครื่องมือมองเองไม่ออก

2. ถ้ามอง “วัฒนธรรม” ว่าเป็นเครื่องมือช่วยทำงานดำรงชีวิตของสังคม อาจสังเกตว่าช่างผู้ชำนาญงานที่เลิกใช้เครื่องมือเก่า เพราะเห็นค่าของเครื่องมือใหม่ว่ามีประสิทธิภาพกว่า อาจไม่โยนเครื่องมือเก่าทิ้งไปแต่เก็บไว้เพื่อเป็นที่ระลึก หรือเป็นประวัติชีวิตของการทำงานว่าเคยได้อาศัยประโยชน์ในสภาพหนึ่ง ให้ตัวเองฟื้นความจำหรือเอาไว้เล่าให้ลูกหลานในบริบทที่ใช้งานมักไม่ค่อยมีกัน การศึกษาและบรรยายประเพณีเก่าๆ ก็มักไม่อธิบายในบริบทการใช้งานของประเพณีนั้นๆ เช่นกัน ทำให้ขาดอุทาหรณ์เตือนใจแก่คนรุ่นหลังไม่ควรจะได้แต่เพียงรู้ข้อเท็จจริง แต่ควร**เข้าใจความหมายและตระหนักคุณค่า**ของสิ่งนั้นๆ ด้วย

3. ช่างชำนาญงานที่จะถ่ายทอดความรู้ฝึกฝนอบรมคนรุ่นต่อไปทำนองให้อาชีวศึกษา อาจอธิบายแต่เครื่องมือปัจจุบัน พอให้ออกไปใช้ทำงาน แต่ถ้าจะให้เข้าใจจนไปคิดสร้างหรือปรับปรุงเครื่องมือใหม่ที่มีประสิทธิภาพขึ้นได้ คงต้องสอนอธิบายประวัติและความหมายของเครื่องมือเก่าๆ ในบริบทของการใช้งานด้วยเครื่องมือนั้นๆ ด้วย การสอนเรื่องวัฒนธรรมให้เกิดประโยชน์ ก็ควรมีประวัติของวัฒนธรรมในบริบทใช้งานด้วย โดยเฉพาะในเรื่องของวัฒนธรรมพื้นบ้าน ซึ่งชาวเมืองที่เป็นข้าราชการมักไม่ค่อยมีความสนใจ โอกาส หรือเวลาจะศึกษาให้รู้จัก

ตัวอย่างเปรียบเทียบเช่นนี้ ถ้าพอรับได้อาจทำให้เห็นลู่ทางการกำหนดงานที่เกี่ยวกับวัฒนธรรมพื้นบ้านที่สำนักงานฯ อาจกระทำได้ส่วนหนึ่งโดยไม่

ซ้ำซ้อนกับงานที่หน่วยงานอื่นทำอยู่ งานส่วนอื่นๆ ที่กระทำได้อีกคงกำหนดเพิ่มเติมได้ หลังจากที่รู้ปัญหาความต้องการและประโยชน์จากทรรศนะของชาวบ้านที่เกี่ยวกับการดำรงชีวิตในสภาพปัจจุบันที่จะต้องผสมผสานทั้งวิถีชีวิตแบบเดิมและวิถีชีวิตแบบใหม่

ความจริงอย่างหนึ่งที่สังเกตได้ง่ายและยอมรับกันอยู่คือ ถ้าถือความหมาย “วัฒนธรรม” ว่าต้องเป็นของที่มีอยู่เดิมมีอยู่เก่า ไม่รวมของที่เห็นได้ชัดว่าเพิ่งมีใหม่ ของเก่าของชาวบ้านไม่ว่าจะเป็นสิ่งของเครื่องใช้ในบ้าน เครื่องมือการทำมาหากิน ประเพณี การละเล่น การแสดง ฯลฯ ที่สมัยปู่ย่าตายาย เคยใช้เคยมีนั้นมาถึงคนรุ่นปัจจุบันมักจะร่อยหรอสูญหายจนแทบไม่เหลือ “งานวัฒนธรรมพื้นบ้าน” ตามแนวคิดและความเข้าใจเช่นนี้จึงมักจะเป็นการรีบศึกษาสอบถาม และเก็บรวบรวมงานศิลปหัตถกรรม นิทาน เพลง และการละเล่นพื้นบ้าน ฯลฯ ที่ต่อไปเชื่อกันว่าจะสูญหมด งานอย่างนี้ก็เป็นงานสำคัญอย่างหนึ่งที่ปฏิเสธไม่ได้ว่าจะต้องรีบทำเพื่อเก็บรวบรวมเป็นหลักฐานไว้ให้คนรุ่นหลังได้รู้ว่า ชีวิตไทยสมัยหนึ่งมีอุปกรณ์วิธีการอะไรบ้างที่เคยใช้กัน และควรต้องรีบทำเพื่อเก็บรวบรวมเป็นหลักฐานไว้ให้คนรุ่นหลังได้รู้ว่า ชีวิตไทยสมัยหนึ่งมีอุปกรณ์วิธีการอะไรบ้างที่เคยใช้กัน และควรต้องสนับสนุนให้ทำกันให้ทันการก่อนที่จะสายไปจนไม่เหลือหลักฐาน แต่ถ้าคือความหมายว่า “วัฒนธรรม” คือวิถีชีวิตที่เปลี่ยนไปตามสภาพเงื่อนไขและการปรับตัวของชีวิต ซึ่งมักจะต้องใช้อุปกรณ์วิธีการทั้งเก่าและใหม่ การศึกษาและอธิบายวัฒนธรรมพื้นบ้านก็คงต้องมีทั้งส่วนที่สืบทอดมาจากอดีต และส่วนที่ดัดแปลงผสมผสานของใหม่เข้าเป็นปัจจุบันในบริบทที่ใช้งานจริงเพื่อการดำรงชีวิตของชุมชนที่เป็นเจ้าของชีวิตและอุปกรณ์นั้น จึงจะเปรียบเทียบและตัดสินใจได้ถูกต้องว่าควรจะอนุรักษ์หรือฟื้นฟูของเดิมสักเท่าไร และพัฒนาอุปกรณ์วิธีการใหม่ที่จำแนกและเหมาะสมกับสภาพเงื่อนไขใหม่ของชีวิตปัจจุบันและอนาคตอย่างไร มิฉะนั้นแล้วงานวัฒนธรรมพื้นบ้านก็จะเป็นแต่เพียงการรับซื้อของเก่าเข้าพิพิธภัณฑ์เท่านั้น ซึ่งไม่ตรงกับความหมายที่แท้จริงว่า “วัฒนธรรมเป็นวิถีชีวิตของสังคม”

ข้อสังเกตบางประการเกี่ยวกับการศึกษาวิจัยเรื่อง “ชนกลุ่มน้อยในประเทศไทย”*

การศึกษาวิจัยเรื่อง “ชนกลุ่มน้อย” มีประเด็นปัญหาเกี่ยวเนื่องให้พิจารณาอยู่หลายประเด็นที่น่าจะเป็นประโยชน์ในการอภิปรายเพื่อหาความรู้ความเข้าใจร่วมกัน เช่นประเด็นความหมายและนัยที่แฝงอยู่ในคำ “ชนกลุ่มน้อย” ที่กำหนดปรากฏการณ์ซึ่งต้องการศึกษาวิจัยประเด็น ประโยชน์ที่มุ่งหมายต้องการได้จากการศึกษาวิจัยนั้น ประเด็นการกำหนดลักษณะและขอบเขตของกลุ่มเป้าหมายที่จะศึกษาวิจัย และประเด็นการใช้วิธีการศึกษาวิจัยให้ได้ผลตามความมุ่งหมาย ฯลฯ

ขอเสนอข้อสังเกตบางประการเกี่ยวกับประเด็นต่างๆ นั้น พอสังเขปเพื่อพิจารณาดังนี้

** เอกสารประกอบการอภิปรายในหัวข้อ “ชนกลุ่มน้อยในประเทศไทย” ในการประชุมทางวิชาการครั้งที่ 1 เรื่องสถานภาพการศึกษาด้านชนกลุ่มน้อยของประเทศไทย วันศุกร์ที่ 27 ตุลาคม พ.ศ. 2538 ของสถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาชนบท มหาวิทยาลัยมหิดล ณ ห้องทับทิม โรงแรมรัตนโกสินทร์กรุงเทพฯ.*

1. ความหมายและนัยแฝงในสำนวน “ชนกลุ่มน้อย”

คำว่า “ชนกลุ่มน้อย เป็นคำไทยรุ่นใหม่ที่ตั้งขึ้นเทียบกับคำประเภท “minority group, minority people” จากภาษาฝรั่ง (อังกฤษ) ซึ่งมีทั้งความหมายสามัญ และความหมายภาษาวิชาการ ความหมายภาษาสามัญทั้งของฝรั่งและไทยเน้นที่คำว่า “น้อย” เมื่อเทียบกับ “มาก, ใหญ่” ในแง่ของจำนวนหรือปริมาณ ดังนั้น เมื่อนึกหรือพูดถึง “ชนกลุ่มน้อย” ก็ต้องเกี่ยวกับ “ชนกลุ่มมาก/ชนกลุ่มใหญ่” ที่มีลักษณะหรือคุณสมบัติที่ต่างกันซึ่งเป็นประสบการณ์สามัญของผู้ใช้ภาษาบรรยายเปรียบเทียบสิ่งที่ “น้อย” กับสิ่งที่มาก” แต่เมื่อใช้เฉพาะเป็น “ชนกลุ่มน้อย” ให้หมายถึงกลุ่มคนเท่านั้น ไม่ใช่สิ่งของอย่างอื่นทั่วไป ก็ชวนให้ต้องถามว่าคนหรือชนกลุ่มที่ว่าน้อยนี้คือคนหรือชนที่มีลักษณะหรือคุณสมบัติอย่างไร เช่น กำหนดด้วยเพศ หรือวัย หรือผิวพรรณ รูปร่าง ความงาม ความแข็งแรง ความรู้ ความสามารถ ทรัพย์ อำนาจวาสนา บารมีคุณธรรม ฯลฯ แล้วเปรียบเทียบเป็นฝ่ายข้าง “น้อย” กับฝ่ายข้าง “มาก” ตามเกณฑ์ใดเกณฑ์หนึ่งนั้นตามแต่จะตกลงกัน เมื่อถามหาเกณฑ์เช่นนี้ที่หลากหลายจึงพบว่า ความหมายที่เป็นภาษาสามัญนั้น อาจมิได้ต้องการใช้กันจริงจังเท่าความหมายที่เป็นภาษาวิชาการ หรืออิงวิชาการมากกว่า ดังที่จะกล่าวต่อไป

เมื่อผู้บริหารปกครองประเทศพูดถึง “ชนกลุ่มน้อย” สิ่งที่หมายมักจะเป็นกลุ่มคนหรือกลุ่มชนที่ต่างไปจาก “ชนกลุ่มใหญ่” ที่อยู่ในประเทศด้วย “เชื้อชาติ ภาษา ศาสนา และ/หรือวัฒนธรรม” ถ้า “ชนกลุ่มใหญ่” ที่มีจำนวนมากกว่ามีอำนาจเป็นผู้บริหารปกครองด้วย “ชนกลุ่มน้อย” ที่มีจำนวนมากกว่าก็มีอำนาจน้อยกว่า จึงอยู่ใต้ปกครองของคนกลุ่มใหญ่แต่ถ้ากลุ่มที่มีอำนาจบริหารปกครองมีจำนวนคนน้อยกว่า (เช่นผู้มีอำนาจปกครองอาณานิคมในฐานะผู้ชนะและมีกำลังอาวุธเหนือกว่าคนพื้นเมืองที่ต่างเชื้อชาติ ภาษา ศาสนา วัฒนธรรมฯลฯ) กลุ่มผู้ปกครองถึงมีจำนวนน้อยกว่า (แต่อำนาจมากกว่า) ก็ไม่เป็น “ชนกลุ่มน้อย” ตามความเข้าใจแบบภาษาสามัญ กลับยืนยันเรียกคนหมู่มากที่อยู่ใต้ปกครองเป็น “ชนกลุ่มน้อย” (ในความหมายว่าน้อยอำนาจและ

สิทธิ) ความหมายที่ผกผันเช่นนี้ดูจะมีกำหนดใช้กันในหมู่นักวิชาการรัฐศาสตร์และสังคมวิทยาที่ว่าด้วยการเมืองการปกครองมากกว่าในสาขาอื่นๆ

ไม่ว่าวิชาการสาขาอื่นใดจะมีปัญหาใช้เกณฑ์ที่ไม่ใช่จำนวนปริมาณตรงๆ มากำหนดความเป็น “น้อย/มาก” ของชนกลุ่มหนึ่ง อย่างนี้ด้วยหรือไม่ หากเลือกได้ก็คงไม่อยากให้เกิดความสับสนเช่นนี้แน่ เพราะเป็นความรู้สึกขัดเขินกับสามัญสำนึกถ้าจะต้องเรียกฝ่ายที่มีจำนวนมากกว่าเป็น “กลุ่มน้อย” โดยปกติทั่วไปจึงอาจคาดหมายไว้ก่อนว่า “ชนกลุ่มน้อย” ไม่ว่าจะกำหนดด้วยลักษณะและคุณลักษณะอย่างไร ก็ควรจะน้อยด้วยจำนวน เมื่อเทียบกับคนที่เป็นกลุ่มใหญ่มีจำนวนมากกว่า

แต่เนื่องจากสำนวน “ชนกลุ่มน้อย” มักใช้ในเรื่องของการบริหารปกครอง ความหมายที่เป็นนัยแฝงอยู่จึงหนีไม่พ้นความรู้สึกทั่วไปว่าผู้ที่เป็น “กลุ่มน้อย” เป็นฝ่ายที่ด้อยสิทธิและอำนาจ ฐานะและศักดิ์ศรี ด้วยเสมอ เมื่อเทียบกับฝ่ายที่เป็น “กลุ่มใหญ่” ที่มีจำนวนมากกว่า และสำนวนนี้ก็เป็นคำที่ฝ่ายที่มากกว่าทั้งจำนวนและอำนาจเป็นผู้ใช้เรียกฝ่ายที่ด้อยกว่าไม่ใช่ศัพท์ที่ผู้ด้อยกว่าพอใจจะใช้เรียกตัวเองก่อนเลย และเมื่อจำเป็นต้องใช้ก็ย้ำความเสียเปรียบของตนเองเสมอ เป็นเชิงประท้วงและเรียกร้องความเป็นธรรม

ในเชิงสังคมวิทยาทั่วไปที่ไม่จำกัดพิจารณาแต่ในแง่การเมืองการปกครอง คำว่า “กลุ่มน้อย” ก็แฝงความด้อยของกลุ่มนั้นในสายตาของ “กลุ่มใหญ่” ไม่ใช่ลักษณะใดก็ลักษณะหนึ่งเสมอในเชิงศักดิ์ศรีฐานะเมื่อเปรียบเทียบกับกลุ่มที่มากกว่า/ใหญ่กว่า/เหนือกว่า (เช่น ถ้าต่างกันด้วยศาสนา “กลุ่มน้อย” ก็มีศาสนาที่ด้อยกว่า ถ้าภาษาหรือ “วัฒนธรรม” หรือ “เชื้อชาติ” สิ่งต่างๆ นั้นก็ด้อยกว่าของ “กลุ่มใหญ่” เช่นกัน)

สรุปว่า ความหมายของ “กลุ่มน้อย” ในภาษาวิชาการไม่คำนึงถึงจำนวน/ปริมาณเป็นเรื่องสำคัญ แต่เน้นความด้อยกว่า “กลุ่มใหญ่” เสมอ จึงเป็นคำที่แฝงคุณค่าเปรียบเทียบความสำคัญในเชิงด้อยกว่า/เหนือกว่า ผู้ที่ใช้คำนี้เรียกผู้อื่นแฝงความหมายว่าตนเหนือกว่า และผู้ที่ถูกเรียกด้วยคำนี้ถ้าเข้าใจภาษาตรงกันก็มักไม่พอใจว่าถูกตอกย้ำความด้อยกว่าทุกครั้งไป

ในการศึกษาวิชาการบริสุทธิ์ที่ไม่มีเจตนาให้มีเรื่องคุณค่าอคติต่อกลุ่มเป้าหมายที่ต้องการศึกษาจึงอาจต้องชี้แจงจุดยืนและความมุ่งหมายให้ชัดเจนของผู้ศึกษาและการศึกษาว่าไม่มีเจตนาแอบแฝงในเชิงเปรียบเทียบอำนาจและศักดิ์ศรีของกลุ่ม ไม่ว่าจะกำหนดด้วยเกณฑ์ใด (คำประเภทที่แฝงความหมายที่แสดงฐานะที่ด้อยของกลุ่มเป้าหมายในการศึกษาที่เป็นคำอื่นๆ ก็เช่น Primitive, under-developed, backward, illiterate, ฯลฯ) หรือมิฉะนั้นก็อาจต้องเลี่ยงไปใช้คำอื่นแทนเสียเลย ถ้าไม่ติดใจจะหมายถึงความน้อย/มาก ในเชิงจำนวน ปริมาณ เช่น “กลุ่มต่างวัฒนธรรม” “กลุ่มชาติพันธุ์” ฯลฯ หรือถ้ายังต้องการบอกจำนวนที่น้อยกว่ากลุ่มใหญ่ ก็อาจใช้ “กลุ่มสังคมวัฒนธรรมย่อย” เป็นต้น (หรือคำอื่นใดที่เห็นว่าตรงกับความหมายที่ต้องการใช้) ซึ่งแต่ละคำที่เลือกมาใช้ ก็มีนัยเฉพาะที่เพี้ยนกันได้เสมอไม่เป็นความหมายเดียวกันแท้ๆ

ในกรณีของคำ “ชนกลุ่มน้อย” ยังมีที่สังเกตว่า แฝงความหมายที่อาศัยบริเวณเป็นส่วนกำหนดด้วย คือภายในขอบเขตบริเวณที่ชนกลุ่มนั้นอยู่ร่วมกับกลุ่มอื่น (ๆ) ที่ต่างลักษณะกัน ถ้าเป็นบริเวณทั้งประเทศ “ชนกลุ่มน้อย” มีอัตราส่วนจำนวนน้อยกว่า “ชนกลุ่มใหญ่” แต่ถ้าพิจารณาในบริเวณที่จำกัดลงมา เช่นในเขตจังหวัดเดียว “ชนกลุ่มน้อย” อาจมีอัตราส่วนจำนวนมากกว่า “ชนส่วนใหญ่” (ในระดับทั้งประเทศ) ก็ได้ แต่จำนวนที่น้อยกลายเป็นมาก หรือมากกลายเป็นน้อยนี้ อาจไม่เปลี่ยนฐานะอำนาจทางการปกครองและศักดิ์ศรีทางสังคมของกลุ่มนั้นในสายตาของฝ่ายที่เหนือกว่าเลย จึงอาจสรุปได้ว่าสำนวน “ชนกลุ่มน้อย” มักเป็นสำนวนจากการเมืองการปกครองในระดับประเทศเสมอ เมื่อใช้สำนวนนี้จึงจำเป็นต้องพิจารณาในแง่ความสัมพันธ์ของอำนาจที่ไม่เท่าเทียมกันระหว่าง กลุ่มน้อย และกลุ่มใหญ่ด้วย (แต่ก็ไม่จำเป็นที่กลุ่มน้อยจะต้องด้อยอำนาจไปเสียทุกเรื่องที่เกี่ยวข้องกัน เช่น ชนกลุ่มน้อยที่อพยพเข้ามาอาศัยอยู่ในประเทศ ย่อมด้อยอำนาจทางการเมือง แต่ก็มีอำนาจครอบงำทางเศรษฐกิจหรือทางความรู้และข่าวสารสมัยใหม่ ฯลฯ มากกว่าเจ้าของประเทศก็ได้)

2. ประโยชน์ที่ต้องการจากการศึกษาเรื่อง “ชนกลุ่มน้อย”

ถ้ากำหนดว่ากลุ่มเป้าหมายที่จะศึกษาอยู่ในฐานะ “ชนกลุ่มน้อย” ตามนัยที่กล่าวมาแล้วเมื่อตกลงลักษณะว่ากลุ่มใดเข้าข่ายให้ทำการศึกษาได้ก็คงลงมือเก็บรวบรวมข้อมูลมาวิเคราะห์รายงานได้ แต่ก็มีประเด็นให้พิจารณาอีกว่าศึกษาเรื่องใดของกลุ่มนั้น เพื่อไปใช้ประโยชน์อะไร เพราะการศึกษาทุกแง่ทุกมุมของกลุ่มเพื่อเป็นขุมความรู้โดยไม่มุ่งหมายประโยชน์เฉพาะเพื่อใช้งานอะไรเลยอาจหาทุนสนับสนุนการศึกษาวิจัยได้ลำบาก การศึกษาวิจัยเรื่อง “ชนกลุ่มน้อย” จึงมักเป็นงานเชิงประยุกต์เพื่อเอาผลไปใช้ประโยชน์ในงานบริหารปกครอง ตามความต้องการของ “กลุ่มใหญ่” ที่มีอำนาจหน้าที่ในการบริหารปกครองก่อนตามเหตุผลความจำเป็นของยุคสมัยมากกว่าที่จะเกิดจากความต้องการความรู้บริสุทธิ์จากการวิจัยพื้นฐานเพื่อประโยชน์ทางวิชาการแท้ๆ (แต่ไม่ใช่ไม่มีงานเช่นนี้เลย เพราะการศึกษาเปรียบเทียบเรื่องอย่างเดียวกันในต่างสังคมและวัฒนธรรมที่อยู่ในเขตประเทศเดียวกัน ย่อมให้ความรู้เรื่อง “กลุ่มต่างวัฒนธรรม” หรือ “ชนกลุ่มน้อย” ได้โดยอัตโนมัติอยู่เอง ถึงแม้ผู้ศึกษามิได้ติดใจจะมองกลุ่มถูกศึกษาในแง่ของ “กลุ่มน้อย” ตามความสนใจของฝ่ายบริหารปกครองเลยก็ตาม ในลักษณะของวิชาการแท้ๆ นักมานุษยวิทยา (ชาติพันธุ์วิทยา) และนักภาษาศาสตร์เปรียบเทียบโดยปกติศึกษากลุ่มที่ต่างวัฒนธรรมและต่างภาษา เป็นสาระหลักของวิชาตลอดเวลา และข้อค้นพบอาจเป็นประโยชน์ในการประยุกต์ตามความต้องการของฝ่ายบริหารปกครองได้ หรือนักวิชาการเหล่านั้นอาจรับทุนสนับสนุนการวิจัยเพื่อประโยชน์เชิงประยุกต์จากหน่วยงานด้านบริหารปกครองที่ต้องการความรู้เกี่ยวกับ “ชนกลุ่มน้อย” ก็ได้)

ถ้าไม่มีเงื่อนไขมาจำกัดระยะเวลาและงบประมาณของงานศึกษาวิจัยในเรื่องของ “ชนกลุ่มน้อย” เลย ผู้ศึกษาก็คงศึกษาเรื่องอะไรของกลุ่มใด ที่ไหน เมื่อไร อย่างไร ฯลฯ ก็ได้ตามอัธยาศัย และความสนใจตามหลักทฤษฎีวิชาการที่ตนเลือก แต่ถ้าผู้ให้ทุนสนับสนุนมีจุดมุ่งหมายเพื่อใช้ประโยชน์เฉพาะทางนักวิชาการที่ต้องการรับทุนก็คงต้องปรับโครงการและแผนงานให้สอดคล้องเพื่อรับการสนับสนุน

สังเกตว่า ถ้ามีจุดมุ่งหมายใช้ประโยชน์จากการศึกษาเรื่อง “ชนกลุ่มน้อย” เพื่อการบริหารปกครอง สิ่งที่คาดหมายให้ศึกษามักได้แก่เรื่องเหล่านี้

1. เพื่อความมั่นคงปลอดภัยของประเทศจากการรุกรานภายนอกในยามวิกฤตจำเป็นต้องหาความรู้เกี่ยวกับ “ชนกลุ่มน้อย” ในบริเวณชายแดน เพื่อสร้างความผูกพันและภักดีแก่รัฐ ไม่เป็นฝักฝ่ายกับศัตรู ลักษณะของข้อมูล และลำดับความสำคัญของประเภทข้อมูลที่ต้องรู้ก่อนและสมบูรณ์ขึ้นอยู่กับยุทธวิธีของผู้รับผิดชอบด้านความมั่นคงจากการรุกรานของศัตรูภายนอก

2. เพื่อความสงบเรียบร้อยภายในยามปกติ ต้องการความรู้ระบบและกลไกอำนาจการปกครองของแต่ละกลุ่มน้อย เพื่อใช้ประโยชน์ประสานกับกลไกและวิธีการปกครองของรัฐ ระบบกรรมสิทธิ์และจารีตและระบบความเชื่อของชุมชนที่ขัดแย้งหรือสอดคล้องกับกฎหมายและกระบวนการยุติธรรมของรัฐ ฯลฯ ทั้งหลายนี้สามารถใช้ประโยชน์ได้ไม่ว่ารัฐจะมีนโยบายรวมศูนย์หรือกระจายอำนาจการปกครอง

3. เพื่อการใช้ทรัพยากร และการควบคุมระบบเศรษฐกิจของประเทศอาจต้องการรู้บทบาททางเศรษฐกิจของแต่ละกลุ่มน้อย การเป็นเจ้าของแหล่งทรัพยากร และลักษณะวิธีการใช้ทรัพยากรของกลุ่มต่างๆ เพื่อประโยชน์ของกลุ่มใหญ่ในการควบคุมระบบเศรษฐกิจ (เช่นในการปกครองแบบอาณานิคม) หรือเพื่อการวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศ (เช่นในระบบการพัฒนาเศรษฐกิจแผนใหม่ของรัฐปัจจุบัน)

4. เพื่อประสิทธิภาพในการให้บริการของรัฐทั่วถึงประชากรทุกหมู่เหล่าของประเทศตามเจตนารมณ์ของรัฐพัฒนายุคใหม่ จำเป็นต้องรู้จำนวนและลักษณะของประชาชนผู้รับบริการ เช่น การศึกษา การสาธารณสุข ฯลฯ และยิ่งจำเป็นมากขึ้นถ้ามีนโยบายการพัฒนาแบบยั่งยืนที่สอดคล้องกับภูมิปัญญาท้องถิ่นและวัฒนธรรมชุมชน ฯลฯ ซึ่งครอบคลุมทั้งชนกลุ่มใหญ่ และชนกลุ่มน้อยโดยไม่เลือกปฏิบัติ

5. เพื่อสร้างและส่งเสริมความรู้ความเข้าใจระหว่างประชาชนทุกหมู่เหล่าของประเทศ ที่จะนำไปสู่ “การอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข” โดยหวังว่าถ้า

กลุ่มที่ต่าง “เชื้อชาติ” ศาสนา ภาษา วัฒนธรรม ฯลฯ” รู้เรื่องราวของชีวิตที่มีแบบอย่างต่างกันแล้วจะเกิดความเข้าใจ เห็นใจไม่ทำอะไรที่ผิดใจกัน เพราะอววิชาที่ไม่รู้ไม่เข้าใจความเป็นจริงของกันและกัน ไม่ดูถูกดูแคลนเอารัดเอาเปรียบกัน ฯลฯ ทำให้หมดปัญหาขัดแย้งบาดหมาง ให้ลำบากต่อการบริหารปกครอง ความคาดหวังเช่นนี้อาจเป็นอุดมคติที่ไม่บรรลุได้ง่ายนักแต่ก็เป็นเหตุผลหนึ่งที่เสนอเพื่อให้มีการศึกษาวิจัย “กลุ่มน้อย” ของประเทศได้

เหตุผลที่หวังประโยชน์ในการบริหารปกครองกลุ่มสังคมวัฒนธรรมที่ต่างกันนอกจากที่กล่าวแล้ว อาจมีอย่างอื่นได้อีก แล้วแต่ความต้องการของกลุ่มใหญ่ที่มีกลุ่มน้อยอยู่ใต้อำนาจการปกครอง แต่ถึงจะเป็นประเทศที่ไม่มีกลุ่มใดเป็นใหญ่ครอบงำกลุ่มอื่นๆ ที่เล็กกว่าและใช้ระบบการปกครองแบบเสมอภาคที่ให้สิทธิและประโยชน์ทัดเทียมกันทุกกลุ่มด้วยฐานะของความเป็นพลเมืองที่กฎหมายไม่จำแนกเชื้อชาติ ศาสนา ภาษา วัฒนธรรม ฯลฯ เลยก็ตาม แต่ในแง่ของความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างกลุ่มที่มีความแตกต่างกันทางพฤตินัยแล้ว การรู้จักสภาพความเป็นจริงของกันและกัน ก็มีผลต่อการบริหารปกครองประเทศที่เป็นหมู่คณะใหญ่ร่วมกันได้เสมอทั้งด้านบวกและด้านลบ แล้วแต่ผลประโยชน์ที่กลุ่มจะมีร่วมกันหรือขัดแย้งกัน (อันเป็นธรรมชาติธรรมของชีวิตกลุ่ม แม้แต่ในผู้ที่ร่วมเชื้อชาติ ศาสนา ภาษา วัฒนธรรม ฯลฯ เดียวกันเองก็ตาม)

การศึกษาวิจัยกลุ่มที่มี “เชื้อชาติ ศาสนา ภาษา วัฒนธรรม ฯลฯ” เป็นเฉพาะของตัวเอง แต่ไม่มองในแง่ที่เป็น “ชนกลุ่มน้อย” ย่อมไม่จำเป็นต้องมีเหตุผลหวังประโยชน์ในลักษณะต่างๆ ที่กล่าวมาข้างต้น เช่น นักภาษาศาสตร์ต้องการเปรียบเทียบโครงสร้างภาษาของมนุษยชาติ โดยไม่มุ่งผลไปใช้บริหารปกครองใคร นักชาติพันธุ์วิทยาอยากรู้ว่าชาติพันธุ์มนุษย์มีมากน้อยเท่าไร แต่ต่างกันเพราะอะไร นักประวัติศาสตร์โบราณคดีต้องการรู้และรวบรวมหลักฐานของอดีตที่แสดงประวัติของมนุษยชาติไม่เป็นเครื่องมือควบคุมปกครองคนชาติใดภาษาใด ฯลฯ เพื่อสนองประโยชน์ของบุคคลใดกลุ่มใด ก็พอมีอยู่ที่สนับสนุนให้มีการศึกษาวิจัยต่างๆ นั้น แต่ถ้าจะศึกษากลุ่มเหล่านี้ในฐานะ “ชนกลุ่มน้อย”

เหตุผลและประโยชน์ที่สนับสนุนการศึกษาวิจัย ก็คงหนีไม่พ้นอย่างที่เสนอไว้ อันเป็นเงื่อนไขที่นักวิชาการบริสุทธิ์จะรับหรือไม่รับก็ได้

3. ลักษณะและขอบเขต “ชนกลุ่มน้อย”

คนแต่ละกลุ่มที่มี “เชื้อชาติ ศาสนา ภาษา วัฒนธรรม ฯลฯ” ของตัวเองปกติไม่มองกลุ่มของตนว่าเป็น “ชนกลุ่มน้อย” หรือ “ชนกลุ่มใหญ่” เมื่ออยู่ตามลำพัง หรือถึงเมื่อมีความสัมพันธ์กับกลุ่มอื่นที่ต่างไปก็ตาม ซึ่งไม่ต้องร่วมหน่วยการบริหารปกครองเดียวกัน คือต่างกลุ่มต่างมีอธิปไตยของตนเอง ไม่ขึ้นแก่กันและกัน สภาพของความเป็น “กลุ่มน้อย” หรือ “กลุ่มใหญ่” เกิดขึ้น เมื่อกลุ่มเหล่านั้นต้องมาร่วมอยู่ในหน่วยการบริหารปกครองเดียวกัน ด้วยความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมกันเท่านั้น

เพราะฉะนั้นลักษณะของ “ชนกลุ่มน้อย” จึงไม่ได้กำหนดด้วย “เชื้อชาติ ศาสนา ภาษา วัฒนธรรม ฯลฯ” เท่านั้น แต่ด้วยการสัมพันธ์กับ “ชนกลุ่มใหญ่” ที่มาเรียกตนเป็น “ชนกลุ่มน้อย” ด้วย และความสัมพันธ์นี้มีขอบเขตของสถานที่และเวลาที่กลุ่มน้อยเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับกลุ่มใหญ่เป็นส่วนที่กำหนดลักษณะที่แท้จริงของ “ชนกลุ่มน้อย” แต่ละกลุ่มนั้น กลุ่มที่มี “เชื้อชาติ ศาสนา ภาษา วัฒนธรรม ฯลฯ” อย่างเดียวกัน และอาจร่วมเชื้อสาย ตระกูลต้นกำเนิดประวัติดั้งเดิม ฯลฯ เดียวกัน แต่ถ้าอยู่ต่างสถานที่กัน ก็ทำให้เกิดมีลักษณะที่ต่างกันได้ หรือแม้แต่กลุ่มเดียวกันนั้นในสถานที่เดียวกันแต่ต่างเวลากัน ก็มีลักษณะที่เป็นรายละเอียดของกลุ่มต่างไปได้ (เช่น กลุ่มชาวเขาเผ่าเดียวกันที่อยู่ยอดดอย พบกับเจ้าหน้าที่ของบ้านเมืองปีละครั้ง เปรียบกับกลุ่มที่ลงมาขายของในตลาดของตัวจังหวัดตลอดปี กลับขึ้นเขาปีละครั้งหรือกลุ่มคนไทยเชื้อสายมลายูที่อยู่ในหมู่บ้านจังหวัดชายแดนภาคใต้เปรียบกับกลุ่มที่อยู่แถบชานเมืองของกรุงเทพมหานครตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3)

นอกจากนั้น ลักษณะที่แสดงความเป็น “ชนกลุ่มน้อย” อาจยั่งยืนคงทน หรือเปลี่ยนแปลงไปได้ตามกาลเวลาที่สัมพันธ์กับ “ชนกลุ่มใหญ่” และประโยชน์หรือโทษที่ได้จากการสัมพันธ์นั้น หากการรักษาลักษณะเดิมไว้เป็น

โทษ แต่การสละทิ้งไปเป็นคุณ และ “ชนกลุ่มน้อย” ยินดีรับลักษณะใหม่ที่ร่วมกับกลุ่มของตน ไม่แสดงความรังเกียจเดียดฉันท์ ฯลฯ “ชนกลุ่มน้อย” ยินดีสละลักษณะเดิมของตน และ “ชนกลุ่มใหญ่” ยินดีรับลักษณะใหม่ที่ร่วมกับกลุ่มของตน ไม่แสดงความรังเกียจเดียดฉันท์ ฯลฯ “ชนกลุ่มน้อย” กลุ่มนั้นก็สลายไปรวมอยู่ใน “ชนกลุ่มใหญ่” แต่ถ้าเป็นสภาพตรงข้ามทุกอย่างกับที่กล่าวมา ทำให้ลักษณะเดิมเป็นประโยชน์ให้ความพอใจแก่เจ้าของมากกว่า ก็จะมีการรักษาหรือฟื้นฟูลักษณะของความเป็น “ชนกลุ่มน้อย” นั้นไว้ ไม่เปลี่ยนแปลง การศึกษากลุ่มเดียวกันในสถานที่และเวลาที่ต่างกันในสภาพที่เคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงได้ทำให้การกำหนดและบรรยายลักษณะของ “ชนกลุ่มน้อย” เสมือนภาพที่หยุดนิ่งและถาวรเป็นการไม่สมจริง หรือการกำหนดภาพรวมของกลุ่มใหญ่ที่มีลักษณะทั่วไปร่วมกัน (เช่น ชาวเขาเผ่า ก. ชนอพยพเชื้อชาติ ข. “ชนกลุ่มน้อย” ที่มีศาสนา ค. ฯลฯ) จากกลุ่มตัวแทนที่ศึกษาได้ในสถานที่หนึ่งในเวลาหนึ่งเท่านั้น ย่อมไม่ถูกต้องตรงตามความเป็นจริงได้

ถึงแม้โดยทั่วไป เราอาจจัดกลุ่มแยกประเภท “ชนกลุ่มน้อย” พอได้ว่าเป็นเช่น (1) กลุ่มที่อยู่สืบต่อกันมาในท้องที่แต่ดั้งเดิมในประวัติศาสตร์ ก่อนที่จะมีการกำหนดเขตบริหารปกครองประเทศเป็นแบบสมัยใหม่ปัจจุบัน (2) กลุ่มที่อพยพเคลื่อนย้ายมาจากนอกบริเวณที่เป็นเขตประเทศปัจจุบันในยุคสมัยโบราณนานมาแล้ว (3) กลุ่มเจ้าของท้องที่เดิมในเขตประเทศ แต่เคลื่อนย้ายไปตั้งถิ่นฐานใหม่ห่างจากแหล่งกำเนิดเดิม เพราะเหตุของการศึกสงครามหรือโอกาสในการอาชีพ (4) กลุ่มต่างด้าวจากนอกประเทศที่อพยพเข้ามาในระยะหลัง เพราะชายแดนไม่มีการควบคุม หรือ การเดินทางคมนาคมระหว่างประเทศสะดวก เมื่อจำเป็นต้องลี้ภัยทางการเมืองหรือแสวงโชคทางเศรษฐกิจ (คือ “ชนกลุ่มน้อย” ชุดใหม่ของยุคปัจจุบันที่ประเทศรับไว้ไม่ส่งคืนกลับภูมิลำเนาเดิม) แต่ทุกกลุ่มที่กล่าวมานี้สามารถเปลี่ยนแปลงลักษณะของความเป็น “ชนกลุ่มน้อย” ของตนได้ตามเวลาและสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปและตามการยอมรับหรือกีดกันของ “ชนกลุ่มน้อย” ของตนได้ตามเวลาและสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปและตามการยอมรับหรือกีดกันของ “ชนกลุ่ม

ใหญ่” กับการต้องการรวมหรือแยกของ “ชนกลุ่มน้อย” เอง สภาพที่เคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงได้ด้วยเหตุผลนานาประการในความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มน้อยและกลุ่มใหญ่เช่นนี้ ทำให้กำหนดลักษณะและขอบเขตของ “ชนกลุ่มน้อย” ให้แน่นอนตายตัวยากขึ้น (สำนวน “คนไทยเชื้อสาย....” เป็นตัวอย่างของการเปลี่ยนแปลงสภาพความเป็น “ชนกลุ่มน้อย” เมื่อเวลาผ่านไปและมีการผสมผสานระหว่างกลุ่มมากขึ้น)

นอกจากนั้น การกำหนดความเป็น “ชนกลุ่มน้อย” ด้วยตัวบ่งชี้ หรือลักษณะเดียว เช่น “เชื้อชาติ” “ศาสนา” “ภาษา” “วัฒนธรรม” ฯลฯ เมื่อพิจารณาอย่างเคร่งครัดตามความหมายทางวิชาการแล้ว อาจไม่ปรากฏเป็นกลุ่มที่มีลักษณะและขอบเขตที่ชัดเจนแน่นอนให้ศึกษาอย่างเป็นประโยชน์ได้ (เช่น “ชนกลุ่มน้อย” เชื้อชาติจีน” มีความหมายที่กำหนดด้วยเกณฑ์ต่างกับ “ชนกลุ่มน้อยเชื้อชาตินิโกร/แอฟริกัน” เพราะใช้เกณฑ์ “ประเทศชาติ” “กลุ่มกายภาพ ชีวภาพ” และ “ทวีป” สำหรับคำ “เชื้อชาติ” คำเดียวกัน และถึงจะกำหนดตามนั้นก็จะได้กลุ่มที่ไม่มีเอกภาพชัดเจนเป็นประโยชน์ให้ศึกษาได้จริง ถ้าจะถือว่าคนไทยมุสลิมเป็น “ชนกลุ่มน้อย“ ด้วยเกณฑ์ศาสนาที่มีอัตราส่วนจำนวนน้อยกว่าคนไทยพุทธ ก็จะพบว่าชาวไทยที่นับถือศาสนาอิสลาม สืบเชื้อสายมาจากชนหลายชาติ เช่น มลายู อินโดนีเซีย อินเดีย ปากีสถาน อาหรับ เปอร์เซีย จาม และจีน(ฮ่อ) เป็นต้น แยกเป็นกลุ่มย่อยที่ต่างกัน ถึงแม้จะมีศาสนาใหญ่เดียวกันได้อีก)

ที่กล่าวมาเป็นตัวอย่างปัญหาในการกำหนดลักษณะและขอบเขตของ “ชนกลุ่มน้อย” ที่ผู้รู้และผู้สนใจสามารถนึกหาตัวอย่างอื่นได้อีกในหลายกลุ่มในประเทศไทยเรา

4. วิธีการศึกษาวิจัย “ชนกลุ่มน้อย”

เนื่องจาก “ชนกลุ่มน้อย” คือ กลุ่มชนที่มีลักษณะทางสังคมและวัฒนธรรมของตนเองแตกต่างไปจาก “ชนกลุ่มใหญ่” ของประเทศ (และต่างจาก “ชนกลุ่มน้อย” อื่นๆ ภายในประเทศ) บุคคลนอกที่สนใจจะศึกษาเรื่อง

“ชนกลุ่มน้อย” จึงต้องพร้อมจะเผชิญกับลักษณะต่างๆ ที่ไม่เหมือนกับที่ตนเคยชินในสังคมวัฒนธรรมของตนเอง (“ชนกลุ่มน้อย” บางกลุ่มอาจมีลักษณะทางกายภาพชีวิภาพเฉพาะของตนที่ต่างไปจากชนกลุ่มอื่นๆ ของประเทศด้วยอย่างชัดเจนเช่น กลุ่มซาไกในบางจังหวัดภาคใต้ แต่โดยทั่วไปกลุ่มต่างๆ ในประเทศอยู่ในกลุ่มใหญ่ทางกายภาพชีวิภาพมองโกลอยด์ด้วยกัน ลักษณะที่แสดงความเป็น “ชนกลุ่มน้อย” ที่น่าสนใจศึกษาจึงเป็นลักษณะทางสังคมและวัฒนธรรมมากกว่า)

ลักษณะทางสังคมวัฒนธรรมของกลุ่มประกอบด้วยรายละเอียดที่ต่างๆ กันหลายด้าน ที่ไม่มีนักวิชาการสาขาใดสาขาเดียวสามารถศึกษาให้ครอบคลุมได้อย่างละเอียดสมบูรณ์ได้ตามลำพัง ต้องอาศัยผู้ชำนาญพิเศษเฉพาะทางของแต่ละเรื่องตามประเพณีการฝึกฝนอบรมวิชาการของโลกปัจจุบัน ดังนั้น การกำหนดโครงการหรือแผนงานศึกษา “ชนกลุ่มน้อย” แต่ละกลุ่มให้ครบถ้วนสมบูรณ์ทุกด้านของชีวิตความเป็นอยู่ จึงต้องอาศัยการร่วมศึกษาวิจัยในลักษณะ “สหวิทยาการ” เช่นนี้ พูดกันได้ง่ายกว่าทำจริง ในประสบการณ์ของวงวิชาการไทยที่แล้วมา มีการพยายามและลองปฏิบัติกันมาบ้างแต่ ผลที่ประสานข้อค้นพบเพื่ออธิบายปัญหาร่วมกันยังไม่ได้เต็มที่ แต่ถ้ามีปัจจัยสนับสนุนและบุคลากรที่พร้อมมูล ก็อาจทำสำเร็จได้ผลตามต้องการในอนาคต

การศึกษาวิจัยของนักวิชาการเฉพาะทางแต่ละคน ย่อมมีวิธีการและทฤษฎีที่ใช้กันในสาขาวิชาของตนที่ได้รับการฝึกฝนอบรมมาและคุ้นเคยอยู่ ให้ความรู้เฉพาะเรื่องเฉพาะส่วนที่ตนสนใจและศึกษามาได้ พอเพิ่มพูนและแลกเปลี่ยนความรู้ในหมู่ผู้ร่วมวงวิชาการเดียวกันเป็นประโยชน์ที่พอใจได้ และไม่มีการเรียกร้องต้องการให้ศึกษาเรื่อง “ชนกลุ่มน้อย” แบบบูรณาการให้ครบถ้วนพร้อมกันทุกด้าน หรือให้เห็นความหมายของปัญหา “ชนกลุ่มน้อย” ที่สัมพันธ์กับ “ชนกลุ่มใหญ่” เพื่อใช้ในเชิงประยุกต์ภายในเงื่อนไขเวลาที่กำหนด ฯลฯ การศึกษาแบบแยกส่วนตามความสนใจความถนัด และโอกาสของแต่ละสาขาวิชาการที่ไม่จำเป็นต้องนำผลและข้อมูลมาประสานสัมพันธ์กัน เพื่ออธิบายหรือแก้ไขปัญหาใดปัญหาหนึ่งโดยเฉพาะเจาะจง ก็เป็นแนวทางการศึกษาวิจัย

ทางวิชาการที่ทำกันอยู่และทำกันได้ตามปกติ เข้าทำนองการสะสมความรู้เฉพาะทางที่เกี่ยวกับ “กลุ่มสังคมวัฒนธรรม” หรือกลุ่มชาติพันธุ์” กลุ่มใดกลุ่มหนึ่งตามโอกาสและความสนใจที่ไม่เจาะจงพิจารณาว่าเป็น “ชนกลุ่มน้อย” ที่จำเป็นต้องศึกษาให้เห็นความสัมพันธ์กับ “ชนกลุ่มใหญ่” ด้วย

การสำรวจข้อมูลที่เกี่ยวกับ “ชนกลุ่มน้อย” จากวรรณกรรมที่เป็นเอกสารรายงานผลการศึกษาที่ทำกันไว้แล้วต่างกรรมต่างวาระในอดีตนั้น ย่อมไม่คาดหมายให้เห็นภาพรวมที่ครบถ้วนสมบูรณ์และเป็นจริงไม่เปลี่ยนแปลงจนถึงปัจจุบันได้ แต่ใช้เป็นฐานเปรียบเทียบกับการศึกษาเพิ่มเติมในปัจจุบันและอนาคตสำหรับกลุ่มที่เคยถูกศึกษาแล้วให้พอแสดงการเปลี่ยนแปลงได้ และข้อมูลจากที่ศึกษากันมาโดยนักวิชาการของ “ชนกลุ่มใหญ่” (หรือนักวิชาการต่างประเทศ) ที่ไม่ได้เจาะจงศึกษากลุ่มนั้นๆ ในฐานะ “ชนกลุ่มน้อย” ในความหมายที่ใช้ในเอกสารนี้ ก็คงไม่มีเจตนาแสดงฐานะ “กลุ่มน้อย” ของกลุ่มที่ถูกศึกษามานั้นให้สรุปได้

เนื่องจากสำนวน “ชนกลุ่มน้อย” เกิดจากสภาพความสัมพันธ์ที่ไม่เสมอภาคกันระหว่างกลุ่มสังคมวัฒนธรรมที่มีลักษณะแตกต่างกันที่ “ชนกลุ่มใหญ่” เป็นฝ่ายกำหนด และมีความหมายพิเศษในด้านการบริหารปกครองของประเทศ ที่กลุ่มประชากรหรือพลเมืองที่ต่างลักษณะทางสังคมและวัฒนธรรมนี้มีความเหนือกว่า/ด้อยกว่ากัน หากระบอบการปกครองของประเทศสามารถเลิกสภาพและทัศนคติของความไม่เสมอภาคกันนี้ได้ โอกาสที่จะต้องศึกษาเรื่อง “ชนกลุ่มน้อย” ก็คงหมดไป แต่ตราบใดที่กลุ่มประชากรยังต้องการเน้นแสดงความแตกต่างทางสังคมและวัฒนธรรมกันอยู่ ถึงแม้จะมีสิทธิเสมอภาคทางการเมืองการปกครองแล้ว รวมทั้งความเสมอภาคในฐานะและศักดิ์ศรีทางสังคมด้วย ก็ยังอาจเหลือความจำเป็นหรือต้องการศึกษาความแตกต่างในระบบสังคมและวัฒนธรรมของกลุ่มที่ต่างๆ กันนั้น และความสัมพันธ์ ระหว่างกลุ่มเหล่านี้เพื่อเป็นความรู้ทางวิชาการ และความรู้เรื่องระหว่างกันสำหรับกลุ่มที่อยู่ร่วมเป็นประเทศชาติเดียวกัน แต่ในกรณีเช่นนั้น เงื่อนไขที่จะต้องศึกษากลุ่มในฐานะ “ชนกลุ่มน้อย” ก็หมดไป เหลือแต่ปัญหาว่าจะมีวิธีการศึกษากลุ่มที่ต่าง

วัฒนธรรมของประเทศอย่างไร เพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจเสนอบรรยายอธิบายในสื่อความรู้ข้ามกลุ่ม เพื่อประโยชน์ของการอยู่ร่วมกันอย่างสมานฉันท์ได้ ซึ่งกว่าจะถึงเวลานั้น วงวิชาการก็คงพัฒนาวิธีการศึกษาวิจัยเรื่องประเภทนี้ในทิศทางที่ปรารถนาได้ชัดเจนกว่าที่มีอยู่ในขณะนี้

มหาวิทยาลัยในเขตภูมิภาคกับภาวะแวดล้อม*

ความนำ

มหาวิทยาลัยคือแหล่งการศึกษาเป็นทางการขั้นอุดม ซึ่งสังคมยอมรับนับถือ ความรู้ที่เรียกกันว่าขั้นอุดมนั้น กำหนดขึ้นโดยคนกลุ่มหนึ่ง ซึ่งรัฐในฐานะตัวแทนของสังคม เป็นผู้มอบหมายอำนาจสิทธิหน้าที่ให้ และมีเครื่องหมายรับรองคุณภาพ เนื่องจากมหาวิทยาลัยในเมืองไทย มีแต่มหาวิทยาลัยของรัฐ ไม่มีมหาวิทยาลัยของเอกชน เพราะฉะนั้นจึงดูเสมือนว่าความรู้ขั้นอุดมนั้นเป็นสิทธิผู้ขาดของบุคคลกลุ่มหนึ่งคือผู้บริหารและนักวิชาการที่รัฐว่าจ้างไว้ในฐานะข้าราชการ จะเป็นผู้กำหนดและรับรองคุณภาพมาตรฐาน

สิทธิผูกขาดเช่นนี้ทำให้เกิดความรับผิดชอบมหาศาลแก่ผู้ดำเนินงานของมหาวิทยาลัย เพราะไม่มีแหล่งอื่นที่จะเสนอความรู้ในระดับเดียวกันเป็นลักษณะแตกต่างไปให้มาเปรียบเทียบพิจารณากันได้ ว่าความรู้แบบไหนน่าจะถูกต้องเหมาะสมเป็นความรู้ขั้นอุดมสำหรับผู้จะเรียนและจะใช้ต่อไปในชีวิตได้ เมื่อไม่มีแหล่งอื่นมาให้เทียบเช่นนี้ หากเจ้าหน้าที่ของมหาวิทยาลัยที่ได้สิทธิผูกขาด เกิดความประมาทในความสามารถของตนเองว่าให้ความรู้อะไรไปใครๆ

---

* *เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการ เรื่องบทบาทของมหาวิทยาลัยในการพัฒนาระดับท้องถิ่นและภูมิภาค ณ ศูนย์อรรถกระวีสุนทร มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ และโรงแรม สมิทรา จังหวัดสงขลา วันที่ 27 – 30 มีนาคม 2516*

ก็ยินดียอมรับดังนี้แล้ว ความขาดสังวรณ์ในการพินิจพิจารณาบทบาทหน้าที่ของตน อาจให้ผลตรงกันข้ามกับความหวังตั้งใจที่สังคมมีไว้ในหน้าที่และประโยชน์ของมหาวิทยาลัยได้ในขณะที่มีผู้ตั้งปัญหาถามได้เสมอว่า ผู้บริหารและนักวิชาการของมหาวิทยาลัยที่มีอำนาจสิทธิผูกขาดกำหนดความรู้ที่จะให้แก่ผู้เรียนผู้ใช้ ได้มีวิตกวิจารณ์กับผลงานในหน้าที่รับผิดชอบของตนเองอยู่เสมอหรือเปล่า ว่ามิได้ทำงานอย่างแต่เพียงสุกเอาเผากิน เกิดประโยชน์ก้าวหน้าแก่ตนเอง แต่ไม่แน่ว่าได้ประโยชน์ตรงตามความต้องการของชีวิตและสังคมตามยุคสมัยและสภาพความจำเป็นจริงๆ และในขณะที่เราไม่มีมหาวิทยาลัยของเอกชนจะเสนอความรู้แบบอุดมเป็นอย่างอื่น ให้สังคมเลือกตัดสินได้ว่า ความรู้แบบไหนจะเป็นประโยชน์สอดคล้องกับความต้องการของชีวิตและสังคมในสภาพแวดล้อมเฉพาะของเราเองอย่างถูกต้องกว่า เรากลับมีช่องเปิดไว้ให้ความรู้ขั้นอุดมแบบที่อาจเหมาะสมกับสภาพชีวิตและสังคมอื่นหลั่งไหลเข้ามาในมหาวิทยาลัยของรัฐได้ตลอดเวลา (ทั้งๆ ที่ปิดทางจากมหาวิทยาลัยเอกชนภายในประเทศแล้ว) ด้วยการให้บุคลากรของมหาวิทยาลัยได้รับเอาความรู้และ/หรือปริญญามาจากแหล่งอื่นในความรู้ที่ได้มาเป็นศักดิ์ศรีหน้าตาที่ยกย่องกันอยู่จะเป็นความรู้ขั้นอุดม สมมาตรฐานอะไร เพื่อใคร?

การจะปรับความรู้ซึ่งมีมูลที่มาจากภาวะแวดล้อมอย่างอื่นให้สอดคล้องเป็นประโยชน์ตามลักษณะความต้องการจำเป็นของภาวะแวดล้อมอีกอย่างหนึ่งของเราเองได้ จะต้องอาศัยความรู้ในสภาพความเป็นจริงของเราเองด้วย และถ้าสามารถรู้พื้นฐานของความจำเป็นในภาวะแวดล้อมของเราเอง ก็ต้องรู้พื้นฐานที่มา คือภาวะแวดล้อมของความรู้ต่างด้าวด้วย จึงจะเปรียบเทียบกันได้ และอาจพบว่าถ้าทำได้รัดกุมอย่างนั้นแล้ว ความรู้ที่เรียกว่าอุดมบางอย่างที่ได้มาจากต่างด้าวอาจห่างไกลไร้ประโยชน์จนไม่สามารถมาปรุงปรับอะไรได้ ไม่ควรเก็บไว้ใช้หรือไว้สอนใครต่อไปอีกเลย

ปัญหาเฉพาะของมหาวิทยาลัยในเขตภูมิภาค

หน้าที่ความรับผิดชอบของมหาวิทยาลัยในเขตภูมิภาคมิได้มีอะไรแตกต่างไปในหลักการจากหน้าที่รับผิดชอบของมหาวิทยาลัยโดยทั่วไปที่กล่าวมาแล้ว แต่ในภาคปฏิบัติอาจต้องมีภาระในการปฏิบัติหน้าที่หนักกว่ามหาวิทยาลัยในส่วนกลาง เพราะเหตุว่าภาวะแวดล้อมในเขตภูมิภาคมีความแตกต่างจากส่วนกลางอีกมากมายหลายเท่า

ถ้าหลักการดังกล่าวไปแล้วนั้น มหาวิทยาลัยส่วนกลางยังไม่สามารถปฏิบัติตามได้เต็มที่ แม้จะมีปัจจัยอุปกรณ์ช่วยอำนวยความสะดวกอยู่มากกว่ามหาวิทยาลัยในเขตภูมิภาคและอาจจะมีลักษณะของภาวะแวดล้อมหลายอย่างซึ่งคล้ายคลึงกับภาวะแวดล้อมของต่างประเทศ อันเป็นที่มาของความรู้สากลหลักการนั้นที่จะให้มหาวิทยาลัยในเขตภูมิภาคเป็นแหล่งที่ให้ความรู้อันสอดคล้องกับภาวะแวดล้อม ยิ่งจำเป็นต้องพิจารณาถี่ถ้วนเป็นพิเศษว่าจะปฏิบัติอะไรได้เพียงใดอย่างไร

มีปัญหาพื้นฐานหลายประการที่ต้องตอบให้ได้ก่อนจะไปถึงมาตรการดำเนินงานในขั้นรายละเอียด เช่น

1. จุดมุ่งหมายของการตั้งมหาวิทยาลัยในเขตภูมิภาค ต้องการให้รับใช้สนองความต้องการของท้องถิ่นเพียงใดหรือเพียงแต่ต้องการให้เป็นแหล่งระบายผู้ศึกษาออกไปไม่ให้แออัดอยู่แต่ในส่วนกลางเท่านั้น ถ้าต้องการให้รับใช้ท้องถิ่นนโยบายการรับผู้ศึกษาก็ดี การเปิดสอนวิชา และการค้นคว้าวิจัยก็ดี ย่อมจะต้องคำนึงถึงสภาพจำเพาะของท้องถิ่นให้มากกว่า ถ้านโยบายเป็นแต่เพียงแหล่งระบายผู้ศึกษา

2. ระบบการศึกษา ลักษณะวิชา และมาตรฐาน ต้องการให้เป็นแบบอย่างเดียวกันทั่วประเทศ และตามอย่างแบบสากลหรือไม่เพียงใด หรือจะให้เป็นลักษณะเฉพาะของแต่ละมหาวิทยาลัยได้ในแต่ละสภาพท้องถิ่น ถ้ามุ่งตามระบบและมาตรฐานเดียวกันทั่วประเทศและสากล อาจทำให้เกิดการใช้

หลักสูตรและเนื้อหาสาระเดียวกัน รูปลักษณะวิชาเดียวกัน ฯลฯ จนไม่จำเป็นต้องคำนึงถึงสภาพความแตกต่างของภาวะแวดล้อม เพราะมุ่งจะให้ได้ระดับความรู้อย่างเดียวกัน เพื่อประโยชน์ของการศึกษาข้ามสถาบันแลกเปลี่ยนหน่วยกิตกัน ฯลฯ จนถือความแตกต่างในหลักสูตรจากแบบอย่างสากลเป็นเครื่องหมายของการไม่ได้มาตรฐานและคุณภาพ เป็นต้น การยึดแบบอย่างสากลเป็นมาตรฐานเดียวกันอาจทำกันได้มากในระดับปริญญาตรี ซึ่งมักกล่าวกันว่าต้องมีหลักเบื้องต้นของวิชาเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งหลักต่างๆ ที่ว่านี้ย่อมไม่มีต่างกันไปได้เท่าไร และเพื่อประโยชน์สำหรับการย้ายที่เรียนไปศึกษาในขั้นสูงกว่าต่อไปจะได้อ้างพื้นฐานความรู้ขั้นต้นที่เป็นสากลเหมือนกัน ถ้าเป็นเช่นนั้นก็จะไม่รู้สึกความจำเป็นที่จะต้องบรรจุสาระจากสภาพความเป็นจริงของท้องถิ่นเท่าไรนัก

3. ในขณะที่มหาวิทยาลัยในเขตภูมิภาคยังไม่คิดที่จะให้การศึกษาขั้นสูงกว่าปริญญาตรี ซึ่งต้องมีการค้นคว้าวิจัย ความรู้สึกส่วนใหญ่คงจะอาศัยความรู้สำเร็จรูปที่มีอยู่แล้วจากตำราสากลที่เป็นหลักเบื้องต้นเข้ารูปเดียวกันได้ทั่วไปใช้สอน ยิ่งตำราและบุคลากรมีจำกัดในระยะที่มหาวิทยาลัยเพิ่งก่อร่างสร้างตัว ยิ่งเป็นเหตุผลส่งเสริมให้ใช้วัตถุอุปกรณ์การสอนที่ใช้กันมาในมหาวิทยาลัยส่วนกลางหรือสากลแล้วเป็นพื้น ทำให้ยิ่งห่างออกไปจากการใช้วัตถุดิบของความรู้จากภาวะแวดล้อมในท้องถิ่น เว้นเสียแต่ว่าอาจารย์ผู้รับผิดชอบวิชาจะสนใจใฝ่หาสิ่งเหล่านี้มาใช้อยู่เองแล้ว ผู้อื่นที่ไม่สนใจก็จะใช้ทางลัดง่ายๆ อาศัยวัสดุสากลก่อน ปัญหาที่มหาวิทยาลัยต้องกำหนดเป็นนโยบายคือปัญหาว่าจะให้ใช้สภาพของท้องถิ่นเป็นวัตถุดิบในการสอนสักเท่าไรในระดับการศึกษาขั้นไหน จะวางรูปงานให้มีการค้นคว้าวิจัยและเสนอเป็นเอกสารประกอบการศึกษาสม่ำเสมอเพียงใด และมีการควบคุมให้เป็นไปตามนั้นอย่างเคร่งครัดแค่ไหน

4. ปัญหาการวางนโยบายวิธีทำงาน และการใช้ผลการค้นคว้าจากภาวะแวดล้อมของท้องถิ่นประกอบการสอน กับการควบคุมให้ได้ผลในทางปฏิบัติ เป็นเรื่องสำคัญของการบริหาร โดยเฉพาะในระยะต้นๆ ที่กำลังคนยังสับสนไม่แน่นอน มหาวิทยาลัยในเขตภูมิภาคมักจะได้กำลังผู้สอนต่างๆ ระดับ

กันและประสบปัญหาของการเคลื่อนย้ายถ่ายเทบุคคลากร ผู้ที่มีคุณวุฒิระดับสูงอาจไม่ตั้งใจจะอยู่ถาวร ไม่ทันรับผิดชอบในการสร้างและดำเนินโครงการด้านการวิจัยและการทำเอกสารตำราก็หมุนเวียนเปลี่ยนไปที่อื่น ผู้ที่มีคุณวุฒิน้อยหากไม่ได้ที่ปรึกษาแนะนำและกำหนดโครงงานที่แน่นอนนอกเหนือการสอนอย่างธรรมดาๆ ก็อาจไม่สามารถวางแนวการค้นคว้าหาวัตถุดิบจากท้องถิ่นได้รัดกุมและหลายรายอาจห่วงใยการศึกษาเพิ่มพูนคุณวุฒิของตนต่อไปหรือหาทางโยกย้ายไปอยู่ที่อื่นที่ตนเห็นว่าดีกว่า ผลก็คือว่าไม่ได้ใช้เวลาสร้างเนื้อหาสาระของการสอนให้สอดคล้องกับภาวะแวดล้อมได้จริงจัง เพราะฉะนั้นถ้าทางฝ่ายบริหารของมหาวิทยาลัยเองก็มิได้มีนโยบายและโครงการวางไว้แน่นอนด้วย จะอาศัยให้แต่ละบุคคลรู้เองทำได้เองก็คงยาก

5. ปัญหานโยบายของทางฝ่ายบริหารกับปัญหาเสรีภาพทางวิชาการมีความสัมพันธ์กัน ฝ่ายบริหารของมหาวิทยาลัยอาจไม่ได้วางนโยบายและโครงการที่จะใช้ความรู้จากภาวะแวดล้อมของท้องถิ่นในการศึกษาอย่างจริงจัง เพราะให้เกียรติแก่เสรีภาพทางวิชาการของผู้สอน แต่ความเข้าใจในเสรีภาพทางวิชาการนั้นผู้สอนยังยึดต่างๆ กันไป ถ้าเผอิญบางคนเข้าใจไปว่าเสรีภาพนี้หมายถึงการยึดอ้างตำราและปรมาจารย์ที่ตนเคยได้รู้จักมาจากการศึกษาในต่างประเทศ หรือถือว่าวิชาการที่เป็นหลักฐานมั่นคงคือหลักการและความรู้สากลที่เป็นมาตรฐานระหว่างประเทศ ฯลฯ เช่นนั้น การสอนก็คงจะไม่มีอะไรที่เป็นเนื้อหาสาระจากภาวะแวดล้อมของท้องถิ่นเท่าใดนัก และไม่มีใครกล้าไปก้าวก่ายเสรีภาพนี้ได้ ส่วนเสรีภาพทำนองเดียวกันแต่ในมุมกลับก็คือเสรีภาพที่จะใช้ตำราสาระโบราณ ซึ่งถึงแม้จะเป็นเรื่องภายในประเทศก็ผ่านพ้นยุคพ้นสมัยแต่ไม่มีใครกล้าไปทักท้วงล่วงเกินเสรีภาพทางวิชาการ เว้นเสียแต่ผู้บริหารจะมีหลักการและนโยบายที่แน่นอนว่าจะให้วิชาการทั้งหลายมีความสอดคล้องต้องกันได้กับภาวะแวดล้อม และสภาพความเป็นจริงของท้องถิ่นและชีวิตสังคม

6. นโยบายที่แน่นอนของฝ่ายบริหารและความเข้าใจที่ตรงกันได้ของฝ่ายวิชาการจะเป็นแนวดำเนินการที่สามารถทำให้งานของมหาวิทยาลัยสัมพันธ์

กับชีวิตและความต้องการของชุมชนในท้องถิ่นได้ ไม่ใช่มหาวิทยาลัยเพียงแต่ไปอาศัยที่ทำเลแล้วล้อมรั้วสอนหนังสือกันไป โดยไม่ต้องคำนึงถึงชาวบ้าน เหมือนอยู่หอคอยส่วนตัว ไม่คบหาสมาคมกับใคร อย่างที่มหาวิทยาลัยในอดีตเคยทำมาแล้วและในปัจจุบันอาจยังทำอยู่ เพราะคนของมหาวิทยาลัยถือว่าตนแปลกไปด้วยฐานะความรู้สูงกว่าชาวบ้าน และถือว่าวิชาการของตนเป็นสิ่งสากลซึ่งมิใช่ได้มาจากท้องถิ่น ถ้ามหาวิทยาลัยสามารถวางนโยบายให้มหาวิทยาลัยเป็นองค์ประกอบส่วนหนึ่งของชุมชนได้อย่างแท้จริง ก็จะสามารถวางแนวงานสร้างและใช้ความรู้จากท้องถิ่นในการสอนและการศึกษาของมหาวิทยาลัยได้เต็มที่และสามารถมีบริการกลับคืนสู่ชุมชนและท้องถิ่นได้ให้ประโยชน์เสนอสนองกัน

ภาวะแวดล้อมของมหาวิทยาลัยในเขตภูมิภาค

ในจำนวนปัญหาของมหาวิทยาลัยในเขตภูมิภาคที่กล่าวแล้ว จะเห็นได้ว่าปัญหาสุดท้ายเป็นปัญหาที่เกี่ยวข้องโดยตรงของมหาวิทยาลัยกับภาวะแวดล้อม คือนโยบายว่ามหาวิทยาลัยจะเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนและท้องถิ่นอย่างแท้จริงเพียงใด หรือจะให้เป็นเพียงแบบมหาวิทยาลัยส่วนกลางที่มาอาศัยทำเลยช่วยระบายผู้ศึกษาให้กระจายออกไปได้หลายๆ ทิศทางเท่านั้น (ที่จริงปัญหาเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างมหาวิทยาลัยกับชุมชนนั้น แม้แต่มหาวิทยาลัยส่วนกลางก็มิได้แก้ตกแล้วเสมอไป เพราะสังเกตได้ว่ามหาวิทยาลัยส่วนกลางทั้งหลายก็มิได้มีนโยบายชัดเจนในเรื่องนี้ กลายเป็นมหาวิทยาลัยเพียงอาศัยทำเลสถานที่แล้วล้อมรั้วอยู่กันภายในครอบครัวของตัวเองเหมือนกัน)

การตัดสินใจแน่นอนของมหาวิทยาลัยว่าจะเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนย่อมจะมีผลต่อการดำเนินงานด้านการศึกษาและวิจัยได้อีกหลายอย่าง ต่างไปจากที่มหาวิทยาลัยมิได้มีนโยบายดังกล่าว

ถ้ามหาวิทยาลัยมีนโยบายเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนท้องถิ่นโดยตรง มหาวิทยาลัยและชุมชนจะต้องมีการรับและการให้เสนอสนองกันทันที แต่สิ่งที่จะรับและให้กันได้นี้มีอะไรบ้าง

มหาวิทยาลัยเป็นแหล่งความรู้ เพราะฉะนั้นสิ่งที่ชุมชนคาดหมายก็ได้แก่เรื่องทำนองนี้ แต่ความรู้อะไร เพื่ออะไรเป็นสิ่งที่ต้องกำหนดกันต่อไปให้ชัดเจน

<u>ความรู้อะไร?</u> ความรู้มีทั้งความรู้ภายในที่ใกล้ตัว กับความรู้ภายนอกที่ห่างตัว

ความรู้ส่วนใหญ่ในมหาวิทยาลัยของเราขณะนี้เป็นความรู้ภายนอกที่ห่างตัว คือ ความรู้ที่ไปได้รับจากแหล่งสากล รู้สภาพและวิธีการของต่างประเทศแล้วเอามาใช้สอนถ่ายทอดกันไป ถึงแม้จะดัดแปลงเอาตัวอย่างเรื่องภายในเข้าไปผสมก็ยังดูเขินไม่สนิท เพราะไม่ได้พิจารณาลึกซึ้งลงไปให้ถึงพื้นฐาน ยกตัวอย่างเช่น พูดกันถึงปรัชญาการปกครองและการเมืองต่างประเทศที่เขาสร้างขึ้นจากพื้นฐานสังคมวัฒนธรรมของเขา แล้วพยายามยัดเยียดเข้ามาในสภาวะของสังคมและวัฒนธรรมอย่างหนึ่งของเรา เอาสูตรการบริหารที่เขาพัฒนามาในสภาพของสังคมอุตสาหกรรมแบบประชาธิปไตยทุนนิยม ซึ่งมีกลไกโครงสร้างของสังคมต่างไปจากสังคมแบบเกษตรกรรม แล้วพยายามเอามาใช้และสอน (บางครั้งสอนแต่ไม่กล้าใช้เอง) เอาหลักเศรษฐกิจของการทำฟาร์มแบบอุตสาหกรรมมาใช้ในหมู่ชาวไร่นาที่หาเช้ากินค่ำพอเลี้ยงตัว เช่นนี้เป็นต้น ถึงแม้จะเปลี่ยนตัวอย่างจาก มิสเตอร์บราวน์มิสเตอร์สมิธ มาเป็นนายสีและนายสา ใจความที่เหลือก็ยังฟังตื้นเขิน เพราะพื้นฐานของสังคมและวัฒนธรรมต่างกัน

ปัญหาเช่นนี้ การสอนการศึกษาทางวิชาสังคมศาสตร์อาจประสบมากกว่าวิชาวิทยาศาสตร์และประยุกต์วิทยา เพราะเหตุว่าความรู้ทางวิทยาศาสตร์ที่ว่าด้วยธรรมชาติอาจมีความเป็นสากลได้มากกว่าความรู้ทางสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ แต่ถึงกระนั้นก็ยังมีธรรมชาติของท้องถิ่นซึ่งอาจเป็นวัตถุดิบและทรัพยากรเฉพาะนอกเหนือจากความรู้ทางเคมี ฟิสิกส์ทั่วไป และมีปัญหาเรื่องประยุกต์วิทยา ที่ควรสอดคล้องกับวัสดุในธรรมชาติ และความสามารถการทำและใช้ของมนุษย์ที่อยู่ในท้องถิ่น ซึ่งไม่จำเป็นต้องตรงกับความรู้ “สากล” เสมอไป

ซึ่งพอจะสรุปได้ว่า ความรู้ประเภทที่ได้มาจากภายนอกและไกลตัวนี้ ไม่ว่าจะเป็นความรู้ทางสังคมศาสตร์ มนุษยศาสตร์ วิทยาศาสตร์และประยุกต์วิทยา ที่เราเอามาสอนกันทันทีนั้น อาจไม่สอดคล้องสัมพันธ์ได้โดยตรงกับภาวะแวดล้อมของชีวิตและสังคมเราเอง จำเป็นต้องพิจารณาเปรียบเทียบกับสภาพความเป็นจริงของชุมชนและท้องถิ่นเสียก่อน การเปรียบเทียบเช่นนี้ จะมีได้ก็ต้องอาศัยความรู้อีกประเภทหนึ่งคือ ความรู้ภายในที่ใกล้ตัว

แต่ความรู้ภายในใกล้ตัวจะมีได้ ก็ต้องอาศัยการเสาะหาค้นคว้าวิจัย

ถ้าตราบใดหลักการของมหาวิทยาลัยมีแต่ให้สอนแต่อย่างเดียว ถ้าผู้สอนไม่มีความรู้ภายในใกล้ตัวอยู่ก่อน มีแต่ความรู้ภายนอกไกลตัว ซึ่งไปได้มาจากต่างประเทศ และถ้ามหาวิทยาลัยไม่ให้โอกาสและวางนโยบายการวิจัยค้นคว้าไว้แน่นอน ความรู้ที่สอนกัน ส่วนใหญ่ก็จะมีแต่ความรู้ภายนอกไกลตัว ซึ่งทำให้การศึกษาห่างออกไปจากสภาพความเป็นจริงของชีวิต

(มีความรู้บางอย่างในมหาวิทยาลัยที่เป็นความรู้ภายในใกล้ตัว บางครั้งมากจนเกินไปทำให้ดูแคบ เช่น การศึกษาวิชากฎหมาย ซึ่งสนใจแต่ตัวบทมาตราและวิธีพิจารณาความ สามารถฝึกฝนให้ผู้เรียนเป็นผู้ชำนาญเฉพาะสาขาวิชาชีพได้ แต่อาจทำให้มีทัศนะแคบไปไม่คำนึงถึงแง่มุมอื่นของลักษณะชีวิตและสังคม นี่เป็นตัวอย่างที่ห่างกันคนละปลายระหว่างความรู้ภายในกับความรู้ภายนอก ซึ่งมหาวิทยาลัยต้องขบคิดพิจารณาในปัญหา “วิชาชีพเฉพาะ” หรือ “วิชาการสากล”)

ชุมชนต้องการให้มหาวิทยาลัยถ่ายทอดความรู้ชนิดใด ?

ชุมชนของไทยไม่ค่อยคาดคั้นมหาวิทยาลัยในประเภทความรู้ที่ตนต้องการ ถ้าเป็นชุมชนเมืองใหญ่ๆ อย่างในเมืองหลวง ผู้ที่ต้องการใช้บริการของมหาวิทยาลัยอาจคาดหวังต่างๆ กัน ส่วนที่เป็นราชการรับบัณฑิตของมหาวิทยาลัยไว้ทำงาน แต่ไม่เคยทำข้อตกลงไว้ชัดเจนกับทางมหาวิทยาลัยว่าตนต้องการบัณฑิตมีความรู้ชนิดไหน บางครั้งก็กว้างเกินไป เช่นต้องการผู้มีความรู้ทางเศรษฐศาสตร์หรืออักษรศาสตร์ แต่ไม่คาดคั้นในรายละเอียด โดยทิ้งไว้ให้

เป็นดุลยพินิจของมหาวิทยาลัยเองในการกำหนดสอน หรือถ้าระบุก็มักว่าไปตามหลักสูตรทันสมัยของสากล แต่บางครั้งก็แคบเกินไปอย่างความต้องการนักปกครอง และนักกฎหมาย ที่ต้องรู้รายละเอียดหยุมหยิมต่างๆ ซึ่งควรหัดกันได้ในภายหลังเมื่อทำงานแล้ว (แต่ก็มีหลายครั้งที่บัณฑิตทำราชการได้โดยไม่ต้องใช้พื้นความรู้ในปริญญาของตนที่เรียนมาเท่าใด) ถ้าไม่ใช่ส่วนราชการแต่เป็นหน่วยงานธุรกิจเอกชนอาจไม่เรียกร้องต้องการอะไรเลย นอกจากความรู้พื้นฐาน เช่น ภาษาและบัญชีกับปฏิภาณไหวพริบ ที่เหลือตนเอาไปฝึกในงานได้ทั้งสิ้น มิฉะนั้นก็อาจเป็นประเภทต้องการความรู้เฉพาะไปเลย เช่น วิศวกรไฟฟ้า หรือนักเคมีปฏิบัติ ฯลฯ สรุปได้ว่าสุดท้ายแล้วชุมชนมักปล่อยให้มหาวิทยาลัยกำหนดเองว่าตนจะสอนถ่ายทอดความรู้อะไรแก่ผู้ศึกษา ถ้าชุมชนตั้งทุนช่วยเหลือให้ทุนการศึกษาบ้างก็ไม่ได้หมายความว่าจะมีการปรึกษาหารือบอกความต้องการของชุมชนเสมอไปและที่แล้วมาไม่ปรากฏว่ามีหน่วยงานชุมชนใดขอร้องให้มหาวิทยาลัยช่วยวิจัยเรื่องอะไรเฉพาะที่เขาอยากรู้ (ยกเว้นหน่วยงานต่างประเทศที่ขออาศัยมือคนของมหาวิทยาลัย บางครั้งผ่านทางราชการหรือหน่วยงานไทย) หน่วยงานของไทยถ้าจะเรียกใช้ความรู้ของคนมหาวิทยาลัยก็มักเป็นหน่วยงานราชการซึ่งเรียกอาจารย์มหาวิทยาลัยไปทำอะไรๆ หลายอย่างที่ไม่ค่อยปรากฏชัดว่าเป็นงานอะไรและจะมีผลสัมพันธ์กับการวิจัยและการสอนในมหาวิทยาลัยอย่างไร

ยิ่งเป็นชุมชนในเขตภูมิภาค ยิ่งกำหนดลำบากขึ้นว่า ชุมชนต้องการบริการชนิดใดจากมหาวิทยาลัย เพราะประสบการณ์ของการมีมหาวิทยาลัยในภูมิภาคเป็นของใหม่ ชุมชนยังไม่แน่ใจว่าจะสัมพันธ์กับมหาวิทยาลัยอย่างไร ยิ่งกว่านั้นถ้าตามคติที่เคยยึดถือกันมา การศึกษาแทบทุกระดับคือการอบรมให้คนเข้าไปสู่เมืองหลวง ถ้านักเรียนบางคนในท้องถิ่นวันหนึ่งจะกลับมาในฐานะนักบริหารนักปกครอง เป็นแพทย์ เป็นทนาย ฯลฯ ก็ถือเป็นผลพลอยได้เพราะมิได้คาดหวัง ถือกันว่าความสำเร็จในชีวิตของผู้ได้รับการศึกษาสูงๆ อยู่ที่ในกรุง ไม่ใช่ในภูมิภาค ถ้าคติอย่างนั้นยังมีกันอยู่ ชุมชนก็จะรู้สึกว่ามหาวิทยาลัยคือสถานที่ที่ผู้ศึกษาเข้ามาอาศัยชั่วคราว แต่ไม่ใช่มารับใช้ชุมชนต่อไปในอนาคต

เพราะฉะนั้นถ้าชุมชนจะเรียกร้องบริการความรู้อะไรจากมหาวิทยาลัย ก็มักจะเป็นความรู้แปลกๆ ใหม่ๆ ที่ตนไม่เคยชิน เพื่อประโยชน์ชั่วคราวเฉพาะหน้า เช่น ขอให้มีรายการอภิปรายสัมมนาที่มีผู้มาร่วมจากไกลๆ เอาความรู้จากภายนอกมาทำให้เกิดความทันสมัย ดูไม่น้อยหน้าผู้ที่อยู่ใกล้อารยธรรมในกรุงซึ่งมีหูตากว้าง รู้เหตุการณ์ต่างประเทศและของแปลกๆ ใหม่ๆ

สรุปได้ว่าความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับมหาวิทยาลัยที่ชัดเจนพอจะให้ชุมชนบอกมหาวิทยาลัยได้ว่าตนต้องการบริการอะไรแน่นั้นยังไม่ค่อยมี ปล่อยให้มหาวิทยาลัยเป็นผู้กำหนดเองข้างเดียวว่า ความรู้ที่จะให้เกิดประโยชน์ระยะยาว ไม่ใช่เพียงสิ่งที่ดูทันสมัยชั่วประเดี๋ยวประด๋าว แต่เป็นเรื่องราวที่จะให้ประโยชน์ในการพัฒนาชีวิตและสังคมนั้น ควรจะเป็นความรู้ชนิดใด

<u>ความรู้เพื่ออะไร?</u> ในการกำหนดหลักสูตรการสอนของมหาวิทยาลัยโดยทั่วๆ ไปที่แล้วมา บางทีไม่ได้ตั้งปัญหาว่ามหาวิทยาลัยจะแสวงหาและถ่ายทอดความรู้เพื่ออะไร ส่วนมากมักกำหนดหลักสูตรด้วยการเปิดตัวอย่างระเบียบการของมหาวิทยาลัยต่างประเทศ แล้วคัดลอกมาดูให้มีลักษณะเป็นมาตรฐานสากล เหมือนนานาอารยประเทศให้มากที่สุด เหตุผลส่วนหนึ่งอาจเป็นเพราะความเคยชินของผู้ที่ได้ไปเรียนมา ส่วนหนึ่งอาจเป็นเพราะต้องการให้เห็นว่าทันสมัยไม่น้อยหน้ามหาวิทยาลัยในต่างประเทศ อีกส่วนหนึ่งอาจเพื่อให้ประสานเข้ากับการไปศึกษาต่อในต่างประเทศได้ภายหลัง ฯลฯ วิธีการเช่นนี้ทำให้ไม่มีใครทักในเรื่องความรู้ที่เกี่ยวกับสภาพของตนเอง เพราะอาจไม่เข้าเกณฑ์หลักสูตรสากลของนานาประเทศได้ หรือถ้ามีไว้ก็มิได้ติดใจความหมายลึกซึ้งในแง่ของการศึกษาเพื่อการพัฒนา หรือเพื่อเก็บรักษาแบบอย่างประเพณี เข้าทำนองว่า ถ้าในต่างประเทศ ก. เขามีเรียนประวัติศาสตร์ของเขา ประเทศเราก็ต้องเรียนประวัติของเขาด้วย และของเราบ้าง เขามีการศึกษาจิตวิทยาของเด็กเขา เราก็ต้องมีจิตวิทยาของเด็กเขาและจิตวิทยาของเด็กเราบ้าง เพื่อให้อ้างเปรียบเทียบได้ ส่วนจะมีเจตนาลึกซึ้งกว่านั้นในแง่การจัดหลักสูตร เพื่อผลทางการพัฒนาของประเทศอย่างจริงจังหรือไม่เพียงใดนั้น อาจไม่มีการได้

ถกเถียงอภิปรายกันมากนัก เพราะทุกฝ่ายอาจทึกทักตรงกันได้ง่ายๆ ว่า การมีหลักสูตรตามมาตรฐานสากลคือการพัฒนาแล้ว ไม่ต้องคิดสงสัยอะไรอีก

แต่ถ้าอยากจะพิจารณากันจริงๆ ในแง่ว่า ความรู้เพื่ออะไรที่มหาวิทยาลัยจะจัดหาเป็นบริการให้แก่ผู้ศึกษาและชุมชน เราอาจต้องถามปัญหาทำนองนี้ว่า ถ้าจัดหลักสูตรการศึกษาแพทย์ได้มาตรฐาน สามารถให้ผู้จบการศึกษาไปประกอบอาชีพในอเมริกาได้โดยไม่น้อยหน้าใคร แต่ไม่สามารถให้เขาพอใจทำงานรับใช้ชุมชนและสังคมของเราเองได้ การศึกษาอย่างนั้นได้จัดไว้เพื่ออะไรแน่ เพื่อสนองความต้องการจำเป็นและการพัฒนา หรือจัดการศึกษาเป็นแบบเพื่อความรู้บริสุทธิ์ล้วนๆ เหมือนอย่างที่เราเคยถามกันว่าถ้าผลของการศึกษาในส่วนภูมิภาค คือ การให้ผู้สำเร็จแล้วหนีไปอยู่ในเมืองกันหมด การศึกษาเช่นนั้นจะเรียกว่า จัดให้เพื่อประโยชน์ของภูมิภาคได้หรือไม่ หรือจะต้องให้ถือว่าการศึกษาเป็นสากลอีก มุ่งให้ผู้ศึกษากลายเป็น “คนสากล” มากกว่าที่จะให้เป็น “คนของชุมชน”

ปัญหาว่าความรู้เพื่ออะไร อาจลองตอบได้หลายอย่าง ดังนี้

1. ความรู้เพื่อความรู้
2. ความรู้เพื่อเอาไปใช้ในการดำรงชีวิต (ก) ตามแบบเดิม หรือ (ข) ตามแบบใหม่
3. ความรู้เพื่อให้ทันสมัย
4. ความรู้เพื่อพัฒนา

ประเภทที่หนึ่ง ความรู้เพื่อความรู้นั้น มีเรียนมีสอนกันเพราะสิ่งนั้นเป็นความรู้และความรู้ย่อมมีค่าในตัวของมันเอง ไม่สำคัญว่าจะเอาไปใช้ประโยชน์ทำอะไรต่อไปหรือไม่ คติอย่างนี้ นักปราชญ์โบราณบางคนบางสำนักยึดและปฏิบัติกัน โดยเฉพาะในประเทศที่เป็นนักบวชหรือผู้สละโลก ไม่ห่วงใยอะไรในชีวิตมากนัก มหาวิทยาลัยตะวันตกทางยุโรปเริ่มด้วยนักบวช จึงมักมีคตินี้ติดมาด้วย แต่คติอย่างนี้มหาวิทยาลัยสมัยใหม่ก็มีได้ ถ้าหากอยู่ในประเทศที่มีโภคทรัพย์สมบูรณ์ สามารถแบ่งปันค่าใช้จ่ายไปให้แก่ความรู้บริสุทธิ์ประเภทนี้ได้โดยไม่

หวังประโยชน์ใช้สอยทันที คตินี้คือที่มาของ “เสรีภาพทางวิชาการ” อย่างสมบูรณ์แบบ ตามใจใครจะค้นคว้าศึกษาจะสอนจะเรียนอะไรก็ได้ ความรู้ประเภทนี้ถึงสังคมกำลังพัฒนาอยากจะมีก็คงมีได้ลำบากเพราะฐานะไม่อำนวย

ประเภทที่สอง ความรู้เพื่อใช้ดำรงชีวิต โดยทั่วไปคือความรู้ในการทำมาหากินที่ชาวบ้านสมัยโบราณสอนลูกหลาน และบ้านเมืองปัจจุบันเน้นกันที่อาชีวศึกษาทางเทคนิคอุตสาหกรรมหัตถกรรม (ในสังคมอุตสาหกรรมที่พัฒนาแล้วหรือสังคมเกษตรกรรมที่อยากพัฒนาอุตสาหกรรม) หรือทางเกษตร (ถ้าเป็นสังคมที่ยังต้องพึ่งการเกษตรอยู่มาก) แต่ความรู้ในระดับมหาวิทยาลัยที่ไม่ใช่ความรู้บริสุทธิ์ประเภทรู้ไว้ใช่ว่าเสียทีเดียว ก็มีลักษณะคาบลูกคาบดอกที่เป็นความรู้ช่วยในการทำมาหากินเหมือนกัน ถึงแม้จะยกขึ้นระดับไว้ว่าสูงกว่าอาชีวศึกษาธรรมดาๆ เพราะมีวิชาของมหาวิทยาลัยหลายอย่างที่เป็นวิชาชีพไม่ใช่เรียนไปประดับสติปัญญาเฉยๆ และถึงหลักสูตรวิชาจะวางไว้อย่างไร ผู้เรียนทุกคนก็หวังว่าเมื่อมีปริญญาแล้วควรจะหางานทำได้เพื่อเลี้ยงชีวิต เพราะฉะนั้นความรู้ที่เรียนในมหาวิทยาลัยถึงอย่างไรๆ ก็ต้องเป็นความรู้ประเภทนี้ด้วย แต่จะให้ไปดำรงชีวิตแบบไหน ?

คนโบราณมักสอนวิชาทำมาหากินให้ลูกหลานเจริญรอยตามบรรพบุรุษ คนสมัยใหม่ไม่ติดใจเช่นนั้น พร้อมที่จะให้ลูกหลานเรียนความรู้ที่จะไปมีชีวิตแบบต่างไปจากพ่อแม่ ถ้าแน่ใจว่าแบบชีวิตนั้นจะดีกว่า คิดเปรียบเทียบขึ้นมาในระดับประเทศชาติ ระบบการศึกษาที่สังคมและรัฐจัดขึ้นนั้นต้องการให้ลูกหลานคือสมาชิกของสังคมเจริญรอยตามบรรพบุรุษหรือเตรียมมีชีวิตแบบใหม่ซึ่งดีกว่า ถ้าพิจารณามูลเหตุที่มาของระบบการศึกษาสมัยใหม่ก็ต้องว่ามีเจตนาเป็นอย่างหลัง คือให้ความรู้ไว้มีชีวิตแบบใหม่มากกว่าที่จะรักษารอยเท้าของบรรพบุรุษ

แต่แบบใหม่ คือแบบใด ?

ในยุคที่เริ่มการศึกษาแผนใหม่ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 แบบใหม่ของชีวิตที่เราเห็นว่าจำเป็นหนีไม่พ้น คือแบบของอารยธรรมตะวันตกซึ่งเป็นมหาอำนาจอาณานิคมในขณะนั้น แต่การศึกษาของเรามิได้กะไว้ให้คนทั้งประเทศทีเดียว

ต้องการให้แต่คนกลุ่มหนึ่งในระดับที่จะไปทำงานบริหารปกครองประเทศ จึงจำเป็นต้องให้เรียนรู้แบบอย่างต่างประเทศนั้น เพื่อให้ทันเล่ห์เหลี่ยมวิธีการของตะวันตก และในขณะเดียวกันก็เพื่อให้เอาประโยชน์จากความก้าวหน้าของวิทยาการ ซึ่งตะวันตกมีให้อย่างเห็นได้ชัด

แต่ความรู้เพื่อชีวิตแบบใหม่นี้ให้ได้จำกัดแก่บุคคลจำนวนน้อย ผลก็คือคนไทยมีชีวิต 2 แบบ ซึ่งต่างกัน คนในเมืองมีโอกาสศึกษาอย่างตะวันตกมากก็เฉลียวฉลาด ได้ประโยชน์ต่างๆ แก่ชีวิต ได้เปรียบกว่าคนในชนบทและภูมิภาค ซึ่งลักษณะชีวิตยังบังคับให้อยู่ในระบบเกษตรกรรมแบบชาวบ้าน เวลาล่วงไปความฉลาดรอบรู้ที่ห่างกันออกไปทำให้เกิดช่องว่างระหว่างเมืองกับชนบท ช่องว่างระหว่างผู้รู้ผู้ฉลาด มีโอกาสสร้างฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมขึ้นมาระดับสูงกับผู้ด้อยความรู้ ขาดโอกาสต้องอยู่ในระดับฐานะเศรษฐกิจสังคมที่ต่ำกว่า

การศึกษาในมหาวิทยาลัยมุ่งจะสร้างชีวิตแบบไหน? ให้ผู้ศึกษาจำนวนเท่าไร?

การดำรงชีวิตแบบใหม่เดี๋ยวนี้ยังมีอยู่แบบเดียวอย่างที่รู้จักกันในสมัยก่อน หรือมีให้เลือกใช้ได้มากกว่า

หนึ่งแบบ?

มหาวิทยาลัยในส่วนกลางจะเอาแบบไหน มหาวิทยาลัยในเขตภูมิภาคจะเอาอย่างไร?

ประเภทที่สาม คือความรู้เพื่อให้ทันสมัย ความรู้ประเภทนี้บางทีไม่ต้องขบคิดอะไรให้ลึกซึ้ง สุดแต่ว่าจะปักใจว่าความทันสมัยอยู่ที่ไหน ก็เอามาให้เรียนกัน สอนกันได้ทันที ถ้าความทันสมัยคือมีประชาธิปไตยแบบประธานาธิบดี ก็เน้นเสนอสิ่งนั้นเป็นแบบที่ต้องมีให้ได้ หรือถ้าใครเห็นว่าความทันสมัยคือประชาธิปไตยแบบประธานพรรค ก็เอาแบบนั้นเป็นหลัก ถ้าความทันสมัยคือการไว้ผมยาวและเดินขบวนเพราะคนทันสมัยที่ไหนๆ เขาก็ทำกัน เราก็มีบ้างใน

มหาวิทยาลัย ถ้าเขามีวิชาล่าสุดสอนสมองกล เราก็ต้องมีสมองกล ถ้าเขาเปลี่ยนใจว่าต้องหันเข้าหาโยคศาสตร์เพื่อพัฒนาจิตใจ เราก็ต้องเปิดวิชาโยคศาสตร์ด้วย เพราะมิฉะนั้นจะไม่ทันสมัย (ซึ่งแต่เดิมเคยเข้าใจว่าล้าสมัย) ฯลฯ อย่างนี้ที่จริงไม่มีสาระอะไร แต่ก็เห็นมีคนชอบทำกัน เพราะบางทีตีความว่า “ทันสมัย” คือเครื่องหมายของความพัฒนาไม่ล้าหลัง แต่ความทันสมัยอย่างไรจึงจะเป็นการพัฒนาของเรา?

ประเภทที่สี่ คือความรู้เพื่อการพัฒนา ความรู้อย่างนี้ยังเป็นที่ถกเถียงกันได้มากและมหาวิทยาลัยในฐานะที่เป็นแหล่งรวมของผู้รู้ที่มีความคิดวิจารณญาณของตนเอง มีสิทธิที่จะเสนอความคิดเห็นและวิธีการในเรื่องนี้ได้ เว้นแต่จะปลงใจเอาง่ายๆ ว่าคนของมหาวิทยาลัยคือลูกจ้างของรัฐ เพราะฉะนั้นถ้าทางราชการบ้านเมืองกำหนดอะไรไว้ในแผนพัฒนาของประเทศ สิ่งเหล่านั้นแหละคือการพัฒนา มหาวิทยาลัยมีแต่เพียงหน้าที่ทำตามคำสั่ง

ในฐานะที่มหาวิทยาลัยเป็นแหล่งให้ความรู้ขั้นอุดม และผู้ที่มีความรู้ขั้นอุดมซึ่งกำหนดกันไว้ด้วยปริญญาบัตร เป็นผู้ที่มีโอกาสทำงานในระดับเป็นผู้นำของประเทศชาติและสังคมต่อไป ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการพัฒนาที่จะให้แก่กลุ่มผู้ศึกษานี้ คือความรู้ที่เขาจะเอาไปใช้ในการทำงานพัฒนาต่อไป แต่ความรู้ที่มหาวิทยาลัยในเขตภูมิภาคมีให้จะจัดไว้เพื่อให้ไปพัฒนาที่ไหน? พัฒนาโลกสากล หรือพัฒนาประเทศโดยทั่วๆ ไป หรือพัฒนาส่วนกลาง หรือพัฒนาส่วนภูมิภาค ?

ปัญหาที่ถามนี้ ไม่ได้ถามเล่นๆ เพราะคำตอบจะเป็นสิ่งกำหนดหลักสูตรและวิธีการของวิชาต่างๆ ที่สอนและโครงการต่างๆ ที่จะศึกษาวิจัย ถ้านโยบายจะให้ความรู้ไปพัฒนาโลกสากล ก็จัดสอนและวิจัยสิ่งที่เป็นสากลมากๆ ผู้เรียนจบแล้วไปเรียนต่อหรือเข้างานระดับนานาชาติสากลได้ทันที แต่ถ้านโยบายมุ่งจะพัฒนาภูมิภาค เรื่องต่างๆ ที่สอนและวิจัยก็ต้องหนักไปทางเรื่องของท้องถิ่นให้มาก นโยบายอย่างนี้ทำให้ต้องมีนโยบายอื่นๆ ตามมาให้สอดคล้องกัน เช่น นโยบายรับนักศึกษาจากท้องถิ่นเป็นพิเศษ นโยบายบริหาร

ให้คณาจารย์ของมหาวิทยาลัยได้ทำและใช้ความรู้เกี่ยวกับท้องถิ่นในการสอนให้มาก นโยบายจัดหลักสูตรวิชาให้มีเนื้อหาทั้งทางทฤษฎีและปฏิบัติเกี่ยวกับภาวะแวดล้อมของท้องถิ่นมากกว่าเนื้อหาทั่วไปอย่างในมหาวิทยาลัยส่วนกลางหรือสากล จนถึงนโยบายสร้างงานพัฒนาในภูมิภาค ซึ่งจะใช้บุคลากรที่ผลิตจากมหาวิทยาลัยได้โดยตรงต่อไป ฯลฯ

มหาวิทยาลัยเพื่อการพัฒนาภาวะแวดล้อม

ภาวะแวดล้อมของมหาวิทยาลัยในเขตภูมิภาค มีลักษณะแตกต่างจากภาวะแวดล้อมของมหาวิทยาลัยส่วนกลางหลายประการ แต่ที่สำคัญเห็นได้ชัดกว่าลักษณะอื่นใดในรายละเอียดคือความด้อยพัฒนาในทางวัตถุและทรัพยากร ซึ่งเป็นลักษณะธรรมดาของเขตภูมิภาคทั่วไปเมื่อเทียบกับภาวะของเมืองหลวงที่เป็นศูนย์กลางความเจริญแทบทุกอย่าง

ที่แล้วมาสภาพการด้อยพัฒนาเช่นนี้เป็นที่รู้ๆ กันอยู่ แต่ฝ่ายพัฒนาก็ถือว่าทำการพัฒนากันได้ ถ้ามีเครื่องมืออุปกรณ์วิธีการที่ทันสมัย ซึ่งใช้กันมาแล้วในต่างประเทศหรือที่อื่นๆ ไม่ค่อยมีใครติดใจว่าจะต้องรู้สภาพเดิมก่อนที่จะมีการพัฒนาและปัญหาความต้องการกับความสามารถของผู้คนที่อยู่ในบริเวณนั้นอย่างจริงจัง มักจะใช้วิธีสมมุติกำหนดเอาเองโดยผู้พัฒนาว่าถ้ามีแผนและเครื่องมือทันสมัยแล้วก็เข้าไปพัฒนาได้ทันที

การทึกทักเอาเช่นนี้ผิดหลักและวิธีการพัฒนาที่ถูกต้องให้ครบถ้วนตามกระบวนการ แต่เนื่องจากขั้นเก็บข้อมูลสภาพและความต้องการเบื้องต้น ก่อนลงมือวางแผนและเลือกใช้อุปกรณ์ วิธีการที่เหมาะสมนั้น มักเป็นเรื่องสิ้นเปลืองเวลา ที่นักพัฒนาประเทศรีบเร่งรอไม่ได้ เพราะบางทีต้องรีบร่างโครงการเสนอของบประมาณล่วงหน้าอย่างปัจจุบันทันด่วน ต้องใช้วิธีสมมุติสภาพและความต้องการโดยเอาความรู้สึกนึกคิดของตนเองเป็นประมาณ หรือใช้ข้อมูลสถิติที่มีอยู่อย่างกะพร่องกะแพร่ง และโบราณไม่ถูกต้องต่อความเป็นจริงปัจจุบัน แต่กระนั้นเราก็ประสบพบเห็นการทำงานพัฒนาอย่างนี้กันมาไม่น้อย คือแสดง

อุปกรณ์และวิธีการทันสมัย สำหรับช่วงท้ายของงาน แต่ทิ้งขั้นตอนของวิธีการที่ถูกต้องและจำเป็นในช่วงต้นเสียหมด เพราะรอไม่ได้

ในหน่วยงานวางแผนพัฒนาที่รัดกุม จะต้องมีสถิติข้อมูลพื้นฐานต่างๆ นี้อยู่ก่อนแล้วโดยพร้อมมูล แต่ข้อมูลเหล่านี้มาจากไหน ถ้าไม่มีผู้รวบรวมค้นหาไว้ ที่แล้วมา เรามักกล่าวกันว่าหน่วยงานราชการมีหน้าที่เก็บสถิติข้อมูลพื้นฐานอยู่เป็นปกติ แต่การเก็บเรื่องต่างๆ นั้น บางทีทำกันเป็นงานประจำจนหมดความหมายและความกระตือรือล้นที่จะพิถีพิถันกับความแม่นยำและเพียบพร้อมสมบูรณ์ ยิ่งกว่านั้นข้อมูลและสถิติสำคัญๆ เฉพาะเรื่องที่จะมีความหมายในการเปลี่ยนแปลงพัฒนาอาจไม่มีการค้นคว้าไว้ เพราะไม่มีใครได้คิดคาดการณ์ข้อมูลประเภทนี้บางทีหน่วยงานวางแผนพัฒนาของทางราชการต้องเป็นผู้วางแนวงานและแนะนำวิธีการเก็บหาให้รัดกุม ก่อนที่หน่วยราชการประจำในท้องที่จะช่วยรวบรวมได้ถูก หรือมิฉะนั้น หน่วยวางแผนพัฒนาจะต้องลงมือเก็บหาเอง แต่ประสบการณ์ทั่วไปที่รู้กันก็คือว่า หน่วยวางแผนพัฒนาบางทีก็ไม่มีกำลังความสามารถที่จะทำงานส่วนนี้ล่วงหน้าให้เรียบร้อยเสมอไป

มหาวิทยาลัยเป็นแหล่งความรู้ ถ้าถือว่าการรู้สภาพและความต้องการพื้นฐานของท้องถิ่นเป็นความรู้ประเภทภายในใกล้ตัวที่ต้องมี ก่อนจะสร้างและใช้ทฤษฎีวิชาการได้เข้าเรื่องเข้าราว เป็นประโยชน์แก่ชีวิตและสังคมของตนเองได้จริงจัง มหาวิทยาลัยก็มีหน้าที่เสาะหาและสะสมความรู้ชนิดนี้อยู่แล้วตลอดเวลา ไม่ต้องรอโครงการพัฒนาหรือให้ใครมาบอก และหน้าที่ของมหาวิทยาลัยในการสะสมถ่ายทอดความรู้ก็ไม่ใช่ แต่เพียงเรื่องสะสมหนังสือตำราภาษาต่างประเทศให้เต็มห้องสมุด และถ่ายทอดหลักการทฤษฎีที่เขาสร้างจากข้อมูลคนละประเภทกับที่ชีวิตเราต้องประสบพบเองตลอดเวลา จึงไม่น่าจะมีปัญหาอะไรให้ถกเถียงอภิปรายกันได้เลยว่า การสะสมข้อมูลความรู้ที่บอกสภาพและความต้องการของท้องถิ่นและชุมชนที่มหาวิทยาลัยเป็นส่วนหนึ่งอยู่นั้นเป็นหน้าที่ถูกต้องและจำเป็นของมหาวิทยาลัยหรือเปล่า

สภาพและความต้องการของชีวิตชุมชนและท้องถิ่น คือสภาพทรัพยากรที่เป็นธรรมชาติและมนุษย์ในท้องถิ่นนั้น ทั้งในด้านปริมาณและคุณภาพ ในส่วนธรรมชาติที่เป็นพืช สัตว์ แร่ธาตุ วัตถุต่างๆ การเก็บข้อมูลพื้นฐานควรเป็นงานประจำของแผนกวิชาวิทยาศาสตร์ธรรมชาติและประยุกต์วิทยา ซึ่งอาจร่วมงานกับหน่วยราชการที่มีความต้องการข้อมูลเฉพาะตามลักษณะของหน่วยงานและมีงบประมาณกับบุคลากร พอที่จะช่วยแบ่งเบาภาระการเก็บหาข้อมูลบางเรื่องบางส่วนได้ ให้มหาวิทยาลัยผสมทำส่วนที่เหลือ ซึ่งหน่วยราชการอาจไม่มีความต้องการจำเป็น ในส่วนที่เป็นทรัพยากรมนุษย์ ซึ่งมิได้หมายถึงแต่เพียงจำนวนประชากร แบ่งตามเพศและวัย อาชีพ สถานภาพสมรส ฯลฯ เท่านั้น แต่หมายถึงระดับสติปัญญา ความรู้ความสามารถ ความเชื่อถือ แรงจูงใจ ฯลฯ ต่างๆ ที่จะเป็นกำลังสร้างงานและโภคทรัพย์อื่นๆ ต่อไป รวมทั้งการแผ่กระจายของกำลังคน การสามารถคมนาคมติดต่อเคลื่อนย้ายกำลังแรงงานไปสู่แหล่งที่ต้องการ การแบ่งกลุ่มพวกเพราะความแตกต่างทางเชื้อชาติ ศาสนา ภาษาและวัฒนธรรม การสามารถร่วมมือรวมกลุ่ม การรังเกียจหรือยอมรับการเปลี่ยนแปลงและผลของการเปลี่ยนแปลง ฯลฯ ต่างๆ นี้ การเก็บข้อมูลและสะสมความรู้ย่อมกำหนดให้เป็นหน้าที่ของแผนกวิชาทางสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ได้โดยให้มีการร่วมงานกับราชการที่เกี่ยวข้อง ซึ่งต้องมีข้อมูลเหล่านี้สำหรับงานประจำของตนอยู่แล้วเช่นกัน

หน้าที่การเก็บสถิติข้อมูลพื้นฐานของสภาพทรัพยากรและความต้องการของชีวิตคนในท้องถิ่นเช่นนี้ น่าจะเป็นหน้าที่แรกของมหาวิทยาลัย (ไม่ว่าในเขตภูมิภาคหรือในส่วนกลาง) ตามแนวความคิดความเข้าใจที่ถูกต้องของมหาวิทยาลัยไม่ว่าในยุคใดสมัยใดและที่ไหน หากมหาวิทยาลัยของไทย และมหาวิทยาลัยของประเทศที่เคยด้อยพัฒนาและกำลังพัฒนา ที่เคยเป็นอาณานิคมของประเทศตะวันตกจะเผอิญเริ่มต้นมาในลักษณะเป็นแหล่งถ่ายทอดความรู้แผนใหม่ของอารยธรรมตะวันตกตามความจำเป็นและเหตุการณ์บังคับของยุคสมัยในอดีตนั้น ก็ไม่เห็นมีความเหมาะสมจำเป็นอะไรอีกต่อไป ที่มหาวิทยาลัยจะต้องก้มหน้าก้มตาเป็นเอเย่นต์ถ่ายทอดวิชาแบบความรู้ภายนอก

ที่ไกลตัวอย่างนั้นตลอดไปถ่ายเดียว ถึงแม้ว่าสภาวะของโลกปัจจุบันยังถือกันว่าอารยธรรมตะวันตกก้าวหน้าในทางวิชาการวิทยาศาสตร์และประยุกต์วิทยากว่าประเทศทั้งหลายที่ยังไม่พัฒนา จึงยังจำเป็นและสมควรที่เราจะติดตามความรู้ก้าวหน้านี้ไว้เพื่อนำมาใช้เป็นประโยชน์สร้างความเจริญให้แก่ชีวิตเรา แต่การจะใช้ความรู้เหล่านั้นให้ได้ผลก็จำเป็นที่จะต้องรู้สภาพความเป็นจริงของตัวเราเองให้ชัดเจนด้วย เหมือนมียาดีจะมารักษาไข้ ก็จำเป็นต้องรู้กำลังความต้านทานหรืออาการแพ้ยาได้ ของตัวคนไข้ด้วยก่อน มหาวิทยาลัยในประเทศกำลังพัฒนาจึงมีภาระหนักเป็น 2 เท่า คือนอกจากจะต้องคอยติดตามความรู้ก้าวหน้าของสากลแล้วยังต้องศึกษาตัวเองให้เข้าใจถ่องแท้ด้วย มิฉะนั้นการใช้ความรู้เพื่อการพัฒนา หรือแม้แต่เพียงเพื่อการดำรงอยู่ก็อาจมีแต่ช่วงท้าย ขาดช่วงต้นดังที่กล่าวแล้ว

การพัฒนาคือการเปลี่ยนแปลง

ถ้าการพัฒนาหมายถึงการเปลี่ยนแปลงเฉยๆ โดยไม่ห่วงผลในทางคุณค่า การศึกษาในมหาวิทยาลัยก็คงทำได้ง่ายขึ้น ทัศนะหนึ่งที่ถือว่าการพัฒนา คือการเร่งเพิ่มปริมาณของการผลิตโดยใช้แรงงานและทุนน้อยลง (เมื่อเทียบสัดส่วนกับผลที่ได้) ด้วยสูตรและวิธีการสำเร็จที่ใช้ได้ผลมาแล้วจากที่อื่นและไม่ต้องคำนึงถึงผลทางจิตใจ (เพราะถือกันว่าวัดได้ยากลำบาก ไม่สามารถกำหนดลงมาเป็นตัวเลขสถิติได้) ก็ดี หรือทัศนะที่ถือว่าการพัฒนาคือการทำให้มีสภาพเหมือนแม่บทของอารยธรรมตะวันตก (ซึ่งเป็นแบบอุตสาหกรรมและวัตถุนิยมอย่างมาก) ก็ดี บัดนี้ก็มีผู้สงสัยว่าการทำได้เช่นนั้นคือการพัฒนาแท้จริงที่เราประสงค์กันจริงๆ หรือเปล่า แม้แต่ในด้านความเจริญทางวัตถุอย่างเดียวล้วนๆ การผลิตและบริโภคอย่างเหลือเฟือของสังคมที่พัฒนามีรายได้ประชาชาติสูงสุดก็สร้างผลสะท้อนที่ไม่พึงปรารถนาทางวัตถุเองขึ้นมาให้เห็นกันแล้ว เช่น เรื่องการทำให้สิ่งแวดล้อมโสโครกจนเป็นพิษ หรือการสูญสิ้นทรัพยากรพลังงานของธรรมชาติไปเร็วกว่าที่ควร เพราะผลิตและบริโภคกันอย่างฟุ่มเฟือยเกินจำเป็น ถึงขนาดที่ทำให้เกิดวิกฤติการณ์เศรษฐกิจและการเมืองระหว่างประเทศได้ เพราะการต้องพึ่งใช้ทรัพยากรวัตถุดิบจากประเทศอื่นก็ดี การต้องมีเส้นทาง

ขนส่งสินค้าและมีตลาดระบายสินค้าของตนให้กว้างขวางในต่างประเทศ ทำให้ต้องใช้อิทธิพลสร้างกลุ่มแบ่งค่ายภายในเขตอำนาจถึงขนาดทำสงครามหรือบีบบังคับกันได้ด้วยกลไกการเมืองและเศรษฐกิจในรูปต่างๆ โดยยังไม่ต้องคำนึงถึงผลทางด้านสังคมวัฒนธรรมที่เป็นความขัดแย้งและอาชญากรรมภายในแต่ละประเทศที่เรียกกันว่าพัฒนาแล้วนั้น ถึงขนาดมีการหันมาหาทางออกด้านจิตใจด้วย ไสยศาสตร์ มายาการ ศาสนา และปรัชญาแบบตะวันออก หรือด้วยยาเสพติดชนิดต่างๆ ให้พ้นจากแรงกดดันของสภาพชีวิตแบบพัฒนาวัตถุกันอย่างเต็มเหยียด ปรากฏการณ์ต่างๆ เหล่านี้สำหรับผู้ที่มีความสนใจในความหมายของชีวิตและความเป็นมนุษย์ ที่มิได้หยุดการวิเคราะห์แค่วัตถุและการผลิตกับความสามารถพิชิตธรรมชาติของโลกและจักรวาลเท่านั้น ทำให้ความหมายของการพัฒนาเป็นเรื่องต้องขบคิดพิจารณากันอีกต่อไป ไม่ใช่พอใจกับคำจำกัดความแบบใดแบบเดียวที่เสนอและรับใช้กันมาแล้วเท่านั้น

การจำกัดความหมายของการพัฒนา ให้เป็นเรื่องการเปลี่ยนแปลงที่มีคุณค่า ซึ่งไม่จำเป็นว่าจะต้องตามแบบอย่างของประเทศที่พัฒนาประเทศใดประเทศหนึ่งโดยตรง และมิได้บังคับไว้ให้หมายแต่เพียงการพัฒนาเศรษฐกิจและอุตสาหกรรมอย่างเดียวเป็นสำคัญ ทำให้เกิดปัญหาของการพัฒนาของชีวิตกับสังคมและวัฒนธรรมในด้านอื่นๆ ตามมา ซึ่งอาจต้องมีวิชาหรือกิจกรรมบรรจุในหลักสูตรของมหาวิทยาลัยในส่วนที่ถือว่าการพัฒนาเป็นการสร้างเสริมต่อจากฐานเดิมของสังคมและวัฒนธรรมที่มีอยู่แล้วสืบต่อกันมาแต่โบราณมีเอกลักษณ์ของตนเองเป็นที่รู้จักและยอมรับนับถือในหมู่ประเทศนานาชาติและมีผู้รู้สึกว่ามีลักษณะที่เป็นคุณประโยชน์น่าเก็บรักษาและมีค่าทางประวัติศาสตร์ของสมบัติวัฒนธรรมเดิม ถ้าหากการพัฒนาหมายถึงการนำของใหม่ที่ดีมาผสมกับของเก่าที่มีค่าในแบบอย่างชีวิตประเพณี หน้าที่หนึ่งของมหาวิทยาลัยก็คือการหาความรู้ความเข้าใจและส่งเสริมรักษาไว้ซึ่งสมบัติวัฒนธรรมประจำชาติ ที่มิได้หมายแต่เพียงโบราณสถานและศิลปวัตถุ รวมถึงขนบธรรมเนียมประเพณีปฏิบัติและคุณค่าต่างๆ ของแบบชีวิตดั้งเดิม ในส่วนที่ควรเก็บรักษาและใช้ในการพัฒนา

การเก็บรักษาหรือส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม ถือกันว่าเป็นหน้าที่หนึ่งของมหาวิทยาลัย แต่การตีความหมายอาจผิดเพี้ยนกันไปในต่างบุคคลและความคิด บางทัศนะถือว่ามหาวิทยาลัยต้องมีกิจกรรม วัฒนธรรม แต่ตีความ “วัฒนธรรม” ในความหมายศิลปะแขนงต่างๆ เช่นการดนตรี ละคร ภาพยนตร์ นิทรรศการศิลปะ โบราณคดี และการแสดงขนบธรรมเนียมประเพณีต่างๆ โดยไม่จำกัดว่าต้องเป็นของไทยหรือสากล บางทัศนะตีความว่า “วัฒนธรรม” คือกิจกรรมประเทืองปัญญาต่างๆ ที่นอกเหนือจากเรื่องวิชาการทางเทคนิค และไม่จำกัดแต่การเก็บรักษาและเผยแพร่ให้รวมถึงกิจกรรมสร้างสรรค์ประเภทต่างๆ ที่มุ่งแสดงความคิดจินตนาการเพื่อช่วยมิให้นักศึกษาเป็นคนแคบติดอยู่แค่ตำราในวิชาเฉพาะของตนเอง

แต่การตีความหมายของ “วัฒนธรรม” ที่กว้างกว่าศิลปะและขนบประเพณีที่เอาไว้มาใช้กันให้เพลินๆ หรือเก็บรักษาไว้เพียงไม่ให้สาปสูญ แต่ให้กินความถึงแบบอย่างชีวิตที่เป็นคุณอาจมีค่าส่งเสริมการพัฒนาชีวิตและสังคมอย่างเหมาะสมตามพื้นฐานดั้งเดิมของเราเองนั้นคงยังไม่ใคร่มีผู้สนใจคิดทำกันจริงจัง เราจึงประสบสภาพที่ว่า มีผู้แสดงความห่วงใย ศิลปวัฒนธรรมและธรรมเนียมประเพณีอันดีงามพร้อมๆ กับที่กระทำการทุกอย่างแบบสมัยใหม่สากลเพื่อการเปลี่ยนแปลงพัฒนาให้ทันสมัย โดยมิได้วิเคราะห์วิจัยว่าสองสิ่งนี้จะมีส่วนสัมพันธ์หรือขัดแย้งกันอย่างไร และจะผสมกันได้เพื่อให้ผลเฉพาะที่เหมาะสมกับพื้นฐานและความต้องการจำเป็นของชีวิตในความเป็นจริงของยุคสมัยได้อย่างไรหรือไม่

หากไม่มีการพิจารณาวิธีการรักษาและใช้มรดกวัฒนธรรมในยุคของการพัฒนากันให้เห็นความหมายชัดเจนตรงกัน เราก็จะพบสภาพของการกระทำสับสนเพื่อเพียงรักษารูปแบบ หรือการกระทำอันขัดแย้งไม่ถูกต้องตามเจตนารมณ์และนโยบายของการพัฒนา เช่น การเก็บรักษาตัวอย่างศิลปวัฒนธรรมประเพณีไว้พอให้ได้ชื่อว่าเก็บ มีการสอนพอให้ได้ชื่อว่าสอน วิจัยเพื่อกันคนทัก ฯลฯ แต่สุดท้ายไม่มีใครสนใจจริงจังหรือเห็นประโยชน์ต่อชีวิตและการพัฒนาแบบสมัยใหม่ มีการห่วงใยคุณค่าที่ดีงามของอดีตซึ่งเสื่อม

คลายไปในคนรุ่นหลังของปัจจุบัน แต่ไม่มีนโยบายและมาตรการที่แน่นอนแต่อย่างใดที่จะเก็บรักษาหรือปลูกฝังคุณค่าเหล่านั้นไว้เพื่อให้ชีวิตพัฒนาได้ในแบบที่เชื่อกันว่าจะเหมาะสมเป็นประโยชน์ที่สุดตามความเป็นจริงของเราๆ สิ่งเหล่านี้ต้องการคิดพิจารณากันให้มากกว่าการรักษาเพื่อรูปแบบพอเป็นพิธีเท่านั้น

ในจุดมุ่งหมายของการพัฒนาเพื่อปัจจุบันและอนาคต อาจมีความจำเป็นที่จะต้องปล่อยศิลปวัฒนธรรมบางส่วนให้เป็นเรื่องของอดีตและหมดไปตามกาลสมัย เพราะส่วนนั้นๆ อาจเป็นสิ่งหน่วงเหนี่ยวไว้ไม่ให้เกิดการพัฒนาในลักษณะที่เราต้องการได้ เช่น ถ้าศิลปะบางอย่างต้องหยุดกิจการงานต่างๆ 3–7วัน เพื่อมาแสดงและชมกัน ศิลปะอย่างนั้นย่อมไม่อยู่ได้ในสมัยของการเร่งรัดการผลิตและการทำงาน ลักษณะบางอย่างในวัฒนธรรมประเพณีที่ชอบละเมิดระเบียบวินัย อาจไม่เหมาะสมที่จะรักษาไว้และส่งเสริมเพื่อการพัฒนา ถ้าเป็นศิลปวัฒนธรรมประจำท้องถิ่นที่ช่วยเน้นความแตกต่างและส่งเสริมให้ชุมชนท้องถิ่นนั้นอยู่ลำพังแยกตัวไม่คมนาคมรวมกลุ่มกับชุมชนอื่นเพื่อกิจกรรมส่วนรวมเช่นการสหกรณ์หรือการผนึกกำลังสร้างชาติบ้านเมือง ศิลปวัฒนธรรมเช่นนี้อาจต้องพินิจพิจารณาเป็นพิเศษว่าจะมีการสอนการวิจัย เก็บรักษาหรือส่งเสริมกันในลักษณะใดจึงจะให้ประโยชน์สอดคล้องกับเจตนารมณ์และนโยบายของการพัฒนาอย่างเหมาะสมถูกต้อง ซึ่งหมายความว่าเสรีภาพเต็มที่ทางวิชาการ ซึ่งอาจตรงกับความต้องการปรารถนาของบุคคล อาจให้ผลที่ไม่ตรงกันกับจุดประสงค์ของการพัฒนาเพื่อประโยชน์ของส่วนรวมที่ใหญ่กว่าได้ และเรื่องเช่นนี้มหาวิทยาลัยของรัฐมีภาระหน้าที่รับผิดชอบมากกว่ามหาวิทยาลัยของเอกชน

บทบาทของมหาวิทยาลัยในอุดมคติและความเป็นจริง

ที่แล้วมา มหาวิทยาลัยได้รับการยกย่องว่า เป็นแหล่งรวมความรู้และผู้รู้ เมื่อชุมชนต้องการใช้บริการความรู้ของมหาวิทยาลัยก็มาขอรับคำแนะนำปรึกษานอกเหนือไปจากการส่งลูกหลานมาให้สอน แต่บริการที่ชุมชนมาขอ มักเป็นไปตามความเข้าใจสามัญว่า มหาวิทยาลัยสามารถให้ทฤษฎีและวิธีการ

ทันสมัยที่ได้มาจากแหล่งนอกประเทศ เพราะสังเกตเอาตามพื้นภูมิวุฒิปริญญาของครูบาอาจารย์ที่เชี่ยวชาญกับเรื่องนานาอารยประเทศ ในบางเรื่องความคาดหมายนี้ไม่ผิดและสามารถได้รับประโยชน์ตามต้องการ เช่น การขอคำแนะนำในเรื่องคุณสมบัติของปุ๋ยเคมี หรือกลไกเครื่องจักรกลวิศวกรรมแบบสากลที่ชุมชนเริ่มทดลองใช้ บริการเช่นนี้มหาวิทยาลัยสามารถให้ได้ทันที เพราะเป็นเรื่องเฉพาะตรงไปตรงมาทางเทคนิค แต่ถ้าเป็นปัญหาที่ซับซ้อนขึ้นไป เช่นทำอย่างไรกสิกรจึงจะใช้ปุ๋ยเคมีเพิ่มผลผลิตได้อย่างจริงจัง เรื่องอย่างนี้มิได้ใช้คำตอบที่ว่าด้วยคุณสมบัติของปุ๋ยเคมีเพียงอย่างเดียว แต่ต้องใช้ความรู้เกี่ยวกับระบบวิธีการผลิตและการลงทุนของกสิกร เรื่องกลไกการซื้อขายสินค้าอุปกรณ์การผลิตและผลผลิตระหว่างกสิกรและพ่อค้า ระดับการศึกษาที่เป็นพื้นความรู้ทางวิทยาศาสตร์และนิสัยความเคยชินต่อระเบียบวินัยของการใช้ปุ๋ยให้ถูกอัตราส่วนและจังหวะเวลา ฯลฯ สิ่งเหล่านี้นักวิทยาศาสตร์เคมีผู้รู้คุณสมบัติของปุ๋ยไม่สามารถรอบรู้ได้เองทั้งหมด ถ้ามิได้สนใจค้นคว้าและอาจต้องยกปัญหาให้แก่นักเศรษฐศาสตร์และนักสังคมวิทยาเป็นผู้พิจารณาเพิ่มเติม ซึ่งสุดท้ายแล้วหมายความว่ามหาวิทยาลัยจะตอบปัญหาข้องใจของชุมชนได้ก็ต้องรู้สภาพความเป็นจริงของชุมชนด้วย ไม่ใช่มีแต่ทฤษฎีและหลักวิชาที่มิได้ผสมกับประสบการณ์ที่เกี่ยวกับปัญหานั้นโดยตรง

เช่นเดียวกัน เมื่อเวลาเราคาดหมายในอุดมคติว่า มหาวิทยาลัยสามารถให้ประโยชน์จากความรู้ทฤษฎีและหลักวิชาที่สอดคล้องกับประสบการณ์แก่หน่วยงานและโครงการพัฒนาต่างๆ ของทางราชการหรือของเอกชนได้ ในการปฏิบัติจริง สิ่งเหล่านี้จะเป็นได้ก็ต่อเมื่อหน่วยงานและโครงการพัฒนานั้นให้โอกาสมหาวิทยาลัยได้เป็นผู้ร่วมงานอย่างจริงจังตั้งแต่ต้นและติดตามงานทุกขั้นตอนที่จำเป็น หรือมหาวิทยาลัยจะเป็นศูนย์กลางและจุดเริ่มต้นของการประสานงานเกี่ยวกับการพัฒนาได้ ก็แต่เมื่อทุกฝ่ายมีความยินดีเต็มใจที่จะให้มหาวิทยาลัยแสดงบทบาทนั้นและมหาวิทยาลัยได้แสดงให้เห็นประจักษ์แล้วว่ามหาวิทยาลัยเป็นส่วนหนึ่งที่แท้จริงของชุมชนอย่างไร ในการวางหลักสูตรจัดวิชาและกิจกรรมที่สอดคล้องกับสภาพและความต้องการของชุมชน บุคลากร

ของมหาวิทยาลัยมีความคุ้นเคยรอบรู้กับสภาพความจริงของท้องถิ่น ไม่ใช่มีแต่ทฤษฎีและหลักวิชาต่างด้าวที่อาจไม่เข้าเรื่องของท้องถิ่น และมหาวิทยาลัยมีนโยบายและโครงงานแน่นอนที่จะกันทรัพยากรบุคคลและเวลาของมหาวิทยาลัยไว้ให้ร่วมมือกับหน่วยงานและโครงการพัฒนาเหล่านั้นอย่างแท้จริง

การสำรวจวิจัย ตั้งแต่ประเภทการเก็บรวบรวมข้อมูลและสถิติพื้นฐานที่เป็นความรู้ข้อเท็จจริง สำหรับนำความคิดทฤษฎีวิชาการเข้ามาปรับใช้ได้ถูกต้องก็เป็นบทบาทหนึ่งของมหาวิทยาลัยในส่วนอุดมคติ แต่ในความเป็นจริงต้องอาศัยนโยบายและแผนงานที่แน่นอนและความร่วมมือจากหน่วยงานอื่นๆ ทั้งในราชการและเอกชนที่จะช่วยอำนวยความสะดวกในการสำรวจศึกษา รวมทั้งการจัดหาทุนอุดหนุนที่จำเป็นสำหรับค่าใช้จ่ายที่เกินกำลังงบประมาณประจำของมหาวิทยาลัย

อุดมคติต่างๆ นี้จะเป็นความจริงได้ ก็ต้องอาศัยนโยบายและแผนงานที่แน่นอนของมหาวิทยาลัย ที่จะทำให้เกิดความเลื่อมใสและเต็มใจให้การสนับสนุนร่วมมือจากชุมชนที่เป็นฝ่ายราชการและฝ่ายเอกชน แต่หลักการที่สำคัญที่สุดคือมหาวิทยาลัยต้องพร้อมที่จะเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน และมีทัศนคติที่ถูกต้องในเรื่องของการพัฒนาในสภาพความเป็นจริงของภาวะแวดล้อมของท้องถิ่นที่สัมพันธ์กับเจตนารมณ์และนโยบายการพัฒนาของประเทศชาติส่วนรวม

สรุป

บทบาทหน้าที่ของมหาวิทยาลัยในประเทศกำลังพัฒนาอาจประสบปัญหาระหว่างความเป็นสากลให้เข้าแบบมาตรฐานของมหาวิทยาลัยในประเทศที่พัฒนาแล้ว ซึ่งประเทศด้อยพัฒนาได้เคยอาศัยใช้เป็นแม่แบบ กับความสอดคล้องต้องกันกับสภาพความเป็นจริงของภาวะแวดล้อมเฉพาะหน้าของมหาวิทยาลัยเอง ในฐานะที่มหาวิทยาลัยเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนและสังคมในประเทศของตนเอง ปัญหานี้มีความหมายยิ่งขึ้นสำหรับมหาวิทยาลัยในเขตภูมิภาค ซึ่งนอกจากจะต้องคำนึงถึงภาวะแวดล้อมเฉพาะหน้าในท้องถิ่นของตน

แล้ว ยังต้องพยายามตามมาตรฐานร่วมกันของระดับชาติ และมาตรฐานสากลระดับโลก

ทางออกทางหนึ่งที่จะช่วยการตัดสินใจให้น้ำหนักสัดส่วนของความจำเป็นของสากลกับความจำเป็นของท้องถิ่น คือการถือหลักว่า มหาวิทยาลัยมีจุดมุ่งหมายร่วมการพัฒนา และเนื่องจากมหาวิทยาลัยในเขตภูมิภาค เป็นส่วนหนึ่งของชุมชนและสังคมนเขตภูมิภาคอยู่แล้ว จึงสมควรมุ่งการพัฒนาของภูมิภาค โดยเฉพาะก่อนที่อื่นใด นโยบายที่ชัดเจนแน่นอนเช่นนี้จะช่วยให้มีการกำหนดหลักสูตรและโครงงานการบริหารมหาวิทยาลัย และการให้บริการด้านวิชาการที่สอดคล้องกับสภาพและความต้องการในภาวะแวดล้อมของท้องถิ่นได้ถูกต้อง

เนื่องจากมหาวิทยาลัยเป็นแหล่งความรู้ ซึ่งจะนำมาใช้ในการพัฒนา แต่ความรู้เกี่ยวกับภาวะแวดล้อมของท้องถิ่นนั้น ย่อมเลือกใช้เป็นประโยชน์ต่างๆ กันได้ แล้วแต่ว่าจะกำหนดจุดมุ่งหมายของการพัฒนาไว้ว่าอย่างไร ความรู้บางเรื่องของภาวะแวดล้อมไม่ว่าจะทางธรรมชาติหรือทางมนุษย์ (สังคมและวัฒนธรรม) อาจเก็บกันไว้เป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ แต่ไม่ใช่รักษาไว้ให้ดำเนินไป เพราะส่วนนั้นอาจไม่สอดคล้องกับเป้าประสงค์ของการพัฒนา ความรู้บางเรื่องอาจไม่แต่เพียงใช้รักษาสภาพส่วนนั้นให้คงอยู่ แต่อาจต้องส่งเสริมให้แพร่หลายเข้มแข็งยิ่งขึ้น ในขณะที่ความรู้บางเรื่องอาจต้องใช้เพื่อการขจัดสภาพส่วนนั้นให้หมดไป เพราะไม่เป็นประโยชน์อันใดแก่การพัฒนาเลย

นอกจากนั้น ถ้าจะยึดคติการพัฒนาตามแผนและโครงการอย่างจริงจัง ก็อาจต้องตกลงความหมายของเรื่องเสรีภาพทางวิชาการกันให้ชัดเจน มิฉะนั้นอาจกลายเป็นการพัฒนาตามอำเภอใจของบุคคลที่ไม่มีแนวทางหรือแผนงานที่วางไว้ให้ใช้ร่วมกัน

วิชาการสายสังคมศาสตร์ : ต้นไม้จริงหรือต้นไม้พลาสติก*

ความนำ

ศาสตร์ต่างๆ ที่มีอยู่ในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยสามารถแบ่งได้เป็น 3 กลุ่ม กล่าวคือ ศาสตร์ในกลุ่มวิทยาศาสตร์สุขภาพ ศาสตร์ในกลุ่มวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี และศาสตร์ในกลุ่มสังคมและมนุษยศาสตร์ เมื่อพิจารณาถึงความเป็นมาของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยปรากฏหลักฐานชัดเจนว่า ศาสตร์สาขาสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์เป็นรากฐานวิชาการแรกเริ่มของมหาวิทยาลัย ตลอดจนเป็นศูนย์รวมของแก่นวิชาที่สำคัญของประเทศชาติ อาทิ สาขาวิชาทางสถาปัตยกรรมไทย ภาษาและวรรณคดีไทย ประวัติศาสตร์ไทย และสาขาวิชาปรัชญา เป็นต้น นอกจากนั้นในการดำเนินงานของมหาวิทยาลัยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันเป็นจำนวนกว่าครึ่ง ดังจะเห็นได้ว่าสัดส่วนจำนวนนิสิตระดับปริญญาตรีในปีการศึกษา 2528 สาขาวิทยาศาสตร์สุขภาพ : สาขาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี : สาขาสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ คิดเป็น 19 : 22 : 59 และสัดส่วนจำนวนนิสิตระดับบัณฑิตศึกษาสาขาวิทยาศาสตร์สุขภาพ : สาขาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี : สาขาสังคมศาสตร์และ

---

* *ที่มา: เอกสารประกอบการประชุมชมรมสวนหลวง ชมรมคณาจารย์ในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ตั้งขึ้นในสมัยที่ ศ.ดร.ถาวร วัชราภัยเป็นรองอธิการบดี รวมตัวกันเพื่อพูดคุยถึงอนาคตของมหาวิทยาลัย (พ.ศ.2525-2528)*

มนุษยศาสตร์ คิดเป็น 5 : 25 : 70 (รายงานประจำปีจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2528)

ขณะเดียวกันสาขาสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์กำลังประสบการแข่งขันอย่างสูงในระดับอุดมศึกษาด้วยกัน บัณฑิตในสาขานี้มีอัตราการได้งานต่ำกว่าบัณฑิตในสาขาอื่น สาขาสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์มักจะถูกมองว่าเป็นสาขาที่เป็นตัวถ่วง เป็นสาขาที่สังคมไม่ต้องการมากนัก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในปัจจุบันที่สังคมไทยกำลังปรับเปลี่ยนไปสู่สังคมที่เน้นหรือให้ความสำคัญกับวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี กลายเป็นสังคมกึ่งอุตสาหกรรมที่มีเทคโนโลยีระดับสูงเข้ามาเกี่ยวข้องในการดำเนินชีวิตอย่างมาก แต่วิชาการทางสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ยังไม่สามารถจะปรับเปลี่ยนเนื้อหาวิชาให้ทันกับความเป็นไปของสังคม ทั้งที่วิชาการทางสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์เป็นวิชาที่ว่าด้วยการพิจารณาศึกษาพฤติกรรมมนุษย์ในสังคม ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ที่สัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมต่างๆ ในสังคมทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และวัฒนธรรม ทำให้มนุษย์ทำความรู้จักและปรับเปลี่ยนตัวเองให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมได้ดี ซึ่งเป็นผลโดยตรงต่อการพัฒนาและเปลี่ยนแปลงสังคมโดยรวม

ว่าด้วยศาสตร์ทางสังคมในปัจจุบัน

ลักษณะธรรมชาติของสังคมศาสตร์นั้น เสน่ห์ จามริก (2527 : 16-17) ได้กล่าวไว้ว่าสาขาสังคมศาสตร์มีส่วนเกี่ยวข้องกับแนวทางหรือวิธีการตัดสินใจและการกระทำของมนุษย์เพื่อที่จะให้เกิดการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาที่พึงปรารถนา ดังนั้นสังคมศาสตร์จึงมีส่วนเกี่ยวข้องอย่างมากในการที่จะวางแนวทางเลือกการเปลี่ยนแปลงของสังคม และทำให้สังคมศาสตร์เข้ามาเกี่ยวข้องกับทฤษฎีและการศึกษาวิจัยในฐานะที่เป็นเครื่องมือสำคัญในการวางแนวทางการเปลี่ยนแปลงที่ถูกต้องของสังคม ดังนั้นสังคมศาสตร์จึงไม่อาจที่จะหยุดแค่เพียงแต่การศึกษาหาความรู้หาความเข้าใจในสภาพความเป็นไปของสังคมเท่านั้น แต่จะต้องเข้ามาเกี่ยวข้องกันในเชิงของนโยบายการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาที่ควรจะเป็นไปด้วย แต่ทั้งนี้สังคมศาสตร์จะต้องอาศัยฐานของความรู้ที่

เป็นจริงของสังคมอย่างรอบด้านและในวงกว้าง ด้วยเหตุนี้สาขาสังคมศาสตร์จึงเป็นสาขาที่เสียเปรียบสาขาวิชาอื่นๆ โดยธรรมชาติของตัวเองมาแต่ต้น ทั้งนี้เพราะการศึกษาที่เกี่ยวกับมนุษย์และสังคมนั้นไม่มีความตายตัว แปรปรวนไปในแต่ละสภาพสังคม ความรู้ทางสังคมศาสตร์จึงไม่สามารถสั่งสมประมวลไว้เป็นความรู้สากลที่สืบทอด ถ่ายทอดและพอกพูนขึ้นเรื่อยๆ เหมือนศาสตร์สาขาอื่นๆ การค้นคว้าทางสังคมศาสตร์ในหลายๆ ประเด็นยังต้องเริ่มจากศูนย์เป็นส่วนใหญ่ ด้วยสาเหตุที่สาขาสังคมศาสตร์นั้นไม่มีเทคนิควิธีหรือเครื่องมือที่เป็นมาตรฐานสากลในการศึกษาค้นคว้า เพื่อให้ได้ความรู้ที่เหมาะสมกับทุกสภาพสังคม

การเรียนการสอนทางสังคมศาสตร์ในประเทศไทยมีกำเนิดมาช้านาน การจัดการเรียนการสอนในสาขาสังคมศาสตร์มักจะมีขึ้นในทุกๆ สถาบันอุดมศึกษา เพราะผู้บริหารมักจะคิดว่าเป็นสาขาวิชาที่ไม่ต้องใช้งบประมาณในการลงทุนมาก ไม่ต้องจัดเครื่องมือหรืออุปกรณ์ในการศึกษาค้นคว้าเหมือนศาสตร์สาขาอื่นๆ กระบวนการเรียนการสอนเท่าที่เป็นมาจึงมีลักษณะของการถ่ายทอดอย่างแท้จริง กล่าวคือ ผู้สอนจะทำหน้าที่เป็นผู้ถ่ายทอดสิ่งที่ตนเรียนมาให้กับผู้เรียนโดยมิได้คำนึงถึงว่าสิ่งที่ตนรู้มาจากสภาพสังคมหนึ่งนั้นจะสอดคล้องหรือเป็นประโยชน์กับผู้เรียนในอีกสภาพสังคมหนึ่งหรือไม่ ในหลายๆ กรณีเราจึงเห็นว่าการเปิดหลักสูตรใหม่หรือการเปิดรายวิชาใหม่ไม่ได้เกิดขึ้นจากการพิสูจน์ว่าเป็นความต้องการที่แท้จริงของผู้เรียนหรือของสังคม แต่เปิดขึ้นเพราะว่ามีผู้สอนที่จบมาทางสาขานี้ เรียนวิชานี้มา หรือทำวิทยานิพนธ์เรื่องนี้มา ดังนั้นกระบวนการเช่นนี้เป็นวัฏจักรของสังคมศาสตร์ที่เป็นมาช้านาน และเป็นจุดอ่อนของสาขาสังคมศาสตร์ที่ทำให้สังคมศาสตร์ถูกประเมินว่าเป็นสาขาวิชาที่ง่ายๆ ด้อยค่าและราคาถูกในสังคมไทย และถูกมองว่าเป็นเพียงเวทีให้คนที่ร่ำเรียนมาสูงๆ กลุ่มหนึ่งได้มาประลองวิชากันเล่น โดยมีผู้เรียนเป็นเหยื่อ เป็นบันไดก้าวทอดให้คนกลุ่มนี้มีโอกาสเสนอผลงานเพื่อความต้องการของตนเอง ขณะเดียวกันผลผลิตคือทั้งตัวผู้เรียนและผลงานของคนเหล่านี้ก็ไม่ได้นำความสร้างสรรค์ นำคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นมาสู่สังคมและปวงชน

หากจะเปรียบการเรียนการสอนสังคมศาสตร์กับต้นไม้ก็เปรียบได้กับการปลูกต้นไม้พลาสติก กล่าวคือ ต้นไม้พลาสติกนั้นซื้อมาจากที่ไหนก็ได้ ปลูกตรงไหนก็ได้ ไม่ต้องดูแลรดน้ำ พรวนดิน ไม่ต้องให้ปุ๋ย ให้อาหาร ก็สามารถอยู่ได้โดยไม่ตาย แต่ก็ไม่เจริญเติบโตไม่มีดอกผล และความสวยงามลดลงตามกาลเวลา ส่วนต้นไม้จริงนั้นการปลูกต้องคำนึงถึงสภาพแสง ดินฟ้าอากาศ ต้องเอาใจใส่ ให้อาหาร บำรุงรักษาที่เหมาะสม จึงจะมีชีวิตอยู่ได้อย่างดี และสามารถผลิดอกออกผลเป็นประโยชน์แก่ผู้ปลูกในวันข้างหน้า

สาเหตุที่เอื้อให้สังคมศาสตร์เป็นต้นไม้พลาสติก

ในสภาพการณ์ของสังคมศาสตร์ดังกล่าวมา ทั้งกระบวนการเรียนการสอน การค้นคว้าองค์ความรู้ ตลอดจนธรรมชาติของลักษณะวิชาที่ไม่มีความเป็นสากลในข้อความรู้ หรือเครื่องมือที่จะนำมาจากที่หนึ่งมาใช้อีกที่หนึ่งได้ ประกอบกับระบบการทำงานของรูปแบบองค์กรแบบมหาวิทยาลัยที่ผ่านมาโอกาสที่สังคมศาสตร์จะเป็นการปลูกต้นไม้พลาสติกจึงมีมากกว่าสาขาอื่นๆ ซึ่งเป็นอุปสรรคสำคัญยิ่งในความเจริญก้าวหน้าของสังคมศาสตร์ในบ้านเรา ระบบการดำเนินงานขององค์กรแบบมหาวิทยาลัยซึ่งกล่าวกันว่าเป็นสาเหตุหนึ่งของการพัฒนาความก้าวหน้าของสังคมศาสตร์ ได้แก่

1) การพิจารณาเพื่อกำหนดนโยบายการพัฒนาวิชาการสาขาต่างๆ ของมหาวิทยาลัย มีแนวโน้มของการต่อยอดโดยไม่ตรวจสอบความแข็งแกร่งของพื้นฐาน ไม่ตรวจสอบความต้องการของผู้ใช้ผลผลิต และมีแนวโน้มของการสร้างใหม่มากกว่าการบูรณะของเดิมที่มีอยู่ให้มั่นคงแข็งแรงและมีคุณภาพ ในบางสาขาวิชามีการพยายามเปิดระดับปริญญาโท ปริญญาเอก โดยไม่ได้มีการตรวจสอบกันว่าในความเป็นจริงนั้น ผู้ใช้ผลผลิตมีความต้องการบัณฑิตระดับไหนบ้าง หลักสูตรปริญญาตรีที่มีอยู่นั้นมีคุณภาพเหมาะสมแล้วหรือไม่ นอกจากนั้นความพร้อมของศักยภาพทางวิชาการภายในมหาวิทยาลัยของคณาจารย์ทั้งหลายได้มีการตรวจสอบกันหรือไม่ การพิจารณาเพียงแต่การที่มีอาจารย์คุณวุฒิระดับปริญญาเอกมากเป็นความพร้อมทางวิชาการสำหรับการ

เปิดสอนบัณฑิตศึกษา ซึ่งมหาวิทยาลัยใช้กันมาตลอดเวลานั้น ในความเป็นจริงแล้วน่าจะไม่ถูกต้องนัก เพราะวุฒิการศึกษาเป็นเพียงตัวบ่งชี้ที่แสดงถึงการฝึกอบรมชั้นต้นที่บุคคลได้รับผ่านมาตามเกณฑ์มาตรฐานในสังคมหนึ่งเท่านั้น แต่มหาวิทยาลัยได้มีการพิจารณาหรือไม่ว่าคณาจารย์เหล่านั้นได้มีผลงานวิชาการที่สร้างขึ้นภายหลังจากได้รับวุฒินั้นๆ มาแล้วมากน้อยแค่ไหน และมีมากพอสำหรับอ้างได้ว่าเป็นเจ้าตำรับในสาขานั้นที่จะสามารถผลิตบัณฑิตและผลิตความรู้ที่มีคุณภาพได้หรือไม่ สาขาวิชาบางสาขาที่มีอยู่ในมหาวิทยาลัยในสมัยหนึ่งที่เปิดขึ้นมา อาจเป็นความจำเป็น เป็นความต้องการของผู้ใช้ในช่วงนั้น แต่ปัจจุบันอาจหมดความจำเป็นหรือความต้องการลดน้อยลง มหาวิทยาลัยไม่มีนโยบายในการปรับลดหรือปรับเปลี่ยนในสาขาเหล่านี้

2) ความคลาดเคลื่อนในหลักเสรีภาพทางวิชาการ วิจิตร ศรีสอ้าน ได้กล่าวถึงความหมายของเสรีภาพทางวิชาการไว้ว่า (วิจิตร ศรีสอ้าน, 2518 : 46) “เสรีภาพทางวิชาการ หมายถึง เสรีภาพของสมาชิกของสถาบันอุดมศึกษา อันได้แก่ คณาจารย์ และนิสิตนักศึกษาในการดำเนินกิจกรรมทางวิชาการ ทั้งด้านการเรียนการสอนและการวิจัยค้นคว้า การเน้นหลักการด้านเสรีภาพทางวิชาการก็เพื่อที่จะช่วยส่งเสริมสนับสนุนให้คณาจารย์และนิสิตนักศึกษาสามารถปฏิบัติภารกิจตามบทบาทและหน้าที่ที่พึงกระทำได้เต็มที่ ทั้งนี้เพื่อเป็นหลักประกันในการประกอบภารกิจด้านวิชาการมากกว่าที่จะเป็นอภิสิทธิ์อันปราศจากความรับผิดชอบ” เมื่อพิจารณาความหมายของคำจะเห็นได้ว่าหลักการของเสรีภาพทางวิชาการในมหาวิทยาลัยมุ่งให้สิทธิขั้นพื้นฐานแก่สมาชิกของมหาวิทยาลัย เพื่อจะได้ทำหน้าที่ของตนได้สมบูรณ์ มีประสิทธิภาพตามอุดมคติของมหาวิทยาลัย มิได้มุ่งให้เกิดอภิสิทธิ์แก่สมาชิกของมหาวิทยาลัย เสรีภาพทางวิชาการมุ่งให้อิสระในการคิดค้น แสวงหาความรู้โดยปราศจากการควบคุมหรือการโน้มน้าวชักจูง มิใช่มุ่งให้นำไปใช้อ้างเพื่อที่จะทำงานก็ได้ ไม่ทำงานก็ได้ ดังที่คณาจารย์ปฏิบัติกันมาโดยตลอด ซึ่งเป็นการนำหลักการเสรีภาพทางวิชาการมาใช้ในการบริหารบุคคลในทางที่ผิด เป็นผลให้เกิดความด้อยคุณภาพในการทำงานโดยไม่สามารถควบคุมคุณภาพได้ ไม่สามารถติดตามประเมินผล

การทำงานของคณาจารย์ได้ เพราะไม่มีการมอบหมายการทำงานระหว่างผู้บังคับบัญชาคือ หัวหน้าภาควิชากับอาจารย์ในภาควิชา ไม่มีการกำหนดวัตถุประสงค์ หรือเป้าหมายสูงสุดของแต่ละบุคคลหรือขององค์กรแต่ละระดับไม่ว่าจะเป็นระดับภาควิชาหรือระดับคณะ โดยคิดว่าเหล่านี้เป็นเสรีภาพทางวิชาการที่สมาชิกของมหาวิทยาลัยพึงได้รับ

3) จุดอ่อนของระบบการสรรหาหัวหน้าภาควิชา การนำระบบการสรรหามาใช้ในการเลือกผู้บังคับบัญชาระดับภาควิชา โดยมีความเชื่อกันว่าจะช่วยแก้ไขข้อบกพร่องอันเกิดจากการได้หัวหน้าภาควิชาโดยการแต่งตั้งที่เป็นมาแต่เดิม ในการปฏิบัติจริงกลับพบว่า การสรรหาหัวหน้าภาควิชายังมีจุดอ่อนกล่าวคือ ลูกภาคมีสิทธิ์ไล่หัวหน้าภาควิชาออกได้ หรือมีสิทธิ์ที่จะไม่เลือกหัวหน้าภาควิชาคนเดิมอีกได้ หากไม่พอใจหัวหน้าภาควิชาคนนั้น แต่หัวหน้าภาควิชาหากไม่สามารถมอบหมายบังคับบัญชาหรือควบคุมให้ลูกภาคปฏิบัติภารกิจตามนโยบายของหัวหน้าภาควิชาได้ หัวหน้าภาควิชาไม่มีอำนาจที่จะให้ลูกภาคออกได้ เพราะลูกภาคมีฐานะเป็นข้าราชการประจำตามระเบียบราชการ หัวหน้าภาคไม่มีอำนาจจะทำได้ แต่ถ้าเปรียบภาควิชาเป็นโรงงานผลิตสินค้า ถ้าสินค้าคุณภาพไม่ดีหรือคนงานในโรงงานทำงานอย่างไม่มีประสิทธิภาพ หัวหน้าโรงงานมีสิทธิ์ให้คนงานออกได้ ดังนั้นการจะคาดหวังให้หัวหน้าภาควิชาซึ่งเป็นผู้นำหน่วยปฏิบัติการวิชาการที่มีความสำคัญที่สุดมีบทบาทเป็นผู้นำทางวิชาการอย่างแท้จริง สามารถรวบรวมผนึกกำลังลูกภาควิชาเพื่อสร้างสรรค์ความเป็นเจ้าตำรับ ในแต่ละสาขาวิชา ภายใต้สภาพการณ์ดังกล่าวมานี้ย่อมมีโอกาสเป็นไปได้ยาก

ข้อเสนอเพื่อพัฒนาวิชาการสาขาสังคมศาสตร์

โดยเงื่อนไขของสภาพการณ์ของสาขาวิชาสังคมศาสตร์ดังกล่าวมาแล้วแสดงให้เห็นชัดเจนว่าวิชาการสาขาสังคมศาสตร์มีกำเนิดมาเป็นเวลานาน ขณะเดียวกันการจัดการศึกษาในสาขานี้ถูกปล่อยปะละเลยและดำเนินการอย่างเข้าใจผิดมาเป็นเวลานานเช่นกัน จึงเป็นความจำเป็นที่จะต้องมีการพัฒนา

คุณภาพของวิชาการสาขาสังคมศาสตร์ให้เป็นสังคมศาสตร์ที่แท้จริงจนสามารถกล่าวได้ว่า สังคมศาสตร์สามารถปลูกต้นไม้จริง มิใช่ต้นไม้พลาสติก

1) ผู้สอน ผู้สอนในสาขาวิชาสังคมศาสตร์เป็นผู้มีความสำคัญอย่างยิ่ง เพราะเป็นผู้ที่จะทำหน้าที่เป็นแม่แบบ เป็นแบบอย่างเชิงพฤติกรรมให้กับผู้เรียน โดยเฉพาะในมหาวิทยาลัยจำกัดรับแบบจุฬาฯ ผู้เรียนและผู้สอนมีปฏิสัมพันธ์ร่วมกันอย่างมาก ผู้เรียนย่อมเป็นผู้ได้รับการถ่ายทอดทั้งในด้านวิชาความรู้และรูปแบบของพฤติกรรมการคิด ดังนั้นผู้สอนควรจะเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้ที่สอดคล้องกับสภาพการณ์ของสังคมไทย ไม่ใช่นำความรู้จากสำนักต่างๆ ที่ตนเรียนมา มาถ่ายทอดด้วยรูปศัพท์แปลกๆ ซึ่งสร้างความงุนงงให้กับผู้เรียนและส่วนใหญ่ก็ไม่สามารถใช้ได้กับสภาพสังคมไทย เพื่อให้ผู้สอนได้มีโอกาสสร้างความรู้เกี่ยวกับสังคมไทย เป็นไปได้หรือไม่ที่จะดำเนินการดังนี้เมื่อมีผู้สอนใหม่ในช่วงการทดลองปฏิบัติราชการซึ่งเป็นช่วงของการทดสอบความรู้ของผู้สอนกับงานของมหาวิทยาลัย ในช่วงระยะนี้ให้ผู้สอนใหม่ได้เตรียมตัวสร้างความรู้ที่จำเป็นให้พร้อมก่อนปฏิบัติงานสอนจริงโดยในระยะ 1 ปีแรกยังไม่ควรให้สอนทันที ควรจะได้ให้ค้นคว้าความรู้ หรือทำวิจัยที่เกี่ยวกับสังคมไทยที่มีคุณภาพดีๆ อย่างน้อย 1 เรื่อง เพื่อสั่งสมความรู้ มิฉะนั้นจะเกิดการเปิดตำราสอนอย่างที่เป็นมา การที่ผู้สอนมีโอกาสเริ่มศึกษาค้นคว้าด้วยตนเองตั้งแต่เริ่มแรกเช่นนี้ จะมีผลต่อการสร้างเสริมพฤติกรรมความเป็นผู้ใฝ่รู้มากขึ้นเรื่อยๆ ในระยะเวลาหนึ่งเมื่อผู้สอนมีอาวุโสเพิ่มขึ้นก็จะมีความเชี่ยวชาญ กลายเป็นเจ้าของหลักวิชาของตนเองได้ สามารถทบทวนความรู้เดิมกับประสบการณ์ที่สั่งสมมาสร้างเป็นองค์ความรู้ในบริบทของสังคมไทยเพื่อถ่ายทอดต่อไป นอกจากนั้นวิธีการถ่ายทอดก็มีความสำคัญ ผู้สอนมีหน้าที่ทบทวน สรรหา และตัดสินใจเลือกวิธีการถ่ายทอดด้วยตนเอง มิใช่ทำตามที่ผู้อื่นกำหนดให้ ทั้งนี้ผู้สอนต้องยึดหลักว่าวิธีการถ่ายทอดแบบใดที่จูงใจ สามารถถ่ายทอดได้ดีตรงตามเป้าหมายของวิชานั้น เนื่องจากไม่มีวิธีการถ่ายทอดใดที่เป็นมาตรฐานสำหรับผู้เรียน ผู้สอนทุกคนและในทุกรายวิชา

2) หลักสูตร หลักสูตรสังคมศาสตร์ที่ผ่านมาควรจะได้มีการประเมินสัมฤทธิผล ที่กล่าวกันว่าสังคมศาสตร์เป็นวิชาที่จะสร้างความเป็นผู้นำให้บัณฑิตมีคุณภาพสูงในการทำงาน มีความฉาดฉานในกระบวนการคิด พร้อมจะรับฟังความคิดเห็นของผู้ร่วมงานที่มีประสบการณ์สูงกว่านั้น สามารถทำได้หรือไม่ บัณฑิตเป็นผู้ที่จะออกไปอยู่ในสังคม บัณฑิตจะอยู่ในสังคมได้ดีหากบัณฑิตได้รับความรู้ที่ถ่ายทอดบนสภาพการณ์จริงของสังคมไทย หลักสูตรสังคมศาสตร์ที่สร้างนั้นควรจะประกอบด้วยวิชาที่สอดคล้องกับบริบทของสังคมไทย หลักสูตรไม่ควรมีจุดมุ่งหมาย มุ่งผลิตบัณฑิตลักษณะเดียว บัณฑิตทุกคนไม่จำเป็นต้องเป็น “ศึกษิต” (scholar) เพราะในสังคมหนึ่งๆ ต้องการคนหลายประเภท มหาวิทยาลัยควรจัดหลักสูตรที่ผลิตบัณฑิตได้หลากหลายทั้งผู้ที่มีลักษณะเป็น “ศึกษิต” และทั้งผู้ที่มีคุณลักษณะที่ตอบสนองตลาดแรงงานและสังคม

3) ผู้บริหาร-ระบบการทำงานระบบการทำงานและระบบการบริหารของมหาวิทยาลัย ตลอดจนพฤติกรรมของผู้บริหารที่มักจะพัฒนามหาวิทยาลัยโดยคำนึงถึงการต่อยอด ไม่ตรวจสอบพื้นฐานเดิมให้แน่นอน ผู้บริหารมหาวิทยาลัยมักจะเป็นผู้มีแนวคิดของการสร้างอนุสรณ์ (ชื่อเสียง) ให้แก่สมัยที่ตนเองดำรงตำแหน่ง โดยการกล่าวอ้างว่าได้ริเริ่มสิ่งใหม่ๆ สร้างอะไรใหม่ๆ โดยที่บ่อยครั้งการสร้างสรรค์นั้นไม่ได้ตรวจสอบความพร้อมของฐานและความจำเป็นอย่างแท้จริง บางครั้งการริเริ่มเหล่านั้นเกิดขึ้นเพราะเล็งเห็นผลในบั้นปลาย เช่น เงินทุนที่จะมีผู้ศรัทธาอุทิศให้การทำงาน การริเริ่มงานลักษณะเช่นนี้เปรียบเสมือนเอาเกวียนไปอยู่หน้าควาย โอกาสที่จะไปถึงทิศทางที่ต้องการย่อมเป็นไปได้ยาก ผู้บริหารมหาวิทยาลัยควรที่จะเปลี่ยนแนวคิดเหล่านี้หันมาพิจารณาฐานรากความพร้อมของสังคมศาสตร์แล้วเสริมให้มั่นคงมากขึ้น เพื่อเตรียมรับกับสถานการณ์ใหม่ๆ ไม่ว่าจะเป็นวิชาการใหม่ๆ หรือแนวคิดของมหาวิทยาลัยวิจัย ผู้บริหารมหาวิทยาลัยควรที่จะคำนึงถึงว่า กาลเวลาที่เปลี่ยนไป สภาพการณ์ต่างๆ ที่เปลี่ยนไป อาจทำให้ฐานรากผุกร่อนซึ่งภายนอกอาจไม่สามารถเห็นได้ การเกิดศรัทธาที่จะต่อเติมยอด โดยมีมหาวิทยาลัยเป็นผู้สนองโดยไม่พิจารณาฐานราก ในวันหนึ่งข้างหน้าอาจจะล่มสลายลงได้

หากจะพิจารณาลักษณะของมหาวิทยาลัยตามที่มาของเงินทุนอาจพิจารณาได้เป็น 4 ลักษณะ คือ

ก. มหาวิทยาลัยที่ดำเนินการด้วยเงินทุนของตนเอง

ข. มหาวิทยาลัยซึ่งมีนายทุนเป็นผู้ลงทุน

ค. มหาวิทยาลัยที่มีเศรษฐีใจบุญอุทิศเงินให้

ง. มหาวิทยาลัยที่ดำเนินการโดยรัฐ ซึ่งอาจแยกเป็น
(1) มหาวิทยาลัยที่ดำเนินการโดยรัฐ สมทบด้วยเงินของมหาวิทยาลัยเอง เช่น จุฬาฯ มสธ. รามคำแหง
(2) มหาวิทยาลัยที่ดำเนินการโดยรัฐ (เงินรายได้จากภาษีของราษฎร)

หากมหาวิทยาลัยดำเนินการโดยทุนของมหาวิทยาลัยเองทั้งหมด มหาวิทยาลัยแห่งนั้นก็สามารถที่จะดำเนินการอย่างไรก็ได้ เพราะคงไม่มีเจ้าของเงินทุนมาเรียกร้องผลตอบแทนอันเกิดจากมหาวิทยาลัย แต่มหาวิทยาลัยที่ดำเนินการโดยภาษีอากรของราษฎรทั้งหมด หรือส่วนหนึ่งดังข้อ (1) คงจะต้องพิจารณาตนเองว่า การที่รัฐให้ภาษีมาดำเนินการนั้น รัฐให้ทุนมาดำเนินการโดยไม่หวังผลหรือไม่เรียกร้องผลใดๆ ให้อิสระมหาวิทยาลัยสามารถนำไปใช้เพื่อลองวิชาเล่นอย่างไรก็ได้ หรือรัฐให้ความไว้วางใจฝากงานสำคัญในการผลิตคนที่มีคุณภาพ ผลิตวิชาความรู้เพื่อพัฒนาบ้านเมืองไว้กับมหาวิทยาลัย ซึ่งถ้าเป็นในประเด็นหลัง มหาวิทยาลัยควรจะได้ตรวจสอบว่าได้ดำเนินการสมกับที่รัฐให้ความไว้วางใจแล้วหรือไม่ แล้วรีบดำเนินการปรับปรุงแก้ไข โดยเฉพาะในสาขาสังคมศาสตร์เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่ออนาคตของประเทศชาติต่อไป

ออกสิบสองภาษา
(ในสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาไทย)*

ในระหว่างที่นั่งฟังการประชุมสัมมนาเรื่อง “สังคมวิทยาและมานุษยวิทยาไทย: สถานภาพและทิศทาง” ที่ภาควิชาฯ ของมหาวิทยาลัยเชียงใหม่จัด 14-15 มิถุนายน ๒๕๒๙ เมื่อใกล้จะเสร็จสิ้นรายการในวันสุดท้าย ข้าพเจ้าเกิดความรู้สึกอย่างหนึ่งขึ้นมาว่า ฟังการสัมมนาครั้งนี้เหมือนฟังดนตรีไทยในตอนที่เล่นเพลง “ออกภาษา” หรือ “ออกสิบสองภาษา”

ที่กล่าวมานี้ ใช่ว่าข้าพเจ้าเชี่ยวชาญในการดนตรีไทยก็หาไม่ พูดไปตามความรู้พื้นๆ ที่คนชอบฟังดนตรีไทยทั้งหลายก็รู้กันอยู่เป็นความธรรมดาๆ ไม่ถึงกับต้องศึกษาอะไรมากมาย คือ สิ่งที่เคยสังเกตกันได้ไม่ยากว่า ในการบรรเลงเพลงไทยนั้น บางครั้งจะฟังออกได้เองโดยไม่ต้องมีใครบอกว่า เพลงตอนนั้นหรือเพลงนั้นมีสำเนียงเป็นเพลงจากชาติภาษาอื่น ถึงแม้เครื่องดนตรีที่ใช้บรรเลงส่วนใหญ่โดยพื้นฐานแล้วจะเป็นเครื่องดนตรีที่ถือกันว่าเป็นของไทยก็ตาม

เพลงประเภทนี้ ผู้รู้ทางดนตรีท่านบอกว่าเขาเรียกเพลง “ออกภาษา” หรือ “ออกสิบสองภาษา” เวลาที่เอาเพลงทำนองต่างๆ ภาษาเข้ามาจัดรวมไว้ด้วยกัน โอกาสที่จะได้ฟังเพลงอย่างนี้ไม่ยากนักก็คือตอนฟังปี่พาทย์โหมโรงลิเก

---

* *ตีพิมพ์ครั้งแรกในจดหมายข่าวสังคมวิทยา-มานุษยวิทยา, ปีที่ 1 ฉบับที่ 1 มกราคม-มีนาคม 2530, หน้า 8 - 14*

จบแล้วก็ออกเพลงภาษาดังๆ ซึ่งธรรมเนียมเดิมจะเริ่มด้วยเพลงภาษาจีน เขมร ตะลุง และพม่าก่อน แล้วเติมเพลงภาษาอื่นๆ มาจบลงด้วยเพลงภาษาแขก (ตอนนี้มักรู้จักกันดีว่า “ออกแขก”) หมดชุดแล้วก็จับเรื่องแสดง

ความจริงเพลงที่เป็นทำนองภาษาอื่นนี้ ถึงไม่เอามาเข้าชุดรวมกันหลายๆ ภาษาอย่างเวลาโหมโรงลิเก ก็มีบรรเลงแยกกันเป็นแต่ละภาษาได้อยู่แล้ว ดังที่ผู้ได้ยินชื่อเพลงไทยบางทีก็ทักว่า ทำไมเพลงไทยจึงชื่อเป็นชาติภาษาอื่นบ่อยๆ เช่น เพลง แขกประเทศ มอญรำดาบ เขมรโพธิสัตว์ จีนรำพัด ฝรั่งรำเท้า ลาวเจริญศรี พม่าเห่ มลายูทวน ญวณเคล้า กราวตะลุง พราหมณ์ดีดน้ำเต้า ฯลฯ ที่เป็นเช่นนี้ไม่ใช่เพลงทำนองไทยของตัวเองไม่มี (เพลงชื่อเป็นไทยทำนองเป็นไทย มีอีกมากมาย เช่น ลมพัดชายเขา เต่ากินผักบุ้ง คลื่นกระทบฝั่ง ถอยหลังเข้าคลอง กบเต้น ฉุยฉาย ห่วงอาลัย แสนคำนึง สุดสงวน พระอาทิตย์ชิงดวง ราตรีประดับดาว โสมส่องแสง อกทะเล เป็นต้น) แต่คงเป็นเพราะอุปนิสัยและอัจฉริยะของไทยที่ไม่รังเกียจที่จะหยิบยืม ผสมผสานสิ่งที่ตนชอบใจจากทุกชาติภาษาที่ได้คบหาสมาคมด้วย

สังคมวิทยาและมานุษยวิทยาในเมืองไทยขณะนี้ ถ้าเปรียบเป็นดนตรีหรือเพลงไทยก็ไม่แน่ใจว่าอยู่ในข่ายเป็นเพลง “ออกภาษา” ล้วนๆ หรือมีทั้งส่วนที่เป็นทำนองของไทยเองแล้ว ความรู้สึกประทับใจส่วนใหญ่อดไม่ได้ที่จะว่าเป็นอย่างแรกมากกว่าอย่างหลัง เหตุผลหนึ่งซึ่งปฏิเสธไม่ได้ก็คือว่า วิชาเหล่านี้เราไปเรียนรับเอาแต่นอกแล้วสอนถ่ายทอดไปให้คนใน จึงต้องให้ซื่อตรงต่อต้นฉบับที่รับกันมา เข้าลักษณะว่าเอาเพลงของชาติภาษาใดมาก็รักษาทั้งชื่อและลีลาท่วงทำนองของเขาไว้ ให้เป็นการบอกเล่ารับรู้ต้นตอเจ้าของ ไม่แอบอ้างลักฉวยมาเฉยๆ

ถ้าวิชาเปรียบได้ตรงๆ เหมือนเพลงที่หยิบยืมลอกเลียนเอาของเขามาบรรเลงเพื่อความบันเทิงของผู้อ่านและผู้ฟัง ใครชอบเล่นก็เล่น ใครชอบฟังก็ฟังอย่างนั้นก็คงไม่ต้องติดใจให้พิจารณาอะไรนัก แต่ถ้าวิชาการไม่ใช่เพลงที่บรรเลงเพื่อฟังกันโดยสมัครใจให้บันเทิงอารมณ์ หากเป็นเครื่องมือเสาะหาคำตอบ

อธิบายปรากฏการณ์หรือแก้ปัญหาของชีวิต การนำเสนอหรือถ่ายทอดก็คงต้องคำนึงถึงความถูกต้องเหมาะสมของวิชาความรู้นั้นในสภาพความเป็นจริงของชีวิตและปัญหา หรือปรากฏการณ์ที่ประสบในกาละและเทศะที่จำเพาะเจาะจงร่วมกันของผู้สอนและผู้เรียนด้วย ไม่เหมือนเพลงที่ผู้บรรเลงเล่นตามความพอใจของอารมณ์ ใครได้ฟังแล้วเพลิดเพลินตามอารมณ์ร่วมก็ฟังไป ฟังแล้วไม่รู้สึกไพเราะก็ลุกไป ไม่มีพันธะเงื่อนไขอันใดต่อกัน

สภาพที่เปรียบวิชาการได้เหมือนเพลงที่ให้และรับรู้กันได้โดยสมัครใจอย่างเสรี เพราะมีอารมณ์ร่วมเช่นนั้น สักวันหนึ่งคงมีได้ในระบบการศึกษาของบ้านเมืองเรา แต่ไม่ใช่ในวันนี้เวลานี้ ถ้าเมื่อใดการเรียนวิชาทำได้เหมือนการฟังดนตรี เช่น (1) ฟังได้เปล่าโดยไม่ต้องเสียค่าฟัง ฟังแล้วถึงชอบและพอใจก็ไม่มีคะแนนไม่มีปริญญาให้ ถ้าฟังแล้วไม่ชอบก็ลุกไปได้ทันที หรือบิดปุ่มวิทยุโทรทัศน์ไม่ฟังไม่ดูก็ไม่มีใครว่า หรือ (2) ฟังโดยเสียค่าฟังอย่างถูกหรือแพงตามส่วนราคาที่ตกลงและพอใจกันทั้งสองฝ่ายเหมือนซื้อหาสินค้าตามต้นทุนและคุณภาพ ถ้าผู้ซื้อสู้ราคาได้และพอใจในประโยชน์ของสินค้า ก็แนะนำซื้อหาต่อๆ กันไป ถ้าไม่สู้ราคาหรือไม่พอใจได้ประโยชน์ก็เลิกซื้อเลิกขาย ถ้าเป็นได้อย่างนี้ก็กำหนดได้ถูกต้องแม่นยำขึ้นว่า วิชาการที่กำลังถ่ายทอดกันนั้น ผู้รับไปได้ประโยชน์คุ้มค่าทั้งเงินทองและเวลาที่ชำระแลกเปลี่ยนกันแล้ว

แต่สภาพการให้และรับวิชาการดังที่เป็นอยู่ขณะนี้ โดยเฉพาะในสถานศึกษาที่รัฐจัดให้ด้วยราคาต่ำกว่าต้นทุน ผู้เรียนไม่ต้องควักกระเป๋ามาก ก็ไม่ต้องกังวลคัดเลือกสินค้าเหมือนเวลาซื้อของแพงๆ และที่แล้วมาอาจถือว่าสิ่งคุ้มค่าที่ตนต้องการคือใบคะแนนแผ่นปริญญาเท่านั้น ไม่ใช่ตัวความรู้และประโยชน์ที่จะไปอธิบายปรากฏการณ์หรือแก้ปัญหาจริงจังอะไรในชีวิต (สมัยหลังนี้อาจลังเลขึ้นหน่อยว่า ถ้าปริญญาไม่สามารถเป็นใบเบิกทางไปสู่งานได้ง่ายๆ เหมือนสมัยก่อน ก็อาจไม่คิดถึงทั้งความรู้และใบปริญญาทั้งสองอย่าง) ส่วนผู้สอนซึ่งมีหลักประกันอยู่แล้วว่าจะไม่ว่างงาน ถึงแม้ค่าตอบแทนแรงงานจะดูต่ำ แต่ก็มีสวัสดิการและเบี้ยบ้ายรายทางพอช่วยเสริมอยู่ และมีผู้ซื้อในสภาวะ

จำยอมอยู่แล้ว (โดยเฉพาะถ้าเป็นวิชาหรือภาควิชาที่บังคับเข้าแล้วเปลี่ยนไม่ได้ หรือถ้าอยากได้ปริญญาก็สละวิชาไม่ได้) ก็ทำงานได้ง่าย สอนอย่างไรก็ได้ และถ้ายิ่งให้เรียนให้สอนกันได้ง่ายๆ ผู้เรียนก็พอใจจะได้เอาคะแนนและปริญญาออกไปเสียเร็วๆ เช่น ภายใน 3 ปีครึ่งแทนที่จะต้องอยู่ถึง 4 ปี ผู้สอนที่ไม่จำเป็นต้องกวดขันคุณภาพสินค้าที่คนผลิตและขายแก่ผู้เรียน ก็ไม่ต้องคิดหน้าคิดหลังมากในเรื่องเนื้อหาความรู้ ยกเอามาจากแหล่งต้นตอให้ทั้งกระบิก็แทบได้ (เหมือนบรรเลงเพลง “ออกภาษา”) จะได้มีเวลาไปปฏิบัติราชการ หรือกิจการอื่นที่เป็นประโยชน์งอกเงยในเรื่องทั้งหลายที่สำคัญกว่าการเรียนในวิชาการ

เพื่อความยุติธรรมต่อการสัมมนาและสภาพความเป็นจริงของวิชาการ สมควรระบุว่าในการสัมมนานั้นได้เปิดประเด็นทั้งในด้านการเรียนการสอน การวิจัย (และการบริการสังคม?) การถ่ายทอดและพัฒนาวิชาการอาจไม่ได้มีอยู่ที่การเรียนการสอนอย่างเดียว โดยเฉพาะอย่างยิ่งในระดับปริญญาตรี ซึ่งถือกันว่าให้เรียนรู้สิ่งจำเป็นขั้นพื้นฐานเท่านั้นก่อน และความรู้ประเภทนี้ก็มีอยู่เป็นมาตรฐานในตำรับตำราภาษาต่างประเทศของเจ้าของวิชาซึ่งเราก็ไปอาศัยเรียนของเขามาอยู่แล้ว เพราะฉะนั้นทำเพียงแปลตำราเล่มล่าสุดที่เขาใช้กันก็ได้ชื่อว่าทำหน้าที่ในการสอนพร้อมมูล ทำอะไรมากไปกว่านั้นไม่ได้ ขอเพียงอย่าให้น้อยจนเกินไปก็แล้วกัน การพัฒนาวิชาการอยู่ที่การวิจัยมากกว่า พอมาถึงตรงนี้เพลงภาษาการเรียนการสอนก็จบตอน ต้องเปลี่ยนเป็นเพลงภาษาการวิจัย (คนที่ฟังภาษานี้ไม่ออกหรือไม่มีความสนใจจะฟัง อาจหลบไปไหว้พระธาตุดอยสุเทพหรือไปชมแม้ว/ม้งที่ดอยปุยก็ได้ ถ้าไม่ไปทั้งตัวก็ถอดแต่หัวใจและความคิดไป)

ผู้ร่วมสัมมนาหลายคนตั้งใจมาฟังเพลงภาษาการเรียนการสอนเป็นสำคัญ และบางคนคงสนใจแต่การสอนเป็นวิชาบังคับหรือเลือกประเภททั่วไปที่ใช้ประกอบวิชาหลักอย่างอื่นของหลักสูตรปริญญาเท่านั้น (เช่น วิชา “สังคมวิทยาเบื้องต้น” 3 หน่วยกิต ในหลักสูตรปริญญาศึกษาศาสตร์ เป็นต้น) ไม่ได้ติดใจทั้งหลักสูตรสมบูรณ์แบบของสังคมวิทยา และ/หรือมานุษยวิทยาทั้งวิชา ถึง

กระนั้นก็มีผู้ที่สนใจฟังหลักสูตรสมบูรณ์แบบทั้งชุดของวิชาใดวิชาหนึ่งหรือทั้งสองวิชาควบกัน แต่ในสัมมนาครั้งนี้ก็ไม่มีเวลาบรรเลงให้จบเพลง คงมีแต่เพลงเกร็ดที่ตัดตอนมาเหมือนสิ่งละอันพันละน้อย ต้องคอยไปขยายอภิปรายกันให้หมดเปลือกกันทีหลัง

สำหรับเพลงภาษาการวิจัยก็เสนอได้แต่เพียงความทั่วๆ ไปกันก่อน (เพราะเป็นการสัมมนาที่รวมกันได้ค่อนข้างพร้อมหน้ากันเป็นครั้งแรกบรรเลงกันได้อย่างนี้ก็ดีถมไปแล้ว) ยังไม่ได้ลงไปถึงรายละเอียดว่าวิธีการวิจัยในทั้งสองวิชาซึ่งมักจะแยกกันว่า สังคมวิทยาใช้วิธีการวิจัยเชิงจำนวน (ปริมาณ) กับแบบสอบถาม และมานุษยวิทยาใช้วิธีเชิงลักษณะ (คุณภาพ) กับการสังเกตการณ์ในสนาม ตามอย่างที่เราเคยเห็นเคยเรียนเคยสอนกันมาในสำนักวิชาค่ายตะวันตก ซึ่งก็ไม่ใช่ทุกสำนักหรือทุกสมัยที่แยกวิธีการกันเด็ดขาดอย่างนั้นๆ ที่จริงแล้วในสภาพความเป็นจริงของบ้านเรา และในปัญหาที่ควรวิจัยกันนั้น ระเบียบวิธีวิจัย “มาตรฐาน” ที่เป็น “สากล” นี้ ควรมีการปรับปรุงหรือเปลี่ยนแปลงได้บ้าง อย่างไรไหม ให้สอดคล้องกับความจำเป็นของบ้านเราไปพลางก่อน เพื่อทั้งใช้ปฏิบัติงานเองหรือสอนถ่ายทอดให้ผู้เรียนที่จะไปใช้งานต่อไป แต่การจะพิจารณาปัญหาการปรับแปลงระเบียบวิธีการอย่างนี้ได้คงต้องฝากไว้กับผู้เชี่ยวชาญการที่ผ่านงานมาพอสมควรและได้ประสบปัญหาอุปสรรคกันมาแล้วให้ประชุมสัมมนาเป็นเรื่องเฉพาะกิจกันอีกที

ดังนั้นในการสัมมนานี้ จึงได้แต่บรรเลงกันกว้างๆ ตามสูตรปกติ คือ แยกเป็นเรื่อง “วิจัยพื้นฐานเพื่อความรู้วิชาการ” อย่างหนึ่งกับ “วิจัยประยุกต์เพื่อเอาไปใช้งาน (พัฒนาบ้านเมือง)” อีกอย่างหนึ่ง ตรงนี้รู้สึกว่าเหมือนมีการแยกเพลงเป็น “ลูกกรุง” กับ “ลูกทุ่ง” และการวิจัยวิชาการที่เป็น “ลูกกรุง” นั้นยังไม่ใช่กรุงเทพฯ แต่เป็นกรุงวอชิงตัน นิวยอร์ค ลอนดอน ปารีส ฯลฯ มากกว่า ซึ่งคงเป็นเพราะว่าที่มาของแนวคิดและวิธีการวิจัยแม้แต่ในเรื่องของสังคมและวัฒนธรรมไทยนั้นก็เกิดจากหลักวิชาและทฤษฎีของเจ้าของวิชาในสถานศึกษาซึ่งเป็นที่ฝึกงานของลูกศิษย์ (ทำวิทยานิพนธ์ปริญญาเอก) และ

อาจารย์ (ซึ่งครั้งหนึ่งเคยอยู่ในฐานะลูกศิษย์ทำวิทยานิพนธ์เช่นกัน) ผู้ต้องการสร้างเสริมงานประเภท “ไทยศึกษา” เป็นสาขาชำนาญพิเศษของตนและหน่วยงานให้สถานศึกษาของต่างประเทศนั้น ผลงานของนักวิชาการไทย ถ้าเป็นวิทยานิพนธ์ชิ้นแรกระหว่างเรียนเอาปริญญาต่างประเทศก็จำเป็นต้องอยู่ในกรอบของทฤษฎีและหลักวิชาของคณาจารย์ที่จะประศาสน์ปริญญาให้เราก่อน แต่ต่อไปหากอาจารย์ไทยไม่หยุดทำวิทยานิพนธ์เสีย ก็คงได้ผลงานวิจัยที่จะช่วยสร้างเสริมทั้งมุมความรู้เชิงประจักษ์ (empirical) เกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมแถวบ้านเรา (ซึ่งคงไม่จำกัดแต่ของไทยเท่านั้น ถ้านักมานุษยวิทยาของเราจะสนใจสังคมวัฒนธรรมที่ไม่ใช่ของตัวเองด้วย ตามธรรมเนียมดั้งเดิมของวิชานี้) กับที่อาจเป็นการสมทบสร้างหรือหักล้างและเสนอทฤษฎีใหม่ๆ ได้ แต่จะให้ถึงขั้นตอนเช่นนี้ได้ งานวิจัยของอาจารย์โดยเฉพาะที่ใช้ขอตำแหน่งทางวิชาการคงต้องมีมาตรฐานไม่ต่ำกว่างานวิทยานิพนธ์ที่เคยทำสมัยเป็นนักเรียน ไม่ว่าจะในระดับใด ไม่ใช่งานวิจัยแบบสำรวจรับจ้างทั่วๆ ไป ที่อาศัยทำเพื่อยังชีพเพราะความจำเป็นหรือเหตุผลอื่นใดที่มักจะสังเกตกันมาว่าเป็นปรากฏการณ์ “งานวิจัย” ในเมืองไทยในสมัยที่แล้วๆ มา

งานวิจัยประยุกต์เพื่อใช้งาน "การพัฒนา” ที่เปรียบเสมือนเพลง “ลูกทุ่ง” นั้น เป็นท้องทุ่งของไทยแน่อย่างไม่มีปัญหา ยกเว้นแต่ว่าข้อมูลเชิงประจักษ์ที่จำเป็นสำหรับการอธิบายและแก้ไขปัญหาเชิงปฏิบัตินั้นอาจถูกจำกัดหรือหล่นหายไปเพราะใช้ระเบียบวิธีการวิจัยแบบเถรตรงจากสมัยที่เล่าเรียนฝึกหัดมา แล้วไม่ได้พิจารณาแก้ไขปรับปรุงให้มีประสิทธิภาพสอดคล้องกับสภาพและบริบทของปัญหาที่ต้องการแก้ ความจำกัดหรือบกพร่องเหล่านี้มีหรือไม่อย่างไร บางทีผู้วิจัยเองจะบอกได้ดีที่สุดหากเปิดใจไม่ต้องกลัวผู้จ้างวานจะเรียกเงินสนับสนุนการวิจัยคืน แต่บางทีก็อาจมองไม่เห็นอย่างบริสุทธิ์ใจ เข้าทำนอง “จุดบอด” “ผงเข้าตา” “เส้นผมบังภูเขา” ฯลฯ เพราะซื่อสัตย์ต่อระเบียบวิธีวิจัยและทฤษฎีที่ยึดถือมา จนมองไม่เห็นแง่มุมอื่นของปัญหาและวิธีการก็ได้

แต่จะดีเลว สมบูรณ์พร้อมหรือขาดตกบกพร่องอย่างไรก็ตาม เราก็ควรจะพอใจกันได้บ้างว่า มีผู้คนที่เห็นหรือคาดหวังว่าวิชาเช่นนี้มีประโยชน์ช่วยงานของบ้านเมืองได้พอจะเรียกหาจ้างวานให้เราเสนอผลงานวิจัยเชิงประยุกต์ และเนื่องจากผู้จ้างวานให้ทุนสนับสนุนการวิจัยประเภทนี้ไม่คาดหมายเรียกร้องความลึกซึ้งแยบยลในแนวคิดทฤษฎี และมักต้องการเพียงงานประเภทสำรวจทั่วไป ไว้ใช้เสริมข้อมูลหลักของปัญหาในด้านอื่นมากกว่า (เช่น ปัญหาเศรษฐกิจการลงทุน ปัญหาการเมือง ปัญหาสาธารณสุข ฯลฯ) หากผู้วิจัยเสนอข้อมูลกว้างขวางเกินไปแล้วขัดขวางการดำเนินงานหรือเป้าหมายหลักของโครงการจนเสียแผนที่วางไว้ ก็อาจทำงานเกินหน้าที่และขอบเขตของสัญญาจ้างวาน จำเป็นโดยมารยาทต้องเสนอข้อค้นพบแต่พองาม ข้อมูลและผลงานเช่นนี้มีประโยชน์เฉพาะตัวเฉพาะเรื่อง หากจะให้เป็นประโยชน์แก่ตัววิชาการเพิ่มขึ้นก็ต้องขยายให้ครบวงจรของปัญหา จึงจะเป็นได้ว่าวิชาอย่างสังคมวิทยาหรือมานุษยวิทยานี้ถ้าทำงานวิจัยได้เต็มที่จะให้ความรู้ความเข้าใจที่จะช่วยแก้ปัญหาในเชิงปฏิบัติจริงได้ หรือไม่ได้อย่างไร แต่การจะทำเช่นนี้ได้อาจต้องการทุนและเวลาสนับสนุนการวิจัยนอกเหนือจากที่ผู้จ้างวานในโครงการเฉพาะเรื่องเริ่มไว้ให้ หากผู้วิจัยยังเป็นอาจารย์ในภาควิชาที่ผูกพันกับงานวิชาการและการวิจัยพื้นฐานเพื่อสร้างขุมความรู้และพัฒนาทฤษฎีที่เกี่ยวเนื่องกับงานวิจัยประยุกต์ของตัวด้วยและสามารถได้รับการสนับสนุนต่อเนื่องให้ศึกษาวิจัยงานครบวงจรของปัญหาได้ งานวิจัยรับจ้างก็ไม่เสียหายอะไร มาเสริมงานวิจัยในวิชาการและสถานศึกษา พัฒนาวิชาความรู้กันได้ แต่ถ้าต้องการเพียงวิจัยตามน้ำที่ขึ้นลง รีบตักได้ก็ตักไว้ น้ำลงแล้วก็เลิกกันไป เช่นนั้นงานวิจัยประยุกต์เยี่ยงนี้ก็มีประโยชน์จำกัดต่อการพัฒนาของวิชาการ

ถ้างานวิจัยประยุกต์กับงานวิจัยพื้นฐาน ไม่มีแผนงานที่เกี่ยวเนื่องและประสานกันได้ เพลง “ลูกทุ่ง” กับ “ลูกกรุง” ก็ต่างคนต่างบรรเลง ถึงจะวิจัยอีกนานเท่าไรก็ออกคนละภาษาที่เจรจากันไม่รู้เรื่องให้เป็นภาษาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาของไทยได้

ถึงตรงนี้ คงมีผู้ทักว่าวิชาการสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาไม่ใช่เพลงหรือดนตรีที่จะมีลักษณะเป็นภาษาเฉพาะชาติ วิชาการเป็นความรู้สากลย่อมมีได้เพียงภาษาเดียวคือภาษาสากล จะมาทำเป็นเพลงออกสิบสองหรือกี่ภาษาก็ไม่ได้ทั้งนั้นและไม่มีวันจะเป็นภาษาวิชาการไทยได้ แต่ในขณะที่บางคนอาจจะคิดเช่นนั้นก็คงมีอีกหลายคนที่คิดว่า วิชาการก็เกิดในบริบทของสังคมและวัฒนธรรมเจ้าของวิชาก่อน ย่อมเป็นภาษาของสังคมและวัฒนธรรมนั้นก่อน การหยิบยืมข้ามสังคมและวัฒนธรรมย่อมมีการดัดแปลงตามบริบทใหม่ได้เสมอ รวมทั้งอาจมีการคิดประดิษฐ์อิสระบ้างก็ได้ แม้แต่วิชาวิทยาศาสตร์ธรรมชาติซึ่งเนื้อหาแสนจะเป็นสากลและวิธีการศึกษาวิจัยก็ค่อนข้างจะเป็นมาตรฐานเดียวกัน แต่พวกนัก “สังคมวิทยาของความรู้” หรือ “สังคมวิทยาของวิทยาศาสตร์” ก็ยังยืนยันว่าการศึกษาและวิจัยกับบทบาทของวิทยาศาสตร์ในแต่ละประเทศ ก็หนีไม่พ้นบริบทของสังคมและวัฒนธรรมในแต่ละกาละและเทศะ

สำมะหาอะไรกับวิชาอย่างสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา ซึ่งเป็นสังคมศาสตร์และมานุษยศาสตร์ (ยกเว้นมานุษยวิทยากายภาพซึ่งเป็นวิทยาศาสตร์ธรรมชาติได้สนิทกว่าสาขาอื่น) ซึ่งถึงอยากเป็นเหมือนวิทยาศาตร์ธรรมชาติเพียงใดก็คงเป็นไปไม่ได้ เพราะปรากฏการณ์ที่ศึกษาคือ ทางสังคมและวัฒนธรรมนั้นมีลักษณะเฉพาะตัวหลายอย่างที่เปลี่ยนแปลงได้มากกว่าจะเป็นสากล และคงที่อย่างปรากฏการณ์ธรรมชาติ โอกาสที่วิชาการอย่างนี้จะต้องมีโฉมหน้าหรือบุคลิกเฉพาะตัว เฉพาะชาติภาษา ก็น่าจะมีได้มาก

เพียงแต่ว่าโอกาสนั้นยังไม่ใช่ที่จับความได้จากการสัมมนาครั้งนี้ เพราะยังไม่ได้ขุดคุ้ยให้พ้นผิวหน้าภายในเวลาที่พูดกันได้เพียงตื้นๆ สิ่งที่ได้ยินจึงฟังเหมือนเพียงเพลงโหมโรง “ออกสิบสองภาษา” เท่านั้น ยังไม่ทันเปิดฉากดำเนินเรื่องที่แท้จริงเป็นภาษาของสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาของเมืองไทย

หวังว่า ถ้าได้เวลาเล่นเรื่องอย่างจริงจังแล้ว คงไม่ได้ฟังแผ่นเสียงตกร่องที่ฟังเท่าไรๆ ก็ยังเป็นเพลง “ออกสิบสองภาษา” อยู่ร่ำไป วิธีหนึ่งที่จะเลี่ยง

แผ่นเสียงตกร่องก็คงต้องเจรจาเรื่องบริบทของไทยว่าให้วิชาเหล่านี้เกิดมีมาได้อย่างไร แล้วพร้อมจะเลี้ยงดูต่อไปอย่างไรที่ไม่ใช่เพียงให้ไม่ตายแต่ก็ไม่โต การสนทนาทำนองนี้คงมีเนื้อหาประเภท “ที่โน่นเขามีอะไรล่าสุด” น้อยหน่อย แต่เพิ่มเนื้อหาประเภท “ที่นี่เรามี เราเป็นอย่างไรที่แล้วมาจนถึงจุดนี้” มากหน่อย แล้วหาเหตุผลว่าทำไมและเราพอใจจะให้เป็นอย่างไรต่อไป

ถ้าหาท่วงทำนองที่เป็นของไทยไม่ได้ เราก็ฟังเพลงออกภาษากันต่อไปก่อน

ประสบการณ์ด้านวัฒนธรรมพื้นบ้าน ไทย-มลายู ของนักสังคมมานุษยวิทยา*

ความนำ

ตามความเข้าใจของผู้บรรยาย Folklore คือ คติชาวบ้านหรือเรื่องราวที่เป็นความรู้ความเชื่อในประเพณีที่ผ่านต่อกันมาของชนระดับชาวบ้านเกี่ยวกับสิ่งต่างๆ ในชีวิตความเป็นอยู่ทั้งที่เป็นธรรมชาติและนอกเหนือธรรมชาติ ในความหมายนี้ระบบความรู้ ความเชื่อ ความเข้าใจในสรรพสิ่งทั้งหลายที่ชีวิตต้องข้องเกี่ยวอยู่ ย่อมถือได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรม (Culture) ที่หมายถึงวิธีหรือแบบอย่างการดำรงชีวิตของชนกลุ่มนั้น และในความหมายนี้ วัฒนธรรมพื้นบ้าน (Folk culture) ตามที่ผู้บรรยายเข้าใจ อาจกินความกว้างขวางกว่าคติชาวบ้าน (Folklore) ที่เป็นหัวข้อของการสัมมนานี้[1] และผู้บรรยายจะขออาศัยใช้ความหมายอันกว้างของคำ “วัฒนธรรมพื้นบ้าน”เป็นเนื้อหาสาระของคำบรรยายนี้

ประสบการณ์ด้านวัฒนธรรมพื้นบ้านไทย-มลายูของผู้บรรยาย คือการใช้ชีวิตระยะหนึ่งพำนักอาศัยอยู่ในหมู่บ้านประชากรไทยผู้อยู่ในกลุ่มวัฒนธรรม

---

* *ที่มา :วารสารรามคำแหง ปีที่ 2 ฉบับที่ 2 (กรกฎาคม 2518). หน้า 92-107*
การสัมมนาเรื่อง “วัฒนธรรมพื้นบ้านไทยและมลายู” จัดโดย ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง. 20-22 กุมภาพันธ์ 2518. (บรรณาธิการ)

มลายูแห่งหนึ่งในจังหวัดชายแดนภาคใต้ของประเทศ เพื่อทำความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับลักษณะสังคมวัฒนธรรมของชาวบ้าน ผู้มีอาชีพทำสวนยางในบริเวณป่าเขาที่อยู่ห่างไกลจากชายฝั่ง สภาพชีวิตของชาวบ้านที่กล่าวนี้มีอยู่ในระยะปี 2508-2509 เป็นสำคัญ กับอีกช่วงระยะสั้นๆ ที่ผู้บรรยายได้กลับไปเยี่ยมเยือน ประมาณเดือนเมษายน-พฤษภาคม 2516 บัดนี้ อาจมีอะไรเปลี่ยนแปลงไปแล้วก็ได้ ไม่เหมือนกับที่เห็นมาและบรรยายอีกต่อไป

สภาพของหมู่บ้านที่อยู่ในบริเวณป่าเขาและชาวบ้านประกอบอาชีพสวนยางเป็นหลัก หมายถึงลักษณะเฉพาะของชีวิตความเป็นอยู่บางอย่างที่จะแตกต่างไปจากชุมชนที่อยู่ในถิ่นฐาน และประกอบอาชีพอย่างอื่น เช่น ทำนาหรือทำการประมง ถึงแม้ในบริเวณหมู่บ้านจะมีเนื้อที่นาอยู่ประปรายในบริเวณที่ราบลุ่มในหว่างเขา พอได้อาศัยปลูกข้าวเป็นอาหารบ้าง แต่ปริมาณที่ปลูกได้ก็ไม่พอบริโภคเสมอไป และมีหลายครอบครัวที่ไม่มีที่นาของตนเอง ต้องซื้อข้าวบริโภคอยู่เป็นประจำ อาชีพหลักของชาวบ้านคือ การทำสวนยาง ซึ่งอาจเป็นเจ้าของสวนยางหรือเป็นลูกจ้างกรีดยาง แต่ไม่ว่าจะเป็นฐานะใด ต่างก็อาศัยการขายผลผลิตยางดิบเป็นรายได้ มาซื้อหาสิ่งของต้องประสงค์ของชีวิตเป็นสำคัญ และลักษณะความสัมพันธ์บางอย่างในชีวิตก็เป็นไปตามลักษณะของอาชีพ

ลักษณะทั่วไปที่สำคัญของวิถีชีวิตของชาวบ้านที่ควรกล่าวก่อน คือ

(1) ชาวบ้านอยู่ในกลุ่มวัฒนธรรมมลายูที่แตกต่างเห็นได้ชัดจากผู้อยู่ในกลุ่มวัฒนธรรมไทย คือ ในการใช้ภาษาประจำวันเป็นภาษามลายูท้องถิ่นใกล้เคียงสำเนียงแบบปัตตานี แต่ “กระด้าง” กว่า (ตามคำบรรยายของชาวบ้านเองว่าตนเป็นชาวดอนห่างทะเลและเมืองท่าของชาวปัตตานี ซึ่งมีสำเนียงภาษาและกิริยามารยาท ประณีตนิ่มนวลกว่า) การแต่งกายเป็นแบบของชาวมลายูทั่วไป ถึงแม้บ้านเรือนที่อยู่อาศัยอาจไม่แตกต่างไปจากบ้านเรือนชาวไทยนัก และอาหารการกินของชาวบ้านโดยทั่วไปอาจคล้ายคลึงกัน แต่ธรรมเนียมประเพณีในชีวิตประจำวันเป็นไปตามข้อบัญญัติของศาสนาอิสลามเป็นสำคัญ

เช่น ในการห้ามบริโภคเนื้อสุกร เสพสุรา และห้ามกินเนื้อสัตว์ที่มิได้ผ่านพิธีการฆ่าตามแบบของศาสนาอิสลาม การสวดมนต์ไหว้พระประจำวันและประจำสัปดาห์ การสมรสร่วมสัมพันธ์ทางเพศและการหย่าร้าง การเกิดและการตาย ในขั้นตอนต่างๆ ของชีวิต เหล่านี้ มีข้อกำหนดต่างๆ ทางศาสนาที่ต้องคำนึงอยู่เสมอ

(2) วัฒนธรรมชาวบ้าน แยกออกได้ต่างหากจากขนบธรรมเนียมประเพณีของวัฒนธรรมชั้นสูงแบบเจ้านาย ดังที่ปรากฏว่าชาวบ้านจะยืนยันเสมอว่าตนเกิดเป็นชาวบ้านธรรมดาๆ เรื่องราวขนบธรรมเนียมของคนชั้นสูง ตนไม่รู้จักเพราะไม่ได้เคยประสบพบเห็น ด้วยเหตุนี้ชายชราผู้หนึ่ง (อายุ 70 เศษ) ซึ่งเป็นผู้เดียวในหมู่บ้านที่เมื่อเด็กเคยเป็นมหาดเล็กของพระยาเมือง จึงมีเรื่องในวังของพระยาเมืองมลายูองค์สุดท้ายในเขตปกครองนั้นเล่าให้ชาวบ้านฟังได้เพียงคนเดียวทั้งหมู่บ้าน และสามารถเปรียบเทียบการปกครอง 2 แบบ คือมลายูและไทยได้ สิ่งของเครื่องใช้ที่มีราคา เช่น ผ้าผ่อนแพรพรรณ เครื่องใช้ภาชนะ เงินหรือกริชงามๆ ถือเป็นของเจ้านายผู้ดีชั้นสูงซึ่งชาวบ้านไม่มีเป็นสมบัติ นิยายเรื่องจักรๆ วงศ์ๆ มีกษัตริย์มีเจ้าชายเจ้าหญิง ที่ชาวบ้านชอบฟังหาคนเล่าในหมู่บ้านเองไม่ได้ ต้องอาศัยนักเล่าจากหมู่บ้านใกล้เคียง ชาวบ้านทั่วไปกล่าวทำนองเดียวกันว่า “เป็นชาวบ้านธรรมดาสามัญอย่างตนต้องมีคนที่เป็นเจ้านายปกครอง เดิมมีเจ้ามลายู เดี๋ยวนี้มีเจ้าไทย (ราชาบางกอก)”

(3) ชาวบ้านมักมีความเข้าใจว่า การเป็นมุสลิมกับการเป็นมลายูนั้นเป็นสิ่งเดียวกัน เพราะฉะนั้นคนมุสลิมต้องรู้ภาษามลายู ซึ่งนอกจากภาษาพูดซึ่งใช้กันอยู่เป็นปกติประจำวันแล้ว ก็ควรรู้ภาษาเขียนด้วย ความสำคัญของภาษาเขียนตามความเข้าใจนี้ มีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกับเรื่องการศึกษาทางศาสนาอย่างใกล้ชิด ด้วยเหตุผล 2 ประการ คือ

ก. ภาษามลายูเขียนที่ชาวบ้านรู้จักนั้นใช้อักษรอาหรับ (เรียกแบบชาวบ้านว่าอักษร “ยาวี”) ซึ่งมีเค้าใกล้เคียงเทียบได้กับตัวเขียนในพระคัมภีร์กุรอาน ที่ทุกคนควรเรียนให้อ่านได้ ถึงแม้จะไม่เข้าใจความหมายของถ้อยคำ

ข. คำอธิบายหลักศาสนานั้น ผู้รู้ได้เขียนอธิบายไว้ด้วยภาษามลายู สำหรับผู้เรียนขั้นต้นที่ยังไม่ถึงขั้นแตกฉานในภาษาอาหรับ (เหมือนหนังสือไทยอธิบายคำสอนของศาสนาพุทธ) ความเข้าใจเรื่องศาสนากับภาษาเช่นนี้ ทำให้เกิดกรณีผู้ที่เป็นมุสลิมพูดไทยได้จากจังหวัดอื่นที่ย้ายมา เมื่อรู้ภาษามลายูท้องถิ่นใช้การได้แล้วไม่ยอมใช้ภาษาไทยก็มี หรือทำให้เกิดการยืนยันเรียกร้องว่าต้องให้การศึกษาภาษามลายูแก่ประชากรของท้องถิ่นชายแดนภาคใต้ในโรงเรียนด้วยเหตุผลที่ไม่ใช่ชาตินิยมเสมอไป แต่เป็นเหตุผลทางศาสนา

(4) ความยึดมั่นศรัทธาในศาสนาของชาวบ้าน นอกจากที่ปรากฏในประเพณีการแต่งกาย ทักทายปราศรัย กิริยามารยาททั่วไป ฯลฯ ที่เห็นได้ว่าแตกต่างจากผู้อยู่ในศาสนาอื่นแล้ว ในสมัยหลังนี้ได้ปรากฏในรูปของการตื่นตัวหาความรู้ทางศาสนาทั้งเด็กและผู้ใหญ่ สาเหตุของปรากฏการณ์นี้อาจกล่าวได้ว่าเกิดจากการมีโอกาสได้ครูสอนศาสนาง่ายขึ้นกว่าสมัยก่อน เพราะการพัฒนาของการคมนาคมทำให้มีครูสอนศาสนาตั้งโรงเรียนสอนศาสนา (ปอเนาะ) กันแพร่หลายขึ้นและผู้เรียนก็สามารถเดินทางได้สะดวก ไม่เหมือนสมัยก่อนที่มีโรงเรียนสอนศาสนาและครูมีชื่อเสียงอยู่ไม่กี่แห่ง ทางปัตตานีซึ่งเป็นศูนย์ความเจริญแต่โบราณกาล หรือต้องข้ามไปศึกษาในกลันตัน นอกจากนั้นอาจกล่าวได้ว่าความสะดวกในการเดินทางไปแสวงบุญที่กรุงเมกกะอันเป็นยอดปรารถนาของชาวมุสลิมทุกคนมีมากขึ้น ตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่สองเป็นต้นมา ผู้ที่ได้ไปอยู่ศึกษาความรู้ทางศาสนาทางประเทศกลุ่มอาหรับเมื่อกลับมาก็ตั้งโรงเรียนของตนเองขึ้น ส่วนผู้ที่ไปแสวงบุญเพียงชั่วคราว เมื่อกลับมาแล้วได้ศักดิ์ศรีเป็น “ฮัจยี” มีผู้นับหน้าถือตา ต้องแสดงความเคร่งครัดศรัทธาในศาสนกิจให้สมกับความยกย่องของประชาชนและกวดขันผู้อื่นให้เป็นมุสลิมที่เคร่งครัดตามตนด้วย เพราะเหตุนี้ผู้ปกครองจึงต้องส่งเสริมบุตรหลานให้เรียนรู้ทางศาสนามากกว่าสมัยก่อน และตัวผู้ใหญ่เองที่ไม่ค่อยมีความรู้ความเข้าใจในคำสอนข้อบัญญัติ ก็ต้องเสาะหาคำสั่งสอนแนะนำจากบรรดาครูหรือผู้รู้ในศาสนาตามไปด้วย

ลักษณะชีวิตประจำวันของชาวบ้าน ความเข้าใจแบบอย่างการดำรงชีวิตของชาวบ้าน ซึ่งเป็นพื้นฐาน รองรับความคิดความเชื่อที่เป็นประเพณีของสังคม อาจช่วยเสริมความเข้าใจในการศึกษาคติความเชื่อในเรื่องต่างๆ ที่เป็นสาระวัตถุของการศึกษาเรื่อง **คติชาวบ้าน (Folklore)** ได้บ้าง จึงขอเสนอข้อสังเกตจากประสบการณ์ดังนี้

ด้านเศรษฐกิจการอาชีพ

อาชีพการทำสวนยาง ซึ่งเป็นอาชีพหลักของชาวบ้านที่ตั้งถิ่นฐาน ในบริเวณป่าเขาที่มีเนื้อที่ราบลุ่มทำนาข้าวอยู่น้อยนั้น เป็นอาชีพใหม่ภายในชั่วอายุของคนรุ่นผู้ใหญ่วัย 60-80 ปี ว่ารุ่นของตนนั้นเป็นผู้เริ่มหัดปลูกและหัดกรีดยางมาทำเป็นก้อน (ในสมัยแรกเริ่มเดิมที) และเป็นแผ่น (ในสมัยต่อมาจนปัจจุบัน) ขายแลกเปลี่ยนกับเงินตรา ก่อนหน้านั้นในสมัยของบรรพบุรุษมีแต่การปลูกข้าวและเก็บหาอาหารป่าเพื่อบริโภคโดยตรง ไม่มีการค้าขาย หมู่บ้านมีผู้อาศัยไม่กี่ครัวเรือนเพราะที่ดินทำนามีอยู่ไม่มาก ต่อมาเมื่อมีการนำพันธุ์ยางพาราเข้ามาปลูกในแหลมมลายู ชาวบ้านบริเวณนี้ได้ความรู้และเมล็ดพันธุ์จากคนทางปัตตานี นำเข้ามาจากกลันตันก่อน แล้วมีเพื่อนฝูงทางหมู่บ้านชาวดอนแถบจังหวัดยะลาชักพามา เพราะเห็นว่าป่ามีอยู่มาก สามารถโค่นถางทำเป็นสวนยางได้ จึงได้ทดลองทำสวนยางจนกลายเป็นอาชีพหลักเช่นในปัจจุบัน

โดยสังเขป ชีวิตการอาชีพทำสวนยางนั้น ส่วนที่สำคัญคือการกรีดเอาน้ำยางจากต้นซึ่งโตได้ที่ มาทำเป็นยางแผ่นขายให้พ่อค้าที่รับซื้อในหมู่บ้านเอาไปขายต่อแก่พ่อค้าใหญ่อีกทีหนึ่ง การกรีดยางต้องทำในตอนกลางคืน หรือเช้ามืดที่ยังไม่มีแดดและความร้อน น้ำยางไหลมากเมื่ออากาศเย็น แต่ผู้กรีดยางที่อายุยังไม่มาก มีกำลังวังชาแข็งแรงเท่านั้น ที่จะกรีดยางตอนกลางคืน เพราะต้องอดหลับนอน ผู้หญิงและคนสูงอายุมักกรีดในตอนเช้ามืด แล้วปล่อยให้น้ำยางไหลจนหยุดเมื่อแดดกล้า ราว 09.00-10.00 น. จึงกลับมาเก็บรวบรวมน้ำยางไปผสมกรดให้แข็งตัว รีดทำเป็นยางแผ่นยางดิบต่อไป ตากแห้งไว้ขายรวมกันสัปดาห์ละ

ครั้งในวันที่มีตลาดนัด เพื่อเอาเงินค่ายางไปซื้ออาหารและเครื่องอุปโภคบริโภคต่างๆ ไว้ จนกว่าจะถึงวันตลาดนัดใหม่ในสัปดาห์หน้า

ชีวิตอาชีพสวนยางจัดแบ่งได้เป็นกิจกรรมประจำวัน ประจำสัปดาห์ และตามฤดูกาล คือทำงานกรีดยาง เก็บน้ำยางและทำเป็นแผ่นในตอนกลางดึกเช้ามืดจนตกสายทำเสร็จเรียบร้อยได้ก่อนเที่ยง เวลาที่เหลือของวันสามารถใช้เพื่อการพักผ่อนได้ตลอดถ้าไม่ต้องทำงานอื่น ในรอบสัปดาห์ทุกวันพฤหัสบดี ซึ่งเป็นวันตลาดนัด (วันนี้ ไม่ตรงกันทุกหมู่บ้าน ตำบล แล้วแต่ตลาดจะนัดมาซื้อขายกันวันไหน) มักหยุดกรีดยาง เพราะจะเอาเวลาไปขายยางและซื้อของที่ตลาด ซึ่งอยู่ห่างหมู่บ้านไปประมาณ 2 กิโลเมตร การกรีดยางทำไม่ได้ถ้าก่อนหน้านั้นมีฝนตกทำให้เปลือกลำต้นเปียก น้ำยางจะไม่ไหลลงตามร่องที่ทำไว้ให้ลง เนื่องจากในภาคใต้มีฝนตกระหว่างปีมากกว่าภาคอื่น โดยเฉพาะระหว่างเดือนกันยายนถึงธันวาคมซึ่งตกหนัก ทำให้มีจำนวนวันที่กรีดยางไม่ได้เพราะฝนตกปีละหลายวัน เมื่อรวมกับวันที่กรีดยางไม่ได้อีกระหว่างที่ต้นยางผลัดใบในระยะต้นกุมภาพันธ์-มีนาคม ก็เหลือรวมวันที่กรีดยางได้เพียงปีละประมาณ 6 เดือนเท่านั้น ในแง่ของการเศรษฐกิจวันที่ว่างกรีดยาง หากไม่มีกิจกรรมอื่นที่เป็นรายได้ให้ ก็ต้องนับเป็นวันสูญเปล่าของการทำงาน

เนื่องจากอาชีพทำสวนยางมีช่วงว่างดังกล่าว ซึ่งกำหนดไม่ได้ล่วงหน้าเสมอไปว่าจะเป็นวันใด (เพราะแม้แต่ในฤดูฝนก็สามารถแทรกกรีดยางในวันหรือเวลาที่ต้นไม่เปียกได้บ้าง) การใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์เป็นรายได้จึงต้องขึ้นอยู่กับโอกาสและความตั้งใจของบุคคลอยู่มาก ชาวบ้านที่ขยันมักตำหนิชาวบ้านที่เกียจคร้านว่า พวกเกียจคร้านนั้นกรีดยางวันหนึ่ง ขายยางได้เป็นเงินก็หยุดทำงานไปอีกหลายวันจนกว่าเงินจะหมด จึงจะออกไปกรีดใหม่ และคนขี้เกียจจะคอยหาเหตุว่าฝนตก หรือตั้งเค้าจะตก เพื่อจะไม่ออกไปกรีดยาง

ปัญหาเรื่องชาวบ้านขี้เกียจทำมาหากินตามที่มีผู้กล่าววิจารณ์กันอยู่เสมอๆ อาจแยกพิจารณาได้ว่า ผู้ทำสวนยางนั้น ไม่ใช่เป็นเจ้าของสวนเสียทุกคนไป จำนวนหนึ่งไม่มีสวนของตนเอง ต้องรับจ้างกรีดยางของผู้อื่นแล้วแบ่งผลกัน

คนละครึ่ง คนขยันหรือขี้เกียจมีได้หลายประเภท เจ้าของสวนบางคนกรีดเองและขยันสม่ำเสมอ ถ้าต้องจ้างลูกกุลีก็เลือกจ้างแต่คนที่กรีดมือเบาไม่ทำให้ผิวยางบอบช้ำเป็นแผล และขยันทำไม่ค่อยหยุด เพราะเจ้าของสวนยางที่จ้างคนกรีดจะได้รายได้มากน้อยก็ตามปริมาณการกรีดของลูกจ้าง รายที่ขี้เกียจมักเป็นลูกหลานของเจ้าของสวนเองที่ผู้ใหญ่ตามใจ มักไม่ค่อยเป็นลูกจ้างเพราะถ้าขี้เกียจก็จะไม่มีใครจ้าง ลูกจ้างกรีดยางนี้ที่เป็นคนจรมาจากภายนอกหมู่บ้านก็มีบ้าง แต่ที่เป็นเพื่อนบ้านกันอยู่ในหมู่บ้านเองก็มาก เช่น คนที่ขัดสนที่ดินของตนเองหรือพ่อแม่ไม่มีสวนใหญ่พอให้ลูกแบ่งกรีด ลูกหลานก็ไปรับจ้างเพื่อนบ้านด้วยกันเอง หรือแม้แต่ตัวเจ้าของสวนเอง ถ้ามีแปลงซึ่งห่างกันไปคนละทิศทางอาจรับจ้างเพื่อนบ้านที่มีสวนใกล้กันกรีดให้เขา แล้วจ้างคนอื่นกรีดยางสวนของตนที่ห่างไกลออกไปทำเองไม่ได้สะดวก

กระบวนการกรีดยางจึงทำให้เกิดมีความสัมพันธ์และสถานภาพของบุคคลกันได้ต่างๆ ตามสภาพความจำกัดของการทำงาน และคนคนหนึ่งอาจเป็นทั้งเจ้าของสวนเอง กรีดยางเอง เป็นเพื่อนบ้าน และเป็นลูกจ้างของเพื่อนบ้านได้พร้อมๆ กัน แต่ประเด็นที่สำคัญคือ ลูกจ้างกรีดยางนั้นถือว่าหน้าที่ของตนมีเพียงกรีดยาง เก็บน้ำยาง และทำยางแผ่น เมื่อเสร็จแล้วก็แล้วกัน การถางสวน ดายหญ้า ฯลฯ เป็นหน้าที่ของเจ้าของเอง ผู้ที่มีเวลาว่างมากในวันหนึ่งๆ จึงเป็นประเภทลูกจ้างมากกว่าเจ้าของสวนเอง

ลักษณะที่น่าสังเกตอีกประการหนึ่งในการอาชีพทำสวนยาง คือ บทบาทของสตรีในการผลิต ผู้หญิงกรีดยางได้ไม่แพ้ผู้ชายและเก็บรายได้จากค่าแรงงานเป็นส่วนของตัวเองได้ ผู้หญิงบางคนทำงานเก่งกว่าผู้ชาย หารายได้ได้มากกว่าสามี เจ้าของสวนมีได้ทั้งชายและหญิง (เพราะหญิงอาจได้รับส่วนแบ่งสมบัติหรือมรดกจากพ่อแม่เป็นกรรมสิทธิ์ของตนเอง ทัดเทียมชายได้ในประเพณีพื้นเมืองของมลายู ถึงแม้ตามหลักศาสนาอิสลามจะให้ผู้ชายได้เปรียบกว่าเป็นสองเท่าก็ตาม) และเจ้าของเมื่อปลูกยางเองหรือจ้างเขาปลูกเป็นสวนแล้วรอ 6-7 ปี พอยางโตได้ที่กรีดได้แล้ว เจ้าของจะกรีดเองแล้วได้รับผลเต็มที่ไม่ต้องแบ่งครึ่งให้ลูกจ้าง หรือจะจ้างเขามากรีดก็มีสิทธิ์ทำได้ทั้งชายและหญิง

(2) ลักษณะทางด้านสังคม ถึงแม้สตรีจะมีบทบาทสำคัญและสิทธิเสรีภาพไม่น้อยในด้านการทำงานอาชีพก็ตาม แต่ในด้านสังคมทั่วไป ก็ต้องนับว่าอยู่ในฐานะต่ำต้อยกว่าผู้ชาย ตามข้อกำหนดหรือความเชื่อความเข้าใจของชาวบ้านว่าเป็นข้อกำหนดของศาสนาอิสลาม

โดยทั่วไปเมื่อมีคนแปลกหน้ามาพบ ฝ่ายหญิงมักหลบไปให้ฝ่ายชายคอยรับหน้า ถ้าแขกเหรื่อร่วมกินอาหารกับเจ้าของบ้าน ฝ่ายหญิงมักหลบไปอยู่ในครัว (ซึ่งดูจะเป็นธรรมดาทั่วไปแทบทุกสังคมชาวชนบท) แต่นอกจากสภาพพิเศษเป็นครั้งคราวเช่นว่านี้แล้ว ธรรมเนียมอิสลามถือว่าเด็กสาวต้องเก็บเนื้อตัวอยู่ในบ้าน ต่อแต่งงานแล้วจึงไปไหนมาไหนได้โดยเสรี ด้วยเหตุนี้จึงมักมีปัญหาเด็กหญิงที่เข้าขั้นเป็นสาวแล้วพ่อแม่ไม่อยากให้ไปโรงเรียน และบางครั้งพ่อแม่ก็ไปขอลาออกเพื่อให้แต่งงานเมื่ออายุเพียง 13-14 ปี หากส่อความเป็นสาวเต็มที่แล้ว ปัจจุบันนี้ในหมู่บ้านชนบททั่วไปที่เป็นมุสลิมในบริเวณจังหวัดชายแดนภาคใต้ มีประเพณีนิยมให้เด็กสาวแต่งงานตั้งแต่อายุยังน้อยๆ อ้างสาเหตุเป็น 2 นัย ในหมู่ชาวสวนยางว่า

(1) เพราะศาสนาบัญญัติไว้เช่นนั้น หรือ

(2) เพราะเป็นสาวยังโสดไปทำงานกรีดยางในสวนห่างจากผู้อื่น อาจถูกชายลวนลามทำร้ายได้ง่าย

การแต่งงานเป็นการให้เสรีภาพแก่หญิงสาวได้มากกว่าถ้าเป็นโสดซึ่งจำเป็นต้องถูกควบคุมเข้มงวด หญิงที่แต่งงานแล้วไปมานอกบ้านได้สะดวกขึ้น แต่ถึงสถานภาพของหญิงมีสามีแล้วจะสูงขึ้น และในชีวิตส่วนตัวภายในครอบครัว ภรรยาอาจมีบทบาทที่สามียอมรับนับถือและให้ความเกรงใจพอสมควร โดยเฉพาะถ้าภรรยาเป็นคนขยันทำมาหากินมีรายได้ช่วยเลี้ยงครอบครัว แต่เนื่องจากการแต่งงานครั้งแรกของหญิงสาวชาวบ้าน เป็นการที่ผู้ใหญ่จัดการชักพาให้ตามที่ผู้ใหญ่เห็นดีงามมากกว่าฝ่ายหญิงเลือกทำเองตามความรักความพอใจ จึงมีการหย่าร้างได้ง่าย และการแต่งงานใหม่ของแม่หม้ายนั้นกระทำกันแทบจะเป็นแบบลับๆ ซ่อนๆ ไม่มีการจัดงานเป็นเกียรติเอิกเกริก

เหมือนงานที่จัดสำหรับลูกสาวโสด จึงกล่าวได้ว่าสังคมให้เกียรติหญิงหม้ายสามีหย่าน้อยกว่าที่ให้เกียรติสาวโสด หรือหญิงที่แต่งงานเป็นฝั่งฝาถาวร แต่การหย่าที่กระทบกระเทือนศักดิ์ศรีของสตรีผู้ถูกหย่านี้ เป็นไปตามวิธีการที่บัญญัติไว้ในกฎของศาสนาที่ให้สิทธิในการหย่าแก่ฝ่ายชายสามารถหย่าขาดจากหญิงได้โดยการกล่าววาจาให้มีพยานได้ยินว่า “ฉันหย่าเธอ” เท่านั้น ฝ่ายหญิงก็ถูกหย่าได้ทันที

สตรีชาวบ้านจำนวนไม่น้อยเคยผ่านการหย่าร้างมาครั้งหนึ่ง หรือหลายครั้งก่อนที่จะมีชีวิตสมรสที่ยั่งยืนถาวรได้ ทั้งนี้อาจเป็นเพราะการแต่งงานครั้งแรกๆ เจ้าตัวอายุยังน้อยไม่สามารถปรับตัวเป็นแม่บ้านและภรรยาได้ถนัด มาทำได้ก็ต่อภายหลัง สังเกตว่าถึงแม้สถานภาพของหญิงหม้ายสามีหย่าในเวลาที่แต่งงานใหม่ จะด้อยกว่าสตรีโสดทั้งในด้านราคาค่าสินสอดซึ่งต่ำกว่าก็ดี และงานพิธีซึ่งทำกันเงียบๆ ในตอนกลางคืน ไม่มีการฉลองป่าวร้องเอิกเกริกก็ดี แต่ชายที่สมรสกับหญิงหม้ายที่ผ่านการหย่าร้างมาก็มิได้มีความรังเกียจเดียดฉันท์และมากรายสามารถอยู่กันยืดได้ ไม่มีเครื่องหมายแสดงความแตกต่างในศักดิ์ศรีต่อไป แต่ปัญหาหนึ่งซึ่งตกค้างอยู่ได้คือเรื่องลูกซึ่งมักติดแม่มากกว่าติดพ่อ และต่อมากลายเป็นพี่น้องต่างบิดา (หรือต่างมารดา ซึ่งมีน้อยกว่า) กันได้เสมอๆ และบางครั้งก็เป็นพี่น้องต่างหลายบิดาทีเดียวก็มี

ครอบครัวของชาวบ้านมุสลิมมลายูโดยทั่วไปเป็นครอบครัวเดี่ยว ลูกที่แต่งงานแล้วมักแยกเรือนไปและไม่มีกฎแน่นอนว่าบ่าวต้องไปอยู่บ้านสาวหรือสาวไปอยู่บ้านบ่าวในระยะแรกของชีวิตสมรส ในทางปฏิบัติมักแล้วแต่ความเหมาะสมสมัครใจ พ่อแม่ที่แก่เฒ่าชอบให้มีครอบครัวของลูกที่แต่งงานแล้วสักคนหนึ่งอยู่เป็นเพื่อน หากบ้านช่องปลูกไว้กว้างขวางแข็งแรง มิฉะนั้นก็อาจปลูกเป็นเรือนใหม่อยู่ใกล้ๆ พ่อแม่ ชาวบ้านรักและตามใจเด็ก ถึงกับบางรายกล่าวเปรียบเทียบเองว่า คนมลายูตามใจลูกมากกว่าคนไทยหรือคนจีน จนบางครั้งควบคุมเข้มงวดกวดขันเมื่อโตแล้วไม่ได้

ระบบเครือญาติของชาวมลายูคล้ายของไทย คือไม่มีการจัดสายสกุลให้ความสำคัญญาติฝ่ายพ่อ (หรือแม่) เหนืออีกฝ่ายหนึ่งเป็นกลุ่มสกุลกลุ่มแซ่ นิยมให้ความสำคัญญาติทั้งสองฝ่ายและมีความใกล้ชิดสนิทสนมตามแต่โอกาสและสภาพแวดล้อมของชีวิต ด้วยเหตุนี้การจัดกลุ่มรวมกลุ่มกิจกรรมที่จะอาศัยระบบเครือญาติเป็นหลักจึงทำไม่ได้สะดวก ถึงแม้คติของศาสนาอิสลามจากอาหรับต้นแหล่ง จะลำดับบุคคลด้วยการอาศัยชื่อบิดาซึ่งสืบหากลับขึ้นไปได้ถ้าจำเป็น และดูเสมือนเอาสายบิดาเป็นหลักมากกว่าสายมารดา แต่ในความเป็นจริงชาวบ้านก็มิได้ถือติดอกติดใจเคร่งครัด จนถึงขนาดที่จัดรวมกลุ่มเพราะความสัมพันธ์ทางเครือญาติได้

การขอแรงเป็นกลุ่มทำงาน เช่น ในฤดูกาลทำนาหรือเก็บเกี่ยว จึงอาศัยความสัมพันธ์ส่วนบุคคลฉันเพื่อนฝูงเป็นสำคัญมากกว่าเรียกร้องบริการกันด้วยภาระของญาติ ลักษณะนี้ไม่ผิดกับการขอแรงแบบของไทยที่เป็นบริการตอบแทนกันด้วยอัธยาศัยและการเสนอสนองประโยชน์กันมากกว่าเพราะอ้างความสัมพันธ์ฉันญาติ

สังเกตว่าความสัมพันธ์ในการทำงานปลูกข้าวอาจอาศัยการขอ หรือยืมแรงงานกันฉันมิตรตามประเพณีโบราณ ไม่มีการว่าจ้างกัน แต่ความสัมพันธ์ในงานอาชีพกรีดยางนั้น เป็นเรื่องทางเศรษฐกิจโดยแท้ที่คิดค่าตอบแทนให้กันเป็นเงินตราโดยตรงไม่อ้อมค้อม และอาจมีผลสืบเนื่องไปถึงเรื่องการกู้ยืมทรัพย์สินเงินทองกันด้วยการเอาที่ดินสวนยางหรืออสังหาริมทรัพย์อื่นใดไปค้ำประกันเงินกู้ โดยให้เจ้าหนี้เก็บดอกผลทำประโยชน์เอาจากทรัพย์สินตัวประกันนั้น ความสัมพันธ์แบบเศรษฐกิจโดยสมบูรณ์ในเรื่องเช่นนี้มีแม้แต่ระหว่างพี่น้องท้องเดียวกัน เมื่อต้องการหยิบยืมทุนรอน ฝ่ายเจ้าหนี้ย่อมมีสิทธิเก็บผลประโยชน์จากทรัพย์ที่เป็นหลักประกันจนกว่าลูกหนี้จะนำเงินมาชำระ คติการจำนำหรือจำนองแล้วให้เจ้าหนี้ได้ประโยชน์เสมือนจากดอกเบี้ยนั้น ถึงดูจะขัดคติข้อห้ามในศาสนาอิสลาม แต่ชาวบ้านก็ตีความออกไปไม่ให้เป็นผิด ว่าเป็นการกระทำโดยสมัครใจของผู้กู้ยืม มิได้เป็นการเรียกร้องคาดคั้นโดยเจ้าหนี้ ในสมัยที่ยังไม่มี

การใช้เงินตราที่มากับเศรษฐกิจสวนยาง เรื่องของการจำนำจำนอง แม้แต่ระหว่างพี่น้องท้องเดียวกันนี้จะเคยมีหรือไม่ ไม่มีทางทราบได้

ลักษณะทางด้านการปกครองในระดับหมู่บ้าน

มีการยอมรับนับถือบุคคลบางคนเป็นหัวหน้าของกลุ่มบ้าน หรือเป็นผู้มีใจโอบอ้อมอารี ห่วงใยทุกข์สุขของชาวบ้าน มีฐานะมั่นคงพอให้ผู้อื่นได้พึ่งพาอาศัยได้ แต่หัวหน้ากลุ่มบ้านนี้ หากจะมีอำนาจเชิงปกครองก็เป็นทำนองอาศัยความเกรงใจรักใคร่นับถือที่ลูกบ้านให้แก่ตน พอจะห้ามปรามการกระทำผิด หรือพอจะขอร้องให้ร่วมมือกันได้

หมู่บ้านที่เป็นหน่วยเล็กที่สุดของระบบการปกครองส่วนภูมิภาคนั้น เป็นหน่วยที่ทางการจัดตั้งขึ้นไม่ใช่หน่วยธรรมชาติเอง และหัวหน้าหน่วยระดับนี้ที่เราเรียกกันว่า “ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน” หรือตามภาษาชาวบ้านเดิมเรียกกันว่า “ปงลู Penghulu” นั้น ชาวบ้านถือว่าเป็นตำแหน่งแต่งตั้งมาจากอำนาจเบื้องบนไม่ว่าจะเป็นสมัย “ราชามลายู” หรือ “ราชาบางกอก” และชาวบ้านเชื่อฟังปฏิบัติตามคำสั่ง เพราะอำนาจที่กฎหมายหรือผู้ปกครองบ้านเมืองมอบหมายให้ในฐานะเป็นเจ้าพนักงานของแผ่นดินมากกว่าที่จะยอมรับนับถือตามระบบประเพณีการปกครองของชาวบ้านด้วยกันเอง

ชาวบ้านชุมชนที่ถูกศึกษาชอบกล่าวว่า “ชาวบ้านนั้นสูงเสมอกัน” ไม่มีใครเหนือใคร ที่รักใคร่สามัคคีกันทำให้เกิดมีความสงบสุขสันติได้นั้น เพราะส่วนใหญ่เป็นญาติพี่น้องกัน และชาวบ้านช่วยกันเลือกสรรคนนอกที่จะเข้ามาขอร่วมพำนักอาศัยด้วย ไม่ว่าจะในฐานะเขยหรือสะใภ้ของหมู่บ้าน หรือในฐานะลูกจ้างกรีดยาง อาศัยการควบคุมกันฉันญาติพี่น้องมิตรสหาย ก็มีความสงบเรียบร้อยได้ไม่ให้ผู้ใหญ่บ้านต้องเหนื่อยใจ

การวิวาทบาดหมางถ้าเกิดขึ้น ผู้เฒ่าผู้ใหญ่ในหมู่บ้านร่วมกันถือเป็นธุระต้องไกล่เกลี่ย ผู้มีอาวุโสเหล่านี้บางทีอาจมีตำแหน่งหน้าที่อื่นด้วย ซึ่งช่วยเป็นน้ำหนักเพิ่มความเกรงใจของคู่กรณี อาทิ อาจเป็นผู้นำทางศาสนา เช่น อิหม่าม (ผู้ทำพิธีที่สุเหร่าและประกอบศาสนพิธีที่จำเป็นในโอกาสอื่นๆ ของชีวิต

บุคคล) โต๊ะครูสอนศาสนา หัวหน้ากลุ่มบ้าน หรือคนกล้าหาญของหมู่บ้านในกรณีที่มีโจรผู้ร้ายมารบกวน พวกผู้ชายใจกล้าทุกรุ่นวัยจะรวมกำลังกันภายใต้การนำของผู้มีชื่อเสียงเป็นพิเศษบางคน ในด้านความกล้าหาญและการเป็นธุระที่จะช่วยคุ้มครองเพื่อนบ้าน สภาพการเช่นนี้จะมีได้ก็ต่อเมื่อหมู่บ้านนั้นมีลูกหลานผู้อยู่เดิมตั้งถิ่นฐานภูมิลำเนาถาวรสืบต่อกันมาเป็นกลุ่มก้อน มีความรักใคร่สามัคคีกันดีเป็นหลัก มีบุคคลภายนอกที่เข้ามาอยู่อาศัยจำนวนไม่มาก และเข้ากันได้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกับผู้อยู่เดิม การปกครองภายในของหมู่บ้านด้วยวิธีการแบบประเพณีที่ไม่เป็นทางการนี้จึงจะได้ผล หมู่บ้านที่มีคนนอกเข้ามาอยู่อาศัยสำส่อน และคนในไม่มีความผูกพันกันเป็นกลุ่มก้อนมั่นคง ย่อมไม่สามารถควบคุมความสงบเรียบร้อยภายในเองได้ ต้องอาศัยกลไกอื่นจากภายนอกเข้าช่วย ไม่ว่าจะเป็นกำลังเจ้าหน้าที่ของบ้านเมืองก็ดี หรือผู้มีอำนาจอิทธิพลในท้องถิ่นที่มีบารมี หรือพรรคพวกที่คนทั่วไปยำเกรง

กิจกรรมสันทนาการ การพักผ่อนหย่อนใจแบบชาวบ้าน

โดยทั่วไปในชีวิตประจำวัน หลังจากเสร็จธุระการงานแล้ว ซึ่งอาจเสร็จได้ในครึ่งวัน หากไม่รู้สึกขยันขันแข็งที่จะหากิจกรรมอื่นนัก ก็พักผ่อนด้วยการนอนๆ นั่งๆ หรือไปเที่ยวสนทนาที่ร้านกาแฟในหมู่บ้าน ในวันตลาดนัดซึ่งถือเป็นวันหยุดงานโดยปริยาย การไปตลาดซื้อของก็ถือเป็นโอกาสสังคมได้ทางหนึ่ง เด็กหนุ่มอาจถือโอกาสเข้าเมืองใหญ่ที่คึกคักกว่า การเล่นนกเขา กีฬาชนวัว และการพนัน ก็เป็นกิจกรรมสันทนาการพิเศษเฉพาะรายบุคคลได้

การบันเทิงมหรสพพิเศษในสมัยก่อนอาจหาดูได้ในโอกาสงานพิธี เช่น การเข้าสุนัตบุตรชาย หรือการแต่งงานบุตรสาวที่มีการแสดงสิละ (ศิลปะต่อสู้ป้องกันตัว) เพื่อความครึกครื้น แต่สมัยนี้เป็นดนตรีจากแผ่นเสียงและเครื่องขยายเสียงมากกว่าจากประสบการณ์เอง ได้เห็นชาวบ้านไปดูหนังตะลุงและมะโย่ง (ละคร) กันตามงานที่มีผู้จัดขึ้นในโอกาสพิเศษ เช่น ทางจังหวัดจัดงานเทศกาลออกบวช (ฮารี รายา) ซึ่งหาดูเองในหมู่บ้านไม่ได้ และในสมัยหลังนี้ผู้

เคร่งศาสนาบางคนตำหนิติเตียนว่าเป็นการหมกมุ่นในความสำราญที่เป็นบาปไม่ส่งเสริม

อิทธิพลความคิดเคร่งครัดทางศาสนาที่ปรากฏ อาจทำให้การละเล่นสันทนาการแบบชาวบ้านแต่เก่าก่อนบางอย่าง เช่น หนังตะลุง ละคร สิละ ฯลฯ ค่อยๆ หมดไป แต่อิทธิพลของการสันทนาการแบบสมัยใหม่ก็อาจมีส่วนร่วมด้วย เช่น ในหมู่เด็กหนุ่มชอบภาพยนตร์และมวยไทยมากกว่าหนังตะลุงและสิละ อย่างไรก็ดีอิทธิพลทางศาสนาแบบแคร่งครัดกับอิทธิพลทางโลกแบบก้าวหน้าทันสมัยมีความขัดแย้งกันอยู่ และอาจทำให้เกิดปัญหาความขัดแย้งระหว่างบุคคล ไม่แต่เพียงในเรื่องสันทนาการเท่านั้น

ลักษณะทางด้านศาสนา

ชาวบ้านที่เคร่งครัดในทางศาสนาจะสวดมนต์ประจำวัน (ทำละหมาด) วันละ 5 เวลา และทุกวันศุกร์ตอนบ่ายผู้ชายจะไปสวดมนต์ร่วมกันที่สุเหร่าประจำหมู่บ้าน เป็นเสมือน “วันพระ” ประจำสัปดาห์ ในหมู่บ้านที่ศึกษามีการปรับผู้ที่ไม่ไปติดต่อกัน 3 ครั้ง เอาเงินสมทบเป็นกองกลางสำหรับงานกุศล

คตินิยมทางศาสนาของผู้ที่เคร่งครัดคือ ให้เด็กเรียนอ่านพระคัมภีร์กุรอานกันให้ได้ ถึงแม้จะไม่เข้าใจความหมายของถ้อยคำข้อเขียน การเรียนอาจเรียนตอนเช้าหรือเย็นที่บ้านโดยพ่อแม่ หรือเพื่อนบ้านที่มีความรู้ช่วยสอน หรืออาจจัดกลุ่มเรียนคล้ายสภาพโรงเรียน ในสมัยนี้ที่เด็กๆ ต้องผ่านการประถมศึกษาภาคบังคับของทางราชการก่อน เมื่อพ้นแล้วพ่อแม่ชอบที่จะส่งบุตรชายไปเรียนทางศาสนาต่อที่ปอเนาะกับโต๊ะครูผู้สอนศาสนา โดยเลือกหาปอเนาะที่ตนเห็นว่าดีมีชื่อเสียง ส่วนบุตรหญิงนั้นในหมู่บ้านที่ศึกษาไม่นิยมส่งไป เพราะต้องการให้แต่งงานก่อน แต่หลังจากนั้นหากไม่ติดภาระการทำมาหากินเลี้ยงชีวิต ทั้งสามีภรรยาวัยรุ่นอาจไปเรียนประจำอยู่ที่ปอเนาะได้ระยะหนึ่งตามอัธยาศัย

การเรียนปอเนาะตามแบบประเพณีไม่มีกำหนดเวลาสิ้นสุด ชาวบ้านมักอธิบายว่า ความรู้ทางศาสนาลึกซึ้งไม่มีวันหมด โต๊ะครูเก่งๆ สามารถสอนไป

ได้เรื่อยๆ ตลอดชีวิต ในภาคปฏิบัติ เด็กชาวบ้านที่ไปเรียนปอเนาะมีน้อยคนที่อยู่เรียนต่อไปนานๆ หลายปี เพราะมีความสนใจและถนัด บางครั้งถึงขนาดไปเรียนต่อในประเทศกลุ่มอาหรับ ส่วนใหญ่ของผู้เรียนปอเนาะอาจเรียนอยู่ 2-3 ปี หรือ 4-5 ปี แล้วก็กลับมาทำมาหากินอยู่ในหมู่บ้าน ถึงแม้ความรู้ทางศาสนาจะไม่ช่วยวิชาชีพ แต่ทางคติของศาสนาถือว่าทุกคนต้องศึกษาศาสนาบ้าง พอให้รู้จักดีชั่ว บุญบาป ชาวบ้านมักยืนยันว่าคนที่เคยผ่านชีวิตปอเนาะมีความประพฤติและศีลธรรมดีกว่าผู้ที่ไม่เคยผ่าน

ผู้ที่ชาวบ้านยกย่องนับถือในด้านศาสนานอกจากผู้ที่เคยผ่านการศึกษาปอเนาะแล้ว ก็มีผู้ที่เคร่งครัดในศาสนกิจเป็นประจำ ถึงแม้จะไม่มีความรู้แตกฉานทางการศาสนา แต่ผู้ที่ได้รับการยกย่องสูงกว่า คือผู้ที่มีทั้งความรู้เพราะเล่าเรียนมามากและเคร่งครัดในศาสนกิจ บุคคลสูงสุดในประเภทนี้คือโต๊ะครูผู้มีชื่อเสียง สำหรับบุคคลที่เป็น “ฮัจยี” คือผู้ได้เคยไปแสวงบุญที่เมืองเมกกะมาแล้วนั้น ชาวบ้านก็ให้เกียรติยกย่องกันด้วยการเรียกขานตามศักดิ์ศรีใหม่ของ “ฮัจยี” นำหน้าชื่อ แต่ถ้าบุคคลเช่นนี้ไม่เคร่งครัดในเรื่องพิธีกรรมและความประพฤติ หรือไม่มีความรู้ความเข้าใจศาสนาดีขึ้น ชาวบ้านก็ไม่ยกย่องเป็นพิเศษนัก ด้วยเหตุนี้ “ฮัจยี” ส่วนใหญ่จึงพยายามแสดงตนเคร่งครัดด้วยการตำหนิติเตียนชาวบ้านที่ไม่สนใจในศาสนา และตนเองพยายามหาความรู้เพิ่มเติมโดยการไปฟังคำสั่งสอนของโต๊ะครู หรือจัดกลุ่มศึกษาศาสนา โดยเชิญผู้รู้จากปอเนาะมาบรรยายในหมู่บ้าน ฯลฯ

ผู้ที่เคยไปเมกกะมักมีเรื่องประสบการณ์มาเล่าให้ชาวบ้านฟังในโอกาสนั่งคุยสนทนาพักผ่อน และผู้ที่เคยเรียนทางศาสนามักชี้แจงแนะนำความหมายของศาสนาตามที่ตนรู้ให้แก่เพื่อนบ้านถ้ามีโอกาส หรือเหตุการณ์เหมาะสม ตัวอย่างหนึ่งจากประสบการณ์ที่พบคือเรื่องราวที่อเมริกาส่งจรวดไปศึกษาดวงจันทร์ ผู้รู้ทางศาสนาในหมู่บ้านยืนยันว่าเป็นไปไม่ได้ เพราะในพระคัมภีร์บอกว่าเหนือแผ่นดินขึ้นไปมีแผ่นโลหะกั้นไว้เป็นชั้นๆ โดยลำดับชั้นของดวงดาว ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ ฯลฯ จนสุดท้ายถึงสวรรค์ชั้นสูงสุด มนุษย์ธรรมดาไม่สามารถผ่านชั้นต่างๆ นี้ไปได้

คติทางศาสนาอีกเรื่องหนึ่งซึ่งยืนยันกันคือความสำคัญของเพศชายเหนือเพศหญิง โดยข้ออ้างว่าพระผู้เป็นเจ้าสร้างผู้ชายขึ้นก่อน แล้วเอาส่วนหนึ่งของชายมาสร้างเป็นหญิง ฉะนั้นหญิงจึงต้องยอมรับสถานภาพที่ต่ำกว่าชาย เนื่องจากชาวบ้านยกย่องผู้รู้ทางศาสนาอย่างมากดังนี้ จึงทำให้โต๊ะครูผู้สอนศาสนาที่มีชื่อเสียงสามารถมีอิทธิพลในการให้คำแนะนำปรึกษาแก่ประชาชนได้มาก และถ้าหากใช้เหตุผลจากศาสนาหรือพระคัมภีร์เป็นหลักฐานสนับสนุนหรือคัดค้านการกระทำอย่างหนึ่งอย่างใด ก็จะมีน้ำหนักที่ผู้อื่นค้านไม่ได้ เพราะคตินิยมทางศาสนาแบบชาวบ้าน ถือว่าการค้านผู้รู้หรือโดยเฉพาะข้อความในพระคัมภีร์นั้นเป็นบาปมหาศาล

มีข้อสังเกตเสมอในเรื่องบทบาทหน้าที่ของบุคคลทางศาสนาว่า ในระบบศาสนาอิสลามไม่มีตำแหน่งหน้าที่ที่ตรงกันเทียบได้กับ “พระ” หรือ “สงฆ์” ในศาสนาอื่นที่เป็นนักบวช ตำแหน่ง “อิหม่าม” ประจำสุเหร่า คือ ผู้นำพิธีสวดมนต์ และผู้ประกอบพิธีสำคัญบางอย่างของชีวิต เช่น การแต่งงาน หย่าร้าง และพิธีศพนั้น เป็นชาวบ้านคนหนึ่งซึ่งพอมีความรู้ประกอบพิธีเช่นนี้ได้ ชุมชนก็มอบหมายหน้าที่และตอบแทนด้วยความนับถือเกรงใจให้ความร่วมมือช่วยเหลือในด้านการงานหรือการบริจาคชดเชยบริการ แต่มิได้เคารพนับถือในฐานะเสมือนนักบวชผู้ประพฤติพรหมจรรย์ เป็นบุคคลศักดิ์สิทธิ์เหนือชาวบ้านสามัญธรรมดาไป ตำแหน่งผู้ช่วยทั้ง 2 ของอิหม่าม คือ คอเต็บและบิหลั่นก็เช่นเดียวกัน แม้แต่โต๊ะครูผู้ซึ่งมีความรู้และชาวบ้านมักต้องนับถือให้เกียรติเหนือกว่าอิหม่าม ก็เป็นธรรมดาสามัญชน ไม่ใช่บุคคลศักดิ์สิทธิ์ประเภทพิเศษ (เว้นเสียแต่จะมีกิติศัพท์อภินิหารต่างหากไปซึ่งมิใช่เกิดจากฐานะหน้าที่ของครูผู้สอนความรู้) ด้วยเหตุนี้จึงไม่ควรคาดหมายเทียบเคียงกับระบบศาสนาอื่นๆ เช่น ในศาสนาพุทธหรือคริสต์ให้ตรงกัน

คติการถือบุคคลเป็นสามัญชนที่พระเจ้าสร้างมาเสมอกัน และคำบัญญัติห้ามการคารวะบูชา ไม่ว่าจะมนุษย์หรือวัตถุรูปเคารพอื่นๆ นอกเหนือจากพระผู้เป็นเจ้าองค์เดียว อาจทำให้ดูเหมือนชาวบ้านมุสลิมไม่นอบน้อมคารวะบุคคลผู้ปกครองเพราะไม่แสดงออกด้วยกิริยาการคาดหมายซึ่งใน

ความเป็นจริงแล้วบ้านก็มีความรักใคร่เคารพนับถือบุคคลตามคุณสมบัติชั่วดี และรับรู้ตำแหน่งสูงต่ำของอำนาจหน้าที่ไม่มีอะไรผิดปกติ เพียงแต่ธรรมเนียมของการแสดงออกด้วยกิริยามารยาทตามความเข้าใจข้อบัญญัติของศาสนาไม่ตรงกัน

ลักษณะของชีวิตแบบประเพณีกับคติความก้าวหน้าทันสมัย

ข้อสังเกตของบุคคลภายนอกที่ไม่ได้อยู่ในระบบชีวิตประเพณีของชาวบ้าน มักเปรียบเทียบวิจารณ์ด้วยเกณฑ์ของความก้าวหน้าทันสมัยของสมัยใหม่ภายนอก ซึ่งมักลงเอยได้ว่าชาวบ้านเฉื่อยชา ขาดการศึกษา ไม่ยอมรับความรู้ความคิดใหม่ๆ ยึดถือประเพณีบางอย่างซึ่งฟุ่มเฟือย ไม่ส่งเสริมการผลิตและหารายได้ ฯลฯ การเปรียบเทียบเช่นนี้ย่อมมีเสมอ เพราะกฎเกณฑ์มาตรฐานของชีวิตที่ต่างกัน

แต่มีข้อพึงสังเกตว่าไม่ใช่ชีวิตความเป็นอยู่ทุกด้านของชาวบ้านขึ้นอยู่กับประเพณีโบราณกาลตลอด เช่น ถ้าจะเปรียบการทำสวนยางและการทำนาความรู้และวิธีการทำสวนยางเป็นของใหม่ไม่ถึง 100 ปี ไม่มีประเพณีอะไร ตกทอดมาให้จากโบราณกาล ผิดกับความรู้ความเชื่อและวิธีการทำนาซึ่งเก่ากว่า แต่กระนั้นการทำนาเดี๋ยวนี้ก็มีการจ้างแทรกเตอร์ไถ และในสมัยยางราคาดีสมัยสงครามเกาหลีชาวบ้านถึงกับเลิกทำงานไปหลายปี เพราะมีรายได้จากยางพอเพียง การทำมาหากินหลายอย่างของชาวบ้าน สมัยนี้ไม่มีประเพณีพิธีการมาก่อนนัก

ถึงแม้ในเรื่องที่อาจมีประเพณีเก่าแก่มาก่อน เช่น พิธีกรรมบางอย่างในการทำนา หรือพิธีบวงสรวงครูในการละเล่นซึ่งมีคติความเชื่อผีสางเทวดาอยู่ด้วย และมีการจุดเทียนในพิธี สิ่งเหล่านี้ในสมัยต่อมาก็รู้ทางศาสนายุคหลังตำหนิวิจารณ์ว่าเป็นการหลงผิด ฝืนบัญญัติของศาสนาอิสลาม จนชาวบ้านไม่กล้าไม่นิยมทำอีกต่อไป เรียกว่าได้มีการเปลี่ยนแปลงในประเพณีของชาวบ้านเอง หันมาใช้การสวดมนต์ขอพรพระเจ้า แทนการบวงสรวงผีสางเทวดาก็มี (แต่สุดท้าย

แล้วหากมีการศึกษากันได้ลึกซึ้งก็จะพบว่าประเพณีความเชื่อดั้งเดิมแบบชาวบ้าน กับคติศาสนาที่ถูกต้องของผู้รู้ยังสับสนปนเปกันอยู่)

ในเรื่องประเพณีชาวบ้านที่ขึ้นชื่อลือชา คือ ประเพณี “กินเหนียว” (มาแกปุโละ) อันได้แก่การไปร่วมงานฉลองเข้าสุนัต หรืองานแต่งงาน ร่วมรับประทานอาหารที่เจ้าภาพจัดไว้ และให้เงินช่วยงานเป็นการตอบแทน ซึ่งถือว่าเป็นประเพณีที่แสดงออกถึงความรักใคร่นับถือเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของกลุ่มสังคม สามารถแสดงฐานะศักดิ์ศรีของเจ้าของงานได้ด้วยจำนวนแขกที่รับเชิญมาโดยไหว้วานเพื่อนฝูงบอกข่าวต่อๆ กันไปจนงานใหญ่ๆ ของผู้มีอิทธิพลกว้างขวาง อาจมีผู้ร่วมงานเป็นหมื่นได้เงินช่วยงานเป็นแสน โดยที่เจ้าของงานอาจไม่รู้จักหน้าค่าตาของแขกทุกคนที่มาร่วมงาน ประเพณีนี้ก็ได้เปลี่ยนกลายมาอาศัยอุปกรณ์วิธีการสมัยใหม่ เช่น การพิมพ์บัตรบอกกล่าวไป ได้อาศัยยานพาหนะและถนนหนทางคมนาคมที่สะดวกขึ้น จนชาวบ้านสามารถไปร่วมงานได้ไกล ๆ ได้ความรู้เป็นทัศนศึกษาไปด้วยในตัว แต่ก็มีผลสะท้อนมุมกลับว่า ทำให้เกิดรายจ่ายในด้านการบริจาคช่วยงานมากขึ้น และเสียค่าพาหนะเดินทางบางครั้งมากกว่าเงินที่ช่วยงานทำให้เป็นปัญหาเศรษฐกิจในครัวเรือนของบุคคลบางคนได้

ประเพณีเก่าและใหม่ในเรื่องการศึกษาทางศาสนาและทางโลก เป็นเรื่องใหญ่ที่สมควรได้รับการศึกษาพิจารณาปัญหาอย่างใกล้ชิด และหาวิธีการที่จะเป็นประโยชน์ให้ได้มากที่สุดแก่ตัวบุคคล แก่ชุมชนและแก่สังคมใหญ่คือประเทศชาติ ปัญหาความขัดแย้งระหว่างประเพณีเก่ากับความก้าวหน้าทันสมัยใหม่ในเรื่องนี้ทวีความสำคัญเป็นพิเศษ เพราะไม่ใช่เรื่องที่ทางบ้านเมืองปล่อยให้เลือกทำไปตามความนิยมพอใจส่วนบุคคลได้เสมือนในเรื่องอื่น ๆ และปัญหาของการศึกษาเป็นเรื่องของวิธีการปั้นแต่งชีวิตบุคคลรุ่นใหม่ว่า จะให้รักษาเอกลักษณ์เดิมที่ชุมชนวัฒนธรรมเดิมคาดหมายต้องการเพียงใดและทำให้เกิดมีลักษณะใหม่ที่เป็นประโยชน์สอดคล้องกับสภาพชีวิตใหม่ และโลกภายนอกเพียงใด ความขัดแย้งในเรื่องเช่นนี้เกิดมีมากได้เพราะความแตกต่างดั้งเดิมพื้นฐานของวัฒนธรรมกลุ่มย่อย และวัฒนธรรมกลุ่มใหญ่ของประเทศ

สรุป

ประสบการณ์จากการได้ศึกษาชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้าน ที่เป็นประชากรไทย ซึ่งอยู่ในกลุ่มวัฒนธรรมมลายู มีภูมิลำเนาในบริเวณจังหวัดชายแดนภาคใต้ ได้ช่วยให้ความรู้แก่ผู้ศึกษาถึงความแตกต่างในแบบอย่างชีวิตของชาวบ้านนอกจากจะต่างกับชีวิตของชาวเมือง ที่พอเดากันได้ทั่วไปแล้ว ยังมีความแตกต่างที่มาจากลักษณะของวัฒนธรรมมลายู กับความรู้ความเข้าใจตามข้อบัญญัติของศาสนาอิสลามทำให้การคิดพิจารณาปัญหาของชาวบ้านในบริเวณนี้มีความซับซ้อนมากขึ้น

ชาติพันธุ์วิทยา

มนุษย์เมื่ออยู่ลำพังในกลุ่มในพวกของตนเอง ไม่ได้มีโอกาสพบเห็นมนุษย์หมู่อื่นคณะอื่น ย่อมไม่เกิดโอกาสให้คิดพิศวงสงสัยในลักษณะธรรมชาติธรรมดาของตนเองว่าเป็นเช่นไร หรือถ้าหากจะมีผู้ใดในกลุ่มนั้นที่เป็นคนช่างคิดในเรื่องเช่นนี้ว่าตัวเองคืออะไร ก็มักจะคิดไปในด้านศาสนาหรือปรัชญาหาความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ฝ่ายหนึ่ง กับวิญญาณเจตภูตและเทพเจ้าอีกฝ่ายหนึ่ง หรือเปรียบเทียบตัวมนุษย์เองกับธรรมชาติแวดล้อมและจักรวาล โดยสมมติเอาว่ามนุษย์นั้นคือตัวเอง หรือเพื่อนฝูงญาติพี่น้องในวงสมาคมที่จำกัดของเผ่าพันธุ์ตน มีลักษณะคุณสมบัติอย่างที่รู้ๆ เห็นๆ กันอยู่ว่าเป็นอย่างเดียวกันโดยมิพักต้องศึกษาอีก

ต่อเมื่อมนุษย์ต่างกลุ่มได้มาพบปะกันเข้า จึงเกิดการเปรียบเทียบในหมู่มนุษย์ด้วยกันเองขึ้น เป็นกลุ่มเขากลุ่มเรา หากสมาชิกของกลุ่มต่างกันนี้มีรูปร่างลักษณะทางร่างกายผิดแผกแตกต่างกัน จนสังเกตได้ว่าไม่เหมือนกันในรูปพรรณสัณฐาน หรือกลุ่มที่ต่างกันนี้มีขนบธรรมเนียมประเพณีวิธีการดำรงชีวิตที่ไม่เหมือนกัน ต่างฝ่ายต่างก็อดจะสังเกตความแตกต่างนี้ไม่ได้ ความสนใจในเรื่องของเพื่อนมนุษย์ด้วยกันเองว่ามีต่างๆ ชาติวงศ์พงศ์พันธุ์ก็จะเริ่มเกิดมีขึ้นด้วยประการฉะนี้

แต่การพบปะคบหาสมาคมกับมนุษย์ต่างชาติต่างภาษา ไม่ว่าจะเป็นในฐานะมิตรหรือศัตรูในสมัยโบราณนั้น สำหรับชนชาติใดชาติหนึ่งที่มิได้มีอำนาจ

วาสนาเป็นมหาอาณาจักรจนสามารถแผ่อิทธิพลไปรวบรวมชนหลายชาติเข้ามาในขอบเขตขัณฑสีมา เช่น อาณาจักรโรมันหรือจีนแล้ว ก็คงไม่มีโอกาสที่จะได้พบเห็นชนชาติอื่นๆ มากมายนัก ไม่ทำให้เกิดความสนใจถึงจะศึกษาบันทึกเรื่องราวของชนชาติต่างๆ นั้นมาไว้เป็นความรู้จดจำกันต่อไป ผู้ที่จะเกิดความใคร่รู้ในเรื่องราวของชนชาติต่างๆ นอกเหนือไปจากตนเอง ก็จะมีแต่คนในชาติที่ได้คบหาสมาคมกับคนกลุ่มคณะอื่นๆ เพราะความจำเป็นทางการเมืองการปกครองดังที่กล่าวแล้วเท่านั้น

ความสนใจใคร่รู้ในเรื่องราวของมนุษย์ที่เป็นชนชาติต่างๆ ในโลกนี้ คือเนื้อหาสาระของ *ชาติพันธุ์วิทยา* หรือ *Ethnology (ethnos = race, logia = science, study)* แต่เดิมทีเดียวจะมีผู้รู้และนักศึกษาของชาติใดที่จะสนใจถึงกับศึกษาเรื่องราวของชนชาติต่างๆ ในโลกอย่างกว้างขวางจริงจัง จนเรียกได้ว่าเป็น “วิทยา” นั้นยากที่จะทราบได้แน่นอน เพราะแม้แต่ปัจจุบันนี้ ซึ่งมนุษย์มีการติดต่อสัมพันธ์กันมากขึ้นกว่าในสมัยโบราณหลายสิบหลายร้อยเท่า ก็มิได้หมายความว่าเราจะรู้รายละเอียดเกี่ยวกับชาติอื่นๆ ดีทัดเทียมกันไปทั่ว ยิ่งในสมัยปัจจุบันวิชาการความรู้ต่างๆ เรานิยมรับเอาของชาวโลกตะวันตก (ซึ่งก็ไม่ได้หมายว่าทั้งทวีปยุโรปหรืออเมริกา เป็นแต่ประเทศตะวันตกบางประเทศเท่านั้น) ทำให้ความรู้สิ่งใดที่จะบรรยายออกไปนั้นมักจะเป็นความรู้ที่ได้มาจากสถานที่และเวลาอันจำกัดของประเทศตะวันตกเป็นสำคัญ ถึงในบทความนี้เรื่องราวความหมายของวิชา “ชาติพันธุ์วิทยา” ที่จะกล่าวต่อไปก็เป็นเรื่องดังที่เข้าใจกันอยู่ในวงวิชาการของกลุ่มประเทศแองโกล-แซ็กซัน คือ เครืออังกฤษอเมริกันเป็นส่วนใหญ่

ฉะนั้น เมื่อจะกล่าวว่าเริ่มแรกที่จะมีผู้สนใจศึกษาเรื่องราวของชาติพันธุ์ของมนุษย์จนเกิดเป็นวิชาชาติพันธุ์วิทยาขึ้นมาว่าเป็นเมื่อนั้นหรือเมื่อนี้ ที่นั้นหรือที่นี่ ฯลฯ ก็จะเป็นการกล่าวตามความและหลักฐานฝ่ายตะวันตกเป็นเกณฑ์ ต่อเมื่อใดมีทางศึกษาวิชาการจากชาติตะวันออกอีกด้วยให้สมบูรณ์ จึงจะกล่าวเป็นการแน่นอนทั่วไปสำหรับทั้งโลกได้ว่า วิชานี้เมื่อแรกเกิดขึ้นที่นี้หรือที่นั่นจริงๆ

ในสมัยแรกที่เกิดมีความสนใจเรื่องมนุษย์ จนมีการศึกษากันอย่างจริงจังและต่อเนื่องกันมาอย่างเป็นหลักเป็นฐานกันอยู่ในปัจจุบันนี้ คือประมาณกลางคริสต์ศตวรรษที่ 19 (สำหรับวงวิชาการของประเทศแองโกล-แซ็กซัน) ที่มักอ้างถึงกันเช่นว่า เอดวัด ไทเลอร์ (ค.ศ.1832-1917) ชาวอังกฤษ เป็นบิดาแห่งวิชามานุษยวิทยาของปัจจุบันนั้น ก็มักใช้คำว่าชาติพันธุ์วิทยาแทนมานุษยวิทยาด้วยเสมอๆ เป็นธรรมดา หมายความว่าทั้งสอง “วิทยา” นี้ (Anthropology และ Ethnology) คือเรื่องเดียวกัน แม้แต่ในสารานุกรมบางฉบับบที่ใช้กันอยู่เป็นมาตรฐานในปัจจุบัน เช่น *Encyclopedia of Social Sciences* (1949 จากฉบับพิมพ์ครั้งแรก 1931) ก็ยังให้คำจำกัดความของ Ethnology จาก Anthropology และ Races

ทำไมจึงเป็นเช่นนั้น หากมานุษยวิทยาศึกษาเรื่องของมนุษย์โดยทั่วไป ไม่จำกัดเวลาและสถานที่ โดยไม่เลือกที่รักที่ชัง ชาติพันธุ์วิทยาตามชื่อก็น่าจะศึกษาชาติและพันธุ์ของมนุษย์ คือกลุ่มต่างๆ ของมนุษย์ที่แยกออกจากกันได้ด้วยลักษณะกำหนดบางอย่างที่เห็นได้ชัดเจนว่าไม่เหมือนกัน จึงทำให้เป็นชาติเป็นพันธุ์ต่างกัน (ในภาษาอังกฤษเอง ethno จากคำกรีกหมายถึง race ก็บ่งอยู่แล้วว่าไม่ใช่มนุษย์ร่วมกันทั้งหมดพร้อมๆ กัน แต่เป็นกลุ่มหรือเชื้อชาติที่แตกต่างกัน) ดังนี้แล้ววิชามานุษยวิทยาก็น่าจะมีขอบเขตกว้างกว่า และชาติพันธุ์วิทยาก็ควรจะมีวงศึกษาที่แคบกว่า ไม่น่าจะเหมือนกันทีเดียว

พิจารณาอย่างนี้เหมือนเป็นการเล่นคำมากกว่าเล่นความ หากจะถามว่าเรากำหนดลักษณะของมนุษย์กันอย่างไร โดยรูปพรรณสัณฐานของร่างกายที่สูงต่ำดำขาวเพียงอย่างเดียวหรือว่าโดยอากัปกิริยาการประพฤติปฏิบัติของเขาด้วย คำตอบที่สมบูรณ์เห็นจะต้องว่าทั้งสองลักษณะควบกัน เพราะมนุษย์ที่มีชีวิตย่อมต้องมีลักษณะอื่นๆ ในทางพฤติกรรมประกอบอยู่ด้วยตลอดเวลา และแม้แต่มนุษย์ที่ตาย ก่อนจะนำไปฝังหรือเผา เก็บซากศพไว้หรือทำลาย เขาก็ยังต้องมีการตบแต่งศพตามแบบพิธีของหมู่คณะที่ผู้ตายนั้นเป็นสมาชิกอยู่ เช่นเดียวกันเรากำหนดลักษณะของชาติพันธุ์มนุษย์กันอย่างไร โดยลักษณะทางร่างกายอย่างเดียว หรือโดยลักษณะทางขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรมของกลุ่มที่ประกอบเป็นชาติ เป็นพันธุ์เดียวกันด้วย

ตรงนี้เองที่ความเห็นมักจะแยกกัน อะไรคือชาติพันธุ์? “ชาติ” คือ กำเนิดตระกูล เหล่า “พันธุ์” คือวงศ์วาน เทือกเถา เหล่ากอ เชื้อสาย “ชาติพันธุ์” คือเชื้อสายที่เป็นตระกูล กำเนิด “ชาติพันธุ์” ของมนุษย์ในส่วนรวมทั้งหมดก็คือเชื้อสายต้นกำเนิดของมนุษย์ “ชาติพันธุ์” ของมนุษย์ ในส่วนแยกก็คือเชื้อสายต้นกำเนิดของมนุษย์แต่ละกลุ่ม ถ้ามนุษย์สองกลุ่มมีเชื้อสายต้นกำเนิดต่างกัน ก็เป็นชาติพันธุ์ต่างกัน แต่ถ้าถามต่อไปว่าการกำหนดเชื้อสายต้นกำเนิดที่จะรู้ว่าชนกลุ่มใดเป็นชาติพันธุ์ใดนั้นทำอย่างไร วิธีหนึ่งที่ทำได้ง่ายที่สุดก็คือการสืบสาวสายโลหิตของบรรพบุรุษ และการสืบสายโลหิตเช่นนี้ก็คือการถือเอาความสัมพันธ์ทางชีวภาพเป็นเกณฑ์ ลักษณะทางพฤติกรรมภายนอกที่เรียกว่าวัฒนธรรม ไม่ต้องเข้ามาเกี่ยวกับการกำหนดชาติพันธุ์ของมนุษย์ อาศัยโดยลักษณะทางร่างกายอย่างเดียวก็พอ เพราะสายโลหิตที่ร่วมบรรพบุรุษเดียวกัน ย่อมแสดงออกชัดเจนทางรูปพรรณสัณฐานของร่างกาย

แต่ความเห็นอีกฝ่ายหนึ่งว่า มนุษย์เราในปัจจุบันที่อยู่กันเป็นหมู่เหล่าเป็นชาติเดียวกันในอีกความหมายหนึ่ง ซึ่งดูจากลักษณะขนบธรรมเนียมประเพณีที่เป็นอย่างเดียวกัน ผูกพันคนกลุ่มนั้นให้อยู่ด้วยกันเป็นพวกเดียว ชาติเดียวกันนั้น อาจจะสืบสายโลหิตมาจากต่างบรรพบุรุษกันหลายทาง จนคนในชาติเดียวกันนั้นไม่แน่ว่าจะมีลักษณะทางร่างกายตรงกันเสมอไป ดังที่เราพอจะนึกหาตัวอย่างดูได้จากใกล้ๆ ตัวเราเอง เพราะฉะนั้น การจะเอาลักษณะทางร่างกายเป็นเครื่องกำหนดชาติพันธุ์นั้นเป็นการฝืนลักษณะความจริงของชีวิต หรือถ้าจะทำจริงๆ ก็คงได้กลุ่มชาติพันธุ์ทางกายภาพที่ไม่ตรงกับการแบ่งกลุ่มชาติพันธุ์ด้วยลักษณะทางวัฒนธรรมที่ปฏิบัติกันอยู่โดยทั่วไป คงไม่เป็นประโยชน์ได้ดีเท่าการใช้ลักษณะทางวัฒนธรรมเป็นเครื่องกำหนดขอบเขตของกลุ่มชาติพันธุ์ เพราะถึงแม้ว่าสมัยดึกดำบรรพ์ที่มนุษย์ต่างคนต่างอยู่นั้น กลุ่มที่มาจากต้นตระกูลทางกายภาพร่วมกัน มักจะมีลักษณะทางวัฒนธรรมร่วมกันด้วย แต่ต่อมาเมื่อมนุษย์ต่างกลุ่มต่างพวก มีโอกาสมาพบปะสังสรรค์กันมากขึ้น ก็มีผสมผสานกันทั้งทางวัฒนธรรมและทางกายภาพ เกิดเป็น “พันธุ์ผสม” กันมากขึ้น จนในปัจจุบันคนที่มาจากต้นตระกูลทางกายภาพต่างกันอาจมารวมกันสร้างวัฒนธรรมร่วมกันขึ้นใหม่ต่างหาก เรียกตัวเองว่าเป็นชาติเดียวกัน เช่น คน

ชาติอเมริกัน หรือชาติจีน เป็นต้น ยิ่งกว่านั้นคนที่มาจากต้นตระกูลเดียวกันทางกายภาพ อาจแยกย้ายกันไปอยู่ในภูมิลำเนาต่างกัน และดัดแปลงวัฒนธรรมให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมของชีวิต จนกลายเป็นวัฒนธรรมต่างกันไปก็ได้ ภายหลังระยะเวลาอันสมควร และลูกหลานต่อมาไม่รู้จักกัน ไม่ยอมถือตัวเองว่าเป็นพวกเป็นกลุ่มเป็นชาติเดียวกัน เช่น ชนชาติอังกฤษ และเยอรมัน เป็นต้น เพราะฉะนั้นจึงน่าจะใช้ลักษณะทางวัฒนธรรมกำหนดชาติพันธุ์มากกว่าที่จะใช้ลักษณะทางกายภาพ

ความเห็นที่แยกกันเป็นสองฝ่ายเช่นนี้ ยากที่จะให้รับไว้ใช้เพียงฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดได้สนิทใจโดยไม่คำนึงถึงอีกฝ่ายหนึ่ง เพราะชาติพันธุ์ของมนุษย์ต้องมีทั้งสองลักษณะ คือทางกายภาพและทางวัฒนธรรม จึงมีผู้สมัครใจให้ใช้ร่วมกันทั้งสองลักษณะเป็นเครื่องกำหนดมากกว่าว่าชาติพันธุ์วิทยานั้น “ศึกษามนุษย์ในแง่ที่เป็นกลุ่มเชื้อชาติ (racial units) โดยศึกษาเปรียบเทียบทั้งทางกายภาพและวัฒนธรรม” (เปรียบเทียบคำจำกัดความใน *Encyclopedia Britannica* ฉบับต่างๆ ในระยะ 10 ปีที่ผ่านมา) คำจำกัดความประเภท “บัวไม่ให้ช้ำน้ำไม่ให้ขุ่น” นี้ ทำให้เนื้อหาสาระของชาติพันธุ์วิทยา และมานุษยวิทยา ตรงกัน (เพราะการศึกษามนุษย์ทั้งหมดก็คงทำทีเดียวพร้อมๆ กันไม่ได้ ต้องค่อยๆ แยกศึกษาไปทีละกลุ่มทีละพวกแล้วจึงมาประมวลเข้าด้วยกันเป็นเรื่องของมนุษย์ทั้งหมด) และในสมัยต้นของวิชาก็เป็นเช่นนั้นจริงๆ เพราะมานุษยวิทยา หรือ Anthropology นั้น เมื่อศตวรรษที่แล้วก็มักพูดกว้างๆ รวมกันไว้ทั้งทางแขนงกายภาพและทางแขนงวัฒนธรรม บางครั้งคนก็เข้าใจไปทางกายภาพ บางครั้งก็เข้าใจในทางวัฒนธรรม และบางครั้งก็รวมกันทั้งหมด

ในปัจจุบันมานุษยวิทยาที่เรียกกันว่า Anthropology ในหมู่ประเทศแองโกล-แซ็กซันนั้นนิยมแบ่งออกเป็น 2 แขนงแยกจากกัน คือเป็นแขนงกายภาพ (Physical anthropology) กับแขนงวัฒนธรรม (Cultural anthropology) แยกเนื้อหาสาระและวิธีการศึกษาจากกันอย่างเด็ดขาด และได้เอาชาติพันธุ์วิทยา หรือ Ethnology มาเป็นสาขาหนึ่งของมานุษยวิทยา

วัฒนธรรมเสีย และการแบ่งเช่นนี้ทางอังกฤษและอเมริกามีความเห็นคล้อยตามกันในหลักการทั่วไป[1] เป็นอันว่าในสมัยนี้ที่คำว่ามานุษยวิทยา มีความหมายแบ่งแยกแขนงและสาขาแน่นอนขึ้นแล้ว โอกาสที่จะใช้คำว่าชาติพันธุ์วิทยาสับเปลี่ยนคำว่ามานุษยวิทยาเสมือนเป็นสิ่งเดียวกันนั้นก็หมดไป ชาติพันธุ์วิทยากลายเป็นเรื่องการศึกษาลักษณะวัฒนธรรมของมนุษย์ แทนที่จะศึกษาลักษณะทางกายภาพ

สิ่งหนึ่งที่ต้องถูกกระทบกระเทือนโดยตรงจากการแบ่งเขตวิชาระหว่างแขนงมานุษยวิทยากายภาพ กับมานุษยวิทยาวัฒนธรรม ก็คือ เรื่องการศึกษาเชื้อชาติ (races) คำว่าเชื้อชาติในภาษาไทยก็ดี หรือคำว่า races ในภาษาอังกฤษก็ดี ใช้กันในความหมายที่ไม่จำกัดแน่นอน ความเข้าใจเมื่อใช้คำว่า “เชื้อชาติ” มักจะเป็นไปในแง่กายภาพหรือชีววิทยาของมนุษย์ก่อน ต่อเมื่อมีการทักท้วงกันว่า ถ้าเอาลักษณะทางกายภาพกันเป็นเกณฑ์แล้ว การจะพูดถึงเชื้อชาติอเมริกัน หรือเชื้อชาติไทย ในแง่ที่ว่าจะต้องมีลักษณะคุณสมบัติทางกายภาพเด่นชัดแตกต่างจากเชื้อชาติอื่นๆ ที่เป็นเพื่อนบ้านกันก็พูดได้ยาก ผู้ที่ยังยืนยันจะใช้คำว่าเชื้อชาติที่หมายถึงกลุ่มคนอเมริกัน กลุ่มคนไทย ดังนี้อยู่อีกก็จำเป็นต้องหาลักษณะอื่นมาประกอบ เช่น ภาษา การแต่งกาย ขนบธรรมเนียมประเพณี ฯลฯ ที่เป็นของคนกลุ่มนั้นๆ โดยเฉพาะเป็นเครื่องหมายให้เห็นว่าไม่เหมือนกับกลุ่มอื่น แต่ภาษา การแต่งกาย ขนบธรรมเนียม ฯลฯ ก็คือวัฒนธรรมนั่นเอง ทำให้เรื่องของเชื้อชาติหรือ race ไม่ใช่เรื่องของสายโลหิตอย่างเดียว กลายเป็นเรื่องของวัฒนธรรมด้วย ไม่สามารถใช้เกณฑ์เดียวเป็นเครื่องกำหนดได้ เพื่อเป็นการตัดปัญหาประเภทคาบลูกคาบดอกนี้เสีย ในการศึกษาเรื่องของมนุษย์ในปัจจุบัน จึงนิยมที่จะใช้คำจำกัดความเรื่องเชื้อชาติหรือ race นี้จำเพาะเจาะจงลงไปเสียว่าเป็นเรื่องลักษณะทางกายภาพและชีววิทยาล้วนๆ แล้วยกให้เป็นภาระของมานุษยวิทยากายภาพไปเสีย ไม่พูดถึงลักษณะทางวัฒนธรรมกันอีก

---

[1] *ในฝรั่งเศส คำว่า anthropologie นั้นใช้ในความหมายทางกายภาพมาตลอดเวลา การศึกษาทางวัฒนธรรมของมนุษย์ ใช้คำ ethnologie*

ถ้าเช่นนั้นแล้ว กลุ่มคนที่มีลักษณะทางวัฒนธรรมเหมือนกัน คือใช้ภาษาอย่างเดียวกัน มีขนบธรรมเนียมประเพณีเหมือนๆ กัน และอาจจะร่วมสายโลหิตจากบรรพบุรุษเดียวกันด้วยเล่า จะเรียกว่าอย่างไร? ตอบว่า ถ้าลำพังเป็นกลุ่มที่มีวัฒนธรรมอย่างเดียวกัน โดยไม่คำนึงถึงเทือกเถาเหล่ากอทางสายโลหิตกันด้วยแล้ว ก็เรียกว่า กลุ่มวัฒนธรรม cultural group หรือชนชาติ people เสีย ถ้าหากยังอาวรณ์เทือกเถาเหล่ากอทางสายโลหิตว่าร่วมกันมาจากบรรพบุรุษเดียวกันด้วย ไม่ใช่แต่จะร่วมวัฒนธรรมกันเท่านั้น ก็ใช้คำว่ากลุ่มชาติพันธุ์ ethnic group เป็นอันว่าคนที่จะร่วมชาติพันธุ์เดียวกันนั้น จะมองในแง่ลักษณะทางกายภาพอย่างเดียวไม่ได้ เพราะถ้าเช่นนั้นก็จะต้องพูดกันเป็นเรื่องของเชื้อชาติ หรือ race ทางกายภาพ และชีววิทยาไป และคนที่เป็นเชื้อชาติเดียวกันในความหมายนี้อาจมีหลายวัฒนธรรมแยกกันไปก็ได้ ถ้าจะมองชาติพันธุ์ในแง่ลักษณะทางวัฒนธรรมอย่างเดียว ก็จะเป็นการศึกษากลุ่มวัฒนธรรม cultural group ไป ซึ่งในกลุ่มวัฒนธรรมเดียวกันก็อาจมีคนจากหลายเชื้อชาติตามความหมายทางกายภาพ และชีววิทยามารวมกันอยู่ก็ได้ เป็นอันว่ากลุ่มชาติพันธุ์ ethnic group นั้น ก็ยังรักและคำนึงถึงลักษณะทั้งทางกายภาพและวัฒนธรรมร่วมกันอยู่จะทิ้งทางใดทางหนึ่งเสียก็ไม่ได้ถนัดใจ ตราบเท่าที่คนเรายังอดคิดไม่ได้ว่า คนที่มาอยู่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกันนั้น ส่วนใหญ่ยังรวมเทือกเถาเหล่ากอเดียวกันทางสายโลหิต พอจะหา “พันธุ์แท้” กันได้อยู่ ไม่ใช่ “พันธุ์ผสม” ไปเสียทุกกลุ่มทุกชาติ

ความรู้สึกดังกล่าวที่ว่ากลุ่มชาติพันธุ์เดียวกันนั้น นอกจากมีวัฒนธรรมร่วมกันแล้วยังมีสายโลหิตร่วมกัน ที่สืบสาวหาได้จนพบสายที่แท้จริงดั้งเดิมนี้จะถูกต้องเป็นจริงสำหรับมนุษย์จำนวนสักเท่าใดในโลกปัจจุบันนี้ ไม่ทราบได้ ในประเทศชาติสมัยใหม่ที่พลเมืองของแต่ละชาติแต่ละภาษามีการสังสรรค์และเคลื่อนย้ายถ่ายเทกันอยู่ตลอดเวลา กลุ่มที่ร่วมสายโลหิตบริสุทธิ์สายเดียวกันแท้ๆ คงหายาก เหมือนหาเข็มในมหาสมุทร หากยังสืบหาให้ลึกเข้าไปในอดีตซึ่งก็คงทำกันได้ยากเพราะขาดหลักฐาน หรือถ้าหากทำได้ อาจพบว่าเมื่อย้อนไปถึงที่สุดแล้ว ทุกชาติทุกภาษาที่แยกย้ายกระจัดกระจายกันอยู่นี้อาจมาจากบรรพบุรุษคู่เดียวกันจริงๆ หรือเพียงไม่กี่คู่ก็ได้ แต่ถ้าไม่ต้องการย้อนหลังไปถึงเพียง

นั้น ในปัจจุบันนี้ก็ยังพอจะหาได้บ้างว่า บางกลุ่มชาติพันธุ์มนุษย์ อาจมีสายโลหิตร่วมกันที่บริสุทธิ์จริงได้มากกว่าบางกลุ่มอื่น เช่น กลุ่มชนพื้นเมืองเดิมของออสเตรเลีย (Australian aborigines) หรือกลุ่มชนพิกมีในอาฟริกา (African pygmies) เพราะเหตุว่ากลุ่มชาติพันธุ์อื่นที่อยู่ใกล้เคียงยังไม่ไยดีพอที่จะไปร่วมผสมสังสรรค์ทางกายภาพ (ซึ่งการผสมทางกายภาพระหว่างเชื้อชาติต่างๆ ของมนุษย์นั้น ทางธรรมชาติย่อมเป็นสิ่งที่ทำได้โดยไม่มีอันตราย ดังที่เราเห็นตัวอย่างกันอยู่แล้ว และนับวันคงจะมีมากขึ้น) แต่ถ้าต่อไปในอนาคต ความรังเกียจในเรื่องต่างผิวสี ต่างเชื้อชาติของคนเราลดน้อยลงไป และมีการผสมเชื้อชาติ (ตามความหมายทางชีววิทยา) มากขึ้นๆ ในที่สุดการกำหนดกลุ่มชาติพันธุ์ด้วยลักษณะทางกายภาพและความสัมพันธ์ของสายโลหิตก็คงหมดประโยชน์ไป

ทั้งหมดที่กล่าวไปแล้วนี้สรุปลงได้ว่า ถึงแม้การกำหนดกลุ่มชาติพันธุ์เพื่อประโยชน์ในการศึกษาชาติพันธุ์วิทยา ในปัจจุบันนี้นั้น ยังมีหลายคนที่รักจะคำนึงถึงลักษณะความผูกพันทางสายโลหิตและกายภาพอยู่ นอกจากลักษณะทางวัฒนธรรมอย่างเดียว และความคิดเช่นนี้จะทำให้เกิดความรู้สึกว่า ชาติพันธุ์วิทยาไม่น่าจะเป็นสาขาของมานุษยวิทยา ที่เป็นเรื่องของวัฒนธรรมล้วนๆ และถ้าเป็นไปได้ น่าจะเป็นแขนงที่ยืนคร่อมเส้นแบ่งเขตแดนระหว่างมานุษยวิทยากายภาพ และมานุษยวิทยาวัฒนธรรม มากกว่าจะไปอยู่ฟากใดฟากหนึ่งโดยเด็ดขาด[2] แต่ทว่าสิ่งหนึ่งซึ่งหลายคนยอมรับก็คือ การกำหนดกลุ่มมนุษย์ด้วยลักษณะทางวัฒนธรรมนั้นทำได้ง่ายกว่ากำหนดด้วยลักษณะทางกายภาพ และนับวันก็ยิ่งจะเป็นเช่นนั้นมากขึ้น จนในที่สุดชาติพันธุ์วิทยา อาจต้องยอมรับภูมิลำเนาที่เขาจัดไว้ให้อยู่ในฟากมานุษยวิทยาวัฒนธรรมโดยสมบูรณ์

---

[2] *นักวิชาการบางท่านนิยมจะแยกชาติพันธุ์วิทยา ออกไว้เสียต่างหากเป็นแขนงหนึ่ง ซึ่งสนใจการศึกษาเปรียบเทียบกลุ่มชาติพันธุ์ ทั้งในด้านกายภาพและวัฒนธรรม เพื่อหาความสัมพันธ์รวมทั้งการแผ่กระจายของกลุ่มชาติพันธุ์และวัฒนธรรมเหล่านั้นในบริเวณต่างๆ ของโลก ดู E.E. Evans-Pritchard: Social Anthropology, 1951; D.N. Majumdar & T.N. Madan: An Introduction to Social Anthropology, 1961.*

การกำหนดกลุ่มชาติพันธุ์ด้วยลักษณะทางวัฒนธรรม ประกอบด้วยลักษณะทางกายภาพนั้น เป็นสิ่งที่ทำกันมาตั้งแต่แรกที่มนุษย์เกิดสนใจมนุษย์ด้วยกัน และอาจจะกล่าวได้ว่าวัฒนธรรมเป็นเกณฑ์กำหนดที่ใช้กันมามากกว่าลักษณะทางกายภาพ มิฉะนั้นแล้วเรื่องราวของชนชาติต่างๆ ที่ประวัติศาสตร์จารึกไว้ตั้งแต่สมัยก่อนคริสตกาล คงมีแต่คำบรรยายรูปพรรณของมนุษย์ว่าสูงต่ำดำขาว ผมหยิก ผมเหยียด จมูกแบน จมูกโด่ง ฯลฯ เพียงไม่กี่บรรทัด และมนุษย์เมื่อพิจารณาในแง่นี้ก็คงไม่มีอะไรที่น่าสนใจให้ศึกษาเท่าไรนัก เพราะฉะนั้นเมื่อเฮโรโดตัส (484-425 ก่อน ค.ศ.) ชาวกรีก ผู้เป็นบิดาแห่งประวัติศาสตร์ (ของโลกตะวันตก) ก้าวข้ามแดนประวัติศาสตร์มาบันทึกขนบธรรมเนียมประเพณีของชาวอียิปต์ เปอร์เซีย และชนชาติอื่นที่ชาวกรีกมีความสัมพันธ์ด้วยในสมัยนั้น จนมีผู้ให้สมญาพิเศษว่าเป็นบิดากิตติมศักดิ์ของมานุษยวิทยาด้วย ในฐานะที่ได้ให้ความสนใจเรื่องราวของมนุษย์อื่นๆ ที่ไม่ใช่เฉพาะแต่กรีกเอง เราจึงพบว่าสิ่งที่กำหนดว่าคนกลุ่มนี้เป็นอียิปต์ กลุ่มนั้นเป็นเปอร์เซีย ฯลฯ นั้นไม่ใช่รูปพรรณสัณฐานเพียงอย่างเดียว แต่เป็นลักษณะชีวิตความเป็นอยู่ ขนบธรรมเนียมประเพณี ฯลฯ หรือพูดอย่างย่อๆ ก็คือวัฒนธรรม เมื่อขงจื้อ (551-479 ก่อน ค.ศ.) พูดถึงลักษณะที่เป็นเครื่องหมายของชาวจีน ก็มิได้หยิบยกเอาลักษณะทางกายภาพมาเป็นกำหนด หากนำเอาขนบธรรมเนียมประเพณี และกฎเกณฑ์ความประพฤติความสัมพันธ์ของบุคคลขึ้นมาวิเคราะห์หาความหมาย และกำหนดความสำคัญให้ผู้คนยึดถือปฏิบัติกัน จนเมื่อในสมัยต่อมา เมื่ออำนาจปกครองของจีนแผ่ไปถึงที่ใด ชนชาติ “ป่าเถื่อน” ทั้งหลายที่ยอมอยู่ในขอบเขตขัณฑสีมาของจีน หากยอมสละละทิ้งลักษณะชีวิตความเป็นอยู่แบบ “ฮวน” ของตนเสีย หันมาใช้ภาษาจีน และดำรงชีวิตตามแบบอย่างที่ขงจื้อสั่งสอนไว้เพียงหนึ่งหรือสองชั่วอายุคนก็กลายเป็นจีนผู้เจริญไปหมด

ทั้งนี้ทำให้เราพอจะกำหนดลงได้ว่า ถึงลักษณะทางกายภาพอาจจะน่าสนใจ แต่ลักษณะทางวัฒนธรรมต่างหากที่เป็นเครื่องกำหนดชาติพันธุ์ของมนุษย์อย่างมีความหมายและความสำคัญ

การศึกษาทางชาติพันธุ์วิทยาที่แล้วๆ มา ที่จริงก็เป็นการศึกษาเรื่องของวัฒนธรรมต่างๆ มากกว่าเป็นการศึกษาทางลักษณะกายภาพ และ

วัฒนธรรมที่ศึกษานั้น ก็ศึกษาทั้งส่วนที่เป็นวัตถุธรรมและนามธรรมรวมๆ กันไป คือส่วนที่เป็นวัตถุสิ่งของ เครื่องมือเครื่องใช้ประกอบการดำรงชีวิต และขนบธรรมเนียมประเพณีต่างๆ รวมทั้งระบบความคิดความเชื่อต่างๆ ที่เป็นสมบัติของกลุ่มรวมกัน ในความหมายนี้ กลุ่มชาติพันธุ์หนึ่งๆ ย่อมมีวัฒนธรรมหรือแบบอย่างวิธีการดำรงชีวิตของตนเอง ซึ่งมีลักษณะส่วนรวมเป็นเอกภาพเฉพาะ ก็คือการศึกษาลักษณะวัฒนธรรมนั้นในแง่และมุมต่างๆ นั่นเอง

แต่การศึกษาวัฒนธรรมใดวัฒนธรรมหนึ่ง โดยไม่ประสงค์จะเปรียบเทียบกับวัฒนธรรมอื่น เพื่อหาความเหมือนหรือความแตกต่าง หรือเพื่อวิเคราะห์ลักษณะร่วมกันของวัฒนธรรมต่างๆ เพื่อหากฎเกณฑ์หรือหลักการของวัฒนธรรมของมนุษย์โดยทั่วไปนั้น มักนิยมให้ชื่อว่า *ชาติพันธุ์วรรณนา (Ethnography)* มากกว่าจะเรียกเป็นชาติพันธุ์วิทยา Ethnology ทั้งนี้เพื่อความแน่นอนชัดเจนของขอบเขตความสนใจของผู้ศึกษา ดังนั้นเราอาจจะกล่าวได้ว่าชาติพันธุ์วรรณนานั้นมีมาแต่สมัยโบราณแล้ว ที่มีผู้บันทึกเรื่องราวของชาติภาษาต่างๆ ไว้ให้เรารุ่นหลังได้รู้กันต่อมาในสมัยหลัง เช่น นักประวัติศาสตร์ชาวจีน กรีก และโรมัน บันทึกเรื่องราวของชนต่างชาติต่างภาษา รวมทั้งเรื่องเล่าของนักท่องเที่ยว และหมอสอนศาสนาในสมัยต่อมา เช่น มาร์โคโปโล เขียนเล่าเรื่องของเมืองจีนและเอเชียอาคเนย์ กับเจียวต้าก่วน พรรณนาเรื่องเมืองขอม ในคริสตศตวรรษที่ 13 นิโกลาส์ แชรแวส บันทึกเรื่องเมืองไทยในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช หรือสังฆราชปาลเลกัวซ์ เล่าเรื่องกรุงสยามในสมัยรัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ก็ดี เหล่านี้ ในส่วนที่บรรยายลักษณะของผู้คนพลเมืองและชีวิตความเป็นอยู่ ย่อมจัดเป็นชาติพันธุ์วรรณนาได้ ถึงแม้ว่าเจ้าตัวผู้เขียนจะไม่เคยอวดอ้างสมญานั้นเองก็ตาม แต่การบันทึกพรรณนาลักษณะของชาติพันธุ์ใดชาติพันธุ์หนึ่งเท่านั้น ยังไม่นับว่าเป็นชาติพันธุ์วิทยา

ทั้งหมดนี้ทำให้พอสรุปได้ว่า หากจะใช้คำว่า ชาติพันธุ์วิทยา และชาติพันธุ์วรรณนาให้ชัดเจนแจ่มแจ้ง ไม่ก้าวก่ายสับสนแล้ว จะต้องว่า ชาติพันธุ์วิทยานั้นสนใจศึกษาเปรียบเทียบวัฒนธรรมของชาติพันธุ์ต่างๆ กัน เพื่อมุ่งไปหาความรู้สุดท้าย คือเรื่องราวของมนุษย์ทั้งหมด ส่วนชาติพันธุ์วรรณนานั้นสนใจ

เพียงแต่การบันทึกบรรยายลักษณะของวัฒนธรรมของชาติพันธุ์ใดชาติพันธุ์หนึ่งเท่านั้น

ส่วนความสนใจของชาติพันธุ์วิทยา ซึ่งต้องการศึกษาเปรียบเทียบวัฒนธรรมของชนชาติต่างๆ เพื่อหาความรู้ส่วนรวมที่เกี่ยวกับมนุษย์ทั้งหมดนั้น หมายความถึงความรู้ประเภทใดจะได้พิจารณากันต่อไป

ความสนใจใดๆ ในเรื่องที่เกี่ยวกับมนุษย์ ที่เกิดขึ้นในความคิดของชาวตะวันตกในยุคก่อนสมัย Renaissance ย่อมตกอยู่ในกรอบของปรัชญาและเทววิทยา มากกว่าที่จะเป็นไปตามข้อเท็จจริงที่สังเกตได้ตามหลักวิทยาศาสตร์ ต่อเมื่อสมัย Renaissance เริ่มแล้ว ความคิดอ่านของชาวตะวันตกที่หลุดพ้นความจำกัดทางศาสนา ได้รับแรงหนุนจากความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์ให้ขยายขอบเขตไปทุกทิศทุกทาง ในด้านที่เกี่ยวกับเรื่องของมนุษย์เอง การท่องเที่ยวเดินทางไปพบทวีปและดินแดนใหม่ๆ ในแถบต่างๆ ของโลก ทั้งในเอเชีย อาฟริกา และอเมริกา จนถึงหมู่เกาะทะเลใต้ในมหาสมุทรแปซิฟิค ทำให้มีเรื่องราวของมนุษย์ชาติต่างๆ ที่มีชีวิตความเป็นอยู่แปลกยิ่งกว่าเทพนิยายในสายตาของชาวตะวันตก มาเล่าสู่กันฟัง ช่วยเป็นเชื้อของเพลิงความคิดความสนใจไม่มีสิ้นสุด ต่อมาในคริสตศตวรรษที่ 18 การปฏิวัติอุตสาหกรรมในยุโรปเป็นสาเหตุสำคัญที่เพิ่มขึ้นมาอันทำให้มีการเดินทางไปหาตลาดและแหล่งวัตถุดิบเพื่อป้อนโรงงาน จนเกิดมีอาณานิคมต่างๆ ของประเทศตะวันตกขึ้น โอกาสที่ชาวยุโรปจะได้พบปะกับผู้คนต่างชาติต่างภาษาที่ยัง “ป่าเถื่อน” เมื่อเทียบกับตนเองก็ยิ่งมีมากขึ้น และโอกาสที่จะศึกษาเปรียบเทียบตัวเองกับชนชาติอื่นๆ ในระดับความเจริญที่ต่างกันก็สะดวกสบายยิ่งขึ้น

ในระยะเดียวกันนี้ ความก้าวหน้าในการศึกษาวิทยาศาสตร์ธรรมชาติได้รุดหน้าไปอย่างไม่หยุดยั้ง มนุษย์เองเป็นชีวอินทรีย์ประเภทหนึ่งในหมู่ชีวอินทรีย์ทั้งหลาย มิได้เป็นผลิตผลกายสิทธิ์ของพระผู้เป็นเจ้าที่ใครจะแตะต้องมิได้อย่างกรอบความคิดสมัยก่อน เพราะฉะนั้นการศึกษาเรื่องของมนุษย์ในแนวความคิดแบบวิทยาศาสตร์ทั้งในด้านกายภาพและด้านสังคมวัฒนธรรมก็เป็นสิ่งที่ทำกันได้โดยเสรี ความรู้สึกว่าแบบอย่างการดำรงชีวิตของมนุษย์นั้น

วิวัฒนาการมาจากระดับต่ำเป็นอนารยะ แล้วค่อยๆ เจริญสลับซับซ้อนขึ้นทุกที จนถึงระดับมีอารยธรรม ซึ่งเป็นความคิดเก่าแก่มาตั้งแต่สมัยอริสโตเติล (384-322 ก่อน ค.ศ.) หรือก่อนนั้นก็มีผู้รื้อฟื้นอีก เช่นที่ ล็อก (ค.ศ.1632-1704) และรูสโซ (ค.ศ.1712-1778) อ้างถึงสภาพเริ่มแรกของ “มนุษย์ในสภาพธรรมชาติก่อนรู้จักมีระบบการปกครอง” เพื่อมาใช้เป็นจุดเริ่มต้นวางทฤษฎีปรัชญาการเมืองของเขา โดยอาศัยตัวอย่างของจริง คือพวกอินเดียนแดงที่ชาวยุโรปเพิ่งไปพบมาในอเมริกา

แต่สิ่งที่เป็นหลักให้นักศึกษาเรื่องราวของมนุษย์ยึดเป็นแนวการศึกษาเรื่องของมนุษย์อย่างจริงจังตามแบบอย่างวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ คือการเสนอทฤษฎีวิวัฒนาการของสิ่งมีชีวิตทั้งหลายของ ชารลส์ ดาร์วิน (ค.ศ.1809-1882) ในหนังสือ *The Origin of Species* ในปี ค.ศ.1859 ซึ่งก่อให้เกิดความเกรียวกราวกันทั่วไป เพราะความคิดที่ขัดแย้งกันระหว่างฝ่ายสนับสนุนที่เป็นนักวิทยาศาสตร์และนักคิดเสรีกับฝ่ายค้านที่เป็นนักศาสนา และนักคิดคติจารีตนิยมทั่วๆ ไป อันที่จริง ความคิดเรื่องวิวัฒนาการของชีวอินทรีย์นั้น มีผู้เสนอกันไว้บ้างแล้วก่อนดาร์วิน เช่น ลามาร์ก (ค.ศ.1774-1829) ชาวฝรั่งเศส และในเรื่องของมนุษย์และสังคมก็มีผู้คิดในแนวนี้อยู่แล้วในอังกฤษก่อนที่ดาร์วินจะพิมพ์หนังสือของเขาออกมา เช่น เฮอเบิร์ต สเปนเซอร์ (ค.ศ.1820-1903) แต่ทว่าความคิดของสเปนเซอร์ไม่เป็นที่น่าสนใจ ในหมู่ผู้ต้องการศึกษาเรื่องของวัฒนธรรมในแง่ขนบธรรมเนียมประเพณี และถึงแม้นักวิชาการทางภาคพื้นทวีปยุโรป เช่น กุสตาฟ เคลมม์ (ค.ศ.1802-1867) จะได้เสนอความคิดเรื่องวิวัฒนาการทางขนบธรรมเนียมประเพณีของมนุษย์มาก่อนหนังสือของดาร์วิน แต่ในหมู่ประเทศแองโกล-แซกซัน นักชาติพันธุ์วิทยาที่เริ่มศึกษาเรื่องวัฒนธรรมของมนุษย์อย่างจริงจังที่ให้ความสนใจแก่ชาติพันธุ์มนุษย์ที่ยังอยู่ในระดับห่างไกลความเจริญแบบยุโรปตะวันตกสมัยนั้น ได้อาศัยความคิดแบบวิวัฒนาการของดาร์วินมาใช้เป็นหลักสร้างแนววิวัฒนาการของวัฒนธรรมของมนุษย์ด้วย โดยถือเอาว่าวัฒนธรรมของมนุษย์ในระยะต้นนั้น มีลักษณะชีวิตความเป็นอยู่ง่ายๆ อย่างที่ยังเห็นได้จากวัฒนธรรมของชนชาติ “ป่าเถื่อน” ทั้งหลายที่นักเดินทางชาวยุโรปผ่านพบมาในทวีปต่างๆ ของโลกแล้วค่อยๆ

วิวัฒนาการสลับซับซ้อนเจริญขึ้นมาเป็นลำดับ จนถึงระดับสูงสุดเป็นอย่างอารยธรรมของยุโรปตะวันตกในคริสตศตวรรษที่ 19 ขณะนั้น และนักชาติพันธุ์วิทยาก็สามารถวางแผนภาพลำดับการวิวัฒนาการของขนบธรรมเนียมประเพณีหรือวัฒนธรรมของมนุษย์ ตั้งแต่ระดับต่ำสุดไปจนถึงระดับสูงสุดได้ และมีตัวอย่างประกอบทุกๆ ระดับของวิวัฒนาการของประเพณีใดประเพณีหนึ่ง เช่นประเพณีการแต่งงาน โดยเอามาจากประเพณีของชนชาติต่างๆ ที่รู้จักกันอยู่ เรียงลำดับจากชนชาติที่ “ป่าเถื่อน” ที่สุด ไปจนถึงของชนชาติที่ “เจริญ” ที่สุด ความคิดทั่วไปในหมู่สามัญชนปัจจุบันทำนองที่ว่า ในสมัยดึกดำบรรพ์แรกเริ่มเดิมทีนั้นคนไม่มีแต่งงานเป็นคู่สามีภรรยากัน มีแต่การสมสู่ไม่เลือกว่าใครเป็นใคร ถัดมามีการแต่งงานระหว่างกลุ่มชายต่อกลุ่มหญิง ต่อมามีความจำเป็นว่าบุตรที่เกิดมาไม่รู้ได้ว่าใครเป็นบิดาจึงต้องยึดมารดาเป็นหลัก ทำให้มีระบบครอบครัวแบบมารดาเป็นใหญ่ อยู่กินกับผู้ชายหลายคน แล้วจึงวิวัฒนาการมาเป็นระบบครอบครัวบิดาเป็นใหญ่ สามีคนหนึ่งมีภรรยาหลายคน จนท้ายที่สุดจึงกลายเป็นระบบสามีเดียวภรรยาเดียว อย่างที่ถือกันว่าเป็นแบบที่ “เจริญ” ที่สุดในปัจจุบันนี้ ก็เป็นความคิดแบบเดียวกัน ซึ่งอาจตกค้างมาจากการศึกษาทางชาติพันธุ์วิทยาของคริสตศตวรรษที่แล้ว ซึ่งชื่อของนักชาติพันธุ์วิทยาในสมัยนี้ ที่ยังกล่าวขวัญกันอยู่ทุกวันนี้ว่าเป็น นักชาติพันธุ์วิทยา หรือนักมานุษยวิทยาที่เป็นผู้ก่อเกิดการศึกษาวิชานี้อย่างจริงจัง สืบต่อมาจนถึงปัจจุบัน ในหมู่ประเทศแองโกล-แซ็กซัน ได้แก่ เอดวัด ไทเลอร์ (ค.ศ.1832-1941) เซอร์ เจมส์ เฟรเซอร์ (ค.ศ.1854-1941) ชาวอังกฤษ และ หลุยส์ มอร์แกน (ค.ศ.1818-1881) ชาวอเมริกัน

เป็นอันว่าข้อมูลที่ว่าด้วยขนบธรรมเนียมประเพณีของชนชาติต่างๆ ที่นักสำรวจ นักเดินทาง พ่อค้า และหมอสอนศาสนาบันทึกมาจากแทบทุกส่วนของโลก และเป็นที่สนใจของคนกลุ่มหนึ่งเป็นพิเศษ ได้อาศัยแนวความคิดเรื่องวิวัฒนาการจากวิทยาศาสตร์แขนงชีววิทยามาเป็นกรอบให้เกิดการศึกษาเปรียบเทียบวัฒนธรรมของชนชาติต่างๆ นั้นอย่างมีความหมายให้เกิดความรู้ความเข้าใจขั้นต่อไปเกี่ยวกับมนุษย์ส่วนรวมได้ดีขึ้น และชาติพันธุ์วิทยาก็ถือกำเนิดเป็นวิชาหนึ่งที่กว้างขวางลึกซึ้งกว่าชาติพันธุ์วรรณนาด้วยประการฉะนี้

แต่ชาติพันธุ์วิทยามิได้หยุดยั้งอยู่แค่ความคิดแบบวิวัฒนาการของประเพณีและวัฒนธรรม ดังที่ปรากฏในหนังสือ *Primitive culture* (ค.ศ.1871) ของไทเลอร์ หนังสือ *Ancient Society* (ค.ศ.1877) ของมอร์แกน หรือหนังสือ *The Golden Bough* (ค.ศ.1890) ของเฟร์เซอร์ ความหมกมุ่นในเรื่องการเปลี่ยนแปลงวิวัฒนาการเป็นลำดับจากต่ำมาหาสูง กับความเชื่อที่ว่าวัฒนธรรมของทุกชาติทุกภาษาจะต้องผ่านลำดับวิวัฒนาการอย่างเดียวกันมา ทำให้นักชาติพันธุ์วิทยา ชุดนั้นสนใจวัฒนธรรมในแง่ประวัติศาสตร์สืบหาต้นกำเนิดและความเป็นมาของขนบธรรมเนียมประเพณีต่างๆ ซึ่งถ้าหากนักศึกษานั้นเป็นคนชาติอารยะตะวันตก ก็สมมติเอาทันทีได้ว่า ประเพณีของชาติตนที่ปฏิบัติกันอยู่เป็นแบบในระดับสูงสุด แต่ถ้านักศึกษานั้นไม่ได้เป็นคนชาติอารยะตะวันตก ก็คงต้องหาขั้นระดับเอาเองว่าประเพณีของตนควรจะอยู่ในระดับไหน แต่จะเป็นรายแรกหรือหลังก็ตาม ความสนใจไม่ได้อยู่ที่ประเพณีของชาติตนที่เป็นอยู่ในขณะนั้น แต่ต้องการทราบว่าในอดีตนั้นสมัยหนึ่งประเพณีนั้นจะมีลักษณะอย่างใด และก่อนหน้านั้นไปอีกสมัยหนึ่งจะเป็นอย่างไร และย้อนหลังต่อๆ ไปในอดีตจนถึงต้นกำเนิด แต่เนื่องจากหลักฐานโดยตรงทางประวัติศาสตร์ที่แน่นอนของประเพณีใดของชาติใดก็ตามนั้น หาที่บันทึกกันไว้ให้เป็นที่รู้แน่กันได้ยาก จึงเกิดการสร้างประวัติศาสตร์เทียมขึ้น (*pseudo-historical reconstruction*) โดยการสมมติเอาว่าตามเค้าโครงของหลักวิวัฒนาการควรจะเป็นลำดับขั้นต่างๆ อย่างไร และกำหนดกันไว้ด้วยหลักตรรกวิทยาหรือสามัญสำนึกว่า ขั้นใดควรจะมาก่อนขั้นใด แล้วดูว่าประเพณีของชนชาติต่างๆ ในปัจจุบันที่กำหนดขั้นให้แล้วนั้น มีอยู่อย่างไรก็สมมติเอาว่าสมัยหนึ่งประเพณีของชาติตนก็เคยเป็นอย่างนั้น เช่น อนุมานเอาว่าคนอังกฤษในปัจจุบันนับถือคริสต์ศาสนา แต่ในสมัยดั้งเดิมเคยนับถือ totem อย่างพวกชนพื้นเมืองเดิมของออสเตรเลียปัจจุบัน ส่วนในขั้นกลางๆ เคยนับถือบรรพบุรุษอย่างลัทธิขงจื้อ และอีกระยะหนึ่งเคยนับถือเทพเจ้าหลายองค์อย่างศาสนากรีกหรือฮินดู เป็นต้น

การสร้างประวัติศาสตร์เทียมโดยปราศจากหลักฐานที่แน่นอนนี้อย่างหนึ่ง กับสมมติฐานที่ว่าประเพณีหรือวัฒนธรรมของคนทุกชาติทุกภาษาจะต้องผ่านวิวัฒนาการอย่างเดียวกันมาอย่างไม่มีข้อยกเว้นนี้อีกอย่างหนึ่งเป็นจุดอ่อน

ของชาติพันธุ์วิทยาสกุลแรก ที่เรียกว่า สกุลวิวัฒนาการนิยม (Evolutionist School) นี้ ทำให้นักชาติพันธุ์วิทยารุ่นต่อมาพยายามหาหลักเกณฑ์ทฤษฎีที่แน่นอนเป็นประโยชน์ในการศึกษาเปรียบเทียบวัฒนธรรมมากกว่า โดยเลิกการสร้างประวัติศาสตร์เทียมที่ขอยืมตัวอย่างจากที่อื่น เมื่อหลักฐานของตนเองจริงๆ ไม่มี และเลิกสมมติฐานที่ว่าวัฒนธรรมแต่ละวัฒนธรรมวิวัฒนาการผ่านระดับต่างๆ ขึ้นมาเองโดยอิสระ ไม่มีการขอหยิบขอยืมประเพณีจากวัฒนธรรมอื่นมาใช้เลย หันมาใช้หลักว่า จะศึกษาวัฒนธรรมจากหลักฐานข้อเท็จจริงที่มีอยู่ และถ้าหากจะสืบสาวความเป็นมาของขนบธรรมเนียมประเพณีหรือส่วนอื่นใดของวัฒนธรรมย้อนหลังไปในอดีต ก็จะลงความเห็นเท่าที่มีหลักฐานอยู่ให้ศึกษา จะไม่สมมติอะไรขึ้นมาลอยๆ และจะไม่สนใจเสาะแสวงหาต้นกำเนิดของทุกสิ่งทุกอย่าง อย่างที่สกุล Evolutionism เคยนิยมกันอยู่

แนวความคิดใหม่ที่ก่อให้เกิดสกุลประวัติศาสตร์นิยม (Historicalist School) นี้เน้นความสำคัญของการเก็บข้อมูลโดยละเอียดจากสนาม และสืบสาวหาขอบเขตของการแผ่กระจายของขนบธรรมเนียมประเพณี หรือวัตถุธรรมต่างๆ ว่าจะมีปรากฏในที่ใด ในคนกลุ่มใดบ้าง โดยยึดหลักว่า ถึงแม้อาจจะมีการคิดประดิษฐ์วัตถุธรรม (คือเครื่องใช้ไม้สอยที่เป็นส่วนของวัฒนธรรม) หรือวิธีการอย่างหนึ่ง ซ้ำกันได้ในสองวัฒนธรรม โดยมิได้มีการหยิบยืมจากกัน แต่ทว่าโดยทั่วไปแล้ว มนุษย์เรามักหยิบยืมวิธีการทางวัฒนธรรมจากกันมากกว่าที่จะคิดประดิษฐ์ขึ้นเองทุกครั้งไป ฉะนั้น การศึกษาวัฒนธรรมเปรียบเทียบ จึงเป็นการศึกษาประวัติของส่วนต่างๆ ที่เป็นองค์ประกอบของวัฒนธรรมเท่าที่มีหลักฐานแน่นอนให้รู้ได้ และติดตามดูการแผ่กระจายของส่วนวัฒนธรรมนั้นๆ ในระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์และวัฒนธรรมในบริเวณต่างๆ ของโลก สกุลนี้มีอีกชื่อหนึ่งคือ สกุล Diffusionism คือยึดหลักศึกษาการแผ่กระจายของส่วนวัฒนธรรม (ที่เรียกว่า cultural traits และ cultural complexes) เป็นสกุลที่สืบต่อสกุล Evolutionism ของครึ่งหลังของคริสตศตวรรษที่ 19 เป็นที่นิยมกันมากในตอนต้นของคริสตศตวรรษที่ 20 ทั้งในอเมริกา (Franz Boas, Alfred Kroeber, Clark Wissler) ในอังกฤษที่ใช้ชื่อสกุล Diffusionism โดยตรง (Elliot Smith,

W.J. Perry, W.H.R. Rivers) และในเยอรมันนีที่เรียกเป็นสกุล Kulturkreise (Fritz Graebner, Father Wilhelm Schmidt)

สกุลร่วม Historicalism, Diffusionism และ Kulturkreise ถึงแม้จะระมัดระวังกว่าสกุลแรกของชาติพันธุ์วิทยาสมัยใหม่ในเรื่องประวัติศาสตร์ คือไม่สร้างประวัติเทียมขึ้นและพอใจที่จะสืบสาวประวัติความเป็นมา หรือการแผ่กระจายของส่วนวัฒนธรรม เช่น วัตถุธรรมชนิดหนึ่งหรือประเพณีอย่างหนึ่งไปเท่าที่จะมีหลักฐานอยู่เท่านั้น ไม่ประสงค์จะไปให้ถึงต้นกำเนิดของวัตถุธรรมหรือประเพณีนั้นก็ตาม กระนั้นก็ยังมีนักชาติพันธุ์วิทยาบางคนยังไม่พอใจประการหนึ่งด้วยว่าการสืบสาวประวัติหรือการแผ่กระจายของวัตถุธรรมหรือประเพณีนั้น บางครั้งก็ยังอดมีการสันนิษฐานกันไม่ได้เมื่อหลักฐานขาดไป หรือบางครั้งก็รีบสรุปลงความเห็นเร็วเกินไป ว่าถ้าหากวัตถุธรรมหรือประเพณีนั้นมีลักษณะคล้ายกันในที่สองแห่ง แห่งหนึ่งจะต้องได้รับไปจากอีกแห่งหนึ่งอย่างไม่ต้องสงสัย เช่น ที่เคยมีผู้ลงความเห็นว่า ประเพณีที่เกี่ยวกับการบูชาดวงอาทิตย์ไม่ว่าจะเกิดในที่ใด เป็นกำหนดได้ทันทีว่าขอยืมมาจากอียิปต์ เป็นต้น แต่อีกประการหนึ่งที่สำคัญกว่า ก็คือข้อคัดค้านของนักชาติพันธุ์วิทยากลุ่มหนึ่ง ว่าการเปรียบเทียบชิ้นส่วนของวัฒนธรรมโดยยกแยกมาจากส่วนทั้งหมดของวัฒนธรรมนั้น ทำให้ชิ้นส่วนนั้นไม่มีความหมาย เพราะเราไม่รู้บทบาทหน้าที่และความสัมพันธ์ของชิ้นส่วนนั้นกับส่วนอื่นๆ ของวัฒนธรรม ฉะนั้นการศึกษาวัฒนธรรมที่จะให้เกิดความรู้ความเข้าใจได้ จะต้องพิจารณาบทบาทหน้าที่ของส่วนใดส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมนั้นไม่ว่าจะเป็นผลิตภัณฑ์วัตถุธรรมหรือประเพณีความคิดความเชื่อ ที่มีสัมพันธ์กับส่วนอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องในวัฒนธรรมนั้น เช่น ประเพณีของชนบางชาติที่สตรีมีสามีพร้อมๆ กันได้หลายคน หรือการลำดับสกุลจากฝ่ายมารดา ฯลฯ มีผลเกี่ยวเนื่องกับลักษณะครอบครัวและวงศ์ญาติ การเศรษฐกิจ การปกครองหรือแม้แต่การศาสนา อย่างไรบ้าง แทนที่จะยกเอามาพิจารณาโดดๆ โดยไม่คำนึงถึงส่วนอื่นๆ ของวัฒนธรรมเจ้าของประเพณีนั้น

ความคิดแนวใหม่นี้ ที่ว่าจะศึกษาวัฒนธรรมจะต้องพิจารณาประกอบกันทุกส่วนให้เห็นบทบาทหน้าที่และประโยชน์ของส่วนนั้นๆ ที่มีสัมพันธ์กับส่วนอื่นๆ ในวัฒนธรรมเดียวกัน ก่อให้เกิดสกุลใหม่ในการศึกษาชาติพันธุ์วิทยา

เรียกว่าสกุล Functionalism ซึ่งเริ่มในสมัยหลัง ค.ศ.1920 เป็นต้นมา ในประเทศอังกฤษ ผู้ริเริ่มสกุลนี้คือ มาลินอฟสกี (ค.ศ.1884-1942) และ แรดคลิฟฟ์-บราวน์ (ค.ศ.1881-1955)

ลักษณะสำคัญของสกุล Functionalism นี้ คือการเน้นความสำคัญใน การศึกษาพิจารณาทุกส่วนของวัฒนธรรมว่าเกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน เพราะฉะนั้น การจะเข้าใจความหมายความสำคัญของส่วนใดส่วนหนึ่งของวัฒนธรรม เช่น ขนบธรรมเนียมประเพณีหรือความเชื่อบางอย่างได้ จำต้องศึกษาบทบาทหน้าที่ ประโยชน์ของส่วนนั้น ที่มีต่อส่วนอื่นๆ ที่เหลือของวัฒนธรรมนั้น การยึดมั่นใน หลักการศึกษาดังกล่าวทำให้เกิดความจำเป็นในการทำงานสนาม (fieldwork) เป็นระยะเวลานานในหมู่คนเจ้าของวัฒนธรรมที่นักชาติพันธุ์วิทยาต้องการศึกษา นับเป็นแรมปีขึ้นไป และผู้ศึกษาจะต้องพำนักอยู่ในหมู่ชาติพันธุ์ที่ตนจะศึกษา อย่างใกล้ชิด เพื่อให้เกิดความสนิทสนมคุ้นเคยที่จะนำไปสู่ความเข้าใจใน วัฒนธรรมนั้นต่อไป เนื่องจากนักชาติพันธุ์วิทยามักเลือกศึกษากลุ่มชนที่ยังด้อย ความเจริญทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ซึ่งอยู่เป็นชุมชนขนาดย่อมที่มี ลักษณะความเป็นอยู่และโครงสร้างของสังคมง่ายๆ ไม่สลับซับซ้อนจึงสามารถ พิจารณาทุกส่วนของวัฒนธรรมพร้อมๆ กัน ให้เน้นถึงความสัมพันธ์ของส่วน ต่างๆ นั้นได้ไม่ยาก

การศึกษาวัฒนธรรมด้วยการทำงานสนามอย่างใกล้ชิดระยะยาว เพื่อ ศึกษาความหมายความสำคัญของส่วนต่างๆ ของวัฒนธรรมได้ละเอียดถี่ถ้วน ทำ ให้หมดความสนใจที่จะศึกษาในด้านประวัติศาสตร์ลงไป ไม่ว่าจะเป็น ประวัติศาสตร์จริงๆ ที่มีหลักฐาน หรือประวัติศาสตร์แบบอนุมาน ทั้งนี้เพราะ ถือว่าความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ เช่น วิวัฒนาการของประเพณีใดประเพณี หนึ่ง กับบทบาทหน้าที่ประโยชน์ของประเพณีนั้นในปัจจุบันที่มีต่อชีวิตความ เป็นอยู่ส่วนรวมของเจ้าของวัฒนธรรมขณะนั้นเป็นเรื่องคนละประเภทที่ไม่ เกี่ยวข้องกันโดยตรง ถึงไม่รู้ประวัติความเป็นมาก็อาจศึกษาบทบาทและหน้าที่ ประโยชน์ของประเพณีนั้นได้ หากการรู้ประวัติจะช่วยให้เข้าใจบทบาทและ หน้าที่ประโยชน์ของประเพณีหรือส่วนหนึ่งส่วนใดของวัฒนธรรมนั้นได้ดีขึ้น และ

ประวัตินั้นมีอยู่พร้อมด้วยหลักฐานก็ควรรู้ไว้ แต่ถ้าประวัติไม่มีอยู่หรือสืบหาไม่พบ ก็ไม่จำเป็นต้องสันนิษฐานอนุมานขึ้น[3]

แนวความคิดทำนองเดียวกับสกุล Functionalism ที่ว่าวัฒนธรรมประกอบขึ้นด้วยส่วนต่างๆ ที่สัมพันธ์กัน และการศึกษาที่จะก่อให้เกิดความเข้าใจถูกต้องจำเป็นต้องพิจารณาถึงความสัมพันธ์ของส่วนทั้งหมดนี้ ในอเมริการะยะตั้งแต่ค.ศ.1930 มา ก็ถือเป็นหลักในการศึกษาวัฒนธรรมด้วยเช่นกัน ดังจะเห็นได้จากความสำคัญของการทำงานสนามระยะยาว เพื่อศึกษาให้ละเอียดถี่ถ้วน แต่ทว่านักมานุษยวิทยาหรือชาติพันธุ์วิทยาทางอเมริกาได้เสนอแบบความคิดใหม่เพิ่มเติมขึ้นมาให้ผิดเพี้ยนไปบ้างจนเกิดเป็นสกุลใหม่ที่เรียกว่า Configurationalism ซึ่งมีสาระสำคัญว่า วัฒนธรรมที่เกิดขึ้นเพราะส่วนต่างๆ มีสัมพันธ์กันจนทำให้วัฒนธรรมนั้นมีเอกภาพได้นั้น แต่ละวัฒนธรรมย่อมมีรูปแบบลักษณะเป็นเฉพาะของตน (Configuration หรือ pattern) ซึ่งไม่เหมือนกับวัฒนธรรมอื่น รูปแบบลักษณะที่เป็นเฉพาะของแต่ละวัฒนธรรมนี้เกิดขึ้นจากความสามารถของวัฒนธรรมนั้นๆ (หรือของคนในวัฒนธรรมนั้น) ที่เลือกใช้วิธีการที่เหมาะสมที่สุดสำหรับการดำรงชีวิตในสภาพแวดล้อมนั้นๆ ทำให้วัฒนธรรมแต่ละวัฒนธรรมมีเอกภาพความสมบูรณ์ในตัวเอง เพราะความเข้ากันของส่วนที่ประกอบกันอยู่ ทำให้เกิดเป็นพลังหรืออัจฉริยะ (genius) ของวัฒนธรรมนั้นๆ ที่จะดำรงอยู่ ผู้ให้กำเนิดสกุลนี้ ได้แก่ เอดวัด สาปีร์ (ค.ศ. 1884-1939) และรูธ บินิดิกท์ (ค.ศ.1887-1948)

---

[3] *สกุล Functionalismนี้ในส่วนที่ A.R. Radcliffe-Brown เกี่ยวข้องอยู่โดยตรง ได้แยกแขนงออกจากชาติพันธุ์วิทยาแบบเดิมมาเป็นมานุษยวิทยาสังคม (Social anthropology) ที่ศึกษากันอยู่ เป็นพิเศษในประเทศอังกฤษในปัจจุบันนี้ มานุษยวิทยาแขนงนี้เน้นการศึกษาระบบสังคมคือความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลและกลุ่มบุคคลในสังคมมากกว่าการศึกษาวัฒนธรรมทั่วๆ ไปความคิดที่เน้นการศึกษาระบบสังคมนี้ได้รับอิทธิพลมาจากนักสังคมวิทยาฝรั่งเศส คือ Emile Durkheim (1858-1917) อย่างมาก ในปัจจุบันการศึกษาประเภทนี้ในประเทศฝรั่งเศสเองก็กำลังทวีความสำคัญแพร่หลายขึ้น โดยมี Claude Levi-Strauss เป็นแรงนำแยกจาก ethnologie แบบเดิม เรื่องของมานุษยวิทยาสังคมนี้เป็นอีกเรื่องหนึ่งต่างหากจากเรื่องชาติพันธุ์วิทยาทั่วไปใน ด้านรายละเอียดของแบบความคิดทฤษฎีและแนวการศึกษา ซึ่งไม่สามารถพรรณนาให้ถี่ถ้วนไว้ในที่นี้ได้*

สกุล Configurationalism นี้ จะเห็นได้ว่ามีส่วนคล้ายคลึงกันกับสกุล Functionalism อยู่ส่วนใหญ่ คือ ถือความสำคัญของการศึกษาส่วนต่างๆ ของวัฒนธรรมหนึ่งๆ ว่ามีความสัมพันธ์ยึดเหนี่ยวกันอยู่ จะแยกเอามาเปรียบเทียบศึกษาเฉพาะชิ้นเฉพาะส่วนโดยไม่คำนึงถึงส่วนอื่นๆ ไม่ได้ และฉะนั้นจึงไม่นิยมเปรียบเทียบชิ้นส่วนของวัฒนธรรมต่างๆ เพื่อหาวิวัฒนาการจากต้นกำเนิด ฯลฯ อย่างที่นิยมทำกันในสมัยต้นๆ และไม่ถือความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ว่าเป็นของสำคัญพิเศษ ส่วนข้อที่แตกต่างจากสกุล Functionalism ก็คือ เมื่อศึกษาถึงความสัมพันธ์ของส่วนต่างๆ ของวัฒนธรรมที่มีต่อกันแล้ว มิได้พอใจจะหยุดไว้เพียงนั้น แต่ชี้บ่งรูปแบบที่เกิดขึ้นจากองค์ประกอบสมบูรณ์นั้น ว่าจะมีลักษณะพิเศษเฉพาะแตกต่างจากรูปแบบของวัฒนธรรมอื่นอย่างไร

นอกจากนั้น เราอาจจะกล่าวเพิ่มเติมได้อีกว่า ในขณะที่สกุล Functionalism ที่เริ่มในอังกฤษนั้น เมื่อเวลาล่วงมาก็ได้กลายไปเป็นแนวความคิดหลักของมานุษยวิทยาสังคม ซึ่งแยกออกไปจากชาติพันธุ์วิทยา คือหันมาเน้นการศึกษาระบบความสัมพันธ์ทางสังคมมากกว่าการศึกษาวัฒนธรรมทั่วๆ ไปทั้งหมด ทางอเมริกา สกุล Configurationalism ยังคงเป็นการศึกษาชาติพันธุ์วิทยาอยู่ กล่าวคือ ถือวัฒนธรรมเป็นสาระสำคัญของการศึกษา ไม่จำกัดเอาเฉพาะระบบสังคมอย่างเดียวเป็นสำคัญ แต่เป็นชาติพันธุ์วิทยายุคใหม่ที่ให้ความสำคัญแก่การศึกษาวัฒนธรรมทุกส่วนดังที่ดำรงอยู่ในปัจจุบัน มากกว่าจะศึกษาชิ้นส่วนของวัฒนธรรมในเชิงประวัติศาสตร์อย่างในสมัยต้นของวิชานี้ และการเปรียบเทียบวัฒนธรรม ก็นิยมเปรียบเทียบวัฒนธรรมทั้ง “อัน” เต็ม ไม่เปรียบเทียบเฉพาะ “ชิ้นส่วน” ที่ขาดความหมายอันถูกต้องสมบูรณ์ กล่าวได้ว่าการศึกษาชาติพันธุ์วิทยาในแง่วัฒนธรรมได้ก้าวหน้ามาไม่น้อยนับแต่ยุคแรกสมัย Evolutionalism ซึ่งมีข้อบกพร่องในแบบความคิดทฤษฎีและวิธีการอยู่มากจนมาถึงยุคปัจจุบันที่ได้ปรับปรุงแก้ไขข้อบกพร่องต่างๆ เหล่านั้นที่สำคัญ เช่น การศึกษา “เศษ” ของวัฒนธรรม และการสร้างประวัติศาสตร์เทียม เป็นต้น จนมีเกณฑ์แน่นอนช่วยให้เกิดความคิดความเข้าใจที่ถูกต้องเป็นประโยชน์ได้มากขึ้นกว่าแต่ก่อน และคงจะสมบูรณ์ขึ้นต่อๆ ไปตามความก้าวหน้าของวิชาการ

ในบทสรุปนี้ ขอตั้งข้อสังเกตว่า ในปัจจุบันนั้นทางอเมริกามักเรียก cultural anthropology กับ ethnology แทนกันได้ว่า คือสิ่งเดียวกัน เพราะคำจำกัดความของ ethnology หรือชาติพันธุ์วิทยาที่ใช้กันทั่วไปในอเมริกา คือ “การศึกษาเปรียบเทียบวัฒนธรรม” ซึ่งก็เป็นความหมายอย่างเดียวกับ cultural anthropology หรือมานุษยวิทยาวัฒนธรรม[4]

ในอังกฤษ cultural anthropology บางครั้งใช้แทน social anthropology ได้ โดยอนุโลมว่าเป็นเรื่องอย่างเดียวกัน (ซึ่งที่จริง social anthropology เน้นเรื่องการศึกษาระบบสังคมเหนือส่วนอื่นๆ ของวัฒนธรรม) แต่ไม่นิยมใช้ ethnology สับเปลี่ยนแทน social anthropology เพราะถือว่า (1) ethnology หรือชาติพันธุ์วิทยานั้นสนใจเรื่องของมนุษย์ทั้งที่เกี่ยวกับเชื้อชาติและวัฒนธรรม มากกว่าจะสนใจในการศึกษาระบบสังคมโดยเฉพาะที่ social anthropology สนใจ (2) ethnology สนใจหนักไปในทางประวัติความเป็นมาของวัฒนธรรม หรือต้องการรู้การแผ่กระจายของวัฒนธรรมหรือส่วนใดส่วนหนึ่งของวัฒนธรรม social anthropology ไม่สนใจในแง่ประวัติศาสตร์ความเป็นมา แต่สนใจบทบาทหน้าที่ของแต่ละส่วนของสังคมหรือวัฒนธรรมที่มีสัมพันธ์ต่อส่วนอื่นๆ ในสังคมหรือวัฒนธรรมเดียวกันมากกว่าจะอยากรู้การแผ่กระจายของส่วนนั้นๆ อย่างลอยๆ ว่ามีปรากฏในแถบใดของโลก

ความสับสนในการใช้คำว่า ethnology, cultural anthropology และ social anthropology ที่ดูชุลมุนวุ่นวายสำหรับผู้ไม่คุ้นเคยกับการศึกษาวิชาเหล่านี้อาจคลายความสับสนลงได้บ้าง หากนึกเสียเช่นนี้ว่าความแตกต่างนั้นเป็นเพียงรายละเอียด ในด้านหลักทฤษฎีและวิธีการที่สมมติกันขึ้น ว่าเป็นแนวยึดของวิชาสาขาแขนงใดโดยเฉพาะ เพื่อความกระจ่างใจของผู้ศึกษาในแต่ละ

---

[4] *ethnology ที่ถือเป็นวิชาศึกษาเปรียบเทียบวัฒนธรรมนี้ ในหนังสือตำราอเมริกันก็ไม่ได้ลงความเห็นตรงกันเสมอไป ว่าจะต้องศึกษาอย่างสภาพปัจจุบัน หรือเชิงประวัติศาสตร์ บางเล่มพูดทำนองอย่างปัจจุบัน (เช่น Titiev: The Science of Man, p.6) บางเล่มพูดถึงเชิงประวัติศาสตร์ด้วย (เช่น Keesing: Cultural Anthropology, 1963, p.5) และบางเล่มก็ไม่ระบุทางใดทางหนึ่งเลย (เช่น Hoebel: Man in the Primitive World 1958, pp.9, 648)*

แขนงเอง หากแนวหลักของสาขาวิชาที่กำหนดสมมติกันขึ้นนี้ต่างรับว่าไม่เหมือนกัน ก็แยกสาขาวิชาจากกัน แต่ถ้าไม่ยอมรับว่าแนวนั้นต่างกันก็แบ่งแยกสาขาวิชากันไม่ได้ สิ่งที่สำคัญและเป็นประโยชน์กว่าก็คือการยอมรับร่วมกันโดยทั่วไปแล้วในสมัยนี้ว่าทั้ง 3 สาขาวิชานี้ถือพฤติกรรมของมนุษย์ที่เป็นไปในกรอบของวัฒนธรรมเป็นพิเศษ หรือจะสนใจในสภาพปัจจุบัน หรือเชิงประวัติศาสตร์นั้น เป็นเรื่องของรายละเอียดปลีกย่อย ซึ่งทำความเข้าใจกันได้ภายหลัง

เรื่องของชาติพันธุ์วิทยาในสมัยปัจจุบัน อาจจะสรุปได้ว่าเป็นเรื่องของมานุษยวิทยาวัฒนธรรมนั่นเอง ชื่อวิชาชาติพันธุ์วิทยา ได้กลายเป็นชื่อกว้างๆ ของกลุ่มวิชาที่แตกแขนงกันออกไปเป็นสาขาต่างๆ ที่แต่ละสาขาได้คิดค้นหลักเกณฑ์วิธีการของตนขึ้นมาเป็นพิเศษต่างๆ กันไปตามความสนใจ เช่นเดียวกับชื่อวิชาวิทยาศาสตร์สมัยนี้ ซึ่งครอบคลุมแขนงต่างๆ จนต้องระบุชื่อแขนงให้แน่ชัดเป็น ฟิสิกส์ เคมี ชีววิทยา ฯลฯ จึงจะทราบจุดมุ่งหมายและความสนใจเฉพาะของแต่ละแขนงวิชานั้นๆ ได้ และผู้สนใจใคร่ทราบเรื่องราวของชาติพันธุ์วิทยาที่ศึกษากันอยู่ในปัจจุบัน ก็อาจพิจารณาได้จากแขนงต่างๆ ในเครือวิชามานุษยวิทยาวัฒนธรรมเป็นสำคัญ[5]

หนังสืออ้างอิง

หนังสือในรายชื่อต่อไปนี้ เป็นลักษณะหนังสืออ่านประกอบสำหรับผู้อ่านทั่วไปที่สนใจใคร่จะทราบเรื่องราวละเอียดขึ้น มากกว่าที่จะเป็นหนังสืออ้างอิงที่ใช้ประกอบการเขียนเรื่องโดยตรง

สำหรับประวัติทั่วไปของวิชาตั้งแต่ต้นจนถึงระยะ ค.ศ.1930 เศษ ดู R.H. Lowie: *The History of Ethnological Theory* (Rinehart, N.Y.,

---

[5] *ความตั้งใจเดิมที่จะกล่าวถึงประวัติของการศึกษาชาติพันธุ์วิทยาในประเทศไทย ในบทความเรื่องนี้ด้วย เป็นต้องระงับไว้ก่อน เพราะไม่สามารถค้นคว้าหาข้อมูลที่สมบูรณ์ได้ภายในเวลาที่มีอยู่ หากมีโอกาสคงจะได้เขียนขึ้นต่างหากเป็นเรื่องหนึ่งต่อไป*

1937) หรือ H.R. Hays: *Form Ape to Angel* (Knopf, N.Y. 1958) ซึ่งเบากว่าและมาถึงสมัย ค.ศ.1950 เศษ

สำหรับตัวอย่างสกุล Evolutionism ดู E.B. Tylor: *Primitive Culture* (ปกอ่อน Harper & Row, N.Y., 1958 แยกเป็นเล่ม 1 และ 2) หรือ Sir James G. Frazer: *The Golden Bough* (Macmillan, London, 1951 ฉบับย่อ)

สำหรับตัวอย่างสกุล Historicalism และ Diffusionism ดู A.L.K. Koeber: *Anthropology* (Harcourt. Brace, N.Y., 1948), E.G. Smith: *The Migrations of Early Culture* (Manchester, 1915)

สำหรับตัวอย่างสกุล Functionalism ดู B.Malinowski: *A Scientific Theory of Culture and Other Essay* (ปกอ่อน Oxford U.P., N.Y., 1960) และ A.R. Radcliffe-Brown: *Structure and Function in Primitive Society* (Cohen & West London. 1952) และ *Method in Social Anthropology* (Chicago U.P., Chicago, 1958)

สำหรับตัวอย่างสกุล Configurationalism ดู Ruth Benedict: *Patterns of Culture* (ปกอ่อน Mentor Books, 1959)

สำหรับตัวอย่างการศึกษาชาติพันธุ์วิทยาปัจจุบันทางฝ่ายอเมริกา ดู M.J. Herskivits: *Cultural Anthropology* (Knopf, N.Y., 1955) หรือตำราเรียนทั่วๆ ไป ทางฝ่ายอังกฤษที่กลายเป็นมานุษยวิทยาสังคม ดู E.E. Evans-Pritchard: *Social Anthropology* (Cohen & West, London, 1951), R. Firth: *Human Types* (Nelson, London, 1951).

บรรณาธิการบันทึก
ครุบูชา แด่อาจารย์พัทยา สายหู:
นักมานุษยวิทยาผู้นอบน้อม สมถะและเรียบง่าย

สมหมาย ชินนาค*

“ศาสตราจารย์ ดร.พัทยา สายหู นักวิชาการไทยรุ่นบุกเบิก ผู้วางพื้นฐานองค์ความรู้ด้านสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาให้กับหลายมหาวิทยาลัยในประเทศไทย และนักวิชาการผู้มีบทบาทในฐานะปัญญาชนสาธารณะกับการสร้างความรู้ความเข้าใจให้กับสังคมมาโดยตลอด

คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ขอเชิญท่านเข้าร่วมงานเสวนาเพื่อเป็นเกียรติแด่ ศาสตราจารย์ ดร.พัทยา สายหู และร่วมย้อนอ่านและอภิปรายผลงานชิ้นสำคัญของท่าน ***“กลไกของสังคม”*** *หนังสือด้านสังคมวิทยาในโครงการ 'มหาวิทยาลัยสำหรับชาวบ้าน' ที่มีอายุเกือบ 4 ทศวรรษ และยังคงเป็นตำราเรียนพื้นฐานในระดับอุดมศึกษาในปัจจุบัน”*[1]

---

* รองศาสตราจารย์, อาจารย์ประจำหลักสูตรภูมิภาคลุ่มน้ำโขงศึกษา คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี

[1] ที่มา: ข้อความเว็บไซต์ประชาสัมพันธ์งาน *“ย้อนอ่านงานพัทยา สายหู: 'กลไกของสังคม' กับแรงบันดาลใจ และการสร้างความรู้ใหม่ในสังคมศาสตร์”* 22 สิงหาคม 2554 ณ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

เกริ่นนำ

เช้าตรู่วันจันทร์ที่ 22 สิงหาคม 2554 ข้าพเจ้ากับคู่ชีวิตรีบเร่งออกจากบ้านพักที่ตั้งอยู่ใกล้ๆ กับมหาวิทยาลัยอุบลราชธานี ที่อำเภอวารินชำราบ ไปยังสนามบินอุบลราชธานีเพื่อเดินทางกรุงเทพมหานครเข้าร่วมงานย้อนระลึกถึงท่านอาจารย์พัทยา สายหู ภายใต้ชื่อ *"ย้อนอ่านงานพัทยา สายหู: 'กลไกของสังคม' กับแรงบันดาลใจ และการสร้างความรู้ใหม่ในสังคมศาสตร์"* ณ ห้อง 301 ชั้น 3 อาคารมหาจักรีสิรินธร คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ซึ่งจัดโดยคณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย แม้ว่าจะเพิ่งทราบข่าวจากอาจารย์สุริชัยไม่กี่วัน แต่ข้าพเจ้ากับคู่ชีวิตก็ไม่ลังเลใจที่จะไปร่วมงานดังกล่าวแต่อย่างใด

บรรยากาศของงานในวันนั้น แม้จะไม่ได้ยิ่งใหญ่อลังการในสายตาของบางท่านที่เข้าร่วมงาน แต่สำหรับข้าพเจ้ากับคู่ชีวิตแล้ว แค่เพียงได้เห็นรอยยิ้มของท่านอาจารย์ ข้าพเจ้าก็รู้สึกมีความปลาบปลื้มยิ่งนัก

(ซ้าย) อาจารย์พัทยา สายหู และคณาจารย์ผู้ใหญ่ขณะกำลังฟังการอภิปรายในห้องประชุม

(ขวา) การจดบันทึกในสมุดโน้ตด้วยดินสอดำ ดูจะเป็นบุคลิกภาพประจำตัวของอาจารย์พัทยา สายหู

กว่าจะมาเป็นหนังสือรวมบทความ

แน่นอนว่าด้วยเหตุที่หนังสือนี้เป็นบทความที่ท่านอาจารย์เขียนขึ้นเองต่างกรรม ต่างวาระ ฉะนั้นเนื้อหาและวัตถุประสงค์ของบทความจึงอาจไม่มีเอกภาพ ดังเช่นหนังสือรวมบทความที่เขียนเพื่อเชิดชูเกียรติและแสดงมุทิตาจิตบางเล่ม ฉะนั้นจึงเป็นหน้าที่ที่ท่านผู้อ่านจักต้องทำการสังเคราะห์ ทบทวน ประเมินค่าเชิงวิพากษ์ และสะท้อนภาพรวมขององค์ความที่ได้รับจากการอ่านบทความของท่านอาจารย์ด้วยตัวเอง ข้าพเจ้าในฐานะบรรณาธิการ ก็จะพยายามทำหน้าที่ “แนะนำ” หนังสือเล่มนี้ให้ผู้อ่านได้รู้จักมากที่สุดเท่าที่ศักยภาพที่มีอยู่พึงจะทำได้

ก่อนอื่นก็จะขอกล่าวถึงที่มาที่ไปของหนังสือเล่มนี้เป็นเบื้องต้นก่อน กล่าวได้ว่าหนังสือเล่มนี้ เกิดขึ้นจากดำริของท่านอาจารย์สุริชัย หวันแก้ว แห่งคณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย โดยท่านได้หารือกับข้าพเจ้าว่าอยากจะทำหนังสือเพื่อเป็นเกียรติแด่ท่านอาจารย์พัทยา สายหู ซึ่งเป็นผู้

วางรากฐานการศึกษาวิชามานุษยวิทยาให้แก่ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย โดยการรวบรวมบทความของท่านอาจารย์มาจัดพิมพ์ เพราะท่านทราบว่าข้าพเจ้าได้เก็บรวบรวมบทความของท่านอาจารย์พัทยาไว้หลายเรื่อง[2] อันที่จริงหนังสือเล่มนี้ควรจะแล้วเสร็จเมื่อกว่าสองปีที่แล้ว แต่ก็ต้องล่าช้ามาเนื่องจากภารกิจทั้งของท่านอาจารย์สุริชัยและของข้าพเจ้า

ข้าพเจ้าเองนั้น แม้จะมิได้มีวาสนาเป็น “ลูกศิษย์” ที่เรียนกับท่านอาจารย์โดยตรงดังเช่นภรรยาของข้าพเจ้า[3] แต่ข้าพเจ้าก็ถือว่าตนเองเป็น “หลานศิษย์” ของท่าน เพราะอาจารย์ที่สอนข้าพเจ้าหลายท่านต่างก็เป็น “ลูกศิษย์” ของท่าน อีกทั้งข้าพเจ้าก็ยังถือว่าตนเองเป็น “ศิษย์นอกห้องเรียน” ที่ใกล้ชิดกับท่านอาจารย์คนหนึ่ง เพราะได้มีโอกาสดูแลท่านอาจารย์เมื่อสมัยที่ท่านยังเดินทางเทียวไป เทียวมาระหว่างกรุงเทพฯ กับอุบลฯ นานหลายปี ในฐานะที่ปรึกษาของสถาบันภาษาและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี[4] อันเป็นสถานที่ทำงานของข้าพเจ้าเมื่อร่วมสิบปีที่แล้ว นอกจากนี้ ท่านและคู่ชีวิต (ท่านอาจารย์คุณหมอสุดสวาท สายหู) ก็ให้ความเมตตาต่อข้าพเจ้าและครอบครัวเป็นอย่างยิ่ง โดยรับเป็นเจ้าภาพฝ่ายชายในงานมงคลสมรสของข้าพเจ้าซึ่งจัดที่โรงพยาบาลสงฆ์ ถนนศรีอยุธยา เมื่อเกือบ 20 ปีที่แล้วอีกด้วย ทำให้ครอบครัวของข้าพเจ้าเคารพนับถือท่านอาจารย์และคู่ชีวิตของท่านประหนึ่งคุณพ่อคุณแม่อีกท่านหนึ่ง

---

[2] โดยบทความทั้ง 14 บทความนั้น มีเพียงบทความเดียวที่ข้าพเจ้าไม่ได้เป็นผู้รวบรวม นั่นก็คือบทความเรื่อง “วิชาการสายสังคมศาสตร์ : ต้นไม้จริงหรือต้นไม้พลาสติก”

[3] ภรรยาของข้าพเจ้าเป็นศิษย์เก่าของภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และได้มีโอกาสเรียนรายวิชาระดับปริญญาตรีในชั้นเรียนที่ท่านอาจารย์เคยไปบรรยาย

[4] ในยุคนั้น ท่าน ผศ.ดร.ภัทรียา วิสัยจร ดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการ และงานที่สำคัญของท่านอาจารย์ในฐานะที่ปรึกษาก็คือการให้ปรึกษาในการปรับปรุงการเรียนการสอนรายวิชาในหมวดวิชาศึกษาทั่วไป ซึ่งรวมทั้งให้ความอนุเคราะห์บรรยายในบางหัวข้ออีกด้วย

หากนับแต่ที่ได้รู้จักกับท่านอาจารย์ครั้งแรกที่ร้านหนังสือจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (ชั้นล่างของศาลาพระเกี้ยว) เมื่อปี 2536 อันเป็นสถานที่ที่ข้าพเจ้ามักจะไปขโมยอ่านหนังสืออยู่แทบทุกสัปดาห์ เมื่อครั้งที่ข้าพเจ้าไปศึกษาระดับปริญญาโทสาขามานุษยวิทยาที่สถาบันดังกล่าวก็นับเป็นเวลาได้ร่วมสองทศวรรษแล้ว ข้าพเจ้ายังจำภาพนั้นได้ค่อนข้างดี ท่านอาจารย์อยู่ในชุดเสื้อซาฟารีสีกรมท่าแขนสั้น กำลังยืนอ่านหนังสืออยู่ ข้าพเจ้าซึ่งเคยเห็นภาพของท่านที่อยู่ในปกหลังหนังสือ “กลไกของสังคม” ที่ใช้สอนนักศึกษามหาวิทยาลัยอุบลราชธานี ในรายวิชามนุษย์กับสังคม จึงเดินไปทักท่านว่า ใช่ท่านอาจารย์พัทยา สายหู หรือไม่ ท่านก็ตอบว่าใช่ ข้าพเจ้าจึงได้ขออนุญาตแนะนำตัวต่อท่าน ต่อมาทางต้นสังกัดของข้าพเจ้าคือสถาบันภาษาและวัฒนธรรม (คณะศิลปศาสตร์ในปัจจุบัน) ได้มอบให้ข้าพเจ้าประสานกับท่านอาจารย์เพื่อขอเชิญท่านอาจารย์ไปให้คำปรึกษาในการปรับปรุงรายวิชาศึกษาทั่วไปสายมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ ซึ่งท่านก็ให้ความเมตตารับเป็นที่ปรึกษา ซึ่งท่านก็จะต้องเดินทางไปร่วมประชุมเพื่อให้คำปรึกษาอยู่เนืองๆ กว่าสิบครั้ง และหลายครั้งท่านก็จะต้องค้างคืนที่ห้องพักรับรองของมหาวิทยาลัย ซึ่งแน่นอนว่าเทียบไม่ได้กับโรงแรม หรือไม่หากท่านไม่ค้าง ท่านก็จะขอใช้ห้องพักของผมซึ่งอยู่ที่แฟลตของมหาวิทยาลัยในการล้างหน้าล้างตา อีกทั้งการเดินทางจากกรุงเทพฯ ไปอุบลฯ ทุกครั้งท่านก็จะใช้บริการของรถไฟ ทั้งๆ ที่ท่านสามารถนั่งเครื่องบินชั้นธุรกิจได้ เมื่อถามท่านๆ ก็จะตอบว่าเพราะผมสะดวกในการเดินทางโดยทางรถไฟ ทำให้หน่วยงานต้นสังกัดของข้าพเจ้าประหยัดค่าใช้จ่ายได้มากอยู่

ด้วยเหตุนี้เมื่อท่านอาจารย์สุริชัย หวันแก้ว ได้ปรารภกับข้าพเจ้าถึงการจัดทำหนังสือเล่มนี้ โดยมีสถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ซึ่งท่านอาจารย์ทั้งสองเคยดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการเป็นผู้ช่วยดูแลในการจัดพิมพ์ และมอบหมายให้ท่านอาจารย์สุริชัยและข้าพเจ้าเป็นบรรณาธิการ ข้าพเจ้าจึงมีความปิติเป็นอย่างยิ่ง อย่างน้อยก็จะได้ถือโอกาสตอบแทนพระคุณของคุณครูท่านนี้ที่ข้าพเจ้าเคารพรัก

เมื่อได้รับการติดต่อ ข้าพเจ้าก็พยายามที่จะหาข้อมูลโดยการค้นหาหนังสือเล่มเล็กๆ ชื่อว่า *“ชีวิตและผลงานผู้มีคุณูปการต่อการวิจัยทางวัฒนธรรม”*[5] ที่สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ สมาคมวิจัยเชิงคุณภาพแห่งประเทศไทย และศูนย์ศึกษาการพัฒนาสังคม คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย จัดพิมพ์เผยแพร่เนื่องในโอกาสจัดการประชุมทางวิชาการการวิจัยในมิติทางวัฒนธรรมครั้งที่ 1 เรื่องวัฒนธรรมไทยท่ามกลางกระแสการพัฒนาของโลก ระหว่างวันที่ 5-7 สิงหาคม 2536 ณ ศูนย์วัฒนธรรมแห่งประเทศไทย ครั้งที่ข้าพเจ้ากำลังศึกษาระดับปริญญาโทอยู่ที่นั่น ซึ่งข้าพเจ้าเห็นว่าข้อเขียนที่นำเสนอนั้นสามารถอธิบายความเป็น “อาจารย์พัทยา สายหู” ได้ดีที่สุด เหตุนี้ข้าพเจ้าจึงเห็นว่าหากผู้อ่านได้ทราบข้อมูลเกี่ยวกับ “ตัว” ท่านด้วย ก็จะทำให้เข้าใจ “งาน” ของท่านที่อ่านมากยิ่งขึ้น ในที่นี้จึงใคร่ขออนุญาตนำเนื้อหาบางส่วนที่คณะผู้จัดทำ[6] ได้นำเสนอไว้มาประกอบการเขียนบทบรรณาธิการในครั้งนี้ด้วย

---

[5] ซึ่งมีทั้งหมดจำนวน 5 ท่านด้วยกัน ได้แก่ศาสตราจารย์ ดร.สนิท สมัครการ ศาสตราจารย์ ดร.พัทยา สายหู รองศาสตราจารย์ ดร. ม.ร.ว.อคิน รพีพัฒน์ ศาสตราจารย์พิเศษ ดร. เอกวิทย์ ณ ถลาง และ ศาสตราจารย์นายแพทย์ประเวศ วะสี

[6] คณะผู้จัดทำส่วนใหญ่เป็นลูกศิษย์ลูกหาและคนในแวดวงสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาที่เป็นที่รู้จักกันอย่างกว้างกว้าง ซึ่งมีทั้งหมด 13 ท่านด้วยกัน ได้แก่ กุลวดี เจริญศรี กุลวิตรา ภังคานนท์ ฉวีวรรณ ประจวบเหมาะ นิตยา กัทลีรดะพันธ์ ปริตตา เฉลิมเผ่า กออนันตกุล พิมลพรรณ วยาจุต มาเรียม นิลพันธ์ วิเชียร ตันติวงศ์อำไพ ศิราพร ณ ถลาง สุพรรณี ไชยอำพร สุภางค์ จันทวานิช สุริชัย หวันแก้ว และอมรา พงศาพิชญ์

รู้จักชีวิตและผลงานของท่านอาจารย์

ประวัติชีวิตและการศึกษา

ในเรื่องที่เกี่ยวกับตัวท่านอาจารย์นั้น ท่านเกิดเมื่อวันที่ 15 กรกฎาคม 2475 อันเป็นเป็นปีเดียวกับที่ประเทศไทยมีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ณ อำเภอบางรัก กรุงเทพมหานคร สำเร็จการศึกษาเตรียมอุดมศึกษาปีที่ 2 แผนกอักษรศาสตร์ จากโรงเรียนอัสสัมชัญด้วยคะแนนรวม 80.20% เมื่อปี พ.ศ. 2493 มีคะแนนสูงมากในวิชา Moral Instruction และวิชา Arithmetics (100% และ 92.6% ตามลำดับ) โดยสอบได้เป็นที่ 1 ของประเทศไทย และสอบชิงทุนคุรุสภาตามความต้องการของกระทรวงศึกษาธิการได้เป็นที่ 1 เพื่อไปศึกษาภาษาอังกฤษในมหาวิทยาลัยของประเทศอังกฤษ

ตามบันทึกของหม่อมหลวงปิ่น มาลากุล นั้นระบุว่า อาจารย์สอบภาษาอังกฤษได้เป็นที่หนึ่งด้วยคะแนนที่สูงมาก เมื่ออาจารย์อยากจะเปลี่ยนมาเรียนวิชาเศรษฐศาสตร์ด้วยเหตุผลว่าเรียนภาษาอังกฤษยากเกินไป ผู้บริหารสำนักงานคณะกรรมการข้าราชการพลเรือน (ก.พ.) และกระทรวงศึกษาธิการใน

ศ.ดร.พัทยา สายหู อดีตนักเรียนที่สอบได้ที่ 1 ของประเทศ และนักเรียนทุนระดับปริญญาตรี-โท-เอก

ขณะนั้นจึงเห็นว่าเป็นไปไม่ได้และไม่อยากให้เปลี่ยน แต่ในที่สุดก็ยอมเพราะท่านอาจารย์ให้เหตุผลว่า ในหลักสูตรต้องเรียนภาษาโบราณ เช่น ภาษาละติน ซึ่งมีประโยชน์น้อยสำหรับประเทศไทย อีกทั้งอาจารย์ได้เข้าเรียนในมหาวิทยาลัย Oxford (Brasenose College) ซึ่งเป็นมหาวิทยาลัยที่มีชื่อเสียงอยู่แล้ว ก็น่าจะให้อาจารย์ได้เรียนอย่างที่อาจารย์สนใจ ในที่สุดอาจารย์ก็สำเร็จการศึกษาได้เกียรตินิยม B.A. (Hons) ทางด้านสาขาวิชาปรัชญา-รัฐศาสตร์และเศรษฐศาสตร์ ซึ่งอาจารย์มักจะเรียกเล่นๆ ว่า “จับฉ่าย” ในปี พ.ศ. 2499 โดยทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “Thailand International Relations in the Recent Times” และทำ B. Litt ในสาขาวิชาความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ แต่ในเดือนธันวาคม 2499 อาจารย์ทำเรื่องขอเปลี่ยนวิชาศึกษาเป็น Social Anthropology ซึ่งในที่สุดอาจารย์ก็ได้รับอนุญาตให้เปลี่ยนแปลงได้ จึงทำให้เราได้นักมานุษยวิทยารุ่นแรกๆ ของเมืองไทย

พัฒนาการความสนใจทางมานุษยวิทยา

ข้าพเจ้าเองไม่มีโอกาสได้ถามถึงเหตุแห่งความสนใจศาสตร์ทางด้านมานุษยวิทยาของท่าน แม้ว่าจะได้มีโอกาสใกล้ชิดท่านอาจารย์อยู่หลายปี แต่ในหนังสือเล่มเล็กๆ เล่มนั้นได้เขียนบรรยายไว้ว่า ท่านอาจารย์รู้สึกว่าเรียนแต่ของฝรั่งทั้งนั้น ซึ่งที่จริงก็เป็นความรู้ที่ดีมีประโยชน์ แต่ท่านอาจารย์เกิด “คิดพิสดาร” ว่าฐานของเรามันต่างกับของเขา เพราะแม้ว่าท่านอาจารย์จะเป็นคนกรุงเทพฯ แต่ในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2 อาจารย์ได้อพยพไปอยู่ชนบท (ซึ่งในหนังสือไม่ได้ระบุว่าเป็นที่ใด – ข้าพเจ้าคิดว่าน่าจะเป็นชนบทแถวๆ ชานเมืองกรุงเทพฯ ในขณะนั้น) และจำได้ว่าบ้านนอกกับเมืองกรุงมันต่างกันมาก จึงรู้สึกว่าอยากจะเรียนวิชาที่คิดว่าเป็นประโยชน์ต่อการเข้าใจชนบทไทยมากขึ้น ก็พบว่าวิชามานุษยวิทยา ซึ่งแม้ว่าเขาจะสอนเกี่ยวกับสังคมด้อยพัฒนาในกลุ่มประเทศอาณานิคมของอังกฤษ แต่ก็น่าสนใจและน่าจะเป็นประโยชน์จึงคิดว่าพอจะรับไหว แล้วค่อยมาปรับใช้ในภายหลัง ในจดหมายถึงผู้ดูแลนักเรียนไทยในประเทศอังกฤษ อาจารย์อธิบายว่า “เป็นผลของความคิดอย่างรอบคอบ” ด้วยเหตุผล 2 ประการคือ เพื่อจะได้นำมาใช้ให้เป็นประโยชน์แก่ทางราชการและ

ประเทศชาติ และเป็นความสนใจของตัวท่านอาจารย์เอง ซึ่งในรายละเอียดของเหตุผลมีประเด็นที่สะท้อนความคิดและประสบการณ์ที่น่าสนใจอย่างมาก ในที่นี้เราคงนำเสนอได้เพียงย่อๆ เท่านั้น

อาจารย์อธิบายว่าการนำความเจริญแบบตะวันตกไปปรับปรุงบ้านเมืองของเรานั้น จำเป็นที่จะต้องดำเนินการบนพื้นฐานความเข้าใจการจัดระเบียบสังคมของเราด้วย ซึ่งอาจารย์มีข้อสังเกตว่านักศึกษาที่ได้ไปศึกษาต่อต่างประเทศนั้นยังขาดโอกาสเรียนรู้ และเข้าใจคุณค่าและความหมายของวัฒนธรรมดั้งเดิมของเรา และอาจจะหาว่าของดั้งเดิมคร่ำครึล้าสมัยเสียทั้งหมดและรับของใหม่มาโดยลืมรากฐานของสังคมไทย ซึ่งขนบธรรมเนียมประเพณีแบบอย่างการครองชีพเหล่านี้คนไทยเท่านั้นที่เป็นเจ้าของ ถ้าเราจะทิ้งเสียทั้งหมดก็คงทำให้สังคมสูญเสียความเป็นไทย เราจำเป็นต้องรู้ว่าอะไรควรจะทิ้งไป และอะไรควรจะเก็บไว้ เพราะเราต้องตระหนักว่า ก่อนที่จะมีการเปลี่ยนแปลงสังคม เราต้องเข้าใจว่าสังคมดำรงอยู่ได้อย่างไร สิ่งต่างๆ เหล่านี้มีความหมาย ความสำคัญต่อชีวิตส่วนรวมอย่างไร หากเปลี่ยนส่วนใดไปแล้วจะกระทบกระเทือนส่วนที่เหลืออย่างไร อาจารย์คิดว่าการศึกษามานุษยวิทยาจะช่วยให้มีหลักคิดในเรื่องนี้ได้

เมื่ออาจารย์ได้เรียนมานุษยวิทยาสมความปรารถนาของอาจารย์แล้ว อาจารย์ก็ประสบความสำเร็จเหมือนกับที่อาจารย์ประสบผลสำเร็จมาแล้วในสาขาวิชาอื่นๆ และอาจจะยิ่งกว่า เพราะดูเหมือนว่าจะเป็นวิชาที่อาจารย์เรียนด้วย “หัวใจ” หลวงปราโมทย์ซึ่งเป็นผู้ดูแลนักเรียนไทยในตอนนั้นรายงานว่า “เป็นนักเรียนที่ฉลาดเฉลียว และเล่าเรียนได้ผลดีมาก สุขภาพดี และความประพฤติเรียบร้อย” ที่จริงอาจารย์ยังเป็นนักกีฬาแข่งเรือให้มหาวิทยาลัยด้วย เรียกว่าเก่งทั้งในและนอกหลักสูตร ส่วนอาจารย์ที่เขียนรับรองการต่อทุนของ

ท่านก็เป็นนักมานุษยวิทยาอังกฤษที่มีชื่อเสียง คือ Rodney Needham[7] ในที่สุดอาจารย์สำเร็จปริญญาโทในปี 2502-3 และทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “The Shan of Burma” อาจารย์กลับมาทำงานอยู่นาน จนในปี 2508 ได้ขึ้นทะเบียนเป็น Ph.D. Candidate ของมหาวิทยาลัย Oxford และได้รับปริญญาเอกเมื่อ พ.ศ. 2519 โดยทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “Social Organization of Inland Malay Village Community in Southern Thailand (with emphasis on the pattern of leadership)” ซึ่งมีความยาวถึง 560 หน้า

ประสบการณ์การทำงานและผลงาน

หลังจากที่กลับมาเมืองไทยแล้ว ท่านได้เข้ารับราชการเป็นอาจารย์ประจำที่คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ซึ่งต่อมาอาจารย์ก็มีส่วนในการก่อตั้งและพัฒนาแผนกวิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาในคณะรัฐศาสตร์ งานของอาจารย์มีทั้งงานสอน งานวิจัย การเขียนตำรา และบทความ รวมทั้งการให้บริการทางวิชาการกับหน่วยราชการที่เกี่ยวกับหลักวิชาทางมานุษยวิทยาและความเข้าใจสังคมและวัฒนธรรมไทย ในระยะแรกของการทำงานของอาจารย์ อาจารย์ให้ความสนใจกับการวิจัยเป็นอย่างมาก อาจารย์เล่าให้ฟังว่าเรียนกลับมาแล้วก็ใช่ว่าจะรู้จักสังคมและวัฒนธรรมไทยเลย ต้องกลับมาเรียนรู้อีก จะเอาตำราฝรั่งมาสอนทั้งดุ้นเป็นการไม่สมควร อาจารย์จึงได้ริเริ่มดำเนินงานวิจัยสังคมชนบทภาคกลางตั้งแต่ปี 2503 โดยทำเป็นศูนย์วิจัยสังคมศาสตร์ ทำให้อาจารย์มองเห็นว่าที่จริงสังคมชนบทไทยได้เปลี่ยนแปลงไปมากแล้ว อันเป็นผลกระทบจากสนธิสัญญาเบาริ่ง ทำให้อาจารย์เกิดข้องใจว่า

[7] Rodney Needham (15 May 1923 - 4 December 2006) นักมานุษยวิทยาสำนักโครงสร้างนิยม (Structuralism) ผู้มีชื่อเสียง ซึ่งเคยทำวิจัยภาคสนามอยู่ที่เกาะบอร์เนียวและมาเลเซีย และเป็นผู้ที่ใช้คำศัพท์ที่สำคัญ 2 คำเกี่ยวกับครอบครัวมาใช้ในแวดวงมานุษยวิทยา นั่นก็คือ "monothetic" และ "polythetic" นอกจากนี้ยังมีผลงานเด่นๆ อีกหลายชิ้น เช่น Structure and Sentiment: A Test Case in Social Anthropology (1962) Remarks and Inventions: Skeptical Essays about Kinship (1974) เป็นต้น

แนวคิดโครงสร้างการหน้าที่ที่กำลังเป็นที่นิยมในอังกฤษและอเมริกาขณะนั้นจะมีพลังอธิบายสังคมไทยได้มากน้อยเพียงไร

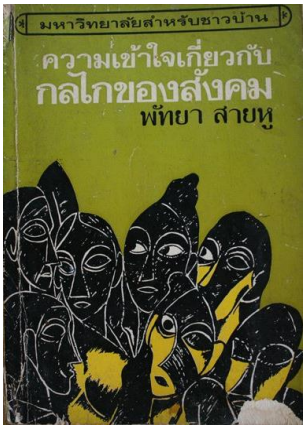

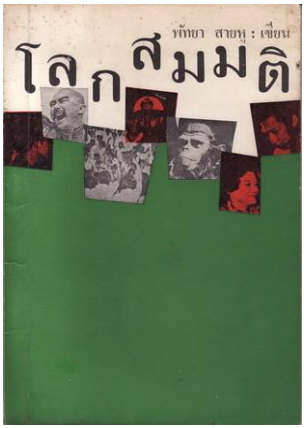

ผลงานเขียนสองชิ้น คือ กลไกของสังคม และ โลกสมมติ นับเป็นหนังสือที่ได้รับการยอมรับว่าเป็นงานเขียนด้านสังคมวิทยาที่คลาสสิกและใช้เป็นตำราเรียนพื้นฐานในระดับอุดมศึกษาจนถึงปัจจุบัน

นอกจากนี้ อาจารย์ยังมีประสบการณ์การศึกษาชาวเขาอันเนื่องมาจากการไปช่วยงานกรมประชาสงเคราะห์และตำรวจตระเวนชายแดน ในปี 2505 ก็เขียนรายงานเรื่องชาวเขาให้ สปอ.[8] แต่กับเรื่องชาวเขานี้ดูเหมือนว่าอาจารย์จะไม่ได้ศึกษาต่อเนื่องเหมือนกับที่ศึกษาชุมชนชนบทภาคกลาง และที่อาจารย์ศึกษาลักษณะการจัดระเบียบสังคมของไทยมุสลิมในจังหวัดชายแดนภาคใต้ที่มีวัฒนธรรมอิสลามมลายู ซึ่งที่จริงมีการใช้ประโยชน์ถึง 3 ทางด้วยกันคือ ใน

[8] น่าจะหมายถึง องค์การสนธิสัญญาป้องกันภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (Southeast Asia Treaty Organization – SEATO หรือ ซีโต้) ที่ก่อตั้งขึ้นตามสนธิสัญญามะนิลา ซึ่งลงนามเมื่อวันที่ 8 กันยายน พ.ศ. 2497 ณ กรุงมะนิลา ประเทศฟิลิปปินส์ – ผู้เขียน

ประการแรก เพื่อนำมาใช้สอนวิชาสังคมและวัฒนธรรมกลุ่มย่อยของประเทศไทยในมหาวิทยาลัย อีกประการหนึ่ง ก็เป็นประโยชน์ต่อตัวท่านอาจารย์เอง เพราะต่อมาท่านอาจารย์ได้กลับไปศึกษาไทยมุสลิมอีก เพื่อทำวิทยานิพนธ์ปริญญาเอก หลังจากปี 2519 แล้วท่านอาจารย์ลงไปศึกษาวิจัยภาคสนามน้อยลง แต่เผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับมานุษยวิทยากับงานบริการทางวิชาการอื่นๆ มากขึ้น

ผลงานของท่านอาจารย์มีทั้งในรูปบทความ หนังสืออ่านทั่วไป ตำรา และภาพวาด ท่านอาจารย์มีความเป็นศิลปินอยู่ในตัว แม้ผลงานทางด้านภาพวาดจะไม่เป็นที่รู้จักในวงการสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาเท่าใดนัก แต่ก็นับว่าเป็นที่รู้จักกันอยู่บ้าง เพราะท่านเคยได้รับการแต่งตั้งเป็นผู้อำนวยการโครงการคณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในตอนที่มีการก่อตั้งคณะใหม่ๆ ท่านอาจารย์เป็นผู้ที่มีความคิดลึกซึ้ง และระบบการศึกษาแบบอังกฤษช่วยเสริมบุคลิกส่วนนี้ของท่านอาจารย์ให้ชัดเจนขึ้น จากความเป็นนักคิดนี้ทำให้ท่านอาจารย์ได้รับเชิญให้เป็นกรรมการเพื่อพิจารณาหลักเกณฑ์หรือแนวคิดในการจัดทำหลักสูตรเสมอมา

บทความกับภาพสะท้อนตัวตนของอาจารย์พัทยา สายหู

ผู้เขียนเชื่อแน่ว่าหากผู้อ่านท่านใดได้อ่านบทความของท่านอาจารย์ทั้งหมดแล้ว จะสามารถเข้าใจ *“ความเป็นอาจารย์พัทยา สายหู”* ได้ไม่ยากนัก เพราะเนื้อหาสาระที่ท่านเขียนนั้น ล้วนแล้วแต่สะท้อนให้เห็นตัวตนของท่านอาจารย์ที่เป็นคนเรียบง่าย มองโลกในแง่ดี

ส่วนใหญ่ผลงานเหล่านั้น ท่านมักเขียนโดยไม่ต้องอ้างอิงนักวิชาการให้รกรุงรังดังที่นักวิชาการบางท่านนิยมกัน ทั้งนี้เพราะผู้เขียนเชื่อว่าเนื้อหาที่ท่านเขียนนั้น ท่านอาจารย์ได้สกัดหรือสังเคราะห์มาเป็นอย่างดีแล้ว ผนวกกับประสบการณ์เชิงวิชาการของท่าน ทำให้ท่านเขียนโดยไม่ต้องพึ่งหรืออิงนักวิชาการอื่นๆ ผ่านการอ้างอิง (ทั้งเชิงอรรถหรืออ้างอิง)

มุ่งให้แนวคิดมากกว่าที่จะให้คำสอน

ขณะที่งานเขียนของนักวิชาการหลายท่านมักจะขมวดปมด้วยข้อสรุปหรือคำตอบสุดท้าย ทว่างานเขียนของท่านอาจารย์มักจะไม่ได้ให้ข้อสรุปหรือคำตอบแบบสำเร็จรูป หากแต่มักทิ้งท้ายให้ผู้อ่านนำกลับไปคิดต่อ ในแง่หนึ่งนั้นก็คือการให้ความเคารพต่อสติปัญญาหรือวิจารณญาณของคนอ่าน ที่จะต้องเป็นผู้ตัดสินเอง

บทส่งท้าย

โดยส่วนตัวข้าพเจ้าเอง ถือเสมอมาว่าเป็นบุญวาสนาอย่างหนึ่งที่ในชีวิตนี้ได้รู้จักและนับถือท่านอาจารย์พัทยา ไม่ใช่ในฐานะนักวิชาการที่มีความสามารถอย่างเดียว เพราะข้อนั้นคงเก็บเกี่ยวได้พอสมควรจากงานวิชาการของท่าน ที่เหนือกว่านั้นคือได้รู้จัก และได้รับความเมตตาจากมนุษย์คนหนึ่ง ที่นับถือกราบไหว้ได้สนิทใจ เป็นแบบอย่างของการดำรงชีวิต ซึ่งอาจทำตามได้ไม่เต็มร้อย แต่ก็เป็นเหมือนหลักที่หมายทางอุดมคติสำหรับการทะเยอทะยานไปในทางที่ "ดี" ที่มนุษย์ปุถุชนที่เรียกตนเองว่า “นักมานุษยวิทยา” เช่นข้าพเจ้าจักพึงกระทำได้

สมหมาย ชินนาค
บ้านทุ่งแสงตะวัน ดอนกลางใต้
วารินชำราบ อุบลราชธานี
ต้นวสันตฤดู 2557